

**Міністерство освіти і науки України
Національна Академія педагогічних наук України
Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки
та соціальної роботи Національної Академії педагогічних наук
України та Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка**

О. Л. Караман

**СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА
З НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ**

Навчально-методичний посібник

**Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2014**

УДК [37.013.42:343.91-053.6](076)
ББК 67.409.13р3
К 21

Рецензенти:

- Синьов В. М.** – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, заслужений юрист України, директор Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.
- Савченко С. В.** – доктор педагогічних наук, професор, перший проректор ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».
- Чебопенко С. О.** – кандидат педагогічних наук, доцент, заступник начальника Чернігівського юридичного коледжу Державної пенітенціарної служби України.

Караман О. Л.

К21 Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими : навч.-метод. посіб. / О. Л. Караман ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2014. – 378 с.

ISBN 978-966-617-348-8

У пропонованому посібнику представлено теоретичні та методичні засади соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими: науково обґрунтовано сутність і зміст соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими; розкрито специфічні характеристики особистості неповнолітнього засудженого як об'єкта соціально-виховної роботи в умовах ізоляції; представлено професійний портрет соціального педагога пенітенціарного закладу як суб'єкту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими; розроблено методичний інструментарій щодо організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими.

Посібник орієнтований на підготовку фахівців до соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими як під час навчання у вищих навчальних закладах, так і в процесі службової підготовки персоналу органів та установ, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України. Його матеріали також можуть широко використовуватися іншими суб'єктами соціально-виховної роботи із засудженими – різнопрофільними соціальними інституціями (ЦСССДМ, ССД, ОВС, центрами зайнятості, навчальними закладами різного типу, державними і недержавними організаціями та ін.), а також вищими навчальними закладами, що здійснюють підготовку фахівців до соціально-педагогічної роботи з різними категоріями клієнтів.

УДК [37.013.42:343.91-053.6](076)
ББК 67.409.13р3

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного закладу „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”
(протокол № 10 від 30 травня 2014 року)*

ISBN 978-966-617-348-8

© Караман О. Л., 2014

© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	4
--------------------	---

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ

1.1. Сутність і зміст соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими	9
1.2. Неповнолітній засуджений як об'єкт соціально-виховної роботи в умовах ізоляції.....	31
1.3. Характеристика суб'єкту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими	44

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ У СПЕЦІАЛЬНИХ ВИХОВНИХ УСТАНОВАХ

2.1. Моральне виховання.....	52
2.2. Правове виховання	94
2.3. Трудове виховання.....	199
2.4. Естетичне виховання.....	234
2.5. Фізичне та санітарно-гігієнічне виховання.....	274
ЛІТЕРАТУРА	362

ВСТУП

Сучасна світова пенітенціарна доктрина, європейське й вітчизняне кримінально-виконавче законодавство, ґрунтуючись на принципах гуманізації, демократизації, соціальної переорієнтації та педагогізації пенітенціарного процесу, по-новому визначають його мету: ресоціалізація засуджених (замість кари, відплати за скоєний злочин тощо), яка має, передусім, соціальну, педагогічну й психологічну сутність і зміст. У зв'язку з цим особливого значення набуває соціально-виховна робота із засудженими як один з провідних засобів досягнення мети їх ресоціалізації та інтеграції в суспільство після звільнення.

Щодо неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах – *виховних колоніях*, соціально-виховна робота взагалі повинна стати основним змістом їхньої діяльності, успішність якої, за думкою В. Синьова, М. Стурова та інших, залежатиметь, передусім, від того, наскільки весь колектив співробітників виховної колонії наблизиться до педагогічного, об'єднаного спільною метою ресоціалізації [119, с. 14].

З таких міркувань витікає, що соціально-виховні функції повинен виконувати не тільки персонал відділу соціально-виховної та психологічної роботи, а й весь персонал спеціальної виховної установи. Отже, підготовка персоналу виховних колоній до соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими є актуальною проблемою сьогодення, необхідність вирішення якої підсилюється ще й тим, що на сьогодні спеціальної педагогічної не мають ні персонал відділу соціально-виховної роботи із засудженими (заступники начальника колонії з соціально-виховної та психологічної роботи, начальники та вихователі відділень СПС), ні персонал інших підрозділів колонії (за винятком педагогічних колективів шкіл та ПТУ на території колоній). На часткове вирішення цієї проблеми і спрямований навчально-методичний посібник.

Пропонований посібник містить матеріал як для науково-теоретичної, так і методичної та практичної підготовки персоналу виховних колоній до соціально-виховної роботи із засудженими.

Теоретична частина посібника відбиває сучасні погляди на соціально-виховну роботу із засудженими, які відображені в наукових працях з різних галузей знань – *права, психології, педагогіки*, зокрема, *соціальної педагогіки*, предметом дослідження

якої і є соціальне виховання особистості в контексті її соціалізації. Тож джерельною базою для теоретичної частини посібника стали праці, що розкривають:

- *соціально-правовий статус неповнолітнього та нормативно-правові основи соціально-виховної роботи колонії та різнопрофільних соціальних інституцій* (В. Бадира, О. Беца, І. Богатирьов, А. Галай, Т. Гончар, Є. Дикий, О. Джужа, І. Иванов, К. Ігошев, Р. Калюжний, Ю. Кричун, С. Кушнар'юв, В. Львовчкін, Є. Лукашова, С. Морган, О. Олійник, В. Прусс, В. Пуйко, О. Романенко, В. Рудник, В. Середницький, В. Стаднік, В. Тихоненко, Д. Ягунов та ін.);

- *напрями, зміст та технології педагогічної (освітньої та виховної) роботи з неповнолітніми засудженими в колонії* (С. Бад'юра, О. Беца, П. Вівчар, В. Кривуша, В. Литвишков, А. Мітькіна, І. Парфанович, Г. Радов, В. Синьов та ін.);

- *соціально-кримінологічні та психолого-педагогічні характеристики неповнолітніх засуджених; зміст та технології соціально-виховної роботи колонії та різнопрофільних соціальних інституцій з ними* (В. Бадира, Л. Завацька, І. Зверева, П. Вівчар, В. Вітвіцька, М. Галагузова, С. Горенко, В. Дрижак, В. Жуков, Т. Журавель, С. Замула, О. Караман, В. Коваль, І. Ковальова, А. Капська, В. Лютий, В. Нікітін, В. Оржеховська, О. Пилипенко, В. Синьов, А. Смоктьї, А. Сухов, О. Третяк, Н. Харченко, С. Харченко, С. Чебоненко, М. Фіцула та ін.);

- *ресоціалізацію як мету, процес та результат комплексної соціальної, педагогічної, психологічної та правової роботи із засудженими* (О. Бандурка, О. Беца, Т. Белавіна, І. Богатирьов, В. Васильєв, Ю. Гарасимів, М. Гевко, С. Горенко, Я. Гошовський, Н. Калашник, В. Кривуша, С. Кушнар'юв, В. Лютий, В. Наливайко, О. Неживець, Н. Олексюк, О. Павлик, Г. Радов, Л. Ростомова, Н. Савчук, М. Садовніков, В. Синьов, В. Сулицький, В. Трубніков, С. Харченко, М. Фіцула, І. Яриш, А. Яровий та ін.) тощо.

Усе більше усвідомлюючи велике значення наукових досліджень у реформуванні пенітенціарної системи, українські вчені вже створили дисертаційну базу, проте поки що, в основному, зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Особливої уваги заслуговують праці Ю. Абросімової, О. Бугери, В. Бурдіна, Т. Гончар, А. Гусак, Т. Кальченко, С. Киренка, Н. Ковтун, С. Корецького, О. Неживець,

О. Северин, А. Ярового, О. Яцуна, на які ми спиралися при написанні посібника.

Хоч і повільно, але починають з'являтися дисертаційні роботи щодо дослідження пенітенціарного процесу стосовно неповнолітніх у *психології* (Н. Греса, Н. Малиш, О. Павлик, Л. Ростомова) та *педагогіці* (С. Бадьора, П. Вівчар, С. Горенко, Т. Журавель, С. Замула, О. Караман, В. Коваль, В. Лютий, О. Третяк, Н. Харченко).

Серед них особливого значення для нашого посібника набувають дисертаційні дослідження зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка, яких хоч і обмаль, проте їх наявність свідчить про поступовий розвиток пенітенціарної соціально-педагогічної теорії та практики: С. Горенко „Педагогічні умови ресоціалізації неповнолітніх засуджених у закладах пенітенціарної системи”, Т. Журавель „Соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх”, С. Замула „Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах”, О. Караман „Теорія і методика соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України”, В. Коваль „Соціалізація неповнолітніх у пенітенціарних установах”, В. Лютий „Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням”, І. Парфанович „Організаційно-педагогічні засади виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми”.

Такий стрімкий розвиток соціально-педагогічної теорії та практики вже позначився на загальній ситуації становища дітей в Україні, що скоїли кримінальний злочин. Так, на етапі досудового слідства та призначення покарання судом усе частіше враховується більш широке коло обставин соціально-педагогічного й психологічного характеру, що дозволяє призначати неповнолітнім покарання, альтернативні позбавленню волі, а також звільняти від відбування покарання з випробуванням; під час відбування покарання у виховних колоніях – умовно достроково звільняти неповнолітніх, заохочувати різноманітними пільгами та ін. Щодо поспенітенціарного періоду адаптації неповнолітніх до життя в суспільстві, то зараз активно здійснюється пошук механізмів створення служби пробації на базі кримінально-виконавчих

інспекцій, що передбачають здійснення соціального, педагогічного і психологічного супроводу неповнолітніх засуджених як на етапі досудового слідства, так і після звільнення до повної інтеграції в суспільство. У результаті в Україні, незважаючи на щорічне зростання дитячої злочинності, кількість дітей, засуджених до покарання у виді позбавлення волі, неухильно зменшується. Відповідно скорочується й кількість закритих установ – виховних колоній для неповнолітніх. Про це свідчать статистичні дані Державної пенітенціарної служби України: якщо, наприклад, у 2005 році в 11 виховних колоніях для неповнолітніх утримувалося близько 3200 осіб, то станом на 1 квітня 2014 року в 7 виховних колоніях утримується лише 845 осіб.

Щодо викладу матеріалу посібника з методичної та практичної підготовки персоналу до соціально-виховної роботи із засудженими, то в його основу було покладено методичні рекомендації щодо планування й організації соціально-виховної роботи із засудженими (Т. Авельцева, В. Дрижак, Н. Максимова, В. Новак, О. Третяк, С. Чебоненко та ін.); методичний інструментарій (розробки виховних заходів) морального, правового, трудового, естетичного, фізичного та санітарно-гігієнічного змісту (Т. Авельцева, О. Андрусяк, А. Анульєв, С. Акутіна, О. Барчук, Р. Безпальча, О. Вакулєнко, І. Василенко, Г. Вовк, Т. Голишкіна, О. Голоцван, В. Гріхно, І. Давидова, О. Дацко, О. Денисова, Е. Ермакова, К. Журба, Н. Зимівець, В. Лизинський, О. Янчук та ін.).

Зазначений вище матеріал щодо науково-теоретичної, методичної та практичної підготовки персоналу виховної колонії до соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими відображено у двох розділах посібника.

Перший розділ присвячено обґрунтуванню теоретичних засад соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, де послідовно розкрито сутність і зміст соціально-виховної роботи у спеціальних виховних установах; визначено специфічні характеристики особистості неповнолітнього засудженого як об'єкта соціально-виховної роботи в умовах ізоляції; представлено професійний портрет соціального педагога пенітенціарного закладу як суб'єкту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими.

Другий розділ містить методичний інструментарій щодо практичної організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми

засудженими у виховних колоніях у формі методичних розробок конкретних виховних заходів у межах напрямів соціально-виховної роботи, визначених чинним кримінально-виконавчим законодавством, – моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне та санітарно-гігієнічне виховання.

Навчально-методичний посібник призначено для підготовки фахівців до соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими як під час навчання у вищих навчальних закладах, так і в процесі службової підготовки персоналу органів та установ, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України.

Пропоновані в посібнику теоретичні й методичні розробки будуть корисні також і для інших суб'єктів соціально-виховної роботи із засудженими (центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів зайнятості, органів внутрішніх справ, служб у справах дітей, навчальних закладів різного типу, різнопрофільних державних і недержавних інституцій), а також студентів, магістрантів та аспірантів вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку фахівців до соціально-педагогічної роботи з різними категоріями клієнтів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ

1.1. Сутність і зміст соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими

Одним з провідних засобів досягнення мети пенітенціарного процесу – виправлення і ресоціалізації засуджених – Кримінально-виконавчим кодексом України (КВК України) визначено соціально-виховну роботу [79, с. 4]. Отже, важливим завданням для практичної реалізації нормативно визначеної мети соціально-виховними засобами є визначення сутності та розкриття змісту соціально-виховної роботи із засудженими.

Відповідно до ст. 123 КВК України „*Соціально-виховна робота – цілеспрямована діяльність персоналу органів та установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених*”.

Структурний підхід до соціально-виховної роботи як діяльності дозволяє розглядати її як складну систему взаємопов'язаних компонентів, змістовний аналіз яких дозволить уточнити й розширити надане законодавцем визначення стосовно такої категорії засуджених, як неповнолітні правопорушники.

Майже всі сучасні дослідники соціально-педагогічної діяльності, до різновидів якої належить і соціально-виховна робота із засудженими (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська та ін.), до її структури включають компоненти: *суб'єкт, об'єкт, мету, напрями, зміст, технологію (форми, методи, етапи), результат* [14, с. 38 – 43; 57, с. 39 – 45; 158, с. 39 – 45]. Нерозривна функціональна єдність і взаємодія цих компонентів дозволяє говорити про соціально-педагогічну діяльність як систему.

Отже, для розкриття сутності і змісту соціально-виховної роботи з неповнолітніми як специфічною категорією засуджених вважаємо за необхідне охарактеризувати кожний її компонент через призму діяльності спеціальних виховних установ для неповнолітніх (виховних колоній).

Відповідно до Кримінального кодексу України (КК України) до *об'єкту* соціально-виховної роботи в контексті даного посібника належать *неповнолітні особи віком від 14 до 18* (за рішенням педради колонії – до 22) *років, які засуджені до покарання у виді*

позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених КК України, серед яких всі особи, яким до здійснення злочинів виповнилося 16 років, та окремі особи, що досягли 14 років і підлягають відповідальності за тільки за певні види злочинів: умисне вбивство, посягання на життя державного або громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсія, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, звалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, умисне знищення або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортними засобами і хуліганство. Іншим особам до 16 років у якості покарання передбачено заходи виховного характеру [78].

Згідно з КВК України суб'єктами соціально-виховної роботи із засудженими виступають „персонал органів та установ виконання покарань та інших соціальних інституцій”. Щодо уточнення суб'єктів соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях, то до персоналу органів та установ належать: персонал територіального управління Державної пенітенціарної служби України; персонал виховної колонії, який безпосередньо виконує соціально-виховні функції, – начальник відділення соціально-психологічної служби, старший вихователь, вихователь відділення соціально-психологічної служби; психологи, старший інспектор, інспектор, інспектори зі звільнення засуджених та фізичного виховання і спорту колонії; педагогічні працівники загальноосвітньої школи та професійно-технічного училища; педагогічна рада, піклувальна рада та спостережна комісія, батьківський комітет при виховній колонії; та персонал виховної колонії, що безпосередньо не пов'язаний з соціально-виховною роботою – персонал відділів режиму, охорони та оперативної роботи; з контролю за виконанням судових рішень; медичної частини та ін.

До соціальних інституцій, що беруть участь в організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими належать органи місцевої законодавчої та виконавчої влади, районні та міські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служба у справах дітей, територіальні органи внутрішніх справ, суд, прокуратура, органи праці та соціального захисту населення, центри зайнятості; освітньо-виховні, психологічні, медичні, спортивні, мистецькі, промислові, соціально-захисні, релігійні, громадські установи та організації; окремі особи, волонтери, соціальні працівники та ін. Володіючи виховним та іншим потенціалом усі ці соціальні інституції утворюють ресоціалізуюче середовище навколо виховної колонії, яке може бути використане на користь генеральної мети соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими – їх ресоціалізації та інтеграції в суспільство після звільнення.

Виходячи з визначення соціально-виховної роботи із засудженими у КВК України, її метою є створення умов для успішної ресоціалізації. Проте ресоціалізація засуджених досягається й іншими засобами – режим, суспільно-корисна праця, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив. Розглядаючи їх у нерозривній єдності та взаємовпливові у процесі ресоціалізації засуджених, ми все ж таки умовно виділяємо мету соціально-виховної роботи, що має свою специфіку і визначається нами як утворення виховними засобами сприятливих умов для ресоціалізації та подальшої інтеграції, соціалізації, усебічного розвитку й саморозвитку особистості засудженого на основі інтеграції ресурсів особистості, колонії, громади і регіону.

Визначення метою соціально-виховної роботи ресоціалізації неповнолітніх засуджених потребує окреслення змістовно-семантичних і структурно-функціональних параметрів цього потужного соціально-правового й психолого-педагогічного феномену з тим, щоб чітко уявляти, чого треба досягати в процесі соціально-виховної роботи.

Однією з ознак унікальності поняття „ресоціалізація” виступає його міждисциплінарність, тому смислове наповнення даної категорії має широкий дефініційний ряд та великі інтерпретаційні межі і на сучасному етапі тлумачиться у досить широкому змістовному полі: від філософсько-онтологічних вимірів буття-небуття людини в соціумі до вузьких, конкретних, випадків,

наприклад, повернення засудженого підлітка в сім'ю, школу, колектив.

Маючи міждисциплінарний характер, процес ресоціалізації у сучасній науковій літературі розкривається на межі різних галузей знань, незважаючи на чітку приналежність того чи іншого дослідження до певної науки. Так, філософські, правові, психологічні, педагогічні, соціологічні аспекти процесу ресоціалізації у міцному переплетінні, але з домінантністю на одному з них, представлені в усіх сучасних дослідженнях, провідними з яких для нас стали наукові праці з *права* (О. Бандурка [9], І. Богатирьов [24], В. Львовичин [91], В. Наливайко [102], О. Неживець [103], В. Прусс, Д. Ягунов [132], О. Пташинський [136], Г. Радов [137], М. Садовнікова [146], В. Сулицький [164], В. Трубніков [166], А. Яровий [178] та ін.), *психології* (Я. Гошовський [41], О. Павлик [112; 113], Л. Ростомова [142], Н. Савчук [145], І. Ярмиш [177] та ін.), *педагогіки* (О. Беца [16; 17], В. Кривуша [77], І. Парфанович [116; 117], Г. Радов [138], В. Синьов [119], М. Фіцула [169; 170], Н. Харченко [171] та ін.), *соціальної роботи* (О. Беца [16; 18 – 20], М. Галагузова [157], В. Курбатов [155], М. Панасюк [114], В. Проскура [130], В. Синьов [159], А. Сухов [156], С. Толстоухова [165], М. Фірсов [167; 168] та ін.) та, безпосередньо, *соціальної педагогіки* (Т. Белавіна [21], Ю. Гарасимів [37], М. Гевко [38], С. Горенко [40], Л. Завацька [53], І. Зверєва [56], Н. Калашник [64; 65], А. Капська [158], С. Кушнар'ов [85], В. Лютий [89; 90], Л. Мардахаєв [96], С. Харченко [172] та ін.).

Ретельний аналіз зазначених вище праць показав, що для розкриття сутності і змісту поняття ресоціалізації особистості засудженого всі, без винятку, дослідники використовують порівняльний аналіз таких понять, як соціалізація/асоціалізація, десоціалізація, соціальна адаптація/деадаптація, соціальна реабілітація, соціальна інтеграція/деінтеграція у якості однорідних, синонімічних, протилежних, взаємозумовлених, підпорядкованих один одному тощо.

В основу виконання завдань даного посібника ми покладаємо ідею про те, що вихідною, методологічною основою для визначення поняття „ресоціалізація” й інших перерахованих вище понять (асоціалізація, десоціалізація, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, соціальна інтеграція та ін.) є *соціалізація* особистості, яка відбувається протягом усього життя людини й об'єднує в собі

зазначені поняття у вимірі часових кількісних і якісних змін людини у взаємодії із соціальним середовищем. Тому ресоціалізацію неповнолітнього, засудженого до позбавлення волі, ми будемо розглядати в ланцюжку логічно поєднаних процесів, що іноді витікають один з одного, а іноді співіснують: *соціалізація – десоціалізація – ресоціалізація – соціалізація*.

Незважаючи на безліч різних визначень поняття соціалізації особистості, що в геометричній прогресії множаться в науковій літературі вже більше 120 років, найбільшої підтримки серед педагогічної спільноти вже давно отримало визначення Г. Андреевої яка відзначає, що „соціалізація – це двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого боку – процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище” [6, с. 27].

Проте у процесі соціалізації сучасна людина стикається з багаточисленними об'єктивними й суб'єктивними ризиками (віктимогенними чинниками), що стають перепорою для досягнення гармонії з оточенням та особистісного вдосконалення [28; 100, с. 163 – 171]. У дитячому віці такими чинниками виступають соціальні, психофізіологічні та соціально-педагогічні порушення, що виникають внаслідок негативного впливу сім'ї, школи, соціального оточення та бурхливого й кризового дитячого віку.

Саме перераховані вище чинники й спричиняють відхилення у поведінці дітей, тобто їхню *десоціалізацію*.

Десоціалізація (від лат. de... – префікс, що означає віддалення, скасування + socialis – суспільний) – зворотний щодо соціалізації процес, який характеризується відчуженням особистості від основної маси людей, входженням її в асоціальні чи антисоціальні неформальні групи.

Процес десоціалізації сигналізує, що на певній стадії відбувається деформація соціалізації особистості (здебільшого під впливом негативного мікросередовища та особистісних чинників), результатом якої є руйнація попередніх позитивних норм та цінностей і засвоєння антигромадських взірців поведінки. Проявом десоціалізації і є девіантна, зокрема, делінквентна поведінка, а наслідком – скоєння кримінального злочину [41; 42; 45; 65; 102; 103; 172].

Водночас, усі науковці підкреслюють і той момент, що результати соціалізації мають „мобільний характер”: вона може перетворитися з успішної на невдалу і навпаки. У цьому випадку можливість досягти успіху багато в чому залежить від здатності особистості адаптуватися до нових умов. У зв'язку з цим на певному етапі розвитку різних наук про суспільство і вводиться поняття „ресоціалізація”, що характеризує перехідну ланку від десоціалізації до соціалізації [45]; один з етапів безупинного процесу соціалізації [65].

Таким чином, семантичним стрижнем для об'єднання в одну логічну конструкцію понять соціалізація, десоціалізація, ресоціалізація є поняття „соціалізація”, а смислоспрямовуючим вектором – два антонімічні префікси „*de*” та „*re*”, які власне, й насичують змістовно-функціональну канву ключових термінів. Десоціалізація й ресоціалізація – двоєдина і взаємозалежна сутність одного складного й тривалого процесу під назвою соціалізація. Якщо процес відмови (відхилення, відучування) від попередніх цінностей, норм, ролей і правил поведінки ми називаємо десоціалізацією, то наступний етап, сенс якого полягає у навчанні новим цінностям, нормам, ролям і правилам поведінки замість старих будемо називати ресоціалізацією.

Поняття ресоціалізації як поліфундаментальної проблеми повернення людини в соціум має тривале минуле, але відносно коротку наукову історію.

Як вважають деякі дослідники [65; 85; 100; 103, с. 7; 172, с. 55], уперше термін „ресоціалізація” був використаний американськими психологами А. Кеннеді і Д. Кербером на початку 80-х років ХХ ст. для визначення процесу „вторинного” входження індивіда в соціальне середовище (наприклад, у випадку звільнення особи з місць позбавлення волі або внаслідок її територіального переміщення, міграції). Отже, історія активного вживання поняття „ресоціалізація” нараховує лише близько трьох десятків років, тоді як термін „соціалізація” використовуються апаратами різноманітних наук понад 120 років (уперше він був уведений американським соціологом Ф. Гіддингсом у 1887 р.) і вже набув відносної семантичної стійкості. Саме цим, на наш погляд, можна пояснити дуже велику кількість трактувань та інтерпретацій сутнісних характеристик поняття ресоціалізації. Це, на думку деяких учених, з одного боку, породжує плутанину та відсутність єдиного розуміння

даного поняття фахівцями, а з іншого – свідчить про наполегливий рух і розвиток різних наук у пошуках найбільш точного вираження досліджуваного поняття у власному термінологічному просторі [65; 76; 172, с. 55].

Для визначення поняття „ресоціалізація” у межах нашого посібника наведемо найбільш доцільні з соціально-педагогічної точки зору його формулювання в найближчих, суміжних, до неї галузях знань: праві, психології, педагогіці.

У сучасній *юридичній* літературі представлені різні точки зору на процес та поняття ресоціалізації. Так, офіційне юридичне визначення *ресоціалізації* на законодавчому рівні міститься в ст. 6. Кримінально-виконавчого кодексу України: „Ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві” [79, с. 4].

У „Великому енциклопедичному юридичному словнику” *ресоціалізація* (з фр. *resocialisation* від преф. *re...* – префікс, що означає поновлення або повторення і *socialisation* – усупільнення, латин. *socialis* – суспільний) у сфері виконання покарань трактується як „процес підготовки до повернення в суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв’язків, відносин і розвитку в засудженої особи соціально корисних умінь і навичок, необхідних для повноцінного існування в суспільстві” [29, с. 771].

У багаточисленних юридичних працях ресоціалізація осіб, позбавлених волі, представлена як цілеспрямований процес, що виступає основою для боротьби зі злочинністю, попередження рецидивів злочинів; набуття неповнолітнім необхідних можливостей та формування у нього здібностей до життя в суспільстві з дотриманням норм права (В. Наливайко [102, с. 8]; М. Садовніков [146, с. 81]); виправлення засудженого, формування у нього законслухняної поведінки, стимулювання становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, шляхом відновлення, збереження та розвитку соціально-корисних якостей і відносин під час відбування покарання та соціальної адаптації після звільнення з місць позбавлення волі (І. Богатирьов [24, с. 12]); відновлення особи, яка скоїла злочин і засуджена до покарання, як соціалізованого члена суспільства, що здійснюється на основі застосування до неї комплексу правових, організаційних, психолого-педагогічних,

виховних та інших заходів впливу на різних етапах кримінальної відповідальності з метою недопущення здійснення протиправних діянь та повернення його до самостійного загальноприйнятого суспільно-нормального життя в суспільстві (О. Неживець, Л. Жук, І. Жук [103, с. 14]) та ін.

У *психологічній* енциклопедії ресоціалізація (від преф. *re*, що означає поновлення або повторення + латин. *socialis* – суспільний) – один з аспектів реабілітації, що характеризується поверненням або закріпленням соціальних зв'язків, усуненням проявів суспільної дезадаптації [23; 133].

У психологічній науковій літературі поняття ресоціалізації тлумачиться як відновлення соціально-психологічного статусу, утрачених або несформованих унаслідок деривації індивідуальних і групових якостей і навичок дезадаптованих осіб, переорієнтація їхніх атитюдів і референтних очікувань завдяки включенню в якісно нові просоціальні взаємини й види діяльності (Я. Гошовський [42, с. 221]); складний суперечливий процес, який включає взаємодію двох структурно-складних систем: особистості і середовища [102, с. 28] та двох напрямів: перебудову свідомості (позитивної системи цінностей, знань, переконань, установок тощо) та діяльності (позитивних навичок, умінь, стилю спілкування тощо) (І. Парфанович [117, с. 13]) та ін.

І, нарешті, універсальний *педагогічний (соціально-педагогічний)* зміст поняття ресоціалізації знаходимо у російському соціально-педагогічному словнику за редакцією Л. Мардахаєва, де *ресоціалізація* (від лат. *re* – префікс, що позначає повторну, поновлювальну дію + соціалізація) – це відновлення у людини втрачених соціальних цінностей й досвіду спілкування, поведінки, життєдіяльності [153] та українському словнику-довіднику для соціальних педагогів і соціальних працівників за ред. А. Капської, де дане поняття представлено більш розширено як: 1) відновлення особистістю якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві; 2) засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість попередніх; 3) комплекс заходів, спрямований на відновлення соціального статусу особистості, утрачених або несформованих соціальних навичок, переорієнтація соціальних і референтних орієнтацій девіантів за рахунок включення їх у нові, позитивно орієнтовані відношення й види діяльності [151].

Крім того, дуже авторитетними для нашого посібника є думки вітчизняних науковців, які стояли у витoku розробки проблеми ресоціалізації в пенітенціарній педагогіці й пенітенціарній соціальній педагогіці, – В. Синьова, В. Кривуші, О. Беци, Г. Радова, С. Горенка, С. Харченка, С. Кушнарьова та ін. Результати їхніх досліджень дають нам уявлення про ресоціалізацію як „процес виправлення засудженого, формування в нього законослухняної поведінки, стимулювання становлення особистості на таку життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, на основі відновлення, збереження й розвитку соціально корисних якостей і відношень особистості під час виконання покарання й подальшої адаптації засудженого до умов самостійного життя на волі” [40; 85; 119, с. 9; 172, с. 57].

Отже, навіть наведена вище невелика кількість з існуючих на сьогодні визначень поняття „ресоціалізація” стосовно засуджених осіб у найближчих до соціальної педагогіки галузях знань – праві, психології, педагогіці – й самій соціальній педагогіці свідчить про тлумачення їх всіма науковцями на міждисциплінарному рівні. На нашу думку, усі наведені визначення мають право на існування й у своїй сукупності відбивають сучасне уявлення про процес ресоціалізації засуджених, проте потребують деяких семантичних уточнень щодо використання стосовно окремої категорії осіб – неповнолітніх засуджених. Так, неважко помітити, що майже всі визначення містять такий ключовий та іноді єдиний термін, як „відновлення”, що стосується „соціального статусу особистості, втрачених або несформованих соціальних навичок”, „соціально корисних зв’язків і відносин особистості” тощо. Проте відновлення втрачених якостей – предмет дослідження процесу *соціальної реабілітації*, яка також є складовою ресоціалізації, але не єдиною, тому відновленням різних якостей і станів не можна обмежуватися при визначенні поняття ресоціалізації, особливо неповнолітніх.

У цьому сенсі ми повністю розділяємо думку А. Гусак, Н. Калашник, Л. Ростомової, В. Синьова, С. Харченка та ін. про те, що більшість неповнолітніх, що потрапляють у колонії, – з асоціальних, неблагополучних сімей, у яких часто взагалі не сформовані просоціальні якості через відсутність соціально визнаних прикладів, відсутній чітко виражений соціальний статус тощо, й тому про відновлення будь-яких якостей тут говорити не доцільно. Десоціалізація й антисоціальна поведінка переважної

більшості неповнолітніх зумовлена тим, що вони не „забули” норми, а спотворено їх засвоїли або ж взагалі про них не знають [45; 64; 119; 142; 172].

Ураховуючи етимологію слова „ресоціалізація”, що походить від слова „соціалізація” та префікса „ре” (у перекладі – відновлюваність, повторність дії) під ресоціалізацією в найбільш узагальненому значенні ми будемо розуміти *процес повторної соціалізації в нових, змінених соціальних умовах і обставинах з метою реінтеграції (повторної інтеграції) особистості в суспільство*. При цьому враховувати наступне: якщо неповнолітні, засуджені за скоєння злочину, не мають попереднього позитивного соціального досвіду та в їхній свідомості вже закріплені негативні соціальні стереотипи, то ресоціалізація буде спрямована на їх руйнування та навчання новим, прийнятним у суспільстві; якщо неповнолітні мають попередній позитивний соціальний досвід, позитивні соціальні зв’язки, певний статус у сім’ї, колективі і стали жертвою віктимогенних обставин, внаслідок яких скоїли злочин, то ресоціалізація буде спрямована на збереження та відновлення цих позитивних якостей.

Крім того, ураховуючи фізіологічну, психічну й соціальну незрілість неповнолітніх в силу вікових особливостей, певні якості та звички у них ще не сформовані або сформовані недостатньо (поведінки в колективі, суспільстві, етикету, гігієнічні, пізнавальні, вирішення проблем у взаємодії із різними соціальними структурами тощо), а інші – занадто розвинуті (сексуального характеру, вживання алкогольних напоїв чи медикаментозних препаратів, маніпулювання іншими, спілкування з правоохоронними органами, грошових відносин тощо), то розвиток перших треба продовжувати, а других – пригальмовувати. Отже, соціалізація та ресоціалізація неповнолітніх засуджених можуть відбуватися одночасно – одні якості особистості продовжують формуватися, а інші – вже потребують переформування [65; 172].

Таким чином, у контексті нашого посібника *ресоціалізація неповнолітнього засудженого у спеціальній виховній установі – це складний процес повторної соціалізації неповнолітнього на основі нейтралізації отриманих ним в результаті десоціалізації асоціальних норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки та подальшого відновлення, збереження (або засвоєння вперше) і розвитку позитивних, за оцінкою суспільства, соціальних*

норм, цінностей, ролей, зв'язків, зразків поведінки з метою реінтеграції (повторної інтеграції) в суспільство після звільнення.

Відповідно до чинного кримінально-виконавчого законодавства основними *напрямами* соціально-виховної роботи із засудженими (наступний компонент її сутності і змісту) є:

- спеціально організоване *усебічне моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання* засуджених, а також інші його види, що сприяють становленню на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно корисної діяльності [79, с. 65];

- участь засуджених у програмах диференційованого виховного впливу з урахуванням соціально-демографічних особливостей, ступеня соціально-педагогічної занедбаності та потреб засуджених: „*Освіта*”, „*Професія*”, „*Правова просвіта*”, „*Духовне відродження*”, „*Творчість*”, „*Фізкультура і спорт*”, „*Подолання алкогольної та наркотичної залежності*”, „*Підготовка до звільнення*” [123].

Тож логічним продовженням аналізу соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими є намітити її *зміст* відповідно до визначених напрямів.

Передусім зазначимо, що зазначені вище складники виховної роботи – *усебічне виховання та диференційований виховний вплив* на засуджених – міцно переплітаються і змістовно доповнюють одне одного з тією тільки різницею, що *усебічне виховання* здійснюється з усіма засудженими колонії, а до певних програм диференційованого виховного впливу залучаються засуджені відповідно до їх соціально-демографічних, кримінально-правових та психолого-педагогічних особливостей, ступеня соціально-педагогічної занедбаності, потреб тощо.

Під *правовим вихованням* (перший напрям *усебічного виховання*) ми розуміємо сукупність виховних заходів, які спрямовані на формування в засуджених правильного розуміння призначення та сутності законів, стійкого переконання в необхідності їх дотримання, правомірної поведінки в період відбування покарання та після звільнення.

Основним змістом правового виховання неповнолітніх засуджених є: 1) пропаганда правових знань, роз'яснення сутності чинних законів України; 2) доведення справедливості та гуманності законів; 3) прищеплення поваги до законів, вимог режиму, правил

внутрішнього розпорядку; сприяння вихованню навичок їх добровільного виконання; 4) ознайомлення засуджених з їх обов'язками і правами, роз'яснення необхідності суворого їх виконання; 5) розвіювання версій про непричетність до злочину та несправедливість кримінального покарання; 6) роз'яснення принципу незворотності покарання за скоєний злочин.

Програма диференційованого виховного впливу на засуджених „Правова просвіта” призначається для неповнолітніх засуджених із стійкою кримінальною спрямованістю через несформованість або деформованість уявлень про нормативну поведінку в суспільстві.

Другий напрям виховної роботи – *трудове виховання засуджених* – це система виховних заходів, які передбачають залучення засуджених до трудової діяльності з метою психологічної, практичної та моральної підготовки до участі в суспільно-корисній праці після звільнення.

Отже, змістом трудового виховання засуджених є:

- 1) психологічна підготовка засуджених до суспільно-корисної праці;
- 2) практична підготовка засуджених до трудової діяльності;
- 3) моральна підготовка засуджених до праці.

Психологічна підготовка до суспільно-корисної праці передбачає активізацію трудової мотивації засуджених, спонукання їх до діяльності, пробудженню в них інтересу до певної професії, фаху. Це досягається шляхом професійної орієнтації і працевлаштування засуджених із врахуванням індивідуальних особливостей, здібностей та уподобань особистості як в місцях позбавлення волі, так і після відбування покарання.

Практична підготовка до трудової діяльності полягає у передачі засудженим системи професійно необхідних теоретичних знань, умінь та навичок з певної професії; вихованні необхідної професійної та виробничої культури; утриманні належним чином робочого місця, інструментів, обладнання; умінні правильно використовувати матеріали та сировину, різні пристосування і готові вироби; формуванні в засуджених звички працювати. Цей вид підготовки здійснюється під час продуктивної праці у сфері матеріального виробництва, суспільно-корисній праці на території колонії (благоустрій, ремонт житлових, службових приміщень, школи, ПТУ тощо), праці з господарського обслуговування та самообслуговування, професійно-технічного навчання.

Моральна підготовка засуджених до праці передбачає цілеспрямовану та систематичну психологічну і практичну підготовку засуджених до праці, формування таких моральних якостей особистості, як усвідомлення суспільної та особистісної значущості праці, уміння бережно ставитись до суспільної та колективної власності, що загалом складає таке інтегроване поняття, як „сумлінне ставлення до праці”.

У межах трудового виховання реалізується й програма диференційованого впливу на засуджених „Професія”, що передбачає залучення до неї засуджених, які не мають певної професії або спеціальності.

Наступний напрям виховної роботи – *моральне виховання засуджених* – визначається нами як система різноманітних виховних заходів, спрямованих на виявлення й нейтралізацію негативних моральних якостей, етичних переконань, поглядів, звичок та прищеплення засудженим загальнолюдських гуманістичних цінностей, ідеалів добра, правди, справедливості, совісті, людської честі, тобто формування духовної особистості.

За таких міркувань основним змістом морального виховання повинно стати: 1) моральна освіта, що полягає в озброєнні засуджених знаннями про норми моралі нашого суспільства, освітленні та розробці раціональних способів доведення етичних категорій до свідомості засуджених; 2) формування переконань, при якому необхідно досягти усвідомлення засудженими моральних норм суспільства, зробити їх переконаннями особистості; 3) формування моральних почуттів, тобто перетворення знань та переконань засуджених у навички та звички позитивної поведінки.

У межах морального здійснюється й релігійне виховання в колонії, під яким ми розуміємо систему методів і засобів впливу на людину з метою засвоєння основних законів релігійної моралі та ставлення до життя відповідно до релігійних принципів, запобігання морально-психологічній деформації особистості засудженого, формування таких моральних почуттів, як милосердя, співпереживання, добropорядність, ввічливе ставлення до людей тощо.

Змістом релігійного виховання є: 1) позитивний вплив на почуття, поведінку, свідомість засуджених засобами проведення богослужінь та релігійних обрядів представниками різних конфесій; 2) забезпечення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії; 3) задоволення

потреб віруючих засуджених у відправленні релігійних культів, користування предметами культу, придбання релігійної літератури; 4) використання діяльності служителів культу, перш за все, як засобу поглиблення виховного процесу, задоволення духовних потреб засуджених, надання їм соціально-психологічної підтримки.

Моральне та релігійне виховання засуджених міцно переплітається в межах програми диференційованого виховного впливу „Духовне відродження”, яка має на меті підвищення значення духовних традицій і християнської культури в моральному вихованні, розвиток корисної ініціативи та творчих здібностей, запобігання морально-психологічній деформації, пов’язаній з позбавленням волі тощо.

Естетичне виховання засуджених (четвертий напрям виховної роботи) ми визначили як систему виховних заходів, спрямованих на формування творчо-активної особистості, яка спроможна сприймати, усвідомлювати, оцінювати красиве в житті, природі, мистецтві; творити за законами краси.

Основним змістом естетичного виховання засуджених ми визначаємо: 1) передачу естетичних і художніх знань; 2) формування естетичних потреб і почуттів, здібностей правильно розуміти і оцінювати красиве в навколишньому; 3) виховання естетичного смаку та ідеалів, які сприяють створенню у засуджених правильних уявлень про доцільність життя, соціально-значущих перспектив після звільнення; 4) залучення до художньо-естетичної діяльності та перетворення навколишнього середовища за законами краси і гармонії.

Немаловажним в естетичному вихованні засуджених є залучення їх до програми диференційованого виховного впливу „Творчість” з метою реалізації творчих потенціалів у різних видах мистецтва.

П’ятий напрям – *фізичне виховання* у виховній колонії – уявляє собою систему фізкультурно-спортивних та оздоровчих заходів, які проводяться із засудженими з метою укріплення здоров’я, розвитку фізичних сил і морально-вольових якостей, підтримки здорового способу життя, профілактики захворювань.

Змістом фізичного виховання в колонії є: 1) розвиток фізичної сили та витривалості в процесі заняття фізичною культурою; 2) удосконалення спортивних досягнень у певних видах спорту; 3) формування переконання у дотриманні здорового способу життя;

4) виховання морально-вольових якостей під час змагань різного рівня.

Фізичне виховання здійснюється в межах програми диференційованого виховного впливу на засуджених „Фізкультура і спорт”, яка залучає всіх засуджених до фізкультури і спорту в залежності від фізичного здоров’я та спортивної підготовки.

Санітарно-гігієнічне виховання в нашому дослідженні – це сукупність виховних впливів, спрямованих на підвищення санітарно-гігієнічної культури осіб, позбавлених волі, прищеплення їм санітарно-гігієнічних навичок в побуті, на виробництві з метою попередження інфекційних захворювань.

Зміст санітарно-гігієнічного виховання передбачає: 1) санітарно-гігієнічну просвіту; 2) пропаганду санітарно-гігієнічних знань, умінь серед різних груп засуджених; 3) прищеплення всім засудженим навичок дотримання санітарно-гігієнічних норм і правил [49].

Таким чином, чітке визначення змісту основних напрямів виховної роботи з усіма неповнолітніми засудженими (правове, трудове, моральне, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання) у поєднанні з такими програмами диференційованого виховного впливу на засуджених, як „Правова просвіта”, „Професія”, „Духовне відродження”, „Творчість”, „Фізкультура і спорт”, дозволить безпосереднім суб’єктам соціально-виховної роботи (навіть без педагогічної освіти) усвідомлено спланувати свою діяльність, наповнюючи зміст конкретними заходами виховного характеру [49; 123; 161].

Поняття „соціально-виховна робота”, у якій змістовно виділяється й соціальна складова, потребує також визначення змісту *соціальної роботи* персоналу виховної колонії, без якої неможливе досягнення мети ресоціалізації (що буквально означає повторну соціалізацію (соціальний розвиток) особистості у взаємодії з соціальним середовищем).

Як було зазначено вище, суб’єктами соціальної роботи з неповнолітніми засудженими є персонал колонії та представники державних і недержавних органів, установ, організацій ресоціалізуючого середовища навколо виховної колонії.

Метою соціальної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарному закладі є організація взаємодії та співпраці між суб’єктами соціально-виховної роботи колонії та соціального

середовища регіону і громади і на цій основі соціальний розвиток особистості неповнолітнього засудженого, що включає відновлення (або ж встановлення) соціального статусу, сімейних та корисних соціальних зв'язків, утворення умов для побутового та трудового влаштування після звільнення, інтеграції в суспільство повноправним громадянином.

Основним змістом щодо реалізації мети соціальної роботи з неповнолітніми засудженими є: 1) паспортизація колонії та соціального середовища громади й регіону для визначення їх ресоціалізуючого потенціалу; 2) спільне планування та організація соціально-виховної роботи із засудженими на основі взаємодії між суб'єктами колонії та ресоціалізуючого середовища як у пенітенціарний, так і постпенітенціарний періоди; 3) установа зворотного зв'язку та контролю діяльності суб'єктів соціально-виховної роботи в період постпенітенціарної ресоціалізації неповнолітніх.

Особливого значення набуває соціальна робота в останні 6 місяців перебування неповнолітнього засудженого в колонії, коли він бере участь у програмі диференційованого впливу „Підготовка до звільнення” („Повернення”) та нього розробляється індивідуальна програма підготовки до звільнення.

Таким чином, соціально-виховна робота в сукупності її виховного та соціального складників комплексно впливає на успішність ресоціалізації особистості неповнолітнього засудженого.

Продовжуючи характеристику компонентів, що розкривають сутність і зміст соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, особливу увагу необхідно приділити наступному компоненту – *технологія соціально-виховної роботи*.

Під *технологією соціально-виховної роботи* ми розуміємо оптимальний спосіб організації цілеспрямованої, двосторонньої діяльності суб'єктів і об'єктів на основі її поділу на етапи та процедури, їх координації й синхронізації та вибору сукупності форм і методів виконання на кожному етапі. Отже, основними елементами технологічного компоненту виступають *форми, методи* та *етапи* соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими.

Форма соціально-виховної роботи у нашому розумінні – це найбільш доцільна організаційна модель взаємодії суб'єкта і об'єкта, у якій реалізуються різні методи і досягаються цілі соціально-виховної роботи. *Метод* – сукупність прийомів і способів

теоретичного й практичного характеру, які використовуються для стимулювання і розвитку потенційних можливостей об'єкта для досягнення різноманітних професійних цілей суб'єкта. Межа між формами й методами соціально-виховної роботи іноді вкрай умовна: в одних ситуаціях форма може виступати методом, в інших – навпаки [68; 90].

У цілому, саме через технологічний компонент у сукупності форм, методів та етапів стає можливою практична реалізація всієї системи соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях. На основі узагальнення теоретичних здобутків щодо різних класифікацій форм і методів соціально-педагогічної роботи, наведемо найбільш доцільні форми й методи соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими в межах її складників – *виховної* (правової, моральної, трудової, естетичної, фізичної, санітарно-гігієнічної) та *соціальної* роботи.

Отже, першому нашому узагальненню будуть підлягати форми і методи виховної роботи з неповнолітніми засудженими.

З різноманітних існуючих сьогодні класифікацій форм і методів виховної роботи в якості провідної ми обираємо класифікацію форм і методів за *напрямами* виховної роботи з неповнолітніми засудженими. Отже, будемо виділяти форми і методи *правового, морального, трудового, естетичного, фізичного, санітарно-гігієнічного* виховання. Тут необхідно зазначити, що в межах цієї класифікації об'єктивно присутні й класифікації за іншими ознаками. Так, використання на практиці форм виховної роботи неминуче призводить до їх класифікації як мінімум за двома ознаками: 1) за *об'єктом* виховного впливу: *індивідуальні* (об'єкт – окрема особистість), *групові* (об'єкт – відділення та групи засуджених), *масові* (об'єкт – засуджені всієї колонії); 2) за *суб'єктом* виховного впливу: форми, що використовує *персонал колонії*; форми, що використовує *колектив засуджених*. А методи виховної роботи в межах її напрямів завжди будуть поділятися на: 1) методи наукового (теоретичного) пізнання; 2) методи практичної діяльності тощо.

Отже, наведемо основні форми і методи виховної роботи, через які ми плануємо реалізацію її змісту.

Формами виховної роботи в залежності від напряму ми визначаємо наступні:

1) *правового виховання*: лекції, бесіди, диспути, конференції, тренінги; організація роботи юридичних консультацій; наочна

інформація на правову тематику; оформлення куточків правових знань; розгляд заяв, пропозицій та скарг засуджених; прийом засуджених з особистих питань; вечори запитань та відповідей; відкриті судові засідання; прослуховування (перегляд) перегляд спецпрограм та кінофільмів по радіо, телебаченню, преси; дотримання режиму; прийом засуджених з особистих питань працівниками суду, прокуратури, адвокатури, органів міліції тощо;

2) *трудового виховання*: трудове змагання; конкурс „Кращий за професією”; школа передового досвіду; гуртки технічної творчості; навчально-продуктивна праця, суспільно-корисна праця, праця з господарського обслуговування та самообслуговування;

3) *морально-етичного виховання*: лекції, бесіди, диспути, конференції, тренінги, рольові ігри, аналіз учинків;

4) *художньо-естетичного виховання*: лекції, бесіди, диспути, конференції, тематичні вечори, конкурси, концерти, виставки; підтримка традицій щодо благоустрою за естетичними нормами; гуртки за інтересами; художня самодіяльність; культурно-масові заходи; наочна агітація; прослуховування (перегляд) радіо, музики, телебачення, документального та художнього кіно; зустрічі з відомими людьми; художні студії тощо.

5) *фізичного виховання*: фізична зарядка, змагання, турніри, спартакіади; спортивні секції та оздоровчі гуртки тощо;

6) *санітарно-гігієнічного виховання*: бесіди, дотримання санітарно-гігієнічних норм та правил;

7) *релігійного виховання*: лекції, бесіди, зустрічі з представниками релігійних конфесій, богослужіння, проповіді, обряди, користування релігійною літературою, іншими предметами і матеріалами релігійного призначення тощо.

Методи виховної роботи з неповнолітніми засудженими, що мають комплексно впливати на свідомість, діяльність, почуття, волю та поведінку засудженого, ми умовно поділяємо на п'ять груп:

1) *методи формування і корекції свідомості особистості* (психолого-педагогічний „вибух”, переконання, навіювання, приклад);

2) *методи організації діяльності та спілкування; формування і корекції позитивного досвіду суспільної поведінки* (педагогічна вимога, громадська думка, довір'я, привчання, вправа, тренування, доручення, контроль, утворення виховних ситуацій, прогнозування й контроль);

3) *методи додаткової мотивації та стимулювання діяльності і поведінки* (гра, змагання, заохочення, схвалення, оцінка, довіра, організація перспективи, покарання, критика, попередження, осудження, догана, стягнення);

4) *методи самовиховання* (самоаналіз, самоосуд, самонаказ, самонавіювання, самоконтроль, самооцінка);

5) *методи виявлення результатів виховання/перевиховання* (спостереження, експеримент, аналіз продуктів діяльності, узагальнення незалежних характеристик, анкетування, аналіз документації) [49; 68; 161].

До *форм соціальної роботи* (другого складника соціально-виховної роботи) виховної колонії належать: засідання піклувальної ради, спостережної комісії, батьківського комітету; участь суб'єктів ресоціалізуючого середовища в заходах виховного характеру; матеріальна допомога, побутове та трудове влаштування, відновлення соціального статусу та корисних соціальних зв'язків тощо.

До основних *методів соціальної роботи* у виховній колонії ми відносимо: соціологічні (вивчення соціальної ситуації неповнолітнього, соціально-педагогічна паспортизація регіону і громади); управлінські (постановки цілей, прийняття рішень, планування, розподілу ролей, контролю за виконанням); організаційні (встановлення взаємодії та партнерства колонії з суб'єктами ресоціалізуючого середовища).

Намічені форми й методи соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими втілюватимуться в різноманітних виховних заходах в колонії за участю суб'єктів ресоціалізуючого середовища регіону й громади на основі планування соціально-виховної роботи та її методичного забезпечення (розділ 2).

І, нарешті, *етапи* технологічного компоненту відбивають послідовність кроків у здійсненні соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях, яка може бути представлена ланцюжком послідовних і взаємообумовлених дій (процесів): *діагностика – цілепокладання – прогнозування – проектування – планування – організація – керівництво – контроль – результат – підсумкова діагностика – оцінка – корекція*. Ці етапи циклічно повторюються як в межах окремих етапів перебування неповнолітнього в колонії (трьох дільницях: *карантину, діагностики і розподілу* (перші 14 діб), *ресоціалізації* (основний термін відбування покарання), *підготовки до звільнення* (за шість місяців до

звільнення), так і при виникненні чергової соціально-педагогічної проблеми з метою її вирішення.

Якщо метою соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими є ресоціалізація особистості, то логічним *результатом* соціально-виховної роботи (останній компонент її сутності і змісту) повинна стати *ресоціалізована особистість* неповнолітнього засудженого, здатна до реінтеграції (повторної інтеграції) у суспільство після звільнення; подальшої соціалізації, усебічного розвитку, саморозвитку й самореалізації.

Такий результат повністю відповідає висунутому нормативно-правовими документами *соціальному замовленню* на модель ресоціалізованої особистості неповнолітнього засудженого, що має бути просоціально розвинутою на всіх її структурних рівнях (за Н. Шевандриним [174]):

- *потребнісно-мотиваційному* – мати чітко визначені соціально-схвалювані цілі у житті (освіта, отримання професії, сім'я, достойна робота та ін.), прагнути до самовдосконалення (бажання виправитись, стати корисною для суспільства людиною, реалізуватися в улюбленій справі), виражати готовність до задоволення життєвих потреб (у їжі, житлі, матеріальному благополуччі) соціально-схвалюваними способами;

- *когнітивно-пізнавальному* – розуміти роль освіти в житті людини, проявляти певною мірою знання з навчальних предметів, ерудованість, кмітливість, самостійність мислення, прагнути до пізнання нового;

- *морально-вольовому* – негативно ставитися до скоєного злочину, визнавати свою вину; вважати міру покарання, призначеної судом, справедливою; бути вимогливим до себе (своїх особистісних якостей) і людей;

- *міжособистісному* – бути готовим до просоціальної взаємодії з іншими людьми, проявляти негативне ставлення до асоціальної поведінки інших людей, у тому числі друзів (крадіжки, хуліганство, вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин тощо), розуміти значення згуртованості та зацікавленості всіх членів колективу, до якого він належить, у загальній справі;

- *творчому* – мати улюблену справу, усвідомлювати можливості реалізовувати власні здібності, проявляти добросовісність, трудову дисциплінованість та якісні результати в суспільно корисній праці.

Таким чином, охарактеризувавши всі основні структурні компоненти сутності і змісту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах (суб'єкт, об'єкт, мета, напрями, зміст, технологія (форми, методи, етапи) результат), маємо підстави для визначення досліджуваного нами поняття.

Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах – це цілеспрямована діяльність персоналу виховної колонії та суб'єктів соціального середовища, що полягає у створенні виховними засобами сприятливих умов для ресоціалізації та подальшої інтеграції, соціалізації, усебічного розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості неповнолітнього на основі інтеграції ресурсів особистості, колонії, громади, регіону і держави.

Отже, мета даного підрозділу посібника, що полягала у розкритті сутності і змісту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах, була досягнута, що дозволило нам зробити деякі узагальнюючі висновки.

Науково-теоретичний зміст поняття „соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими” нами було визначено на підставі порівняння з найближчим до нього за значенням поняттям „соціально-педагогічна діяльність” та встановлено, що соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими – це різновид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється в певній соціальній інституції (виховній колонії) та спрямована на точно визначений об'єкт впливу (неповнолітній засуджений).

До основних структурних компонентів соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, що визначають її сутність і зміст, належать об'єкт, суб'єкт, мета, напрями, зміст, технологія (форми, методи, етапи) та результат.

Об'єктом соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими є неповнолітні особи віком від 14 до 18 років (за рішенням педагогічної ради – до 22), які засуджені до покарання у виді позбавлення волі за здійснення злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України; *суб'єктами* – персонал виховних колоній, що виконує соціально-виховні функції (заступник начальника колонії з соціально-виховної та психологічної роботи, старший вихователь, вихователь, інструктор, працівники інших підрозділів), педагогічні колективи загальноосвітніх шкіл і

професійно-технічних навчальних училищ; педагогічна та піклувальна ради, спостережна комісія, батьківський комітет при колонії; Державна пенітенціарна служба України та її територіальні органи управління; органи місцевої законодавчої та виконавчої влади, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служба у справах дітей, територіальні органи внутрішніх справ, суд, прокуратура, органи праці та соціального захисту населення, центри зайнятості; підприємства, установи, громадські та релігійні організації, окремі особи, волонтери, соціальні працівники та ін.

Мета соціально-виховної роботи полягає у створенні виховними засобами сприятливих умов для ресоціалізації та подальшої інтеграції, соціалізації, усебічного розвитку й саморозвитку особистості засудженого на основі інтеграції ресурсів особистості, колонії, регіону і громади.

Розуміючи в якості мети, ресоціалізацію неповнолітнього засудженого у спеціальній виховній установі було визначено як складний процес повторної соціалізації неповнолітнього на основі нейтралізації отриманих ним в результаті десоціалізації асоціальних норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки та подальшого відновлення, збереження (або засвоєння вперше) і розвитку позитивних, за оцінкою суспільства, соціальних норм, цінностей, ролей, зв'язків, зразків поведінки з метою реінтеграції (повторної інтеграції) в суспільство після звільнення.

Ураховуючи складність поняття соціально-виховної роботи, у першу чергу з точки зору умовного її розчленування на соціальний і виховний складники, до напрямів соціально-виховної роботи було віднесено правове, моральне, трудове, естетичне, фізичне санітарно-гігієнічне виховання, диференційований виховний вплив на засуджених, а також соціальну роботу спеціальної виховної установи.

Характеристика змісту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими дозволила нам розробити конкретний зміст соціально-виховної роботи в межах її складників – виховної (правове, моральне, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання) та соціальної роботи.

У межах технології як компоненту нами було визначено систему форм, методів та етапів соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, що максимально наблизило теоретичний матеріал до його практичної реалізації суб'єктами з метою ресоціалізації об'єктів.

Немаловажним для чіткості уявлення про кінцевий „продукт” соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими стало обґрунтування її результату – ресоціалізованої особистості, просоціально розвиненої на всіх її структурних сферах – потребнісно-мотиваційній, когнітивно-пізнавальній, морально-вольовій, міжособистісній, творчій.

У подальших підрозділах теоретичної частини посібника вважаємо за доцільне більш докладно розкрити особливості неповнолітнього засудженого як об’єкта соціально-виховної роботи в умовах ізоляції та персоналу спеціальної виховної установи як суб’єкта соціально-виховної роботи, урахування яких підвищить ефективність соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях.

1.2. Неповнолітній засуджений як об’єкт соціально-виховної роботи в умовах ізоляції

Як було з’ясовано в попередньому підрозділі посібника, *об’єктом* соціально-виховної роботи у спеціальній виховній установі є *неповнолітні особи віком від 14 до 18 років (за дозволом педагогічної ради – до 22 років), які засуджені до покарання у виді позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України*. Важливим кроком в межах логіки викладу матеріалу нашого посібника є узагальнена характеристика особистості неповнолітнього засудженого, що має свої особливості у зв’язку з перебуванням у нестандартних умовах ізоляції від суспільства, сім’ї, друзів. У науковій літературі така характеристика визначається ще й як „портрет особистості неповнолітнього засудженого”. Необхідність описання такого портрету допоможе суб’єктам соціально-виховної роботи ефективно здійснювати процеси планування й організації соціально-виховної роботи, спрямованої на ресоціалізацію засуджених.

До найбільш узагальнених структурних компонентів портрету особистості неповнолітнього засудженого вчені відносять соціально-демографічні, кримінально-правові та психолого-педагогічні характеристики [1; 21; 25; 26; 30; 31; 34; 39; 40; 43; 45; 47; 51; 55; 56; 62; 66; 70; 72; 73; 75; 88; 90; 93; 95; 103; 105; 109; 113; 116; 127; 135; 148; 150; 159; 169; 171; 172; 178; 179]. Розкриємо їх поступово.

До соціально-демографічних характеристик неповнолітнього засудженого вчені відносять *вік, стать, національність, освітній рівень, стан сімейного виховання та сферу життєдіяльності до засудження*.

За даними статистики ДПтС України (офіційний сайт – <http://www.kvs.gov.ua>) станом на 1 квітня 2014 року в 7 виховних колоніях для неповнолітніх перебуває 845 осіб. З них: 8 % мають вік 14 – 16 років, 21 % – 16 – 17 років, 39 % – 17 – 18 років і 32 % – 18 – 22 роки. Зрозуміло, що такий доволі розгалужений віковий період на початковому етапі онтогенезу (14 – 22 роки) поєднує в собі досить складні, важливі та різноманітні періоди формування і становлення особистості молоді людини. Тому дослідники пенітенціарного процесу виділяють три вікові категорії вихованців колоній: 1) підлітковий вік (14 – 15 років), 2) юнацький вік (16 – 18 років), 3) перший молодіжний вік (18 – 22 роки) [108; 109; 150; 159; 162].

Кожна із зазначених вікових груп вихованців пенітенціарних закладів має свої психолого-педагогічні особливості (про які мова піде нижче), які необхідно брати до уваги при плануванні та здійсненні соціально-виховної роботи в умовах відносної ізоляції від суспільства, основними напрямками якої повинні стати правове, морально-етичне, фізичне, естетичне виховання; психологічна профілактика, корекція та реабілітація віктимних якостей особистості тощо.

Важливого значення для організації соціально-виховного процесу в умовах ізоляції відіграє і такий соціально-демографічний чинник, як *стать* неповнолітнього засудженого. На сьогодні однією з 8 виховних колоній в Україні є Мелітопольська виховна колонія, у якій утримуються дівчата, засуджені до позбавлення волі. Станом на 1 квітня 2014 року в ній відбували покарання 92 вихованки. У зв'язку з цим варто говорити про актуальність вирішення завдань гендерної соціалізації та гендерного й статевого виховання, що передбачають організований процес засвоєння норм, настанов і правил поведінки відповідно до культурних уявлень про роль, становище та призначення чоловіка і жінки в суспільстві, формування поваги до протилежної статі, наслідком чого має стати повноцінне виконання вихованцями ролей відповідної статі після звільнення з місць позбавлення волі.

Немаловажну роль в організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими в останній час стало грати багатонаціональне середовище у спеціальних виховних установах.

Згідно з інформацією ДПтС України у виховних колоніях разом утримуються українці, росіяни, молдовани, кримські татари, болгари, румуни, угорці та ін. Збільшується кількість вихованців ромської національності. Отже, у роботі необхідно врахування етнічних, національних, соціокультурних, віросповідних відмінностей тієї чи іншої нації, виховання толерантних відносин між вихованцями, уміння жити в мирі та злагоді з людьми різних національностей та вірувань.

Важливою соціально-демографічною особливістю, що впливає на ефективність соціально-виховної роботи і досягнення мети ресоціалізації, є різний *освітній рівень* вихованців, який не завжди відповідає загальноприйнятому віку. Так, згідно з інформацією ДПтС України із загальної кількості неповнолітніх засуджених близько 89 % навчаються в загальноосвітніх школах II – II ступенів, що розташовані на території колоній, серед яких 42,5 % – у школах II ступеня (6 – 9 класи) та 57,5 % – у школах III ступеня (10 – 11 класи). Проте серед них відповідають віку учнів школи II ступеня лише 7,8 %, а учнів школи III ступеня – 39,7 %. Крім цієї проблеми, усе більше поширюється явище неписьменних вихованців, які не вміють читати, писати, рахувати. Для таких занедбаних учнів у школах при колоніях утворюються класи вирівнювання та допоміжні класи для засуджених з вадами фізичного та розумового розвитку.

Зараз у спеціальних виховних та виправних установах виділилася ще одна категорія засуджених, яка прагне отримати вищу освіту. Не зважаючи на відсутність бажання в деяких ВНЗ приймати на навчання засуджених, для них усе ж таки створені умови для проходження зовнішнього незалежного оцінювання знань вступників та навчання у ВНЗ за дистанційною формою. Прикладом може слугувати Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, який ще з 2005 року почав експеримент з надання вищої освіти засудженим і дотепер успішно здійснює набір та навчання засуджених з різних установ. Багаторічний досвід надання вищої освіти засудженими дозволяє нам стверджувати, що саме вона є одним з найпотужніших засобів ресоціалізації особистості, адже людина свідомо й самостійно обирає цей шлях, що дуже швидко впливає і на підвищення самооцінки, і на зміну статусу, і на можливість дострокового звільнення. Отже, важливого значення набуває інтеграція засуджених в освітній простір країни,

забезпечення не тільки загальної середньої та професійно-технічної, а й вищої освіти.

І, нарешті, останніми, виділеними нами, соціально-демографічними характеристиками, що дозволяють встановити причини й наслідки десоціалізації неповнолітніх та намітити зміст соціально-виховної роботи з ними, є стан *сімейного виховання* (склад сім'ї, умови виховання) та *сфери життєдіяльності* (навчання, трудова зайнятість) до засудження.

Відповідно до статистичних даних ДПтС України до засудження 74 % неповнолітніх осіб не мали повноцінної сімейної опіки і виховання, оскільки проживали в асоціальних повних або неповних сім'ях, як правило, з низьким матеріальним статком; 22 % – виховувалися без батьків (біологічні сироти або батьками яких є особи, позбавлені батьківського піклування); 4 % – виховувалися в нормальних сім'ях, проте були обділеними батьківською турботою та необхідною увагою.

Щодо сфер життєдіяльності засуджених неповнолітніх, то 24 % до засудження ніде не працювали і не вчилися; 15 % – виховувалися в спеціальних виховних закладах системи освіти (школи та ПТУ соціальної реабілітації); 61 % – навчалися в загальноосвітніх школах, професійно-технічних закладах або тимчасово працювали, проте відрзнялися недисциплінованістю та асоціальною поведінкою.

Бездоглядність, безпритульність дітей часто призводила їх до адитивної поведінки (уживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин, тютюну), під впливом якої і здійснювалися злочини. У деяких неповнолітніх уже сформувалася стійка залежність від психоактивних речовин, тому дуже важливими напрямками організації соціально-педагогічної роботи у виховних установах повинні стати профілактика тютюнопаління, пияцтва та наркоманії, усунення негативних чинників соціальної життєдіяльності, формування здорового способу життя тощо [150].

Отже, соціально-демографічна характеристика неповнолітніх засуджених як одного з аспектів їхнього соціально-педагогічного портрету, а саме вікового, статевого, національного складу, освітнього рівня, стану сімейного виховання та сфер життєдіяльності до засудження, дають нам змогу не тільки з'ясувати об'єктивні та суб'єктивні чинники десоціалізації особистості, внаслідок якої було скоєно злочин, а й окреслити напрями щодо

планування та організації соціально-виховної роботи, спрямованої на досягнення мети ресоціалізації.

Наступним складником соціально-педагогічного портеру особистості неповнолітнього засудженого є *кримінально-правова характеристика*, до якої вчені відносять узагальнені дані про *види скоєних злочинів та терміни покарання* відповідно до КК України, наявність *попередніх судимостей* неповнолітніх та їхній *кримінальний статус* в пенітенціарному середовищі.

Основними *видами злочинів*, внаслідок скоєння яких неповнолітніх було позбавлено волі, за даними ДПтС України, є: крадіжка – 34 % неповнолітніх, розбій – 16 %, викрадення (угон) автомобіля – 12 %, грабїж – 12 %, вбивство або спроба вбивства – 11 %, хуліганство – 4 %, нанесення тяжких тілесних ушкоджень – 5 %, зґвалтування – 2 %, торгівля наркотиками – 2 %, ношення вогнепальної зброї – 1 %, вимагання – 1 %.

Із статистичних даних видно, що переважну кількість неповнолітніх засуджено за крадіжки, грабїж та розбій з метою наживи. Проте найбільш небезпечною тенденцією останніх років є збільшення так званих резонансних злочинів, які відрізняються особливим цинізмом і жорстокістю – це вбивства (або спроби вбивства), жорстокі побиття та зґвалтування.

За *термінами покарання* 72 % засуджених неповнолітніх відбувають покарання строком до 5 років позбавлення волі і 28 % – понад 5 років.

Щодо *рецидивності* (наявності повторного кримінального злочину) в дитячому середовищі, то приблизно 97 % засуджених неповнолітніх чоловічої і 99 % жіночої статі відбувають покарання у виді позбавлення волі вперше, але раніше відстрочку виконання вироку мали відповідно 20 % і 16 % неповнолітніх правопорушників. Особи, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі два і більше разів, становлять трохи більше 3 %.

Дослідження свідчать, що понад 70 % тяжких злочинів вчиняються неповнолітніми у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, 10 % неповнолітніх жіночої статі мають психічні проблеми і перебувають на обліку у психіатра, у 35 % спостерігається невротичний синдром, схильність до суїциду, у 50 % – нестабільний емоційний стан, лише 5 % від всіх засуджених емоційно стабільні (офіційний сайт ДПтСУ – <http://www.kvs.gov.ua>).

Отже, така кримінологічна ситуація стосовно неповнолітніх дає змогу визначити основні тенденції неповнолітньої злочинності: 1) помітне зростання кількості насильницьких злочинів та злочинів, скоєних за обтяжувальних обставин; 2) стрімке зростання злочинів під впливом психоактивних речовин – наркотиків, алкоголю, сильнодіючих лікарських засобів; а також через поширення бродяжництва, дитячої безпритульності й угруповання на цій підставі; 3) посилення жорстокості дитячої злочинності, що багато в чому пов'язано з агресивністю й жорстокістю в сімейному вихованні та з тим, що досить часто агресивна та кримінальна поведінка позитивно відображається у засобах масової інформації, створюючи заплутану картину прийнятних суспільних норм у межах певних молодіжних субкультур тощо [34].

І останнім „штрихом” кримінально-правового портрету неповнолітнього засудженого є його *кримінально-правовий статус у пенітенціарному середовищі* виховної колонії, урахування якого є вкрай важливим при організації соціально-виховної роботи.

Усім відомо, що поряд із формальним розподілом засуджених у місцях позбавлення волі (рада колективу засуджених, інші органи самоврядування у колонії, відділенні СПС та школі) завжди існував свій, історично складений неформальний розподіл. Неформальний розподіл у середовищі неповнолітніх засуджених схожий із розподілом в установах для дорослих, але не так яскраво виражений та має свої особливості.

По-перше, у середовищі неповнолітніх більш гостро, ніж у дорослих проявляються механізми групової взаємодії (психологічне зараження, навіювання, наслідування, конформізм, суперництво), внаслідок чого формується досить складна референтна структура взаємовідносин. По-друге, особливістю середовища неповнолітніх є їх прагнення створювати групи, що значно полегшує процес адаптації та пристосування. Крім того, будь-який неповнолітній засуджений прагне стати членом елітної групи, потрапивши до якої, він, як правило, стає позбавленим особистої думки і повністю підпорядкованим вимогам лідера.

Так, сучасним дослідником кримінальної субкультури неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах С. Замулою виділяються чотири ієрархічні групи (касти, „масті”) серед вихованців: 1) формальні лідери („актив”) (у дорослій субкультурі – „козли”, „червоні”), які співпрацюють з

адміністрацією колонії та негативно ставляться до злочинного світу; 2) неформальні лідери („блатні”) (у виправних установах – „зłodії в законі”, „авторитети”, „смотрящі”), що ідентифікують себе із злочинним світом, здійснюють контроль за поведінкою всіх членів злочинної спільноти, збереження та поповнення „общака”, розбір конфліктів; 3) основна маса („пацани”) (у дорослих – „мужики”, „сірі”), які нейтрально ставляться до злочинного світу, виконують основну роботу, беруть участь у поповненні „общака”; 4) аутсайтери („ображені”) (у дорослій субкультурі – „опущені”, „голубі”) – засуджені, які відторгнуті злочинним світом, виконують всю брудну і неprestижну роботу [55, с. 63 – 65].

За нашими спостереженнями, останнім часом спостерігається тенденція до зменшення кількості засуджених, які відкрито протистоять адміністрації установи. Відбір кандидатів на керівні посади проводиться персоналом установи на основі методів соціометрії, з урахування групових процесів у середовищі засуджених та особистих якостей вихованців (наявності лідерських якостей, організаторських і розумових здібностей, фізичної розвиненості, позитивної спрямованості, тривалого терміну покарання тощо). У результаті, у сучасних виховних колоніях формальна й неформальна структура групи частіше збігаються, формальним та неформальним лідером середовища стає активіст, „бугор”.

Отже, виявлення й урахування кримінальної субкультури в середовищі неповнолітніх засуджених – ефективний шлях для правильного й доцільного формування органів самоврядування, самодіяльних організацій, встановлення партнерства і взаємодії персоналу та засуджених у досягненні мети ресоціалізації.

Таким чином, кримінально-правова характеристика неповнолітніх засуджених, до якої ми включили види скоєних злочинів, терміни покарання, наявність попередніх судимостей, кримінальний статус у пенітенціарній субкультурі є основою для визначення напрямів і змісту, передусім, правового виховання та створення позитивного ресоціалізуючого середовища для задоволення потреб і задатків неповнолітніх.

Третім складником соціально-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого є його *психолого-педагогічна характеристика*, яка складається, по-перше, із вікових (загальних та специфічних) *особливостей засуджених* спеціальної виховної установи, та, по-друге, *особливостей розвитку особистості*

засуджених на всіх її сферах внаслідок негативного впливу психофізіологічних, педагогічних і соціальних чинників.

Дослідження Р. Благути [22], С. Замули [54; 55], І. Звереві [56], М. Луняк [88], В. Лютого [90], М. Максимові [92 – 94], В. Оржеховської [105; 106], В. Синьова [139] надають широкий матеріал для узагальненого психолого-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого, позбавленого волі.

По-перше, психолого-педагогічні особливості пов'язані із загальними й специфічними характеристиками засуджених спеціальних виховних установ відповідно до *вікової періодизації*, наведеної нами вище під час соціально-демографічної характеристики: 1) підлітковий вік (14 – 15 років), 2) юнацький вік (16 – 18 років), 3) перший молодіжний вік (18 – 22 роки).

Так, для вихованців *підліткового віку (14 – 15 років)* характерні деякі особливості, котрі взагалі властиві цій віковій категорії і пов'язані з інтенсивним фізичним розвитком організму, нервової системи, а також із своєрідністю соціальної ситуації розвитку, яка складається в підлітків у взаємовідносинах з іншими людьми. Серед цих особливостей слід виділити такі, як підвищена збудливість, емоційність, неврівноваженість, бурхлива активність та ініціативність, що не завжди збігається з реальними фізичними та психічними можливостями.

Основним особистісним новоутворенням в цьому віці є *прагнення до дорослості*, тому у вихованців колоній часто спостерігаються такі негативні риси поведінки, як підкреслена грубість, негативізм, розв'язність, небажання підкорятися вимогам ззовні, тютюнопаління тощо як прагнення звернути на себе увагу як дорослу самостійну людину. Отже, великого значення набуває дотримання з боку персоналу колоній норм педагогічного такту та справедливості у поєднанні з вимогливістю та принциповістю.

Іншою віковою особливістю підлітків є активний *пошук особистісного ідеалу*. Але на фоні ще несформованої системи морально-етичних цінностей має місце орієнтація на конкретний ідеал, іноді асоціальної спрямованості, з точки зору його зовнішніх проявів (фізична сила, самостійність, матеріальна незалежність, лідерство, абсолютизація задоволення матеріально-побутових потреб тощо). Вибір ідеалу та життєвої позиції відбувається на основі наслідування, тому в соціально-виховному процесі значну роль відіграє особистість вихователя.

Велике значення в підлітковому віці має *потреба в спілкуванні* та виборі референтної групи. У групі підліток прагне зайняти сприятливий статус, і якщо цього не відбувається, то зростає ризик зриву в поведінці, асоціальних учинків, можливості самоствердження незаконними й аморальними шляхами. Отже, зростає роль правильної організації групової роботи з підлітками.

Крім спілкування, у позитивному розвитку особистості в підлітковому віці відіграє *ігрова діяльність*, змагальні моменти, що слід враховувати в соціально-педагогічній роботі з метою засвоєння соціально схвалюваних норм поведінки та перенесення їх у в різні ситуації діяльності та спілкування, формування окремих рис характеру тощо [158; 161].

У *юнацькому віці (16 – 18 років)* продовжується й інтенсифікується процес переходу від дитинства до дорослості: добігає кінця період статевої та фізичної зрілості, загострюється необхідність життєвого самовизначення, вибору професії, активного включення в суспільну діяльність, заняття спортом тощо. Часто фізична міцність юнака в середовищі засуджених впливає на його статус в малій групі.

У юнацькому віці розвивається *самосвідомість*, що постійно вимагає оцінювати власну особистість, аналізувати свої дії, вчинки, поведінку. Однак в специфічних умовах ізоляції та криміналізації середовища самосвідомість не завжди розвивається в потрібному руслі, що проявляється в неузгодженості усвідомленості різних елементів самосвідомості, наприклад, усвідомлення своїх психічних властивостей і самооцінки; перекручуванні соціально-моральних оцінок, включених у самосвідомість; переоцінці власних якостей; прагненні підтвердити свою неадекватну самооцінку аморальними й кримінальними вчинками; неправильній оцінці свого майбутнього у зв'язку із скоєним злочином, відчутті безперспективності й підвищенні соціальної тривожності тощо.

Почуття дорослості в юнаків стає більш глибоким, ніж у підлітків, проявляючись у самоствердженні й самовираженні, прагненні бути неповторним і оригінальним, звернути на себе увагу, часом навіть аморальними способами.

Трудова діяльність, життєві плани і вибір професії обмежені в умовах виховної колонії, адже здобути кваліфікацію можна тільки з певних видів професій, які не завжди відповідають потребам засуджених. Мрії про престижну професію, завищені професійні

домагання швидко приводять до розчарування, хворобливих переживань, формування психології „невдахи”. Тому в цьому віці можна орієнтувати вихованців на вступ до вищих навчальних закладів на різноманітні напрями підготовки.

Для юнака характерне прагнення до *колективної діяльності*, участі у всіх групових починаннях, бажання мати престиж, займати міцну позицію, що благотворно впливає на формування середовища засуджених. Однак властива їм боротьба за популярність часто набуває перекрученої форми, коли цієї популярності й оригінальності засуджені починають домагатися за допомогою сили, придушення інших, що вимагає застосування профілактичних заходів.

Колективне життя юнаків не виключає *індивідуальної дружби* з метою задовольнити потреби „заспокоїти душу”, поділитися переживаннями, бути зрозумілими іншими. У виховній колонії для дружніх відносин характерні наступні риси: прагнення замінити друга, що залишився на волі; особлива й емоційна інтенсивність і довірливість у зв'язку з обмеженням спілкування в колонії; безкомпромісність і повна самовіддача, ревниве ставлення до друзів друга; певна сліпота, ілюзорність, коли в друга знаходять якості, якими він не володіє.

Особливою у засуджених є і *перша юнацька любов*, яка часто ідентифікується з неконтрольованими й ранніми статевими зв'язками до засудження, мнимими „перемогами” над протилежною статтю, нездоровий інтерес до неї тощо. Незадоволене почуття першої любові, сексуальна ізоляція породжують серед юнаків своєрідні епідемії захопленості фотокартками дівчат, заочним знайомством [109, с. 87 – 90].

Психолого-педагогічні особливості засуджених *першого молодіжного віку (18 – 22 роки)* визначаються великою інтенсивністю формування особистості. Центральними психологічними новоутвореннями є громадянське самовизначення, визначення свого місця в соціальному житті, підвищення соціальної активності. Проте ізоляція від суспільства часто сприяє формуванню світоглядної позиції у двох напрямках: або в схоластичному, відірваному від реальності філософствуванні, або в скептицизмі, негативізмі по відношенню до світоглядних цінностей. Характерним для засудженої молоді є „переплітання” дорослості та рецидивів дитинства, суперечність між активністю та недисциплінованістю, ідеалізація або страх перед майбутнім життям тощо.

Таким чином, розглянуті нами вікові психолого-педагогічні особливості засуджених підліткового, юнацького і молодіжного віку, що разом утримуються у виховних колоніях, показали, що в них проявляються як загальновікові, так і специфічні для злочинців, досить різноманітні особистісні характеристики. Цим визначається й специфічність організації соціально-виховної роботи у спеціальних виховних установах, коли в кожному індивідуальному випадку слід конкретизувати цілі, завдання та способи досягнення мети ресоціалізації.

Другим складником психолого-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого, виділеним нами, є *особливості розвитку особистості засуджених на всіх її сферах* внаслідок негативного впливу психофізіологічних, педагогічних і соціальних чинників.

Багаточисленні дослідження [31; 40; 43; 51; 54; 55; 62; 72; 88; 89; 90; 93; 95; 105; 106; 108; 112; 113; 116 – 118; 125; 135; 142; 159; 162; 169; 171; 172] давно довели, що такі чинники, як *психофізіологічні порушення* (уроджені та внаслідок травм і захворювань), *акцентуації характеру* (гіпертичний, циклоїдний, лабільний, епілептоїдний, істероїдний типи), *висока виразність окремих рис темпераменту* (збудливість, реактивність, нейротизм, екстраверсія, регідність, імпульсивність); *екстремальний локус контролю* (безвідповідальність за свої дії); *неналежне виховання в сім'ї* (асоціальний, конфліктний, багатодітний, неповний, малозабезпечений, благополучний але педагогічно неспроможний); *негативний вплив учителів та шкільного колективу* (педагогічна неспроможність, нехтування особистісно-орієнтованим підходом, нанесення психологічних травм, навішування ярликів, таврування, стигматизація; міжособистісні та міжгрупові конфлікти, цькування); *негативний вплив неформальної групи* (залучення до кримінальної діяльності, вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин, кругова порука, конфлікти між угрупованнями, негативний вплив лідера); *загострення соціальних проблем* (зниження життєвого рівня, проблеми зайнятості та працевлаштування, незабезпеченість житлом, обмежені можливості для змістовного проведення дозвілля, демонстрація насильства, романтизація кримінального способу життя в ЗМІ, кінематографі та поп-музиці тощо), є благосприятливим ґрунтом для десоціалізації особистості неповнолітнього, кульмінацією якої є скоєний злочин.

Узявши за основу структуру особистості М. Шевандрина [174, с. 7 – 8], було проаналізовано основні порушення (відхилення) в

розвитку особистості правопорушників порівняно із законослухняними однолітками.

Так, у *потребно-мотиваційній* сфері основні порушення виявляються у: 1) відсутності чітко визначених цілей у житті та мотивів схвалюваної суспільством діяльності (їхня ситуативність та розмаїття, відсутність стрижневого інтересу); 2) невизначеності життєвих цінностей або перекозчення сенсу життя (бездуховність, цинізм, байдужість, зневага до людей, егоїзм та жорстокість до оточення); 3) неадекватності самооцінки (при заниженій – невпевненість у собі, боязкість, депресія, некомунікабельність, при завищеній – лицемірство, зневага, заздрощі, конфліктність, агресія); 4) фрустрації (неспроможність задовольнити потреби та бажання, депресія, апатія, невротичні вияви, байдужість, негативізм, відчуження); 5) утраті самоідентичності (відчуження, деперсоналізація, відмежованість, розгубленість); 6) бажанні задовольняти життєві потреби швидкими й соціально несхвалюваними способами тощо.

Щодо *когнітивно-пізнавальної* сфери, то тут спостерігаються такі відхилення: 1) порушення уваги (неуважність, неретельність); 2) порушення в розвитку сприйняття (неуважність до оточення, неспостережливість, нетактовність, відсутність чуйності до людей); 3) порушення в розвитку пам'яті (забудькуватість, безвідповідальність, неретельність); 4) недоліки в розвитку розумових здібностей (інтелектуальна нерозвиненість, недалекоглядність, поверховість міркувань, нелогічність у вчинках); 5) бідність уяви (нетактовність, нечуйність, приземленість); 6) когнітивний дисонанс (байдужість, байдужість до справи, погані настрої, апатія, неуважність, неретельність); 7) недосвідченість або неуспішність у навчанні та ін.

У розвитку *морально-вольової* сфери особистості неповнолітнього засудженого були виявлені такі недоліки: 1) хибні, ірраціональні уявлення про норми моралі та права (неусвідомленість протиправної поведінки та призначеного судом виду покарання); 2) нераціональна оцінка ситуації (запальність, упертість); 3) неспроможність самостійного прийняття та виконання рішення (нерішучість, нестійкість, несамостійність, конформізм); 4) силові засоби вирішення проблем (агресивність, жорстокість); 5) психічна нестійкість (розгальмування, нестійкість настрою, дії за настроєм, невміння стримувати свої бажання); 6) афективна збудливість (дратівливість, вибуховість, агресивність, підвищена конфліктність,

схильність до сварок і бійок, некерованість); 7) низька стійкість до стресів (підвищена тривожність, уразливість, сприйнятливність, почуття самотності, відлюдність, заглиблення в себе); 8) безвільність (ліноші, неухажливість, млявість, неретельність, байдужість, розгальмування, нестриманість) тощо.

На *міжособистісній* сфері особистості неповнолітнього спостерігаються найбільш різноманітні відхилення: 1) реакція емансипації (прагнення звільнитися від керівництва й контролю дорослих та встановлених правил, законів, звичаїв, що виражається в епізодичних бунтах, невиконанні доручень тощо); 2) групування на ґрунті кримінальної романтики (намагання встановити правила кримінальної субкультури, уживання тюремного жаргону, татувань тощо); 3) реакція імітації (наслідування певної особи або образу, нерідко асоціальних); 4) значеннєвий бар'єр (конфліктність, брутальність, агресія, негативізм, відчуження, відлюдність, зневага, нерозуміння, байдужість, неретельність); 5) невміння позитивно вирішувати ситуації у взаєминах з іншими людьми (аргументовано доводити свою думку, досягати взаєморозуміння, конструктивно вирішувати конфлікти, просити на допомогу, протистояти тиску групи та маніпуляціям) тощо.

Відхилення у *творчій сфері* особистості неповнолітнього засудженого проявляється у відсутності: 1) улюбленої справи та зацікавленості до жодного виду діяльності; 2) добросовісності, трудової дисциплінованості та якісних результатів у суспільно корисній праці; 3) бажання використовувати та розвивати творчий потенціал у різних видах діяльності (технічній, художньо-естетичній, фізичній, інтелектуальній) та ін.

Отже, психолого-педагогічний портрет особистості неповнолітнього засудженого виявився досить дисгармонійним, а значить таким, що потребує професійної психологічної, педагогічної й соціальної профілактики, корекції та реабілітації.

Таким чином, на підставі проаналізованих вище соціально-демографічних, кримінально-правових та психолого-педагогічних характеристик неповнолітнього засудженого, можемо представити його узагальнений соціально-педагогічний портрет: це особа 14 – 18 років з неблагополучної сім'ї, низьким культурним та освітнім рівнем, віковими та особистісними порушеннями на всіх сферах, засуджений за злочин, частіше за все, з метою наживи.

1.3. Характеристика суб'єкту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими

Оскільки об'єктом соціально-виховної роботи в межах нашого посібника обрані неповнолітні засуджені, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, то безпосереднім *суб'єктом* що здійснює соціально-виховну роботу з ними в пенітенціарному закладі, виступає: персонал, який безпосередньо виконує соціально-виховні функції, – *начальник, старший вихователь, вихователь відділення соціально-психологічної служби відділу соціально-виховної та психологічної роботи; психологи, старший інспектор, інспектор, інспектори зі звільнення засуджених та фізичного виховання і спорту відділу соціально-виховної та психологічної роботи; педагогічні працівники загальноосвітньої школи та професійно-технічного училища; педагогічна рада, піклувальна рада та спостережна комісія, батьківський комітет при виховній колонії; та персонал виховної колонії, що безпосередньо не пов'язаний з соціально-виховною роботою – персонал відділів режиму, охорони та оперативної роботи; з контролю за виконанням судових рішень; медичної частини та ін.*

Отже, представивши в першу чергу соціально-педагогічний портрет неповнолітнього засудженого як об'єкта соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, наступним, не менш важливим, завданням є описання *професійного портрету соціального педагога пенітенціарного закладу для неповнолітніх* як суб'єкта соціально-виховної роботи, функції якого виконує весь персонал пенітенціарного закладу, зазначений нами вище.

Підґрунтям для визначення професійно важливих якостей соціального педагога для роботи в пенітенціарних закладах стали наукові праці О. Безпалько [14], М. Галагузової [36], Л. Завацької [53], С. Харченка [172], М. Шевандрина [174] та ін., присвячені, передусім, розкриттю професійної компетентності та змісту підготовки соціальних педагогів узагалі; освітньо-кваліфікаційна характеристика та освітньо-професійна програма стандарту підготовки соціальних педагогів у ВНЗ; кодекс етики соціального педагога/соціального працівника в Україні; власне розуміння гуманістичної та соціокультурної місії соціально-виховної діяльності.

Усі важливі професійні компетентності, біологічно закладені та спеціально сформовані особистісні якості соціального педагога, представлені в науковій літературі та освітніх стандартах, було

згруповано в чотири блоки, необхідних і достатніх для створення професійного портрету соціального педагога пенітенціарного закладу для неповнолітніх засуджених: *1) науково-теоретичні знання, 2) практичні вміння, 3) психофізіологічні якості, 4) психологічні якості.* Змістова характеристика кожного з компонентів професійного портрету допоможе нам у визначенні змісту підготовки персоналу пенітенціарних закладів до соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, що є одним з першочергових завдань реформування пенітенціарної системи України та усунення виявленої нами суперечності: між висунутою суспільством та законодавством метою ресоціалізації засуджених соціально-виховними засобами та відсутністю підготовленого персоналу до здійснення соціально-виховної роботи з ними.

Як було зазначено вище, в основу визначення складників професійного портрету було покладено поняття професійної компетентності, під якою вчені розуміють інтегровану якість високопрофесійного працівника, що полягає в поєднанні його *знань, умінь, досвіду та індивідуально-психологічних особистісних якостей.* Тож спочатку розглянемо коло *науково-теоретичних знань* соціального педагога пенітенціарного закладу, якими він повинен володіти для здійснення професійної діяльності.

До кола науково-теоретичних знань соціального педагога пенітенціарного закладу дослідники пенітенціарного процесу включають знання з *історії, нормативно-правових основ, теорії, технології та практики управління й організації* соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, а саме:

1) Історія розвитку вітчизняної та зарубіжної пенітенціарних систем та соціально-виховної роботи із засудженими: репресивний, філантропічний, соціально-реабілітаційний та реформаторський етапи в історії розвитку соціально-виховної допомоги засудженим; актуальні проблеми реформування сучасної пенітенціарної системи України;

2) Міжнародна й вітчизняна нормативно-правова база соціально-виховної роботи з неповнолітніми правопорушниками;

3) Теоретичні засади соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими: сутність і зміст соціально-виховної роботи із засудженими; соціально-демографічні, кримінально-правові й психолого-педагогічні особливості неповнолітніх засуджених; ресоціалізація засуджених як мета, процес і результат

соціально-виховної роботи із засудженими; професійний портрет соціального педагога пенітенціарного закладу; соціально-виховний зміст основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених: режиму, загальної та професійно-технічної освіти, суспільно-корисної праці, громадського впливу;

4) *Технології соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими*: поняття та класифікація технологій соціально-виховної роботи; поняття, класифікація та характеристика основних форм та методів освітньої, психологічної та соціально-виховної роботи із засудженими; технології вивчення особистості засудженого на різних етапах ресоціалізації та соціально-виховної роботи з ним; технологія планування соціально-виховної роботи із засудженими; інформаційне та методичне забезпечення роботи соціального педагога пенітенціарного закладу; технологічне забезпечення напрямів соціально-виховної роботи із засудженими (правове, трудове, морально-етичне, релігійне, фізичне, санітарно-гігієнічне, світоглядне виховання); порядок реалізації програм диференційованого виховного впливу на засуджених („Освіта”, „Професія”, „Правова просвіта”, „Духовне відродження”, „Творчість”, „Фізкультура і спорт”, „Подолання алкогольної та наркотичної залежності”, „Підготовка до звільнення”); технології організації вільного часу засуджених; технології встановлення взаємодії з персоналом, засудженими та громадськістю в соціально-педагогічній роботі; технологія підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі;

б) *Організаційно-управлінська система соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими на державному, регіональному та локальному рівнях*: система органів влади, що координують соціально-виховну роботу з неповнолітніми засудженими на державному, регіональному й локальному рівнях; система установ (пенітенціарних закладів) для неповнолітніх засуджених, що здійснюють соціально-виховну роботу з неповнолітніми засудженими; система державних і недержавних органів, установ і організацій, що взаємодіють з пенітенціарними закладами у здійсненні соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими.

Саме коло цих знань повинне включатися до змісту підготовки соціального педагога до роботи з неповнолітніми засудженими.

Наступним кроком у характеристиці суб'єкту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими є визначення змісту

практичних умінь соціального педагога пенітенціарного закладу з метою подальшого їх формування.

Детальний аналіз завдань і функцій соціального педагога сучасного пенітенціарного закладу дозволив виділити п'ять основних груп умінь, якими він повинен володіти для досягнення ефективності соціально-виховної роботи в ресоціалізації неповнолітніх засуджених [172]. До них належать:

1) *гностичні вміння*: осмислювати значення соціально-виховної роботи для досягнення мети ресоціалізації неповнолітніх засуджених та реформування пенітенціарної системи в Україні; усвідомлювати мету, основні завдання та способи їх досягнення в соціально-виховній роботі з неповнолітніми засудженими; бути інтегрованим в інформаційний простір та орієнтуватися в існуючих на сьогодні стратегіях і розробках у галузі освіти, виховання і розвитку особистості; прогнозувати ефективність тієї чи іншої технології (методики) соціально-виховної роботи, виходячи з соціально-демографічних, кримінально-правових та психолого-педагогічних особливостей неповнолітнього або групи; оцінювати, аналізувати й прогнозувати проблемні ситуації та індивідуальні випадки неповнолітніх; аналізувати результати соціально-виховної роботи, співвідносити їх з поставленою метою; визначати недоліки та помилки у здійсненні соціально-виховної роботи, бачити причини та шляхи їх усунення; аналізувати й прогнозувати соціально-виховну діяльність колег та іншого персоналу колонії; оцінювати та творчо використовувати наукову та навчально-методичну літературу; здійснювати науково-дослідну діяльність та узагальнювати її в наукових працях, методичних розробках, виступах на конференціях; узагальнювати власний досвід та досвід роботи колег тощо;

2) *проектувальні вміння*: прогнозувати соціально-виховну роботу та розвиток особистості неповнолітнього на основі аналізу соціальної та педагогічної ситуації; визначати далекі, перспективні, цілі соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, стратегії та способи їх досягнення; планувати соціально-виховну роботу на основі взаємодії пенітенціарного закладу з суб'єктами соціального середовища; розробляти програми (технології) з окремих напрямів соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими; здійснювати відбір необхідних методів та форм діяльності; конкретизувати зміст соціально-виховної роботи в кожному окремому випадку тощо;

3) *конструктивні вміння*: будувати конструктивні моделі власної діяльності незалежно від ситуації, знаходити оригінальні рішення; регулювати та налагоджувати взаємозв'язки в системі „особистість – пенітенціарний заклад – соціальне середовище”; моделювати ситуації розвитку особистості та колективу в умовах відносної ізоляції; здійснювати профілактику та вирішення конфліктів між засудженими та між засудженими та персоналом на справедливій основі, виконуючи роль „третейського судді”; будувати взаємини з іншим персоналом, залучаючи його до соціально-виховної роботи та ін.;

4) *організаторські вміння*: організовувати життєдіяльність неповнолітніх засуджених в специфічних умовах ізоляції від суспільства, утворювати виховуюче середовище; розвивати ініціативу й самодіяльність неповнолітніх засуджених; творчо використовувати різноманіття форм і методів соціально-виховної роботи; встановлювати взаємодію між пенітенціарним закладом та суб'єктами соціального середовища; об'єднувати внутрішні і зовнішні ресурси особистості, колонії і громади в досягненні цілей соціально-виховної роботи; організовувати, планувати та контролювати власну діяльність на основі чіткого ведення документації та ін.;

5) *комунікативні вміння*: дотримуватися чистоти, логіки, точності, логічності у висловленні думок; привертати увагу слухачів до потрібної інформації та утримувати інтерес до неї; переконувати, спонукати до дії, здійснювати корекцію певної позиції; володіти культурою, вербальними й невербальними способами міжособистісного спілкування; налагоджувати контакти із засудженими, колегами та суб'єктами соціального середовища; обирати найоптимальніші способи поведінки в конкретній ситуації; розвивати взаємодію із засудженими та персоналом в позитивному емоційному напрямку; утворювати позитивний імідж на основі ставлення до слухачів, мовної грамотності, ерудованості, емоційності, індивідуального стилю спілкування тощо.

Загалом, визначивши практичні (гностичні, проектувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні) уміння, якими повинен володіти соціальний педагог пенітенціарного закладу, ми намітили зміст практичної підготовки персоналу до соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими як під час фахового, так і службового навчання.

Наступним складником професійного портрету соціального педагога пенітенціарного закладу є його *психофізіологічні якості*, що уявляють собою поєднання досвіду та індивідуальних якостей особистості і впливають на успішність соціально-виховної роботи [172].

Відповідно до думки вчених психофізіологічний портрет соціального педагога, здатного до успішного здійснення практичної діяльності в пенітенціарному закладі, повинен містити набір тих психофізіологічних засобів, до яких він свідомо чи стихійно вдається з метою найкращого зрівноважування своєї (типологічно обумовленої) індивідуальності з предметними зовнішніми умовами діяльності. Тобто, з одного боку, соціальний педагог повинен володіти сформованістю основних психічних процесів (сприйняття, пам'ять, увага, мислення тощо), врівноваженістю та високою здатністю до саморегуляції, а з іншого – рухливістю, передусім, фізичної та нервової системи.

За таких міркувань до основних психофізіологічних якостей професійного портрету соціального педагога пенітенціарного закладу будемо відносити:

1) *сформованість психічних процесів* (сприйняття, пам'яті, уваги, мислення тощо), що передбачає: оптимальний рівень інтелектуального розвитку; синтетичний, цілісний, когнітивний стиль з високим показником диференціації; гнучкість і конвергентність мислення тощо;

2) *урівноваженість емоційно-вольових проявів та саморегуляція психічних станів*, що вимагає: бути стриманим у ситуаціях, що стимулюють інтенсивне порушення психічного стану; виявляти терплячість, зібраність, вимогливість до себе і людей; бути витриманим і спокійним в умовах діяльності, що постійно змінюється; відрізнятися чіткістю дикції, виразністю викладу думки, рівністю в динаміці почуттів; мати низький рівень тривожності й агресивності; управляти настроєм та контролювати власні емоції; стійко переносити нервово-психічні навантаження тощо;

3) *нервово-психічна рухливість та фізична активність*, що потребує: мати велику працездатність; витримувати дії сильних подразників і вміти концентрувати свою увагу; бути завжди активним, бадьорим; зберігати протягом усього робочого часу високий загальний та емоційний тонус; бути здатним швидко відновлювати сили тощо.

Цими групами якостей обумовлюється дуже поширена думка про те, що успіхів у соціально-виховній роботі в першу чергу

домагаються люди сильного, урівноваженого й рухливого психофізіологічного типу.

І, нарешті, останній складник професійного портрету соціального педагога пенітенціарного закладу – *психологічні якості* – пов'язуємо з розвиненістю потенціалів особистості на всіх її структурних рівнях (сферах).

Беручи за основу структуру особистості та відповідних потенціалів М. Шевандрина [174, с. 7 – 9], охарактеризуємо психологічні якості особистості соціального педагога, необхідні для успішного здійснення соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими:

1) *на рівні мотиваційної сфери* – мотиваційно-ціннісне ставлення до професії і неповнолітніх; наявність цілей, пов'язаних з професійною діяльністю; усвідомлення необхідності соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими та спеціальної підготовки до неї; потреба в професійному вдосконаленні тощо;

2) *на рівні когнітивно-пізнавальної сфери* – наявність необхідного обсягу і якості знань та інформації, які задовольняють особистість професіонала; ерудованість, самостійність мислення, кмітливість, прагнення до пізнання нового тощо;

3) *на рівні морально-етичної сфери* – сформованість морально-етичних норм, прийнятих у суспільстві; демократизм, гуманність, доброта, оптимізм, терпимість, справедливість, тактовність, емпатійність, скромність, відповідальність тощо;

4) *на рівні міжособистісної сфери* – відкритість, міцність контактів та конструктивність у взаєминах з колегами та засудженими, взаємодопомога, зацікавленість у спільній справі тощо;

5) *на рівні практичної (творчої) сфери* – соціальна активність, володіння достатнім досвідом, уміннями і навичками професійної діяльності, прагнення до реалізації здібностей, зацікавленість в особистісному та професійному зростанні та ін.

Іншими словами, психологічні якості особистості соціального педагога-професіонала визначаються тим, чи вона: 1) прагне до професійного зростання, 2) володіє необхідними знаннями, 3) сама дотримується морально-етичних норм, 4) вміє контактувати з людьми, 5) здатна до творчого перетворення себе й оточення.

Отже, розкривши зміст науково-теоретичних знань, практичних умінь, психофізіологічних та психологічних якостей соціального педагога, необхідних для успішного здійснення соціально-виховної

роботи з неповнолітніми засудженими, ми представили професійний портрет соціального педагога пенітенціарного закладу, охарактеризувавши тим самим суб'єкта соціально-виховної роботи.

Таким чином, основними засобами характеристики об'єкту та суб'єкту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими в даному розділі посібника стало, по-перше, створення та описання соціально-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого та, по-друге, професійного портрету соціального педагога пенітенціарного закладу.

До структури соціально-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого ми віднесли: 1) соціально-демографічну характеристику (вік, стать, національність, освітній рівень, стан сімейного виховання та сферу життєдіяльності до засудження); 2) кримінально-правову характеристику (види скоєних злочинів та терміни покарання, наявність попередніх судимостей неповнолітніх та їхній кримінальний статус в пенітенціарному середовищі); 3) психолого-педагогічну характеристику (вікові загальні й специфічні особливості засуджених, особливості особистості засуджених внаслідок негативного впливу психофізіологічних, педагогічних і соціальних чинників).

Структурним змістом професійного портрету соціального педагога пенітенціарного закладу стали: 1) науково-теоретичні знання з історії, нормативно-правових основ, теорії, технології та практики управління й організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими; 2) практичні (гностичні, проектувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні) уміння; 3) психофізіологічні якості (сформованість психічних процесів, урівноваженість емоційно-вольових проявів, нервово-психічна рухливість та фізична активність); 4) психологічні якості (розвиненість потенціалів особистості на всіх сферах).

Значення даного кроку в логіці викладу посібника полягає, по-перше, у виявленні всіх деформацій особистості неповнолітнього засудженого внаслідок його десоціалізації як основи для подальшого планування й організації соціально-виховної роботи, спрямованої на виправлення цих деформацій і ресоціалізацію особистості; по-друге, у „конструюванні” моделі особистості соціального педагога пенітенціарного закладу, спроможного здійснювати соціально-виховну роботу та досягати мети ресоціалізації засуджених, як основи для визначення змісту подальшої спеціальної підготовки фахівців.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНИМИ ЗАСУДЖЕНИМИ У СПЕЦІАЛЬНИХ ВИХОВНИХ УСТАНОВАХ

2.1. Моральне виховання

Назва заходу	К-ть годин	Форма
Моральний ідеал та його місце в житті людини	1	Виховний захід
Обов'язок. Відповідальність. Совість	1	Круглий стіл
Цінує честь сім'ї	1	Виховна година
Любов'ю дорожити вмійте	1	Вечір поезії
Етикетка	1	Виховна година
Добро і зло	1	Виховна година
Дружба і її значення в житті людини	1	Виховна година
Я – чуйна людина	5,3	Тренінгова програма

Тема: Моральний ідеал та його місце в житті людини

Мета: сприяти вихованню в засуджених доброти, чесності, порядності, гуманного ставлення до оточуючих; закріпити уявлення про моральні цінності людини; розвивати вміння аргументовано висловлювати свою думку.

Час: 1 година.

Форма проведення: виховний захід.

Обладнання: клубок ниток, аркуші паперу, ручки.

Хід заняття

Вихователь: Відомий французький письменник-гуманіст Антуан де Сент-Екзюпер вважав, що для людини „справжня розкіш – це розкіш людського спілкування”. Тому ми сьогодні будемо спілкуватися на тему „Моральний ідеал та його місце в житті людини”. Давайте спробуємо відповісти на такі питання: які риси повинен мати громадянин незалежної України, щоб створити державу, а не колонію? Якою повинна бути людина, щоб життя стало кращим, щоб ми змогли самі себе поважати. У чому суть життя? Для чого ми живемо?

Друзі! Ось клубочок життя, зітканий з ниток буття, наших почуттів, думок. Давайте сьогодні почнемо його розмотувати,

пильніше придивлятися до його ниточок. Розмотуючи клубок, скажімо:

„Мій друг.....”

(Клубочок передається з рук в руки, а інші тримаються за нитку).

Ось так у нас вийшло замкнуте коло всіх наших почуттів, емоцій, рис характеру. Так в житті все переплітається.

Та, власне, усе наше життя – то нескінченне пізнання одне одного, навколишнього світу.

Хто я? Навіщо я прийшов у цей світ? Де моє місце у світі? Здавалося, це прості запитання, але дати відповідь на них все важче. Як же дізнатися, ким ми станемо? Вибирати собі образ життя?

Телебачення, реклама, журнали наводять нас на думки про те, що ми повинні бути красивішими, багатими, успішними. Нам потрібно мати машину, дачу, роботу, фізичну досконалість.

Уже з перших кроків свого життя ви чуєте від батьків, дорослих: „Не можна так робити. Це погано”. „А от тут ти добре вчинив. Завжди будь таким!”

Вам доводиться чути, як люди оцінюють одне одного: „Ця людина добра, хороша!”, „А ця така неприємна!”

Батьки вас повчають: „Не роби людям зла”, „Будь добрим, принциповим, чесним”. Що ж це за поняття?

Ці поняття характеризують мораль. Мораль – це своєрідний узгоджувач дій людей у суспільстві. Не хочеться вам поступатися місцем літній людині – так приємно сидіти в автобусі біля вікна, але ваша совість не дозволить вам цього зробити. Захоплено граючи з товаришами у футбол, ви раптом пригадуєте, що не вивчили ще історію, ваш обов’язок учня примушує вас припинити гру. Усе це мораль.

Виходить, що норми моралі – це так би мовити, неписані закони. Саме так, тож приймайте, як належне, коли вам роблять зауваження не лише ваші близькі, а й незнайомі люди. Знайте, що коли б люди були байдужі до різних негативних проявів поведінки інших, ніколи б не було порядку в суспільстві.

Сухомлинський писав: „Ідеал людської краси – це водночас ідеал моральності. Любові до людей – це твоя моральна серцевина”. Скажіть, а як Ви розумієте слово „ідеальний”, які синоніми ви могли б дібрати? Отже, одним із значень слова „ідеал” – взірць досконалості, довершення, приклад.

Говорити про ідеал людини можна під різними кутами зору, у різних ракурсах.

Об'єднаємось у 2 групи.

Кожна команда одержує питання, обговорює, представляє свою думку.

1-а група.

Якими ви бачите свій ідеал сучасної людини з погляду професії лікаря?

(Вести здоровий спосіб життя, турбуватися про власне здоров'я, відповідно ставитися до свого здоров'я, турбуватися про здоров'я своїх нащадків).

2-я група.

Яка ідеальна людина з погляду правоохоронця?

(Громадянин повинен передусім знати закони, поважати їх. Незнання законів не є виправданням за скоєння злочину. Кожна культурна людина повинна знати Конституцію своєї держави, Декларацію про права людини. Громадяни повинні допомагати правоохоронним органам у боротьбі з злочинністю).

Вихователь: Зараз я пропоную Вам пограти у гру „Відгадай свої риси характеру”. На дошці записано риси характеру, Вам потрібно віднайти свої позитивні та негативні риси, а також дати відповідь на запитання :

„Що я хотів би змінити у собі?”

1. Самолюбивий
2. Добрий
3. Доброзичливий
4. Стриманий
5. Грубий
6. Чуйний
7. Скромний
8. Уважний
9. Конфліктний
10. Щедрий
11. Організований
12. Товариський
13. Образливий
14. Співчутливий
15. Чесний
16. Жадібний

17. Жорстокий

18. Брехливий

Вихователь: Усі ми різні, та кожен з нас прагне досягти свого острова, знайти свій скарб – сенс життя. За допомогою психологічного тесту перевірте себе, хто ви: Капітан? Рульовий? Чи пасажир того корабля, на якому ви пливете до заповітного острова.

Психологічна гра

Капітан? Рульовий? Пасажир?

(Так. Ні. Не знаю).

1. Я завжди відчуваю відповідальність за все, що трапляється в моєму житті.

2. У моєму житті не було б стільки проблем, якби деякі люди змінили своє ставлення до мене.

3. Я вважаю за краще діяти, а не розмірковувати над причинами своїх невдач.

4. Іноді мені здається, що я народився (народилася) під „нешасливою зіркою”.

5. Я вважаю, що алкоголіки самі винні в своїй хворобі.

6. Іноді я думаю, що багато за що в моєму житті несуть відповідальність ті люди, під впливом яких я став (стала) таким (такою), як я.

7. Коли я застуджуюсь, вважаю за краще лікуватися самостійно, а не звертатися за допомогою до лікаря.

8. Я вважаю, що сварливості та агресивності, які так дратують, найчастіше винні інші люди.

9. Вважаю, що будь-яку проблему можна розв’язати, я не дуже розумію тих, у кого постійно виникають якісь життєві труднощі.

10. Я люблю допомагати людям тому, що відчуваю вдячність за те, що інші зробили для мене.

11. Коли трапляється конфлікт, то розмірковуючи, хто в ньому винний, я звичайно, починаю з себе.

12. Якщо чорна кішка перейде мені дорогу, я переходжу на інший бік вулиці.

13. Я вважаю, що кожна людина, незалежно від обставин, повинна бути сильною, самостійною.

14. Я знаю свої недоліки, але хочу, щоб оточуючі ставилися до них поблажливо.

15. Звичайно, я мирюся з ситуацію, вплинути на яку не здатний.

Підрахунок результатів.

„Так”: 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13 – 10 балів.

„Ні”: 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 15 – 10 балів.

„Не знаю” – 5 балів.

100 – 150 балів.

Ви – капітан власного життя. Ви відчуваєте відповідальність за все, що з вами відбувається, багато берете на себе, долаєте труднощі, не перебільшуючи їх, не зводючи до рангу життєвих проблем. Ви бачите перед собою завдання й думаєте над тим, як його можете розв’язати.

50 – 90 балів.

Ви охоче буваєте рульовим, але можете, коли необхідно, передати штурвал до вірних рук. При оцінці причин власних труднощів ви цілком реалістичні. Гнучкість, розсудливість, чутливість завжди бувають вашими союзниками. Трапляються ситуації, що ніяк вас не стосуються, ви не несете за них ніякої відповідальності, усе ж, коли це потрібно, берете відповідальність на себе. Ви, звичайно, знаєте, коли це треба зробити. Ви вмієте жити в добрі злагоді з іншими людьми, не порушуючи внутрішню злагоди з самим собою.

До 49 балів.

Ви часто буваєте пасажиром у своєму житті, легко підкоряєтесь силам, говорячи: так склалися обставини, доля тощо. У своїх труднощах ви звинувачуєте кого завгодно, весь білий світ, але тільки не себе. Справжня незалежність здається вам недосяжною неможливою. Усе ж ви вмієте мирно співчувати з іншими, не роблячи різниці між тим, які це люди, як вони ставляться до вас.

Незважаючи на те, ким ти будеш – Капітаном, Рульовим чи просто Пасажиром, на твоєму шляху буде зустрічатися каміння, яке ти повинен прибрати, щоб ідучи за тобою, було легше. Якщо за своє життя ти не побачиш жодного камінця не прибереш його – ти не людина.

Яка, на вашу думку, одна з найважливіших рис громадянина, чи просто людини?

Почуття обов’язку, тобто коли людина відчуває три речі: можна, не можна і треба.

Перевіримо, яке ваше почуття обов’язку. Я зачитую твердження, а ви говорите, „можна”, „не можна” чи „треба”.

1. Керувати своїми емоціями, незалежно від того, яким темпераментом наділила тебе природа (Треба).
2. Спокійно й байдуже ставитися до товаришів, які глумляться над іншими (Не можна).
3. Проявляти свої найкращі людські якості, стати справжньою людиною, яку поважатимуть, яка сама поважатиме себе й своїх товаришів (Треба).
4. Не ображати іншого, без крику галасу довести, що його думка – хибна, а ваша – правильна (Можна).
5. Піклуватись про матір, батька, бабусю, молодших братів, сестер. Берегти рідних – найдорожче, що у вас (Треба).
6. Відмовитися від дорогих подарунків, які батьки готові вам зробити, відмовляючи собі в найнеобхіднішому (Можна або треба).
7. Переглядаючи фільми, телепередачі, брати для себе те, що наймодніше, навіть якщо воно суперечить нашим поглядам моралі (Не можна).
8. Намагаючись виховувати в собі найкращі риси людяності, не забувати про оточуючих тебе людей (Треба).

Гра „Гарячий стілець”

Продовжте речення

Моя бабуся захворіла і я....

Маленький братик не може заснути і я....

Мама втомлена прийшла з роботи і я....

Наближається мамине свято і я....

Впала сестричка і я...

Друг робить мені зауваження і я....

Товариш просить дати списати і я....

Товариш тебе підвів і ти....

Майбутнє України і світу в цілому залежить від кожного з вас. Без людей з високим інтелектуальним рівнем, без людей високоморальних не вдасться вирватися вперед. Тому дотримуйтесь норм моралі, будьте взірцем для інших, з повагою ставтеся до людей, які вас оточують.

Тема: Обов’язок. Відповідальність. Совість

Мета: виховувати почуття обов’язку, відповідального ставлення до себе і оточуючих; домагатись єдності моральної свідомості і поведінки; розвивати життєву компетентність, почуття совісті, людської гідності.

Час: 1 година.

Форма проведення: круглий стіл.

Обладнання: стіл та стільці навколо нього.

Хід заняття

Вихователь: Шановні вихованці! Колись (у кожного по-різному) термін перебування в нашій колонії сплине і ви опинитесь на порозі самостійного життя. Перед вами будуть відкриті різні перспективи. Ваше основне завдання – не розгубитись у житті, бути особистістю, а не особою, спробувати завоювати довіру в оточуючих, стати прикладом для когось. Немов світлом давно згаслих зірок до нас дійшли імена Гомера, Данте, Шекспіра, Шевченка, Лесі Українки. Вони зірки незвичайної величини.

Сьогодні ми повинні думати про тих, хто поряд з нами, хто живий, бо потім буде пізно. Немає нецікавих людей, гідних нашої уваги. Кожна особистість цікава, сама по собі заслуговує на повагу своїми моральними цінностями, які називають життєвими орієнтирами людини. І. Кант писав: „Дві речі поповнюють душу новим – це зоряне небо і моральний закон серед нас”. Отож на засіданні круглого столу поговоримо про такі моральні цінності, як обов’язок, відповідальність, совість.

Запитання для учасників круглого столу:

1 тур. Поняття „Обов’язок”

- Що таке обов’язок?
- Які обов’язки виконує людина впродовж свого життя?
- Як ви розумієте співвідношення особистого і суспільного інтересу?

Вихованці дають відповіді на питання.

Вихователь: Обов’язок – це сукупність моральних зобов’язань людини перед суспільством. Він виступає як нормативна категорія, що регламентує соціальні обов’язки, котрі повинен виконувати індивід у силу суспільної необхідності. Відданість обов’язку попри будь-який потяг – найпрекрасніше в людині, у порівнянні з чим усе інше не має жодного значення. Найцінніше – стати у власних очах гідним життя. Можливість цього лежить у площині визнання і реалізації обов’язку, причому заради нього самого, бо підкорення обов’язкові є здійсненням свободи особистості, її доброї волі.

Обов'язок – це сукупність вимог, що пред'являються суспільством людині, які виступають перед нею як її зобов'язання й додержання яких є її внутрішньою моральною потребою.

II тур. Поняття „Відповідальність”

- Як ви розумієте значення слова „відповідальність”?
- Що є протилежним до відповідальності?
- Як ви розумієте значення виразу „особиста відповідальність”?
- Перед ким відповідає людина?

Вихованці дають відповіді на питання.

Вихователь: Відповідальність – поняття, яке характеризує ставлення особистості до суспільства з погляду здійснення нею певних моральних та інших вимог суспільства. Треба, щоб ми відповідали за себе, за інших по совісті, за себе і за людську спільноту.

III тур. Поняття „Совість”

- Як ви розумієте поняття „совість”?
- Як допомагає нам ця риса у житті?
- Як пов'язане почуття совісті і відповідальності?
- Яких носіїв совісті і честі різних епох ви знаєте? Що вони зробили для суспільства?

Вихованці дають відповіді на питання.

Вихователь: Поняттям „совість” визначається почуття й усвідомлення людиною відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством.

Ця риса допомагає людині контролювати виконання свої обов'язків перед суспільством і самою собою, що суспільством визнається як показник досконалості та самодостатності. Самооцінний характер совісті виявляється у почутті морального задоволення своїми вчинками або почутті сорому за них.

Наявність феномену совісті засвідчує певний рівень інтелектуальної досконалості особи, бо здатність перейматися думками та почуттями інших людей – це те, що існує лише як духовне, а не матеріальне.

Наявність совісті безпосередньо виявляється через усвідомлення почуття свободи і відповідальності людини щодо вчиненого нею перед суспільством (само собою як суспільною істотою), яке обумовлюється суспільними нормами і правилами, що стали власними переконаннями.

Висновки: Основою ставлення людини до світу є визнана суспільством значущість ряду предметів та подій, що слугують взірцем, мірилом, ідеалом. До цього ряду належить обов'язок, відповідальність, совість, честь та ін. Ці уявлення змінювались із зміною часу, історичних подій та вони впливали і впливають на самопочуття людей, зворушують їх. Тільки людині властиві ці почуття. Тож будьте людьми, гідними цього великого слова.

Тема: Цінуй честь сім'ї

Мета: уточнити і розширити знання вихованців про родину, її склад, обов'язки членів родини; виховувати любов і повагу до своїх батьків; формувати почуття гордості за свою родину; розвивати вміння слухати і робити висновки.

Час: 1 година.

Форма проведення: виховна година.

Обладнання: листи ватману з намальованим сонцем, вирізані з паперу зерна, фломастери, клей, мікрофон.

Хід заняття

Вихователь: Отож на сьогоднішньому занятті, ми маємо з'ясувати, як пов'язані між собою такі поняття, як „Я”, „Родина”. І щоб впоратися з цим, ми разом з вами перегорнемо сторінки усного журналу.

„Цінуй честь сім'ї”

Сторінка перша. „Світ у мені, і я у світі”

Вихователь. Хто з вас дивився на вечірнє небо? Безліч зірок мерехтить на ньому.

Кажуть коли народжується дитина, там на небосхилі з'являється ще одна зірочка. Ще задовго до народження сина чи доньки батьки придумують дитині ім'я. А чи подобаються вам ваші імена?

І що ви знаєте про них?

Анатолій (схід, світло сонце) – грецьке;

Андрій (хоробрий, мужній) – грецьке;

Богдан (даний Богом) – слов'янське;

Віктор (переможець) – латинське;

Віталій (життя) – латинське;

Володимир (володар світу) – слов'янське;

Анна (ласка, дарунок) – давньоєврейське;

Зоя (жива істота) – грецьке;

Ірина (мир, спокій) – грецьке;
Наталка (рідна, народжена) – латинське.
Вправа 1. „Пшеничне поле”

Вихователь. Перед вами лежать пшеничні зернинки, – напишіть свої імена. А тепер наклеїмо їх на пшеничному полі, щоб воно стало ще багатшим та врожайнішим.

Вправа 2. „Мій портрет у променях сонця”

На столі лежать аркуші із намальованим сонцем.

Вихованці домальовують промені і підписують під ними свої позитивні риси характеру. Потім зачитують їх.

Вихователь: Отже, кожен з вас неповторна людина на Землі, яка хоче бути щасливою. Та чи можете ви бути щасливими без своїх рідних? Звичайно ні!

Сторінка друга. „Моя родина”

Для щастя треба зовсім небагато:

Сонце, зорі, небо і весела хата.

А у хаті рідні, друзі, мама й тато,

Щоб любов і радість там жила крилата.

З давніх-давен символом родинного вогнища є хата.

У кожного з вас є таке родинне вогнище, де живуть тато, мама, дідусь, бабуся, братики і сестрички.

Батько споконвіку вважався господарем сім'ї, а мати – найдорожчою у світі людиною, берегинею роду.

Але без дітей родина не буде по справжньому щасливою.

Вправа 3. „Прислів'я”

Послухайте прислів'я, поясніть як ви їх розумієте.

- Яка сім'я, такі й діти.
- Нащо ліпший клад, коли в сім'ї лад.

Вправа 4. „Склади прислів'я”

(Вихованці складають прислів'я з поданих частин)

Все купиш, але...	не навчить і дядько.
Не навчив батько,...	буде скрізь тобі гладенько.
У кого є ненька – ...	а вдома краще
Скрізь добре,...	маму й тата ні
Шануй батька й неньку ...	в того й голівонька гладенька

Поясніть, як ви розумієте останнє прислів'я.

Відповіді вихованців.

Вихователь. Сім'я – це батько й мати, брат і сестра, інші близькі родичі, які проживають під одним дахом. А що ж таке родина?

Відповіді вихованців.

„Мікрофон”

Розповіді вихованців про свою родину.

Вихователь. (Наклеюючи зернинки, які символізують окрему людину) Що ж тоді символізуватиме родину? (Колосок).

Біля зернинок колоски, і наше поле весело загомонить. Кожен колосок – це крихітна часточка великої ниви, а кожна українська родина – це частинка українського народу.

У кожного з нас є своє родинне вогнище, дім, в якому ми живемо. А от коли скласти наші маленькі батьківщини вийде велика держава – Україна. Це наша земля, наш рідний край, наша країна з мудрими талановитими людьми, з чарівною піснею, що дивує весь світ, з мальовничою природою, багатючими народними традиціями.

Тема: Любов'ю дорожити вмійте

Мета: сприяти пробудженню у вихованців щирих почуттів, усвідомленню великої сили чистого і зворушливого кохання, яке облагороджує душу; сприяти розвитку творчих здібностей, духовності; виховувати естетичні смаки, любов до поезії та музики.

Час: 1 година.

Форма проведення: вечір поезії.

Обладнання:

1. Плакати з цитатами:

1) „Немає в світі сили, могутнішої за любов” (І. Стравинський);

2) „Любов – це безцінний дар. Це єдина річ, яку ти можеш подарувати, і все ж вона у тебе залишиться” (Л. Толстой);

3) „Кохання – це ніжність і чистота. Ніжність, що дужча за смерть” (О. Гончар);

4) „Поезія – нерозлучна сестра любові. Чим тонше, благородніше, піднесеніше почуття, тим більша чутливість людини до поетичного образу” (В. Сухомлинський).

2. Музичні інструменти, магнітофон.

3. Виставка поетичних збірок.

4. Свічечки.

Вихователь. Шановні вихованці!

Ми зібralися для того, щоб прожити разом прекрасні хвилини, якусь маленьку, але приємну мить життя. Тема нашого заняття „Любов’ю дорожити вмійте”. Ми поговоримо про вічну тему, яка хвилювала серця людей у всі часи. Це тема чистого, зворушливого почуття – кохання в українській поезії і житті людини. В. Сухомлинський зазначав: „Поезія – нерозлучна сестра любові. Чим тонше, благородніше, піднесеніше почуття, тим більша чутливість людини до поетичного образу”.

Сьогодні ми маємо нагоду послухати у вашому виконанні вірші українських поетів, які припали вам до серця, стривожили душу, а також вашу власну поезію.

1-й ведучий.

„Кохання – це ніжність і чистота.

Ніжність, що дужча за смерть”.

Ці слова належать Олесю Гончару. Давайте поговоримо про чисте, зворушливе почуття. Про нього мріють, його чекають, а коли воно прийде, людина відчуває себе щасливою. Яким словом можна назвати це почуття? В українській співучій мові є чудове слово – кохання. Кохання... Чарівне слово те – кохання...

2-й ведучий. У різні епохи в людей виникали запитання: що це за почуття? як народжується кохання? чому саме цю людину я покохав чи покохала?

3-й ведучий. Письменники, композитори, художники оспівували це почуття в поетичних, музичних, художніх творах, учені різних галузей (фізики, хімії, біології, астрономії, медицини) шукають зв’язок з коханням, бо все прекрасне, що створене на землі, народжене з любові (звучить тихо музика Поля Морія „Історія кохання”).

Вихователь. Кохання – це вічне горіння. І мені б хотілося, щоб у ваших серцях загорілося прекрасне почуття – кохання.

Загорілося б так, як загоряється оця свічечка. І нехай воно горить у вас усе життя!

(Вихователь запалює свічку)

Вихованці по черзі починають читати вірші про кохання, що стривожили їхню душу.

1. В. Симоненко „Вона прийшла”.
2. В. Сосюра „Так ніхто не кохав”.
3. Д. Павличко „Коли ми йшли удвох з тобою”.
4. І. Франко „Чого являєшся мені у сні?”.

5. Д. Павличко „Моя любове”.
6. В. Симоненко „Є в коханні і будні, і свята”.
7. О. Олесь „Чари ночі” („Сміються, плачуть солов’ї”).
8. Ю. Стадниченко „Нема у цій квітці ніжності букету”.
9. П. Тичина „Ви знаєте, як липа шелестить”.
10. Л. Костенко „Світлий сонет”.
11. О. Ірванець „Лист крізь ніч”.
12. П. Пилипович „Коли летять, як сиві зграї”.
13. Л. Костенко „Вже почалось, мабуть, майбутнє” (музика стихає).

Вихователь: Які прекрасні рядки! Який глибокий зміст вони мають.

Жертовна батьківська любов у новому подружньому житті. А подружня любов молодят перетоплюється у сплав їхньої майбутньої власної батьківської любові. Яка любов може бути сильнішою від материнської?.. Свята вона – материнська любов!!!

Звучить пісня на вірші А. Малишка „Пісня про рушник”.

Вихованець читає поезію В. Симоненка „Матері”.

Вихованці виконують романс „Батько і мати”, музика О. Злотника, слова В. Крищенка.

1-й ведучий. Дякуємо всім за приємно прожиті хвилини у цьому храмі любові, де ми одержали великий заряд доброї енергії, який понесемо й подаруємо людям.

2-й ведучий. Наші серця і душі відкрилися для добра, світла і любові.

Вихователь. Отже, бережіть це почуття, адже коли людина закохана, тоді вона сильна і дарує іншим радість, тепло, любов. Любіть! Творіть! Зігривайте своїм теплом!!!

Тема: Етикетка

Мета: виховання етичної культури у вихованців; формування умінь оцінювати людину не на вигляд, а за його духовним (внутрішнім) змістом.

Час: 1 година.

Форма проведення: виховна година.

Обладнання та наочність: комп’ютер (ноутбук), слайд-проектор, екран (за наявності); картки для роботи в групах з описом життєвих ситуацій; картки із словами „вихованість”, „етикетка”, „знання етикету”, „виконання правил етикету”, „+”, „-”, „=”; три

шоколадки: перша – з хорошою, яскравою етикеткою; друга – з блідою, неякісною етикеткою; третя – з красивою етикеткою, усередині якої пластиліновий шоколад.

Хід виховної години

Анкетування вихованців відділення:

а) за якими якостями ви судите про рівень вихованості людини?

б) кого з нашого колективу ви вважаєте вихованою людиною?

Уривок з книги Б. Бушевльової „Поговоримо про вихованість” (читає задалегідь підготовлений вихованець):

„Одного разу Марк Твен розповів таку історію про себе: „...Я вийшов в зал, де зібралися вже немало гостей, запрошених на прийом. Я теж був одним з гостей. Через деякий час я почав відчувати на собі погляди присутніх. Ці погляди виражали не вітання, а швидше говорили про те, що, дивлячись на мене, вони бачать щось досконало вражаюче, незвичне і навіть непристойне. Я не міг зрозуміти, що їх так дивує в мені. Я механічно почав перевіряти, чи зашнуровані мої черевики, чи застібнутий піджак, а коли мої пальці звичним жестом повинні були перевірити, чи рівно надіта краватка, – у цей момент в мене немов потрапила блискавка: краватки не опинилося на місці! Я забув її надіти! Тепер мені сталі зрозумілі погляди людей, але ніхто не зміг би зрозуміти мої відчуття. Мені було і жарко і холодно одночасно, я червонів і бліднув, я готовий був провалитися крізь землю. Я відчував себе так, як ніби голий стою перед всією цією публікою. Тоді мені здавалося, що я ніколи не зможу повернути собі колишньої поваги людей, що мене перестануть приймати в суспільстві, оскільки я, сам того не бажаючи, порушив одне з правил етикету”.

Вихователь. Так, був час, коли неприпустимо було з’являтися в суспільстві без краватки. Згадайте з літературних творів, художніх фільмів на історичну тематику, які правила етикету минулих сторіч пішли, і ми не дотримуємося їх в XXI столітті?

Вихованці:

- носіння перук;
- присідання, уклони, реверанси при вітанні;
- чоловіки не могли сидіти, якщо поряд стояла жінка тощо.

Вихователь. Ці правила пішли, але залишилися інші. Сьогодні ми поговоримо про деякі з них. Епіграфом до класної години візьмемо слова Д. Леббока:

„Для успіху в житті уміння спілкуватися і бути людиною вихованою набагато важливіше за володіння талантами”.

Дійсно, для того, щоб нас поважали в колективі (у відділенні, шкільному, робочому, у колі друзів), дуже важливе те, як ми ставимось до тих, хто нас оточує. У розповіді, яку ви почули спочатку, прозвучало слово „етикет”. Давайте подивимося в словник і з’ясуємо, що воно означає.

Вихованець. ЕТИКЕТ – встановлений порядок поведінки де-небудь.

Вихователь. На початку виховної години ми проводили анкету. На питання анкети „За якими якостями ви судите про рівень вихованості людини?” ви відповіли:

- зовнішній вигляд;
- манера розмовляти і слухати інших;
- готовність прийти на допомогу;
- не лізе в чужі розмови і справи.

Ці та інші якості є нашою візитною карткою, своєрідною етикеткою нас самих.

Чи є щось загальне між словами етикет і етикетка? Етикетку всі бачили, всі знають: на сірниковій коробці, на газованій воді, на одязі в магазині завжди є яскрава наклейка, кольоровий ярличок, який привертає нашу увагу і розповідає про предмет. Етикетка немов маленький представник речі. І від того, чи сподобається нам цей „повноважний посол”, багато в чому залежить і ставлення до його „господаря” – самої речі.

А етикет? Етикет визначає, як людина поводить себе з іншими людьми, визначає його зовнішній вигляд, манеру вести себе. Адже жести, рухи, пози, способи вітань, поведінка за столом, смак до одягу і так далі теж є своєрідною етикеткою. Саме ці наші властивості і особливості, перш за все, впадають в очі при знайомстві, і по ним нерідко судять про нас самих.

Послухаємо розповідь про двох людей, а потім поділимося своїми думками і враженнями.

Розповідь 1. (Уривок з книги Е. Крашенінникової „Крок назустріч”):

Одного разу затрималися ми всією сім'єю в аеропорту. Чекали літака. І приєднався до нас попутник, чоловік середніх років. У руці дипломат, сам спортивної статури. Акуратний костюм відмінно сидів на ньому. Позналилися. Розмовляючи з моїм чоловіком, він хапав його за гудзик на піджаку, кричав йому в саме вухо, ніби мав справу з глухим. А нашого синочка новий знайомий підкидав високо в повітря і, помилювавшись його переляком, ставив одне і те ж питання: „Ти кого більше любиш: мамочку або тата?”. Ми поспішили з ним розлучитися. Нам не захотілося продовжувати знайомство. Я не говорю, що ця людина погана. Цілком імовірно, що він відмінний фахівець і уміє чудово працювати. Не виключено, що у нього є величезна вівчарка або маленька кучерява болонка і він зворушливо піклується про кошлатого друга. Позналившись з ним ближче, ми дізналися б про ці прекрасні якості і могли проникнутися до нього пошаною, подружитися на багато років. Але нам не захотілося дізнаватися його ближче, тому що спілкуватися з ним неприємно через його погані манери.

Розповідь 2. (З життя сусідів):

У чоловіка однієї моєї знайомої на правій половині обличчя проходить шрам. Людям, не знайомим з ним, хочеться швидше відвести від нього погляд. Але для людей, що знають його, це одна з красивих людей на землі. Вони знають, що він прекрасний чоловік і дбайливий отець. Багато хлопчиків у дворі задрять Сашку – його синові, коли той разом з батьком повертається щасливий з рибалки, або вони разом йдуть на шкільний стадіон поганяти у м'яч, або співають під гітару, зібравшись всією сім'єю. А шрам на обличчі є наслідком того, що одного разу з машини, що горіла, витягнув друга та його сім'ю, коли вони на декількох машинах поїхали відпочити на Байкал.

З яким з чоловіків вам захотілося б спілкуватися? У якій розповіді за красивою етикеткою ховається „неякісний товар”, а де етикетка залишає бажати кращого і не відповідає високій якості внутрішнього змісту? *Йде обговорення, бесіда, дискусія.*

У тому-то і різниця між етикеткою і етикетом, що етикетка – це щось зовнішнє. Можна на хорошу річ наклеїти погану етикетку, а нікчемний товар забезпечити чудовими ярликами. Правда, рано чи пізно люди обов'язково розберуться, що до чого.

Давайте і ми спробуємо розібратися в деяких ситуаціях. Перед вами лежать картки, на яких описані історії з життя. Прочитайте їх, проаналізуйте поведінку хлопців і дайте свою оцінку їх поведінці.

Ситуація 1.

Клас зібрався на екскурсію, зі школи треба було вийти об 11 годині. Діти зібралися. На годиннику 11.05. Треба йти, але немає Іри і Володі. Усі дивляться по сторонах. Ось біжить Іра: „Здрастуйте, всім. Вибачите за запізнення. Мама трохи затрималася в аптеці, я не могла залишити маленьку сестричку одну”. Усі вирушили в дорогу. Із-за кута будинку з'явився Володя: „Ну, що – зібралися? Йдемо, а то запізнимося”, – сказав він. „Де ти був, – запитали школярі, – ми тебе чекали”. На що Володя відповів: „Догравав у комп'ютерну гру”. „Ти хіба не знаєш, що спізнюватися не красиво?” – запитали товариші. „Знаю, але так вийшло”, – відповів Володя.

Хто з школярів проявив вихованість?

Чи трапляється таке в нашому відділенні?

Вихователь. Існує правило „5 хвилин”. Не варто приходити на зустріч дуже рано, оскільки ви втрачаєте свій час. Але і не спізнююся – цінуй час інших. Людей, що вчасно приходять на призначені зустрічі, називають пунктуальними.

Ситуація 2.

Нарядна жвава жінка у супроводі підтягнутого чоловіка входить у трамвай. Побачивши її поряд, піднімається дівчинка: „Сідаєте, будь ласка!”

— Ну що ти... Спасибі... Не треба.

— Сідайте, сідайте. Я завжди немолодим місцем поступаюся.

Пожавлення на обличчі жінки гасне.

Чи все правильно було в поведінці цієї дівчинки?

Вихователь. Добре ставлення до людей виявляється в різних формах, одна з них – тактовність. На цьому прикладі видно, що ввічливість і тактовність не одне і теж. Ввічливість у дівчинки є, а тактовність відсутня. Правила етикету не дозволяють говорити жінці і навіть натякати про її вік, скільки б їй не було років: 25, 45 або 85.

Ситуація 3.

У таборі Олега направили в п'яту палату. А там вже троє інших хлоп'ят влаштувалися. Сидять, альбом з марками розглядають. Заглянув Олег у вікно. Ні, не подобаються йому ці типи. Той, рудий, напевно ябеда. А довгий битися буде. Але нічого, є один прийомчик в запасі – миттю відв'яжуться. І взагалі вони якісь підозрілі, треба згущене молоко подалі заховати.

А Сергія визначили в сьому палату.

— Привіт, хлопці! А мене сюди направили. Я – Сергій, вчуса в чотирнадцятій школі. У вас яке ліжко вільне? Та ти не прибирай гантели, вони мені не заважають. Подивитися, який у мене компас. Батько подарував... І взагалі, якщо щось треба: книги, ніжик, ліхтарик – беріть, я їх зверху покладу.

Хто, на ваш погляд, із хлопців вів себе виховано й тактовно, а хто – не дуже. Чому ви так вважаєте?

Вихователь. На жаль, серед хлопців та дівчат є і такі, які підозрюють, що всі навколо них дурні, жаднюги і злюки. З подібними думками важко бути вихованою людиною. Дагестанський поет Расул Гамзатов написав такі вірші:

„Гей людино, що скажеш ти про нього?”

Відповів друг, плечима знизуючи:

„Я з цією людиною не знайомий. Що про нього хорошого я знаю?”

„Гей людино, що скажеш ти про нього?”

Запитав я у товариша іншого.

„Я з цією людиною не знайомий. Що я можу сказати про нього поганого?”

Відчуваєте різницю? Ті, хто заражений недовір'ям і злістю, швидше за все самі такими і є. Великий педагог А. Макаренко говорив, що до людей треба підходити з оптимістичною гіпотезою. Оптиміст – людина, яка вірить в добре. А оптимістична гіпотеза – це припущення про те, що ми живемо серед хороших людей. Саме з цієї позиції і потрібно будувати свої відносини з людьми.

Далі учасникам пропонуються на підносі шоколадки:

Красива етикетка і справжня шоколадка усередині

Красива етикетка і пластилінова шоколадка усередині

Неприваблива етикетка і справжня шоколадка усередині

Вихованці повинні вибрати одну з них і розвернути.

Вихователь. Розверніть упаковки, подивіться на їх вміст. Поділіться своїми відчуттями.

Тема: Добро і зло

Мета: визначити й окреслити суть категорій добра і зла; допомогти усвідомити значення добра як життєвого вибору в духовному становленні особистості.

Час: 1 година.

Форма проведення: виховна година.

Обладнання: роздрукований матеріал з текстами до заняття.

Хід заняття

Вихователь. Сьогодні ми з вами повинні обговорити і дати відповіді на питання:

- Що таке добро і зло; що ми вкладаємо в ці поняття?
- Що впливає на гарні і погані вчинки людини?

Інформація (для вихователя).

Після смерті царя Соломона в 926 р. до н. е. його царство було поділене на Північне і Південне. Північне царство – Ізраїль у 722 р. до н. е. захопили і знищили асирійці. Значна частина населення цієї країни була вислана, і на їх території поселились нові народи. У 587 р. н. е. військами Вавилонської імперії була зруйнована столиця Південного царства Іудеї – Єрусалим. Самаряни, відомі нам із Біблії, були нащадками іудеїв і нових поселенців. Євреї часів Ісуса Христа з презирством ставилися до самарян через те, що ті були змішаної крові і не молились в Єрусалимському храмі. Самаряни, визнаючи вчення Мойсея, не визнавали більш пізніх пророків. Взаємна ненависть самарян та іудеїв часто виливалась у криваві сутички.

Левити, нащадки коліна Левита, були священиками і служили в храмах.

Вихователь пропонує уважно послухати притчу „Про доброго самарянина”.

„Одного разу у Ісуса запитали: „А хто то мій ближній?”

А Ісус відповів і промовив: „Один чоловік ішов з Єрусалиму до Єрихону, і попався розбійникам, що обдерли його, завдали йому ран, та й утекли, покинувши ледве живого.

Проходив тією дорогою священик один, побачив його, – і проминув.

Так само й Левит підійшов до того місця, поглянув, – і теж проминув.

Проходив там же якийсь самарянин, та й натрапив на його, і, побачивши, змилосердився.

І він підійшов, і обв’язав йому рани, налив оливи й вина. Потім його посадив на власну худобину, і приставив його до готелю, та й клопотався про нього. А другого дня від’їжджавши, вийняв він два динарі, та й дав їх господареві і сказав: „Попіклуйся за ним, а як більше витратиш, заплачу тобі, як вернуся.

Котрий же з цих трьох, на твою думку, був ближній тому, хто попався розбійникам?” (Євангеліє від Луки 10:30:37).

1. Про що йдеться в притчі?
2. Що означає бути хорошим ближнім?

3. Чому священник і Левит не допомогли потерпілому?
4. Що потрібно було подолати самарянина, аби допомогти потерпілому?
5. Наведіть приклади милосердя, допомоги, добрих справ, про які ви знаєте.
6. Що б ви хотіли зробити для людей?

Питання для дискусії:

- Як проявляються добро і зло у людському житті?
- Чим можна пояснити зростання злочинності в Україні, зокрема серед підлітків?
  - Що штовхає дітей на такий шлях?
  - Чому людство дозволяло масове знищення інших людей за релігійною, національною, становою, расовою ознаками? Чи можна було запобігти тим злочинам?
  - Що потрібно зробити для того, аби у нашому житті і суспільстві в цілому перемогло добро?

Рольова гра „У трамваї”

Ролі: бабуся, контролер, два зловмисники, пасажери. Сюжет.

Старенька бабуся їде в трамваї, вона щойно отримала невеличку пенсію і підраховує по дорозі, скільки потрібно заплатити за електроенергію, водопостачання та інші комунальні послуги. Гроші також підуть на злидений харч, який не дасть померти з голоду. Проте на ліки грошей уже не вистачає. У цей час двоє зловмисників витягують у неї гаманець. Це помітив контролер. Він підходить і просить показати квитки. Звичайно, квитків у них немає, але за них вступається бабуся: їй шкода дітей, і вона ладна за них заплатити...

Вихователь також пропонує учасникам гри придумати закінчення. Перед початком гри вихователь пояснює вихованцям суть рольової гри, у якій учасники уявляють себе на місці тих людей, про яких йдеться в навчальній ситуації, мотивують свою поведінку і обґрунтовують її доцільність.

Завдання для щоденника.

У будь-якої людини є потенціал добра і зла. Кожен вчинок, а то й думка людини є вибором одного або іншого. Здійснюючи деколи шляхетні та гарні вчинки, людина може мати зовсім неблагородні мотиви (бажання виставити себе у вигідному світлі, примусити про себе гарно говорити, отримати похвалу, подяку, нагороду, заробити „очко” у передвиборчій кампанії). При цьому

людина не проникається високою ідеєю і щирим бажанням допомогти, вона усередині залишається байдужою до проблеми тих, кому допомагає. Через це у християнстві найвищу цінність має та добродійність, яка йде від чистого серця.

Запитання: Чи завжди ви керуєтесь щирими почуттями у своїх шляхетних вчинках? Коли ваша допомога була щирою?

Матеріал для обговорення.

1. „На зігнутій моїй, мало не зламаній спині дано мені було винести з тюремних років цей досвід: як людина стає злою і як доброю. У захваті від власних молодих успіхів відчував я себе непогрішним і від цього був жорстоким. Сповнений пристрастей я був вбивцею і насильником. У найзліші моменти був впевнений, що роблю добро, озброєний струнками доказами.

На загнаної тюремній соломці відчув я у собі перший порух добра. Поступово відкрилось мені, що межа між добром і злом проходить не між державами, не між класами, не між партіями. Вона проходить через кожне людське серце – і через усі людські серця. Межа ця рухлива, вона міняється у нас з роками. Навіть у найдобрішому серці – невикоренений шматочок зла.

Відтоді я зрозумів правду усіх релігій світу: вони борються зі злом у людині (кожній людині). Не можна вижити усе зло на світі, але можна його потіснити. Саме тоді я зрозумів хибність всіх революцій в історії, вони знищували тільки сучасних носіїв зла (і поспіхом, не розбираючись, часом і носіїв добра) – саме ж зло, і ще набагато збільшене, беруть собі у спадок» (*Солженицин О. Архіпелаг ГУЛАГ*).

2. Як ви розумієте вислови:

„Те, що у нас два ока, не полегшує нашої долі: одне око потрібне, щоб бачити хороші сторони життя, а друге – щоб бачити погані”.

Вольтер

„Людина ніколи не буде доброю, поки не зрозуміє, яка вона погана, або якою поганою вона могла би стати”.

Честертон

„Зло протистоїть добру навіть і тоді, коли добро хоче допомогти тим, хто став на шлях зла”.

Ч. Айтматов

„Є те, що потрібно цим людям навіть більше, ніж їжа і дах над головою, – розуміння того, що вони комусь потрібні, що хтось їх

любить. Вони розуміють, що навіть, якщо їм залишилось жити всього декілька годин, їх люблять. Господи, зроби нас гідними служби людям усього світу, які живуть і помирають у злиднях і голоді.

М. Тереза

Творче завдання.

В усі часи були і є прекрасні люди, які в кожную хвилину готові прийти на допомогу, подати руку в біді, доглядають інвалідів, замінюють сиротам батьків, займаються меценатством. І роблять вони це не напоказ, не для винагород і слави, а тому, що так велить їхня совість. Можна згадати матір Терезу, принцесу Діану, І. Ганді та інших людей, відомих своєю добродійністю. Але якщо ми уважніше подивимось довкола, впевнимось у тому, що такі люди живуть поряд. Тож на наступний раз підготуйте розповідь про кого-небудь з ваших близьких, знайомих, котрі заслуговують на характеристику, – „Людина, що творить добро”.

Висновок: як ви зрозуміли з сьогоднішнього заняття, що таке добро і що таке зло?

Добро – це життя людини заради інших, щире бажання допомогти, любов до батьків, ближніх, Батьківщини, здатність до самопожертви.

Зло – це прагнення людини отримати від життя усе, не рахуючись ні з ким, замкнутість і зацикленість на власних проблемах, інтересах, амбіціях.

Тема: Дружба та її значення в житті людини

Мета: ознайомити учнів з літературними, філософськими, фольклорними джерелами, у яких іде мова про дружбу як загальнолюдську цінність; формувати позитивну установку до налагодження дружніх взаємин з ровесниками; розкрити значення дружби в житті кожної людини; виховувати уважне, чуйне, альтруїстичне ставлення до друзів.

Час: 1 година.

Форма проведення: виховний захід.

Обладнання та наочність: текст „Про вірних друзів”, анкета „Хто справжній друг”, запис з піснею В. Висоцького „Если друг оказался вдруг...”, запис української народної пісні „Забілили сніги”, виставка рекомендованої літератури

Хід заняття

Вихователь. Дружба відбиває глибинні людські почуття і завжди є окрасою людських стосунків, незалежно від епохи, раси, матеріального становища, статусу в суспільстві. Тому для нас дуже важливо розкрити і визначити це поняття.

Що ж таке дружба? Давайте поміркуємо разом.

(Звучить пісня В. Висоцького „Если друг оказался вдруг...”). Після її прослуховування вихователь цікавиться, які пісні про дружбу знають ще присутні, якою змальовується дружба в українських народних піснях. Вихованці називають або наспівують пісні, наприклад, „Дружба крепкая”, „Вместе весело шагать по просторам”, „Забіліли сніги”, „Побрався Сокіл з сизокрилим Орлом”).

Згадайте, у яких українських прислів'ях і приказках говориться про дружбу? („Друг пізнається в біді”). Вихованці наводять приклади.

Вихователь. Кожній людині потрібні товариші і друзі. Інколи справжня дружба проявляється в екстремальних ситуаціях, коли загрожує небезпека, або приходить біда і людина не в змозі покладатись тільки на власні зусилля, у такий момент вирішальну роль може відіграти турбота і підтримка друзів, їхнє співчуття і розуміння. Ось чому так важливо для кожного з нас мати поряд справжнього друга.

Вихователь пропонує прослухати текст „Про вірних друзів”.

Є четверо друзів, яких можна назвати вірними: друг-помічник; друг у радості й біді; друг – добрий порадник, співчутливий друг.

Питання для обговорення:

1. Які людські якості найбільше цінуються у дружбі і чому?
2. Яким повинен бути справжній друг?
3. Чого найбільше ви боїтесь у дружбі?
4. Чого ви сподіваєтесь від своїх друзів?
5. На що можуть розраховувати ваші друзі?
6. Що б ви хотіли дати вашим друзям?
7. Що потрібно робити для того, аби мати справжніх друзів?

Після цього вихованцям пропонується робота з анкетами „Яким повинен бути справжній друг”. Вихованці уважно читають і підкреслюють те визначення дружби, яке найбільш точно відповідає їхнім уявленням.

Анкета „Яким повинен бути справжній друг”

Друг – ЦЕ ТОЙ:

1. Хто виконує прохання.
2. Кому можна довірити таємницю.
3. З ким приємно поспілкуватись.
4. Хто допомагає вам позбутись якихось комплексів, вад, шкідливих звичок,
5. Хто підтримує вашу віру в себе.
6. Хто ділиться з вами останнім.
7. Хто критично оцінює ваші вчинки.
8. З ким завжди цікаво.
9. Хто дає добрі поради.
10. Хто сприймає вас як члена своєї родини.
11. Хто одноставний з вами у протистоянні щодо ваших недобррозичливців.
12. Хто завжди відвертий з вами.
13. Хто візьме вашу провину на себе.

Вихователь. Хоч друзі і проявляють у стосунках чуйність і терпимість, але нерідко і між друзями виникають непорозуміння і суперечки. У тих випадках, коли такі труднощі долаються спільними зусиллями, дружба ще більше міцнішає, але найчастіше такі непорозуміння погано позначаються на психічному стані, викликаючи депресію. Проте більшість конфліктів можна уникнути, варто лише проявити стриманість, доброзичливість, бажання розібратися.

Далі вихователь пропонує розв'язати проблемні ситуації.

1. Ваші батьки категорично висловились проти спілкування з вашим другом.
2. Навідавшись до друга, ви зрозуміли, що не подобається його батькам.
3. У всіх склалась думка, що ваш найкращий друг зазнає і хвалько, і нікому, крім вас, він не подобається. Через це ставлення до вас також погіршилось.
4. Ваш друг багато говорить про значення дружби у житті, але часто підводить вас і не виконує обіцянок.
5. Ваш найкращий друг завжди ображається і бачить зраду дружби у вашому спілкуванні і взаєминах з іншими ровесниками.
6. Ваш найкращий друг зробив вам грубе зауваження у присутності сторонніх.
7. Ви дізнались, що всім відомий секрет, який ви довіри своєму другові.

Вихователь. Дружба – це не тільки підтримка, порозуміння, спілкування. Це передусім велика відповідальність за кожен вчинок, кожне слово, що може відбитись на долі вашого друга.

Вихователь пропонує подивитись і уважно послухати театралізований уривок із твору А. Сент-Екзюпері „Маленький принц” і відповісти на запитання: Як розуміють дружбу головні герої? Вихованці розігрують сценку з названого твору. Потім діляться своїми думками.

Матеріал для театралізації:

Уривок з твору А. Сент-Екзюпері „Маленький принц”.

— Добрий день, – сказав лис.

— Добрий день, – чемно відповів маленький принц і озирнувся, проте нікого не побачив.

— Я тут, – пролунав голос, – під яблуною!

— Хто ти? – спитав маленький принц. – Ти такий гарний...

— Я лис, – сказав той.

— Пограйся зі мною, – попросив маленький принц. – Мені так сумно.

— Я не можу з тобою гратися, – відказав лис. – Я не приручений.

— О! Вибач, – мовив маленький принц. І, подумавши, додав:

— А що означає „приручити”?

— Це давно забуте поняття, – сказав лис. – Воно означає повернути до себе...

— Привернути до себе?

— Ну, певно, – сказав лис. – Ти для мене поки що тільки маленький хлопчик, такий же, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібен. І я тобі не потрібен. Я для тебе лис, такий же, як сто тисяч інших лисів. Але якщо ти мене приручиш, ми станемо потрібні один одному. Ти будеш для мене єдиний у цілому світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі... Моє життя одноманітне... Але якщо ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем осяяне. Я знатиму твою ходу і розрізнятиму її серед усіх інших... Будь ласка, приручи мене...

— Я б з радістю, – відповів маленький принц, – але в мене мало часу. Мені ще треба знайти друзів і взнати багато різних речей.

— Узнати можна те, що приручиш, – сказав лис. – і у людей вже немає часу щось узнавати. Вони купують речі готовими у торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б друзів, і тому люди вже не мають друзів. Як хочеш мати друга – приручи мене!

— А що для цього треба робити? – спитав маленький принц.

— Треба бути дуже терплячим, – відповів лис. – Спочатку ти сядеш трохи далі від мене на траву, ось так. Я краєм ока поглядатиму на тебе, а ти нічого не казатимеш. Мова – це джерело непорозуміння. Але кожен день ти сідатимеш трохи ближче... Краще якби ти приходив у один і той же час... Якщо ти приходитимеш коли попало, то я ніколи не знатиму, на котру годину готувати своє серце... Мають бути обряди.

— А що таке обряди? – поцікавився маленький принц.

— Це теж давно забута річ, відповів лис. – Це те, що робить один несхожим на інші дні, одну годину – на всі інші години.

Так маленький принц приручив лиса. І коли настав час прощатись, лис мовив:

— О! Я плакатиму по тобі...

— Ти сам винен, – сказав маленький принц. – Я не хотів тобі нічого злого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив.

— Ну звісно, – підтвердив лис.

— Але ж ти плакатимеш! – сказав маленький принц.

— Ну звісно, – відповів лис.

— Виходить, ти нічого не виграв?

— Виграв, – заперечив лис.

— Прощай, – сказав маленький принц.

— Прощай, – відповів лис. – Ось мій секрет. Він дуже простий: добре бачить тільки серце. Найголовнішого очима не побачиш (Сент-Екзюпері А. Маленький принц / Перекл. з франц. – К., 1976).

На закінчення вихователь пропонує гру „Відгадай, хто твоїй друг”.

Мета: допомогти зрозуміти вихованцям духовну цінність альтруїстичної дружби, радість від можливості творити добро, нічого не чекаючи натомість.

Умови гри: у результаті жеребкування вихованці визначають об'єкт дружби (ним стане хтось із відділення), якому впродовж кількох днів буде приділятись відповідна увага. Потрібно, не виказуючи себе, проявити дружню турботу і підтримку. Можна писати листи, вірші, пісні, залишати рукодільні сувеніри, пригощати, придумувати якісь інші знаки уваги і сюрпризи, які б зробили життя вашого друга насиченим, значущим. Водночас треба відгадати, хто ж був вашим другом.

Тема: Я – чуйна людина

Мета: актуалізувати у свідомості вихованців проблему чуйного ставлення у контексті стосунків „Я – Інший”; сприяти розвитку уважності до психологічного стану іншої людини, уміння правильно інтерпретувати її невербальну поведінку; навчати вихованців виявляти співчуття, співпереживання, бути доброзичливими, тактовними, ввічливими; розвивати турботливість, здатність безкорисливо піклуватися про іншу людину, надавати їй необхідну практичну допомогу.

Час: 5 годин 20 хв. (4 заняття по 1 годині 20 хв.).

Форма проведення: тренінгова програма розвитку толерантності.

Обладнання та наочність: бейджі; анкети; квітка з різнокольоровими пелюстками; фломастери, ручки, зошити, картки з назвами тварин; фотокартки із зображенням людей у різному емоційному стані; плакат для записів; аудіо запис із заспокійливою музикою.

Назва заняття	К-ть занять	К-ть годин
Вступне заняття „Що таке чуйність”	1	1 год. 20 хв.
Уважність, спостережливість, розуміння невербальної поведінки іншого	2	2 год. 40 хв.
Прийняття іншої людини. Уміння виявляти симпатію та активно слухати іншого	1	1 год. 20 хв.

Заняття 1. „Що таке чуйність”

Мета: знайомство з групою, налагодження психологічного контакту, створення позитивної мотивації та зацікавленості в роботі тренінгу, вироблення правил роботи у групі, ознайомлення з метою занять, актуалізація у свідомості вихованців проблеми чуйного ставлення у контексті стосунків „Я – Інший”.

Хід заняття

1. Вступне слово тренера. Повідомлення мети заняття.

Мета: ознайомити учасників з основною метою роботи тренінгової групи та завданнями першого заняття.

Інформування. Головною метою наших занять є розвиток однієї із найважливіших морально-психологічних якостей, яка робить людину людиною, – чуйності. Протягом тренінгу ми з вами приділимо увагу розвитку таких компонентів чуйного ставлення, як

доброзичливість, уважність до душевного стану інших, вихованню делікатності, тактовності, вміння турбуватися про людей.

Наші заняття будуть цікавими, наповненими різноманітними психологічними іграми, вправами, тестами. Вони навчать нас конкретним прийомом, які дадуть можливість розвивати і вдосконалювати наше вміння чуйно ставитися до всіх людей.

2. Вправа „Перевернуте ім'я”

Мета: знайомство учасників групи, їхнє саморозкриття, розвиток творчості, фантазії.

Члени групи повинні якомога зручніше влаштуватися на стільцях.

— Вправа буде для вас незвичною і допоможе вам відпочити. Спочатку розслабмося: заплющте очі... Тричі глибоко вдихніть... Опустіть плечі... Розслабте руки... Ноги...

— Кожний повинен сконцентруватися на своєму імені, подумки перевернути його і декілька разів проговорити про себе, щоб звикнути до незвичного звучання.

— Тепер уявіть собі, ніби перевернуте ім'я – це слово якоїсь чужої мови, якою розмовляють мешканці віддаленої країни або навіть істоти з іншої планети. Кожний уявляє, ніби у нього в руках словник цієї екзотичної мови.

Подумки гортайте цей словник, поки не знайдете сторінку з вашим перевернутим іменем. Можливо, переклад поданий як текст або як ілюстрація, або зміст слова пояснюється якимось іншим чином. Той, хто „переклав” своє слово, розплющує очі і спокійно чекає на інших.

Учасники по черзі називають свої справжні та переставлені імена і пояснюють „переклад”, який знайшли в уявлюваному словнику (краще, якщо члени групи ідентифікують себе з цим перевернутим словом і зможуть розповісти від першої особи: „Я – великий кам'яний обломок, який відділився від гори і тепер лежить у зеленій долині”).

Після виконання вправи учасники пишуть власні імена на бейджах і прикріплюють їх до одягу.

3. Вироблення правил роботи у групі.

Мета: організувати учасників на чітку, злагоджену роботу у групі.

— Після того, як ми познайомилися, почнемо вивчення основних правил психологічного тренінгу. У кожній тренінговій

групі можуть бути свої правила, але ті, які я зараз вам зачитаю, лежать в основі роботи майже всіх груп. Зараз ми обговоримо основні з них, а потім виробимо правила роботи саме нашої групи. Тому уважно вислухайте правила:

1. Довірливий стиль спілкування. Для того, щоб учасники якнайбільше довіряли один одному та для створення довірливого клімату, пропонується використовувати єдину форму звернення на „ти”. Це психологічно рівняє всіх членів групи, у тому числі і ведучого.

2. Спілкування за принципом „тут і зараз”. Багато людей намагаються не говорити про те, що вони почувають, що думають, оскільки бояться видатися смішними. Але основне завдання нашої роботи – перетворити групу у своєрідне об’ємне дзеркало, у якому кожний із вас зміг би побачити себе у різних виявах, краще пізнати свої особливості. Тому під час занять усі говорять лише про те, що хвилює їх саме зараз, і ми обговорюємо те, що відбувається з нами тут, у групі.

3. Персоніфікація висловлювань. Для більш щирого спілкування під час занять ми відмовляємося під безособового мовлення, яке допомагає приховувати власну позицію і не відчувати відповідальності за свої слова. Тому ми замінюємо речення на кшталт „Більшість людей вважають, що...” на „Я вважаю, що...”, „Деякі з нас думають...” на „Я думаю...”.

4. Конфіденційність того, що відбувається у групі. Усе, що відбувається під час занять, не виноситься за межі групи. Ми впевнені, що ніхто не розповість про переживання іншого, про те, чим він поділився під час заняття. Ми довіряємо один одному та групі в цілому.

5. Відзначення сильних сторін особистості. Під час занять кожний з нас намагається підкреслити позитивні якості людини, з якою ми працюємо разом. Кожному членові групи – щонайменше одне добре слово.

6. Недопустимість безпосередніх оцінок людини. Обговорюючи те, що відбувається у групі, ми оцінюємо не учасника, а лише його дії чи поведінку. Ми не використовуємо висловлення на кшталт „Ти мені не подобаєшся”, а говоримо: „Мені не подобається твоя манера спілкуватися”.

7. Активна участь. Ми активно дивимося, слухаємо, чуємо. Ми не занурюємось у себе, не думаємо тільки про себе.

Ми весь час у групі, уважні до інших, нам цікаві інші люди.

8. Повага до того, хто говорить. Коли висловлюється хтось із членів групи, ми його уважно слухаємо, даючи можливість сказати те, що він хоче. Ми допомагаємо йому, усім своїм виглядом демонструючи, що ми його слухаємо, що нам цікава його думка, його внутрішній світ. Ми не перебиваємо людину і мовчимо доти, доки вона не припинить говорити. І лише після цього ставимо свої запитання, дякуємо або сперечаємося з нею.

Обговорення правил, їхнє прийняття.

4. Груповий малюнок чуйності.

Мета: розвиток творчої уяви, уміння співпрацювати у групі, дотримуючись прийнятих правил.

Інструкція. А зараз нехай кожен уявить себе відомим художником, який зібрався створити новий шедевр. Картина, яка зараз вимальовується в уяві художників, має зобразити чуйність. Вона може бути написана реалістично чи в абстрактній формі, але повинна бути спільним творінням. Для цього я попрошу якусь мить пофантазувати, а потім хтось почне класти перші мазки, розповідаючи, що він зображує. Далі по черзі додаватимемо свої задуми, деталі, щоб наша картина була завершеною.

Обговорення:

- Чи відчували труднощі у спільній роботі?
- Наскільки різними є уявлення про чуйність у всіх учасників?
- Які спільні ознаки у розумінні чуйності можна виділити?

5. Вправа „Квітка чуйності”.

— А зараз кожний учасник отримає кольорову квітку. Проаналізуйте наш груповий малюнок і заповніть пелюстки квітки тими характеристиками, які притаманні чуйній людині. (Квіти вирізані з кольорового картону; у центрі написано „чуйна людина – це...”, порожні пелюстки квітки заповнюють вихованці).

6. Обговорення „Що таке чуйність? Які компоненти вона містить?”

- Якою, на вашу думку, є чуйна людина?
- Наскільки поширена чуйність у повсякденному житті? Чи багато чуйних людей ви зустрічали?
- До кого можна виявляти чуйність? До кого ви виявляєте своє чуйне ставлення?
- Хто до вас ставиться чуйно? За яких обставин?

- Чи можна обійтися без чуйності у наш час?

Висновок для ведучого. Чуйність є морально-психологічною якістю особистості, що характеризує ставлення однієї людини до іншої і виявляється в:

- здатності людини безпосередньо відчувати психологічний стан іншого та адекватно відгукуватись на нього, намагаючись полегшити або розділити його через вияв співчуття та співпереживання,
- доброзичливості (здатності людини виражати добре ставлення, приязнь),
- тактовності та ввічливості (в умінні поводитися з іншими обережно, не ображаючи та не принижуючи їхню гідність, виявляючи люб'язність, чемність, дотримуючись суспільних правил поведінки),
- турботливості, наданні практичної допомоги (уваги до потреб людей і прояві піклування про них). Чуйність формується в процесі індивідуального розвитку особистості, у зростанні досвіду її спілкування та взаємодії з іншими людьми.

7.Рефлексія.

Наше заняття добігає кінця. Зараз ми проведемо невелике анкетування. Ваше завдання – закінчити речення, які є в анкеті. Вам потрібно висловити своє ставлення до того, що відбувалося. Будь ласка, висловлюйтесь щиро, бо ваша думка допоможе тренеру продумати наступне заняття, зробити його цікавішим та кориснішим.

Бланк анкети

1. Під час заняття я зрозумів...
2. Найкориснішим для мене було...
3. Я був би більш щирим, якби...
4. Сьогодні мені не сподобалось...
5. На наступному занятті я хотів би...
6. Найбільше мені сподобалось...
7. На місці ведучого я б...

Проведення анкети – це не формальна процедура, її результати дуже потрібні для наступного заняття. Крім того, її заповнення тренує навички самоаналізу.

8.Підбиття підсумків заняття.

Ритуал прощання. Учасники сидять у колі. Ведучий простягає вперед руку і каже: „Мені було дуже приємно працювати з

вами”. Потім простягає руку один з учасників, кажучи: „Дякую Вам, дякую”, і кладе свою руку на руку ведучого. Так само роблять й інші. Після цього всі прощаються.

Заняття 2. Уважність, спостережливість, розуміння невербальної поведінки іншого.

Мета: сприяти розвитку у старшокласників уважності, спостережливості, уміння адекватно інтерпретувати невербальну поведінку учасників групи.

Хід заняття

1. Вправа-розминка.

Учасники сидять у колі. Кожний по черзі виходить у центр, повертається обличчям до групи і вітається з усіма будь-яким способом, не повторюючи використані раніше.

2. Вправа „Незакінчені речення”

Мета: усвідомити і обговорити правила, які діють у групі.

Інструкція. Я хочу запропонувати вам прояснити явні та неявні правила, які діють у нашій групі. Пригадайте усі правила, які ми з вами обговорювали на минулому занятті. Тепер напишіть, будь ласка, по два варіанти закінчення для кожного з наступних незакінчених речень:

- У цій групі небажано...
- Найкраще, коли кожен із групи...
- У цій групі не варто...
- Із цієї групи буде виключено того, хто...
- У цій групі можна...

Питання для обговорення:

- Наскільки діючі у групі правила вам зрозумілі?
- Наскільки широким є спектр неписаних норм?
- Які з них, на вашу думку, корисні, а які обтяжливі?
- Чи варто у нашій групі встановлювати додаткові правила?

4. Ознайомлення із завданнями роботи групи. Ведучий повідомляє, що завданнями цього заняття є розвиток уважності, спостережливості та вміння адекватно розуміти прояви невербальної поведінки учасників групи.

5. Вправа „Знайди свою пару”

Мета: зняття емоційного напруження, розвиток виразної поведінки (міміки, пантоміміки), уваги.

Ведучий роздає картки, на яких написані назви тварин (ці назви повторюються на двох картках). Напис має бачити тільки той, хто отримав картку. Завдання кожного – знайти свою пару. При цьому можна користуватися будь-якими виразними засобами, але не можна говорити та видавати характерні для даної тварини звуки. Після того, як учасники знайдуть свої пари, необхідно залишатися поруч і не переговорюватись. Тільки коли будуть утворені всі пари, перевіряють, чи співпали „тварини”.

Утворені пари беруть участь у наступній вправі.

6. Вправа „Наскільки ми уважні”

Мета: розвиток уважного ставлення один до одного, спостережливості учасників тренінгової групи.

Інструкція. Ця вправа містить декілька завдань, які виконуються у парах. Кожне завдання розраховане на певний час. Я говоритиму, що робити, стежитиму за часом і повідомлятиму, коли він закінчиться.

Завдання 1. Протягом 3 хвилин мовчки дивимось один на одного.

Завдання 2. Поверніться спиною один до одного. Візьміть зошити та ручки. Я ставитиму запитання щодо зовнішності вашого партнера, на які треба дати письмові відповіді.

- Якого кольору очі у вашого партнера?
- Чи є в нього на обличчі родимки?
- Якщо є, то пригадайте, де вони розташовані?
- Якого кольору у нього брова?
- Чи є на обличчі ямочки?

А тепер поверніться один до одного обличчям і перевірте правильність ваших відповідей.

Обговорення-дискусія:

1. Наскільки у спілкуванні необхідно бути уважним та спостережливим.

2. Яку роль відіграє уважність у виявах чуйного ставлення.

7. Вправа „Подарунок”

Мета: розвивати вміння розуміти невербальну поведінку іншої людини.

Інструкція. Нехай кожний з вас по черзі зробить подарунок своєму сусідові ліворуч. Подарунок потрібно зробити („відчути”) мовчки (невербально), але так, щоб ваш сусід зрозумів, що ви йому даруєте. Поки всі не отримають подарунки, говорити нічого не

потрібно. Усе відбувається мовчки. Коли всі отримали подарунки (коло замкнулося), ведучий звертається до того учасника групи, який одержав подарунок останнім, і запитує його про те, який подарунок у нього. Після його відповіді керівник звертається до учасника, який вручив подарунок, і запитує, який подарунок він зробив. Якщо у відповідях є розбіжності, слід з'ясувати, з чим конкретно це пов'язано.

8. Вправа „Розкажи про психологічний стан людини”

Мета: підвищувати уважність, спостережливість учасників групи, адекватність сприйняття і розуміння ними внутрішнього стану іншої людини за зовнішнім виразом її емоцій, сприяти розвитку емпатійності.

Інструкція. Уважно придивіться до розданих фотокарток, на яких зображені люди. Відтворіть та опишіть їхні емоції, почуття, які, на вашу думку, вони переживають у даний момент, особливості їхнього настрою. Спробуйте уявити, які події могли передувати зображеному, а які могли б відбуватися у майбутньому, і розкажіть про них.

9. Рефлексія. Вправа „Телеграма”

Що ви думаєте про наше заняття? Що було для вас важливим? Чого ви навчилися? Що вам сподобалось? Що не сподобалось? Що залишилось незрозумілим? У якому напрямі нам варто рухатись далі?

Напишіть мені, будь ласка, коротке послання про це – телеграму з 14 слів. Я хочу знати вашу думку для того, щоб використовувати її у подальшій роботі.

10. Підбиття підсумків заняття.

Обмін враженнями, почуттями від проведеної роботи. Після того, як кожний висловиться, учасники стають у коло (ритуал прощання), обмінюються побажаннями.

Заняття 3. Уважність, спостережливість, розуміння невербальної поведінки іншого

Мета: сприяти розвитку у вихованців уважності до психологічного стану іншої людини, уміння адекватно інтерпретувати невербальну поведінку учасників групи.

Хід заняття

1. Рефлексія „Тут і зараз”. Учасникам пропонується висловитися про свій стан на момент початку роботи у групі:

Кожний проговорює „Зараз я відчуваю...”, або передає свій стан у невербальній формі.

2. Ознайомлення із завданнями роботи групи. Ведучий повідомляє, що завданнями даного заняття є розвиток уважності, спостережливості та вміння адекватно розуміти вияви невербальної поведінки учасників групи.

3. Розминка-вправа „Тінь”

Мета: розвиток спостережливості, уважності, уміння підлаштовуватись під іншого.

Усі учасники розбиваються на пари. Звучить фонограма спокійної музики. Одна людина – „мандрівник”, інша – „його тінь”. „Мандрівник” іде через „поля”, а позаду на 2 або 3 кроки йде його „тінь”, яка намагається скопіювати рухи мандрівника. Через певний час учасники міняються ролями.

Бажано стимулювати мандрівників до виконання різних рухів: зірвати квітку, присісти, пострибати на одній нозі, зупинитися і подивитися з-під руки тощо.

4. Вправа „З ким і про що ти розмовляєш”

Мета: розвивати вміння розуміти невербальну поведінку іншої людини.

Учасники групи сідають півколом. Перед ними у центрі стоїть стілець.

Інструкція. Зараз на цей стілець по черзі сідатиме хтось із нас і „розмовлятиме” по уявному телефону. Під час цього вони не вимовлятимуть жодного слова вголос. Наше завдання спробувати зрозуміти, з ким і про що точиться розмова.

Деяким учасникам тренер дає завдання, записані на аркуші: „поговорити по телефону з дитиною”, „з начальником”, „з другом”, „з коханою людиною”. Кожна розмова триває близько хвилини. Після цього тренер просить тих, хто спостерігав, висловити припущення, з ким і про що розмовляли їхні товариші.

На наступному етапі обговорення тренер запитує:

— На які ознаки ви орієнтувались, визначаючи, з ким розмовляв?

Висновки: основним орієнтиром для визначення того, з ким розмовляла людина, були її стани, які ідентифікувались за допомогою невербальних, мімічних проявів.

4. Інформування учасників тренінгу

Мета: ознайомити з особливостями вербального та невербального каналів передачі інформації

Упродовж усього суспільного розвитку люди взаємодіють за допомогою вербального і невербального спілкування. Останнє – це виразні рухи (міміка й пантоміміка), жести. Фахівці з психології спілкування висловлюють думку про те, що за допомогою вербального (словесного) каналу передається інформація, а невербальний канал використовується для „обговорення” міжособистісних стосунків. Установлено, що передача інформації відбувається за рахунок вербальних засобів (тільки слів) на 7 %, за рахунок звукових засобів (включаючи тон голосу, інтонацію) – на 38%, а за рахунок невербальних засобів – на 55 %.

Розуміння мови міміки і жестів дає можливість правильніше визначити позицію іншої людини та її внутрішній стан. Тобто для встановлення довірливих стосунків варто творчо використовувати вербальні та невербальні засоби. Людина, компетентна у спілкуванні, знає, що внутрішні думки і почуття розмовляють мовою тіла, мовою тих змін, які відбулися. Кожному душевному порухові відповідає особливий рух тіла; вони завжди у парі в однієї і тієї ж людини. Це можуть бути пози тіла, нахил голови, рух плечей і рук, жестикуляція тощо.

Мистецтво повного розуміння невербальних сигналів відбувається в процесі навчання і постійного тренування. Для цього ми будемо з вами виконувати вправи, які дають змогу оволодіти прийомами невербального спілкування.

6. Вправа „Епітети”

Учасники отримують фотографії людей, які переживають різні емоційні стани.

Інструкція. Уважно роздивіться світлини і дайте їм характеристику. Описувати потрібно не окремі частини обличчя, а емоційний стан людини та її особистість у цілому. Доберіть не менше семи епітетів, які розкривають характер людини та її емоційний стан. Наприклад: ця людина спокійна, неконфліктна, слабка, щира, дружелюбна, добра, проста, весела, радісна, безтурботна.

7. Вправа „Відчуй настрій іншого”

Інструкція. Кожний учасник повинен протягом 2 або 3 хвилин поспостерігати й описати настрій кого-небудь із групи. Уявіть собі цю людину, відчуйте її стан, емоції, переживання.

Потім усі характеристики зачитуються вголос і підтверджується чи не підтверджується їхня правильність.

8. Рефлексія.

Настав час анкетування. Кожному з вас потрібно відповісти на питання анкети, висловивши свою думку про те, що відбувалося сьогодні у групі, у парах. Пам'ятайте, що, відповідаючи на запитання, варто бути щирим, бо думка групи допоможе ведучому продумати наступне заняття, зробити його цікавішим і кориснішим.

Анкета

1. Мій настрій зараз...
2. Сьогодні на занятті мені вдалося зрозуміти, що...
3. Мені не сподобалось...
4. На наступному занятті я хотів би...
5. Найбільше мені сподобалось...
6. На місці ведучого я б...

9. Підбивання підсумків.

Ось і закінчилося ще одне наше заняття. Ви вже висловили свою думку про нього, але коли щось залишилось у душі, особливо неприємне чи тривожне, висловіться вголос зараз. Ще краще, якщо ми зможемо сказати кілька теплих слів своїм друзям, членам нашої тренінгової групи. Отже, хто хоче взяти слово...

Заняття 4. Прийняття іншої людини. Уміння виявляти симпатію та активно слухати іншого

Мета: показати необхідність взаємного прийняття для розвитку щирих стосунків, розвивати вміння активно слухати і виявляти симпатію.

Хід заняття

1. Рефлексія „Тут і зараз”. Учасникам пропонується висловитися про свій стан на момент початку роботи у групі: Кожний проговорює „Зараз я відчуваю...”, або передає свій стан у невербальній формі.

2. Вправа-розминка „Спілкування без слів”

Мета: отримати новий досвід спілкування, звернути увагу на почуття, відчуття, які виникають у результаті тактильних (фізичних) контактів із партнером, дати можливість відчути більше довіри учасників один до одного.

Інструкція. Вправа виконується мовчки. Усі учасники стають у два концентричних кола обличчям один до одного. Зовнішнє і

внутрішнє коло починають рухатися в протилежних напрямках і зупиняються за командою керівника. Зупинившись один навпроти одного, учасники утворюють пари. Керівник просить їх заплющити очі і привітатися за допомогою рук. Відкрити очі і рухатись далі. Знову за командою утворюють пари, які отримують завдання: „Покладіть руки на плечі один одному і подивіться протягом хвилини в очі партнерові, посміхніться, опустіть руки і починайте рухатись далі”.

Наступні інструкції утвореним парам: поборотись руками, помиритися руками, висловити підтримку за допомогою рук, попрощатися, спертися спинами один на одного і присісти.

Обмін почуттями, враженнями.

3. Ознайомлення із завданнями роботи групи. Ведучий повідомляє, що завданнями даного заняття є розвиток умінь безумовно сприймати іншу людину, формувати навички активного слухання і виявляти симпатію.

4. Інформування „Прийняття інших людей”.

Щоб побудувати близькі, щирі стосунки з друзями, рідними і близькими, необхідне взаємне прийняття. Лише тоді виникне почуття психологічної захищеності, тобто відсутність страху за те, що твій партнер відкриє у тобі щось таке, що відштовхне його від тебе. Але ти знатимеш: з якого боку ти йому б не відкрився, він сприйме тебе без оцінювання, осуду. Тому, якщо ви хочете бути чуйною людиною, ви повинні навчитися приймати інших. Феномен прийняття відіграє вагомую роль у виникненні доброзичливих, позитивних міжособистісних взаємин. Відомий американський психолог К. Роджерс так описує цей процес: „Якщо я можу створити стосунки, які характеризуються з мого боку щирістю, прозорістю моїх справжніх почуттів, теплим прийняттям і високою оцінкою іншої людини як окремого індивіда, такою тонкою здатністю бачити його світ і його самого, як він сам їх бачить, тоді індивід у цих стосунках відчуватиме і розумітиме свої якості, які в минулому були ним пригнічені, виявить, що стає більш цілісною особистістю, здатною корисно жити, стане людиною, більш схожою на ту, якою б він хотів бути, буде самокерованим і впевненим у собі, стане людиною з більш вираженою індивідуальністю, здатною виявити себе, краще розумітиме і прийматиме інших людей, успішно і спокійно справлятиметься з життєвими негараздами”.

Отже, прийняття – це не тільки безумовне позитивне ставлення до іншої людини, це визнання того, що інший має право бути таким, яким він є. Тому готовність до повного прийняття іншого – це увага до його почуттів, думок та вміння їх почути; готовність до його підтримки; повага до позиції цієї людини, її переживань і дій, віра в її сили та можливості. Прийняти означає довіритися, впустити, наскільки це можливо, у свій внутрішній світ і співвіднести свою поведінку й інтереси з інтересами та поведінкою іншого. Повне прийняття неодмінно виявляється у співчутті, доброзичливості та теплоті взаємин.

5. Вправа „Як без слів виразити прийняття”

Мета: дати можливість кожному членові групи повністю відчувати прийняття інших учасників.

Виконання вправи відбувається у такій послідовності. Один член групи добровільно сідає в центр кола, утворене іншими членами групи. Він повинен заплющити очі й мовчати. Решта наближається до нього і без слів виражає свої позитивні почуття до нього, може обійняти його, попестити тощо. Після того, як усі бажаючі побували в центрі кола, група обмірковує свій досвід:

- Що ви відчували, коли одержали стільки приємних і добрих почуттів?
- Якою була ваша реакція, коли ви перебували у центрі кола?
- Чи відчували ви напруження, чи вам це подобалось? Чому ви так реагували?
- Що ви відчували, коли виражали стільки добрих почуттів іншим членам групи?
- Що ви дізнались про себе в результаті цього досвіду?

6. Вправа „Діалог”

— Як ви вже переконалися, бути прийнятим – дуже приємно. Готовність до повного прийняття іншого – це неодмінна увага до його почуттів, думок та вміння їх почути. Тобто ми приймаємо людину тоді, коли не тільки слухаємо, а й чуємо її, вміємо відчувати її внутрішній психологічний стан та адекватно реагувати на нього.

Зараз ми пограємо з вами у гру, яка допоможе нам ще раз переконатися у важливості вміння уважно, активно слухати співрозмовника.

Учасники розбиваються на пари. Один із партнерів отримує картку з описом поведінки, яку він має демонструвати (одна з ознак

поганого слухання). Другий партнер, не знаючи про зміст інструкції першого, починає розповідати про своє життя або говорити на одну з тем протягом 3 хвилин: цікава подія мого тижня, де б я хотів відпочити, мій улюблений фільм, телепередача тощо.

Інструкції на виконання дій, які відображають погане слухання:

- Не дивитись на співрозмовника.
- Почати робити свої справи, наприклад, зав'язувати шнурки на туфлях, приводити до ладу свій одяг, дивитися у дзеркало.
- Перебивати співрозмовника, почавши розповідати про аналогічну подію у своєму житті, перебільшено жестикулюючи руками.
- Втовлено дивитись, позіхати, говорити дуже повільно, тихо, розтягуючи слова.
- Оцінити вчинок співрозмовника такими словами: „Це жахливо, як ти міг так вчинити”, „От дивак” тощо.

Після того, як минув певний час, ведучий звертається до тих, хто говорив, із запитанням: що заважало їм і наскільки комфортно вони почувалися у цьому діалозі. У процесі групового обговорення з'ясовується, що таке активне слухання, яким би хотіли бачити вихованці свого слухача. Висловлювання фіксуються ведучим на плакаті.

7. Інформування

Як бачимо, активне слухання починається із бажання вислухати і допомогти, зрозуміти і прийняти те, що людина переживає в даний момент. Слухати – означає зрозуміти почуття і стани свого співрозмовника. Коли до нас звертаються по допомогу, важливо виявити прихильність та симпатію, щоб інший побачив і відчув, що ми чуємо до нього.

Існують певні правила активного слухання:

- Поза, міміка, жести говорять про те, що ви зацікавлений слухач.
- Показуй людині, яка говорить, що ти її розумієш. Кивок, уточнюючі питання дають змогу це зробити.
- Не давай оцінок.
- Не давай порад.
- Вираження дружніх почуттів відбувається у спілкуванні насамперед за допомогою невербальних сигналів, які виконують

роль способів підтримки. Це усмішка, відкрита поза, нахил уперед, дотик, контакт очима, кивок головою, позиція „на рівних”.

Усмішка – це найпростіший засіб показати людині, що ви її поважаєте і хочете підтримувати контакт. Усмішка говорить: „Ти мені приємний”, „мені добре”, „ти можеш мені довіряти”. Оскільки інші не знають, про що ти думаєш, у них – якщо ти не посміхаєшся, – може скластися враження, що вони тебе не цікавлять або що ти налаштований недоброзичливо.

Відкрита поза – щоб встановити з іншими позитивний контакт, важливо виражати свою доброзичливість, яка виявляється за допомогою розслабленого положення тулуба. Відкрита поза – це не складені навхрест руки і ноги, близьке перебування один біля одного, звертання до іншого.

Нахил уперед. Сидіти або стояти прямо навпроти кого-небудь і трохи нахилитися в його бік – важливий знак для вашого співрозмовника: він розуміє, що ви ставитесь до нього з більшою увагою та інтересом.

Контакт очима. Дивитись один на одного – це умова соціальних контактів. Контакт очей – потужний сигнал уваги та поваги, він допомагає нам пізнати іншого. Довготривалий контакт очей може слугувати запрошенням до поглиблення стосунків. І навпаки, якщо ми не дивимось на співрозмовника, це означає небажання мати з ним будь-які справи.

Кивок. Небагато людей розуміють, наскільки важливим є кивання. Якщо ви зовсім не киваєте, коли з вами розмовляють, то інший припускає, що ви або більше не слухаєте його, або вам нецікаво. Кивання спонукає до продовження повідомлення чи розповіді, воно також сприймається як розуміння.

Перефразування – невід’ємна частина активного слухання, уміння розбирати значення того, що сказав співрозмовник, і які почуття він висловив. За своєю суттю воно являє собою порівняння власної гіпотези з картиною внутрішнього світу іншої людини. У цьому сенсі перефразування – вид зворотного зв’язку, при якому слухач демонструє співбесіднику розуміння його почуттів та слів. Коли людина чує свої думки від іншої, вони звучать по-іншому, і ця різниця підсилює їхнє розуміння. Коли поліпшується розуміння проблеми, збільшується і здатність ефективніше її розв’язувати.

Перефразування виражає ставлення до людини – показує, що партнер добре розуміє її, занурюється в те, що її хвилює, і довіряє їй;

добре перефразування мовби каже: „Я з тобою”, воно схоплює сутність того, що сказав співбесідник, випускає деталі; передає загальний зміст іншими словами.

8. Вправа „Я тебе слухаю”

Мета: навчитися концентрувати свою увагу на співбесіднику, без викривлень сприймаючи його слова і відмовляючись під час розмови від зайвих коментарів та порад.

Учасники розбиваються на пари і сідають один навпроти одного на стільці. Протягом усієї розмови вони перебувають у візуальному контакті.

Гравці домовляються, хто буде говорити першим. Той, хто починає, повинен розповісти партнерові про те, що з ним сталося за останні 24 години. Другий партнер слухає розповідь мовчки, не відводячи погляду від очей співбесідника і концентруючи усю свою увагу на партнерові та його словах. Той, хто слухає, повинен намагатися не випереджувати думок партнера і не переставати слухати його, навіть тоді, коли думка йому зрозуміла. Він не повинен шукати у словах партнера порівнянь із власним досвідом, не повинен шукати пояснень. Замісти цього, він намагається повністю відкритися і уважно слухати того, хто говорить.

За 5 хвилин партнери міняються ролями, ніяк не коментуючи те, що почули.

Після того, як другий партнер закінчить свою розповідь, вони обмінюються враженнями про цю вправу, про те, як кожний почувався в ролі слухача та оповідача, наскільки важко чи легко було сконцентруватися на іншій людині.

9. Рефлексія.

Наші заняття на тему „Я – чуйна людина” закінчилися закінчилися. Протягом чотирьох занять ви узнали, що таке чуйність, уважність, спостережливість, розуміння невербальної поведінки іншого, прийняття іншої людини та ін. Навчилися працювати в групі за встановленими правилами за принципом „рівний – рівному”; спробували самі в різних ситуаціях бути чуйною людиною, відчули від цього певні емоції тощо. Як підсумок, напишіть міні-твір на тему „Я чуйна людина?”

2.2. Правове виховання

Назва заходу	К-ть годин	Форма
Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми. Права та обов'язки засуджених	2	Лекція
Декларація прав людини – права та обов'язки кожного	1	Година спілкування
Вшанування символів України	1	Урочисті збори відділення
Конституція України – логічне продовження розвитку українського демократичного державотворення	1	Засідання дискусійного клубу
Закон і право	1	Виховний захід
Знаємо та реалізуємо свої права	1	Тренінг
Як вижити після звільнення	8	Цикл бесід

Тема: Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми. Права та обов'язки засуджених

Мета: роз'яснити засудженим відділення особливості відбування покарання у спеціальних виховних установах (виховних колоніях) для неповнолітніх, їх права та обов'язки; формувати відповідальність за дотриманням прав і обов'язків під час відбування покарання.

Час: 2 години.

Форма проведення: лекція.

Обладнання та наочність: текст документів: Кримінально-виконавчий кодекс України, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарання та ін.

Особливості процесу відбування покарання неповнолітніми засудженими визначається низкою вітчизняних нормативно-правових документів, прийнятих в Україні, основними з яких є: Конституція України (1996 р.), Про охорону дитинства (2001 р.), Про соціальну роботу з дітьми та молоддю (2001 р.), Кримінальний кодекс України (2001 р.), Кримінально-виконавчий кодекс України (2003 р., набув чинності з 2004 р.), Кримінально-процесуальний кодекс України (2012 р.), Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх (1995 р.),

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (2003 р.), Положення про психологічну службу установи виконання покарань (2000 р.), Положення про психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора (2007 р.), Положення про відділення соціально-психологічної служби установи виконання покарань (2000 р.), Положення про методично-виховну раду установи виконання покарань (2000 р.), Положення про відділення карантину, діагностики та розподілу засуджених установи виконання покарань (2000 р.), Норма належності речового майна для засуджених неповнолітніх, які відбувають покарання у виховно-трудових колоніях (2000 р.), Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів про права неповнолітніх (2004 р.), Положення про умови навчання та отримання базової та повної загальної середньої освіти особами, засудженими до позбавлення волі, у загальноосвітніх навчальних закладах при установах кримінально-виконавчої системи (2002 р.), Положення про педагогічну раду виховної колонії (2004 р.), Типове положення про батьківський комітет при виховній колонії (2004 р.), Положення про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах (2004 р.), Положення про порядок реалізації у виправних і виховних колоніях програм диференційованого виховного впливу на засуджених до позбавлення волі (2004 р.), Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах (2006 р.), Порядок взаємодії органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ та центрів зайнятості населення щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальній адаптації (2003 р.), Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і установ виконання покарань щодо забезпечення соціального обслуговування дітей та молоді, які звільняються з установ виконання покарань (2010 р.), Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк (2011 р.) та інші.

Основними ж нормативно-правовими документами, що лежать в основі визначення й класифікації виду злочину, призначення покарання, порядку і умов відбування покарання неповнолітніми засудженими, є триада – Кримінальний, Кримінально-процесуальний та Кримінально-виконавчий кодекси України.

Відповідно до чинного Кримінального кодексу України до *неповнолітніх засуджених належать особи віком від 14 до 18 років (за винятком – до 22), які засуджені до покарання у виді позбавлення волі*. Серед них: усі особи, яким до здійснення злочинів виповнилося 16 років, та окремі особи, що досягли 14 років і підлягають відповідальності за тільки за певні види злочинів: умисне вбивство, посягання на життя державного або громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсія, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, звалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, крадіжка, грабїж, розбій, вимагання, умисне знищення або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортними засобами і хуліганство. Іншим особам до 16 років у якості покарання передбачено заходи виховного характеру.

Відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України неповнолітні, що скоїли злочини, відбувають покарання у *виховних колоніях* Державної кримінально-виконавчої служби України. Сама назва колоній свідчить про основну, *виховну*, спрямованість їхньої діяльності. Як і для повнолітніх злочинців *метою* виконання і відбування покарання неповнолітніх засудженим є виправлення і ресоціалізація.

Виправлення – це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. *Ресоціалізація* – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання і відбування покарання (*режим*), *суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-*

технічне навчання, громадський вплив (ст. 6 КВК України). Усі вони є також засобами виховання (перевиховання) неповнолітніх засуджених.

Соціально-виховна робота – цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. У колоніях проводиться *моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання* засуджених, а також інші його види, що сприяють становленню їх на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно корисної діяльності. Соціально-виховна робота із засудженими організовується в індивідуальних, групових і масових формах на основі психолого-педагогічних принципів і методів.

Безпосередніми *суб'єктами*, що здійснюють виховну роботу з неповнолітніми засудженими, є: персонал виховної колонії, що безпосередньо не пов'язаний з соціально-виховною роботою, та персонал, який безпосередньо виконує соціально-виховні функції – *заступник начальника колонії з соціально-виховної та психологічної роботи, старший інспектор та інспектор соціально-виховної та психологічної служби, начальник відділення соціально-психологічної служби, психологи, старші вихователі, вихователі; учителі загальноосвітньої школи, працівники професійно-технічних училищ, методисти, інспектори з фізкультурно-спортивної роботи, завідувачі клубами; піклувальні ради та спостережні комісії, батьківські комітети при виховних колоніях; органи місцевої законодавчої та виконавчої влади, територіальне управління Державної пенітенціарної служби України, районні та міські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служба у справах дітей, територіальні органи внутрішніх справ, органи праці та соціального захисту населення, центри зайнятості; підприємства, установи, громадські та релігійні організації, окремі особи, волонтери, соціальні працівники та ін.* Усі перераховані вище суб'єкти соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими здійснюють свою діяльність на підставі нормативно-правових документів, затверджених урядом, окремими міністерствами, Державним департаментом України з питань виконання покарань та Державною пенітенціарною службою України (наступницею Департаменту з 2010 року).

У колоніях створюються також *самодіяльні організації* засуджених з метою розвитку у засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових між особових взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків. Із числа засуджених, які зарекомендували себе позитивно, створюються ради колективів колоній і відділень соціально-психологічної служби, у складі яких формуються комісії за різними видами діяльності: шкільна, виробнича, клубна, з підтримки суспільного порядку, фізкультурно-спортивна, культурно-масова, санітарна тощо.

За проханням засуджених або зверненням релігійної організації в колоніях проводяться *богослужіння та релігійні обряди*. Засуджені мають право на придбання і користування релігійною літературою (ст.ст. 123 – 128 КВК України).

У виховних колоніях відповідно до законів України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про професійно-технічну освіту” для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття *повної загальної та професійно-технічної освіти*. Педагогічні працівники загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів надають допомогу адміністрації колонії в соціально-виховній роботі із засудженими. Поширюється досвід здобуття засудженими і вищої освіти у ВНЗ України за дистанційною формою навчання.

Певних особливостей у просторовій структурі виховних колоній не спостерігається, вони так само, як і виправні колонії, збудовані за типовими проектами, обладнані сучасними інженерно-охоронними засобами, їх територія розмежована на дві ізольовані зони – житлову і виробничу та структурні дільниці. У виховних колоніях таких дільниць три: карантину, діагностики і розподілу, ресоціалізації і соціальної адаптації. Кожна з дільниць ізольована одна від одної, кожна обладнана кабінетами для вихователів, спальними приміщеннями, кімнатами для приймання їжі, кімнатами виховної роботи, приміщеннями для зберігання особистих речей.

У житловій зоні розміщуються гуртожитки, школа, бібліотека, центр психоемоційного розвантаження, ларьок, їдальня, лазня з пральною, перукарня, робочі кабінети керівництва установи та відповідних служб.

У виробничій зоні розміщується професійно-технічне училище та виробничі майстерні. Обов'язковою умовою у виховних колоніях є обладнання спортивних майданчиків з необхідним комплексом спортивного інвентарю, передбачений плац для шикування всіх засуджених колонії. Для вихованців створюються поліпшені житлово-побутові умови, які повинні відповідати правилам санітарії та гігієни, вони розмішуються у гуртожитках, норма житлової площі для них складає 4 кв. метри, кожний з них має своє спальне місце і постільні речі (ч. 1 ст. 115 КВК), для них, порівняно з дорослими, застосовуються підвищені норми харчування, з більшою калорійністю.

Слід зазначити, що на відміну від дорослих засуджених неповнолітнім харчування, одяг, взуття, білизна, комунально-побутові послуги надаються безоплатно.

Існують певні відмінності в міжособистісних стосунках неповнолітніх і адміністрації виховної колонії, представники якої звертаються до засуджених на „ти”, називають їх по імені, або „вихованець”, „вихованка”.

Основні вимоги *режиму*, передбачені ст. 102 КВК України, обумовлюють створення певного укладу життя у виховних колоніях, проте серед режимних особливостей можна виділити такі:

1) неповнолітні мають право витратити на місяць до 100% мінімального розміру заробітної плати для придбання за безготівковим розрахунком продуктів харчування і предметів першої потреби, причому не тільки за гроші, що зароблені в колонії (загальне правило для всіх засуджених), але також за гроші, одержані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу (ч. 1 ст. 108, ч. 1 ст. 143 КВК);

2) одержувати протягом року 9 посилок або передач і 4 бандеролі;

3) одержувати протягом року 12 короткострокових (щомісяця) і 4 (один раз на три місяця) тривалих побачень з близькими родичами.

Кімнати для короткострокових побачень неповнолітніх мають деякі відмінності в обладнанні порівняно з такими ж самими для дорослих засуджених.

При сумлінній поведінці і ставленні до праці та навчання після відбуття не менше 1/4 частини строку покарання засуджені мають право на поліпшення умов тримання і їм може бути дозволено:

а) додатково витратити на місяць гроші в сумі 60% мінімального розміру заробітної плати, б) додатково одержувати протягом року 3 посылки (передачі) і 4 бандеролі; в) додатково одержувати раз на три місяці короткострокове побачення, яке за постановою начальника виховної колонії може проходити за межами виховної колонії в населеному пункті за місцем дислокації колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів (ч. 2 ст. 143 КВК). Таке побачення надається за рахунок короткострокових побачень і не може перевищувати 8 годин. У всякому разі його закінчення повинно відбутися не пізніше 20 години. Порядок надання таких побачень, права і обов'язки засудженого, процедура оформлення регулюються п. 48 розділу IX Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарання;

4) у зв'язку з винятковими особистими обставинами, а саме: смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї, неповнолітньому засудженому може бути дозволено виїхати за межі колонії на строк не більше 7 діб (не включаючи часу, необхідного для проїзду (не більше 3 діб) в обидва кінці (ч. 1 ст. 111 КВК України). Треба зауважити, що навіть при зазначених обставинах одержання дозволу на виїзд можливе лише за умови додержання вимог режиму і відсутності стягнень;

5) за сумлінну поведінку і ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися загальні заходи заохочення щодо всіх засуджених, передбачені ст. 130 КВК, і окрім них – спеціальні, які застосовуються тільки для неповнолітніх (ст. 144 КВК), а саме: надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії. Це також новела в діючому кримінально-виконавчому законодавстві, розрахована на стимулювання засуджених підлітків до належної поведінки, прагнення якнайшвидше звільнитися від відбування покарання. Тому таке право в переважній більшості надається тим засудженим, які тримаються у дільниці соціальної адаптації виховної колонії, куди, як відомо, переводять вихованців, які твердо стали на шлях виправлення і яким до звільнення залишилось не більше 6 місяців. Кількість засуджених, які одночасно виводяться за межі колонії, не може бути більшою 15 осіб. Вони мають право в установленому

порядку зняти кошти зі своїх особових рахунків для оплати квитків на відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів. І в цьому випадку засуджені мають повернутися до колонії не пізніше 20 години, а тривалість виходу за межі колонії не може перевищувати 8 годин (ст. 144 КВК);

б) за порушення встановленого порядку і умов відбування покарання до неповнолітніх засуджених можуть застосовуватися заходи стягнення у вигляді попередження, догани, суворой догани, призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії, скасування поліпшених умов тримання, передбачених ст. 143 КВК, а також поміщення в дисциплінарний ізолятор з виведенням на роботу або навчання чи без нього на строк до 10 діб;

7) так само, як і до дорослих засуджених, до неповнолітніх, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників, у разі втечі з-під варти, чинять інші насильницькі дії, можуть застосовуватися заходи безпеки, причому фізичний вплив, зброю, сльозоточиві речовини, гумові кийки, гамівну сорочку до неповнолітніх застосовувати заборонено, окрім випадків вчинення ними групового або збройного нападу, що загрожує життю, здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору. Спеціальні засоби, їх види, інтенсивність застосування визначаються з урахуванням обстановки, що склалася, характеру правопорушення та особи правопорушника. Наручники до неповнолітніх злочинців застосовуються у загальному порядку, передбаченому ст. 106 КВК та розділом XII п. 60 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарання;

8) згідно зі ст. 147 КВК засуджені, які досягли 18-річного віку, переводяться із виховної колонії для подальшого відбування покарання до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Це питання вирішується ДПтС України за рішенням педагогічної ради і поданням начальника виховної колонії, погодженим із службою у справах дітей. Проте з метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання такі засуджені (за рішенням педагогічної ради і постановою начальника виховної колонії, погодженою із службою у справах неповнолітніх)

можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними 22 років;

9) неповнолітні особи, які звільнені від відбування покарання, направляються до постійного місця проживання в супроводі родичів або працівника виховної колонії (ч. 3 ст. 157 КВК України).

Одним із елементів *режиму* є чіткий розпорядок дня. Його дотримання сприяє формуванню динамічного стереотипу поведінки, дисципліни, організованості та зібраності неповнолітніх. Ураховуючи такі якості особистості неповнолітніх, як активність, ініціативність, які при несприятливих умовах можуть бути спрямовані на скоєння негативних дій та вчинків, розпорядок дня забезпечує постійну зайнятість вихованців, спрямування їх активності на корисні справи.

Для складання іспитів учні-засуджені звільняються від роботи на термін, передбачений трудовим законодавством і Законом України „Про оплату праці”. Заробітна плата їм за цей час не нараховується, харчування надається безкоштовно.

Адміністрація установ виконання покарань всебічно сприяє *загальноосвітньому та професійно-технічному навчанню* засуджених, у разі потреби надає їм допомогу в отриманні консультацій, придбанні підручників та посібників.

До професійно-технічного навчання залучаються всі неповнолітні, які не мають необхідної професії для роботи на виробництві.

З цією метою у виховній колонії розроблена система професійної орієнтації неповнолітніх у виборі професії. Вона враховує:

- бажання вихованця займатись певною роботою;
- потреби виробництва колонії;
- здібності, нахили та загальноосвітній рівень вихованця;
- фізичний стан та здоров'я неповнолітнього тощо.

На професійно-технічне навчання відведено до 37 годин на тиждень. Основними видами виробництва, за напрямками якого здійснюється навчання, є:

- метало та деревообробка для неповнолітніх чоловічої статі;
- підприємства легкої галузі промисловості.

Останнім часом відбувається переорієнтація неповнолітніх на професії, які на сьогодні користуються попитом (будівельники, радіомеханіки, оператори комп'ютерної техніки).

Скорочена тривалість робочого часу передбачена для неповнолітніх працівників з метою охорони їх здоров'я. Так, для працівників віком від 16 до 18 років встановлений 36-годинний робочий тиждень, віком від 15 до 16 років – 24-годинний робочий тиждень (ст. 51 КЗпП). Для учнів віком від 14 до 15 років, якщо учні працюють впродовж навчального року у вільний від занять час, то тривалість їх робочого часу не повинна перевищувати половини тієї норми, яка встановлена для осіб відповідного віку, тобто для учнів віком від 14 до 16 років – не більше 12 годин на тиждень, а віком від 16 до 18 років – 18 годин на тиждень (ст. 51 КЗпП).

Нічним вважається час з 10 години вечора до 6 години ранку. Не допускається залучення до роботи в нічний час працівників у віці до 18 років.

Забороняється залучати до надурочних робіт:

- осіб, молодших 18 років;
- працівників, які навчаються в загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах без відриву від виробництва, у дні занять.

До робіт у вихідні дні забороняється залучати працівників, яким не виповнилось 18 років (ст. 192 КЗпП).

Праця засуджених у виховних колоніях має не стільки економічне, як виховне значення. З метою трудового виховання використовується:

- продуктивна праця на промисловому підприємстві;
- навчально-продуктивна праця за програмою ПТУ;
- самообслуговування в житлових зонах, у школі, ПТУ;
- робота з благоустрою приміщень та території, поточний ремонт житлових та виробничих зон;
- робота в гуртках технічної творчості та декоративно-прикладного мистецтва.

Праця вихованців регулюється нормами трудового законодавства і оплачується згідно встановлених тарифів. Неповнолітніх засуджених не залучають до понад урочної роботи, у нічну зміну, на роботу з шкідливими умовами праці та інше.

Специфіка *соціально-психологічної роботи* полягає в тому, що нею займаються набагато більше співробітників, ніж у виправних

колоніях (вихователі, психологи, учителі, викладачі ПТУ, майстри, представники виробництва тощо).

Уся виховна робота має бути спрямована на підготовку до звільнення та ресоціалізацію. Налагодження соціальних зв'язків починається з карантину. Окрім офіційних запитів до територіальних органів, листів рідним, повідомлень до центрів зайнятості, направляються листи-клопотання про надання допомоги у реабілітації вихованців-сиріт до центрів соціальних служб для молоді, до служб у справах дітей. Необхідні знання та навички засуджені одержують на заняттях школи з підготовки до звільнення.

Педагогічні ради представляють собою постійно діючий колегіальний орган виховної колонії, головним завданням якого є розгляд питань та надання пропозицій адміністрації виховної колонії щодо організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, удосконалення навчально-виховного процесу.

Персональний склад педагогічної ради затверджується наказом начальника виховної колонії терміном на один рік. Педагогічна рада розглядає відповідні матеріали та вносить пропозиції начальнику виховної колонії з питань: організації навчально-виховного процесу у виховній колонії; узагальнення досвіду організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, підготовки відповідних рекомендацій; підготовки та проведення культурно-масових заходів серед засуджених; надання методичної та практичної допомоги старшим вихователям, вихователям та іншим працівникам соціально-психологічної служби; організації підвищення психолого-педагогічної майстерності персоналу виховної колонії; взаємодії з громадськими та державними організаціями у питаннях ресоціалізації засуджених; переведення засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку, з виховної колонії до виправної колонії та залишення таких засуджених для подальшого відбування покарання у виховній колонії у порядку, установленому ст. 147, 148 КВК України; застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення від відбування покарання; взяття на профілактичний облік злісних порушників установленого порядку відбування покарання та організації індивідуально-профілактичної роботи з ними; зняття з профілактичного обліку засуджених, які були взяті на облік як злісні порушники встановленого порядку відбування покарання; переведення засуджених до дільниці соціальної адаптації в порядку,

установленому ст. 94 КВК України; переведення до дільниці ресоціалізації осіб, які після переведення до дільниці соціальної адаптації припустилися порушення встановленого режиму утримання; застосування до засуджених заходів заохочення або стягнення; надання засудженим права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії в порядку, установленому ст. 144 КВК України; заохочення представників підприємств, установ і організацій усіх форм власності, навчальних закладів, об'єднань громадян та окремих громадян, осіб з числа персоналу виховної колонії за активну участь у забезпеченні навчально-виховного процесу.

Педагогічну раду очолює її голова – заступник начальника виховної колонії із соціально-виховної та психологічної роботи. З числа членів педагогічної ради шляхом голосування на її засіданні обирається заступник голови. До складу педагогічної ради входять заступники начальника установи, начальники відділів, частин та служб, директор загальноосвітньої школи, директор професійно-технічного училища, старший інспектор відділу соціально-виховної та психологічної роботи (він же секретар педагогічної ради), старші вихователі, методист виховної колонії, психолог, завідувач клубу.

За попереднім погодженням з головою педагогічної ради в її засіданнях з правом дорадчого голосу можуть брати участь представники підприємств, установ і організацій усіх форм власності, навчальних закладів, об'єднань громадян та окремі громадяни. У разі потреби на засідання педагогічної ради запрошуються працівники виховної колонії, які не входять до складу педагогічної ради, але до компетенції яких належать питання, що розглядаються педагогічною радою.

Основною формою роботи педагогічної ради є її засідання. Засідання педагогічної ради проводяться у разі необхідності, але не рідше двох разів на місяць. Рішення педагогічної ради, погоджені з начальником виховної колонії, є обов'язковими до виконання працівниками колонії.

Специфічною рисою діяльності виховних колоній є активне залучення громадян до процесу виправлення і ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Об'єднання громадян, релігійні і благодійні організації та окремі особи можуть брати участь у виправленні і ресоціалізації засуджених та проведенні соціально-

виховної роботи з ними, надавати допомогу органам і установам виконання покарань у порядку, установленому КВК України та іншими законами України.

Основною формою подібної участі громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених неповнолітніх є *піклувальні ради*, що створюються при виховних колоніях.

Згідно з Положенням про піклувальні ради при спеціальних виховних установах, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 р. № 429, основними завданнями останніх є: надання допомоги спеціальним виховним установам з питань соціального захисту засуджених неповнолітніх осіб; сприяння громадським організаціям, органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям незалежно від форми власності у вирішенні питань, пов'язаних з поліпшенням становища засуджених, дотриманням їх прав і законних інтересів; здійснення заходів, спрямованих на вдосконалення навчально-виховного процесу у виховних колоніях, зміцнення їх матеріально-технічної бази, вирішення питань трудового і побутового влаштування неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання.

Відповідно до покладених завдань піклувальні ради: забезпечують розроблення та здійснення у виховних колоніях заходів, спрямованих на поліпшення становища засуджених, формування здорового способу життя; подають пропозиції до проектів регіональних (місцевих) програм підтримки діяльності виховних колоній; взаємодіють з громадськими організаціями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форми власності з питань сприяння діяльності виховних колоній; надають допомогу адміністрації виховних колоній у проведенні соціально-виховної роботи із засудженими, організації їх загальноосвітнього та професійно-технічного навчання; вживають заходів щодо розширення зв'язків виховних колоній з підприємствами, установами і організаціями незалежно від форми власності з питань зміцнення матеріально-технічної бази цих колоній та залучення засуджених до суспільно корисної праці; сприяють поліпшенню матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених, здійсненню оздоровчо-профілактичних заходів; організовують шефство членів піклувальних рад, представників

громадських організацій і трудових колективів над засудженими, які є сиротами або залишилися без батьківського піклування, вирішують питання про подання їм матеріальної допомоги; здійснюють разом з громадськими організаціями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форми власності заходи соціального патронажу стосовно неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання; виконують інші функції відповідно до законодавства.

Піклувальні ради мають право: 1) доручати членам піклувальної ради відвідувати виховні колонії, вивчати стан матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених, умови їх праці та навчання, стан організації соціально-виховної роботи; 2) одержувати від громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів і установ виконання покарань, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності інформацію і документи, необхідні для виконання покладених на піклувальні ради завдань; 3) запрошувати на свої засідання представників виховних колоній, територіальних органів управління Державного департаменту з питань виконання покарань, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, зацікавлених підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності; 4) проводити особистий прийом засуджених, розглядати їх звернення та приймати за ними рішення; 5) вносити на розгляд органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, адміністрації виховних колоній та керівництва територіальних органів управління ДПтС України пропозиції щодо: удосконалення діяльності виховних колоній з питань поліпшення становища засуджених, дотримання їх прав і законних інтересів; організації трудового і побутового влаштування неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання, сприяння їх соціальній адаптації; забезпечення правового і соціального захисту персоналу виховних колоній.

До складу піклувальних рад входять представники громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадяни. Членами піклувальних рад не можуть бути особи, які мають не погашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість.

Голова піклувальної ради, його заступник та секретар ради обираються на її засіданні. Персональний склад ради оголошується наказом начальника виховної колонії. Голова піклувальної ради, його заступник, секретар та члени ради беруть участь у її роботі на громадських засадах.

Організаційною формою роботи піклувальної ради є засідання, які проводяться за потребою, але не рідше ніж один раз на три місяці. На засідання піклувальної ради можуть бути запрошені представники громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, прокуратури, інших правоохоронних органів та громадяни. У засіданнях піклувальної ради бере участь начальник виховної колонії або його заступник.

Крім піклувальних рад з метою підвищення ефективності виховного впливу на засуджених та надання допомоги адміністрації виховних колоній при відділеннях соціально-психологічної служби можуть створюватись *батьківські комітети*, до складу яких входять батьки засуджених, особи, що їх замінюють та інші близькі родичі. Діяльність таких комітетів регламентується положенням, яке затверджується начальником установи.

Як правило, батьківський комітет має право: а) знайомитись в установленому порядку з житловими та побутовими умовами утримання засуджених у виховній колонії; б) звертатися до громадських об'єднань для надання допомоги сиротам і особам, які позбавлені батьківського піклування, а також неповнолітнім з неблагополучних родин; в) забезпечувати посилками й передачами сиріт і осіб, які позбавлені батьківського піклування, а також засуджених, батьки яких не підтримують з ними зв'язку в період відбування покарання; г) надавати допомогу адміністрації у забезпеченні сиріт та осіб, які залишилися без батьківського піклування, що звільняються з виховної колонії, громадським одягом; д) спільно з адміністрацією звертатися до державних органів, громадських об'єднань з питань надання допомоги у проведенні виховної роботи з засудженими.

Для підтримки зв'язків з батьками засуджених регулярно проводяться батьківські збори, дні відкритих дверей. Під час таких зустрічей батьки неповнолітніх або особи, які їх замінюють, мають можливість особисто спілкуватись з начальником установи, його заступниками, вихователями, вчителями, психологами, з'ясувати

яким чином відбувається процес перевиховання, ознайомитися з умовами життя у колонії.

У кожній виховній колонії існує *дільниця соціальної адаптації*, у якій утримуються засуджені, котрі правомірно себе поводити, сумлінно ставилися до праці, і яким до звільнення залишилось не більше 6 місяців. До неї переводяться засуджені, що не менше півроку утримувались у дільниці *ресоціалізації*, закінчили навчання у загальноосвітній школі або ПТУ, або які мають формальні підстави для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Головною метою функціонування такої дільниці є підготовка засудженого до звільнення. Засуджені проживають у спеціально обладнаних приміщеннях окремо від інших засуджених, також окремо вони приймають їжу, відвідують лазню, бібліотеку, крамницю.

На кожного засудженого розробляється Індивідуальна програма підготовки його до звільнення. Вона складається начальником відділення соціально-психологічної служби за участю психолога, медичного працівника виховної колонії та залучених фахівців центрів соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді упродовж тижня після прибуття засудженого до дільниці соціальної адаптації.

**Інформаційні матеріали до лекції
„Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі
неповнолітніми. Права та обов’язки засуджених”**

**1. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ВІДБУВАННЯ
ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНИМИ ЗАСУДЖЕНИМИ
В УКРАЇНІ**

Неповнолітні, які вчинили злочин у віці від 14 до 18 років (ч. 2 ст. 11, ст. 19 КВК України) та засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах. На сьогодні це 8 виховних колоній, які входять до складу кримінально-виконавчої системи України. Вони розташовані у Волинській (Ковельська), Донецькій (Маріупольська), Запорізькій (Мелітопольська), Львівській (Самбірська), Полтавській (Кременчуцька), Рівненській (Лубенська), Тернопільській (Бережанська), Харківській (Курязька), Чернігівській (Прилуцька) областях. Серед них єдина в Україні Мелітопольська виховна колонія, куди направляються для відбування покарання засуджені неповнолітні жіночої статі.

За даними ДПтС України станом на 1 липня 2012 року у виховних колоніях утримується 1342 особи.

**2. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ
(ВИТЯГ)**

**РОЗДІЛ III
ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
Глава 15
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ
У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

**Стаття 91. Порядок прийняття засуджених
до позбавлення волі до виправних і виховних колоній**

1. Прийняття засуджених до виправних і виховних колоній проводиться адміністрацією колоній у порядку, встановленому нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань.

2. Адміністрація колонії протягом трьох діб повідомляє суд, який постановив вирок, про приведення його до виконання і про місце відбування покарання засудженим. Одночасно направляється

повідомлення одному із членів сім'ї або близьких родичів за вибором засудженого, у якому вказується адреса колонії і роз'яснюються права засудженого.

3. На кожного засудженого до позбавлення волі ведеться особова справа, а також інформаційна картка, до якої заносяться відомості: стосовно його особи; про вчинений ним злочин і назву суду, який постановив вирок; про день і час його прибуття і звільнення з колонії.

Стаття 93. Відбування засудженими всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії

1. Засуджений до позбавлення волі відбуває весь строк покарання в одній виправній чи виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його постійного місця проживання до засудження.

2. Переведення засудженого для дальшого відбування покарання з однієї виправної чи виховної колонії до іншої допускається за виняткових обставин, які перешкоджають дальшому перебуванню засудженого в цій виправній чи виховній колонії. Порядок переведення засуджених визначається нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Стаття 94. Структурні дільниці виправних і виховних колоній

1. У виховних колоніях створюються такі дільниці: карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; соціальної адаптації.

Вказані дільниці ізолюються одна від одної.

2. У дільниці карантину, діагностики і розподілу тримаються всі новоприбулі до колонії засуджені.

3. У дільниці ресоціалізації тримаються засуджені, які направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу, а також переведені з інших дільниць у порядку, встановленому цим Кодексом.

5. У дільниці соціальної адаптації тримаються засуджені, які правомірно себе поведуть і сумлінно ставляться до навчання та праці і яким до звільнення залишається не більше шести місяців.

6. У дільниці соціальної реабілітації тримаються засуджені, які направлені переведені з дільниці ресоціалізації в порядку, встановленому цим Кодексом.

Стаття 95. Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці карантину, діагностики і розподілу

1. Засуджені, поміщені в дільницю карантину, діагностики і розподілу, протягом чотирнадцяти діб піддаються повному

медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню.

2. За результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії.

Стаття 96. Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці ресоціалізації

Засуджені, які тримаються в дільниці ресоціалізації, розподіляються по відділеннях соціально-психологічної служби і розміщуються в жилих приміщеннях з локальним сумісним проживанням членів відділення.

Стаття 98. Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці соціальної адаптації

1. У дільниці соціальної адаптації на кожного засудженого розробляється спеціальна індивідуальна програма підготовки його до звільнення.

2. Засуджені, які тримаються в дільниці соціальної адаптації, працевлаштовуються на окремих виробничих об'єктах колонії або за межами колонії на інших об'єктах з дотриманням вимог безпеки і постійного контролю.

3. Засуджені, які тримаються в дільниці соціальної адаптації, проживають в межах колонії у спеціально обладнаних приміщеннях окремо від інших засуджених.

Глава 16

РЕЖИМ У КОЛОНІЯХ ТА ЗАСОБИ ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття 102. Режим у колоніях та його основні вимоги

1. Режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених.

2. Режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти

підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності.

3. Режим створює умови для застосування інших засобів виправлення і ресоціалізації засуджених.

4. У колоніях засуджені носять одяг єдиного зразка.

5. Засуджені, їхні речі і одяг, а також приміщення та територія колоній підлягають обшуку і огляду. Особистий обшук проводиться особами однієї статі із засудженими. Порядок проведення обшуків і оглядів визначається нормативно-правовими актами.

6. Адміністрація колонії має право, за наявності підстав, проводити огляд громадян, їх речей, транспортних засобів, які знаходяться на території колонії, а також вилучати заборонені речі і документи. Порядок проведення обшуків і оглядів визначається нормативно-правовими актами.

7. Перелік і кількість предметів і речей, які засуджені можуть мати при собі, визначається нормативно-правовими актами.

Зберігання засудженими при собі грошей, цінних паперів і речей, а також предметів, які заборонено використовувати в колоніях, не допускається. Виявлені в засуджених гроші, цінні папери і речі вилучаються і реалізуються в порядку, встановленому частиною четвертою статті 59 цього Кодексу.

Предмети, які заборонені для зберігання і використання в колоніях, вилучаються і здаються на зберігання до звільнення засудженого або знищуються, про що складається відповідний акт.

Зберігання цінних паперів, які засуджені придбали в установленому порядку, забезпечується адміністрацією колонії.

Стаття 103. Технічні засоби нагляду і контролю

1. Адміністрація колонії має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби для попередження втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку відбування покарання, отримання необхідної інформації про поведінку засуджених.

2. Адміністрація колонії зобов'язана повідомити засуджених про застосування технічних засобів нагляду і контролю.

3. Перелік технічних засобів нагляду і контролю та порядок їх використання визначаються нормативно-правовими актами.

Стаття 104. Оперативно-розшукова діяльність в колоніях

1. Відповідно до закону в колоніях здійснюється оперативно-розшукова діяльність, основним завданням якої є пошук і фіксація

фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп з метою:

- забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб;
- виявлення, попередження і розкриття злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання;
- вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень;
- надання правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів.

2. Оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами органів і установ виконання покарань.

Стаття 106. Підстави застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї

1. До осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіянням цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя.

2. Застосуванню заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї має передувати попередження про намір використання вказаних заходів і засобів, якщо дозволяють обставини. Без попередження вказані заходи, засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб.

3. До засуджених неповнолітніх і жінок гамівна сорочка не застосовується. Забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та неповнолітніх, крім випадків вчинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю і здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору.

4. Якщо застосування заходів фізичного впливу уникнути неможливо, вони не повинні перевищувати міру, необхідну для

виконання покладених на адміністрацію колонії обов'язків, і мають зводитися до завдання найменшої шкоди здоров'ю правопорушників. У разі необхідності адміністрація колонії зобов'язана негайно надати допомогу потерпілим.

5. Про застосування фізичної сили, спеціальних засобів та гамівної сорочки доповідається в рапорті начальника колонії. Про кожний випадок застосування зброї складається рапорт і негайно повідомляється прокурор.

6. Використання фізичної сили, спеціальних засобів і зброї допускається також в інших випадках, передбачених законами України „Про міліцію” і „Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України”.

Глава 17

УМОВИ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ В КОЛОНІЯХ

Стаття 107. Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі

1. Засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право в порядку, встановленому цим Кодексом і нормативно-правовими актами:

- одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі;
- користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі додатковими, оплачуваними;
- брати участь у трудовій діяльності;
- отримувати медичну допомогу і лікування, в тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких;
- розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами;
- здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови;
- одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі;
- зустрічатися з родичами та іншими особами;
- подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені і з питань, що стосуються їх особисто;
- брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом;

- придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування;
- розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки;
- одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту;
- одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

2. Засудженим можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбудовання покарання.

3. Засуджені зобов'язані:

- дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбудовання покарання, розпорядок дня колонії, правомірних взаємовідносин з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами;

- утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна колонії і предметів, якими вони користуються при виконанні дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням;

- виконувати всі законні вимоги персоналу колонії;

- виконувати необхідні роботи по самообслуговуванню, благоустрою колонії;

- дотримуватися санітарно-гігієнічних норм;

- дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці.

4. Засудженим забороняється:

- самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони;
- спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції, звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій;

- придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії;

- продавати, дарувати або відчужувати в інший спосіб на користь інших осіб предмети, вироби і речі, які перебувають в особистому користуванні;

- заподіювати собі тілесні ушкодження, в тому числі і з допомогою іншої особи, завдавати шкоду своєму здоров'ю з метою

ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків;

- завдавати шкоду державному, комунальному майну, майну інших юридичних чи фізичних осіб, у тому числі майну інших засуджених, створювати загрозу заподіяння шкоди такому майну;

- вживати спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби;

- чинити опір законним діям персоналу колонії, перешкоджати виконанню ним своїх службових обов'язків, підбурювати до цього інших засуджених;

- грати в настільні та інші ігри з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди;

- вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська;

- самовільно залишати призначені для перебування ізольовані територію, приміщення або визначене місце роботи.

Стаття 108. Придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби

1. Засуджені мають право придбавати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби на гроші, зароблені в колоніях, а засуджені чоловіки віком понад шістдесят років, жінки – віком понад п'ятдесят п'ять років, інваліди першої та другої груп, вагітні жінки, жінки, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, неповнолітні, а також засуджені, які перебувають у лікувально-профілактичних закладах місць позбавлення волі, – також на гроші, одержані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу.

2. Засудженим, які з незалежних від них причин не працюють чи завантажені роботою лише частково, дозволяється придбавати продукти харчування і предмети першої потреби на гроші, одержані за переказами.

3. Сума грошей, що дозволена до витрачання, встановлюється цим Кодексом.

4. Засудженим, які перевиконують норми виробітку або сумлінно виконують встановлені завдання, може бути додатково дозволено витрачати на місяць гроші в сумі тридцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати; засудженим, які перевиконують норми виробітку або сумлінно виконують встановлені завдання на важких роботах чи роботах із шкідливими

умовами праці, – п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати незалежно від відбутого строку покарання.

5. Інвалідам першої групи, вагітним жінкам, жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, дозволяється придбавати продукти харчування і предмети першої потреби на суму мінімального розміру заробітної плати.

6. Інвалідам другої групи і засудженим, які перебувають у лікувально-профілактичних закладах місць позбавлення волі, дозволяється придбавати продукти харчування і предмети першої потреби на суму, що становить шістдесят відсотків мінімального розміру заробітної плати.

7. Перелік і кількість продуктів харчування і предметів першої потреби, що дозволяються до продажу засудженим, визначається нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Стаття 109. Придбання засудженими до позбавлення волі літератури і письмового приладдя

1. Засуджені мають право одержувати в бандеролях, посылках і передачах, а також без обмеження придбавати за рахунок коштів, які є на їхніх особових рахунках, літературу через книготорговельну мережу, письмове приладдя, передплачувати газети і журнали.

2. Література, придбана через книготорговельну мережу і отримана через пошту, не включається в число посилок (передач) і бандеролей, визначене цим Кодексом.

3. Засудженому дозволяється мати при собі не більше десяти примірників книг і журналів.

4. Література в кількості, що перевищує вказану в частині третій цієї статті, може передаватися на зберігання або за згодою засудженого – до бібліотеки колонії, або пересилатися за його рахунок родичам.

Стаття 110. Побачення засуджених до позбавлення волі з родичами, адвокатами та іншими особами. Телефонні розмови

1. Засуджені мають право на побачення: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі – до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть

надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів.

2. Тривалі побачення при реєстрації шлюбу надаються позачергово.

3. Для одержання правової допомоги за письмовою заявою засуджених, їхніх близьких родичів, громадських організацій засудженим надається побачення з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. За бажанням засудженого або адвоката чи іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, побачення можуть надаватися наодинці. Побачення надається адміністрацією колонії при пред'явленні адвокатом ордера, а іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, іншого відповідного документа, а також документів, що посвідчують їх особу. Кількість і тривалість таких побачень не обмежена.

4. Кількість і види побачень встановлюються цим Кодексом.

5. Засудженим надається право на чотири телефонних розмови протягом року тривалістю до п'ятнадцяти хвилин кожна під контролем адміністрації. Телефонні розмови оплачуються з особистих коштів засуджених. Телефонні розмови між перебуваючими в місцях позбавлення волі заборонені.

6. Засудженим за їхнім проханням дозволяється замінити тривалі побачення короткостроковими, а також тривалі або короткострокові побачення – телефонними розмовами.

7. Порядок надання побачень і телефонних розмов визначається нормативно-правовими актами.

Стаття 111. Короткочасні виїзди за межі виправних і виховних колоній

1. Засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, може бути дозволено короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу,

необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами:

- смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого;
- стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї.

2. Заява засудженого про терміновий виїзд у зв'язку з винятковими обставинами має бути розглянута протягом доби.

Дозвіл на короткочасний виїзд дається начальником колонії з урахуванням особи і поведінки засудженого. Час перебування засудженого поза межами колонії зараховується в строк відбування покарання. Вартість проїзду засудженого оплачується ним особисто або його родичами.

3. Порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі колонії у зв'язку з винятковими особистими обставинами, передбаченими частиною першої цієї статті, визначається нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань.

4. Засудженим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, може бути дозволений короткочасний виїзд за межі виправної колонії на території України для влаштування дітей у родичів, опікунів або в дитячих будинках тривалістю не більше десяти діб без урахування часу перебування в дорозі (не більше трьох діб).

Стаття 113. Листування засуджених до позбавлення волі

1. Засудженим дозволяється одержувати і відправляти листи і телеграми за свій рахунок без обмеження їх кількості.

2. Листування між перебуваючими в місцях позбавлення волі засудженими, які не є родичами, допускається тільки з дозволу адміністрації колонії.

3. Кореспонденція, яку одержують і відправляють засуджені, підлягає перегляду.

4. Пропозиції, заяви і скарги, адресовані Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій та прокуророві, переглядові не підлягають і не пізніш як у добовий строк надсилаються за належністю.

Стаття 114. Одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів

1. Засуджені мають право без обмеження одержувати грошові перекази і відправляти грошові перекази родичам, а з дозволу адміністрації колонії – й іншим особам. Одержані за переказами гроші зараховуються на особовий рахунок засудженого.

2. Гроші, виявлені в посылках (передачах), бандеролях і листах, що надходять на ім'я засудженого, вилучаються і реалізуються в порядку, встановленому частиною четвертою статті 59 цього Кодексу.

Стаття 115. Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі

1. Особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Норма жилої площі на одного засудженого у виправних колоніях не може бути меншою трьох квадратних метрів, у виховних колоніях і у виправних колоніях, призначених для тримання жінок, – чотирьох квадратних метрів, у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі – п'яти квадратних метрів.

2. Засудженим надається індивідуальне спальне місце і постільні речі. Вони забезпечуються одягом, білизною і взуттям за сезоном з урахуванням статі і кліматичних умов, а в лікувальних закладах – спеціальним одягом і взуттям.

3. Вагітним жінкам і матерям-годувальницям створюються поліпшені житлово-побутові умови та встановлюються підвищені норми харчування.

4. Засудженим неповнолітнім, інвалідам першої та другої груп, жінкам з вагітністю понад чотири місяці, непрацюючим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, непрацюючим чоловікам віком понад шістьдесят років і жінкам – понад п'ятдесят п'ять років (якщо вони не одержують пенсії), а також особам, звільненим від роботи через хворобу, в тому числі хворим на активну форму туберкульозу, харчування, одяг, взуття, білизна і комунально-побутові послуги надаються безоплатно.

5. Норми харчування осіб, позбавлених волі, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

6. Засуджені з дозволу адміністрації можуть з коштів, які знаходяться на особових рахунках, додатково придбавати взуття і одяг, у тому числі спортивний, оплачувати лікувально-профілактичні послуги, що надаються додатково за призначенням лікаря, отримувати необхідне за медичними показаннями дієтичне харчування.

Стаття 116. Медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі

1. У місцях позбавлення волі організуються необхідні лікувально-профілактичні заклади, а для лікування засуджених, які хворіють на активну форму туберкульозу, – заклади на правах лікувальних. Для спостереження та лікування хворих на інфекційні захворювання в медичних частинах колоній створюються інфекційні ізолятори.

2. Лікувально-профілактична і санітарно-протиепідемічна робота в місцях позбавлення волі організовується і проводиться відповідно до законодавства про охорону здоров'я. Адміністрація колоній зобов'язана виконувати необхідні медичні вимоги, що забезпечують охорону здоров'я засуджених. Засуджені до позбавлення волі зобов'язані виконувати правила особистої і загальної гігієни, вимоги санітарії.

3. У разі заявленої засудженим відмови від прийняття їжі, якщо це загрожує його життю, допускається примусове годування за медичним висновком.

4. Порядок надання особам, які позбавлені волі, медичної допомоги, організації і проведення санітарного нагляду, використання лікувально-профілактичних і санітарно-профілактичних установ органів охорони здоров'я і залучення з цією метою їхнього медичного персоналу визначається нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань і Міністерства охорони здоров'я України.

5. Засуджений має право звертатися за консультацією і лікуванням до установ, що надають платні медичні послуги. Оплата таких послуг і придбання необхідних ліків здійснюються засудженими або їхніми родичами за рахунок власних коштів. Консультавання і лікування в таких випадках здійснюються в медичних частинах колоній за місцем відбування покарання під наглядом персоналу медичної частини.

Стаття 117. Виконання примусового лікування

1. До засуджених до позбавлення волі осіб, які мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, та тих, які не пройшли повного курсу лікування і відмовляються від нього, адміністрацією колонії застосовуються призначені судом примусові заходи медичного характеру або примусове лікування.

2. Якщо під час відбування покарання буде встановлено, що засуджений має хворобу, яка становить небезпеку для здоров'я інших осіб, та відмовляється від лікування, адміністрація колонії вносить до суду подання про застосування до такої особи примусового лікування.

Глава 18

ПРАЦЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття 118. Залучення засуджених до позбавлення волі до суспільно корисної праці

1. Засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії. Засуджені залучаються до суспільно корисної праці з урахуванням наявних виробничих потужностей, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність. Засуджені залучаються до праці, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції.

4. Засуджені не мають права припиняти роботу з метою вирішення трудових та інших конфліктів.

5. Засуджені можуть залучатися без оплати праці лише до робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством.

До цих робіт засуджені залучаються, як правило, в порядку черговості, в неробочий час і не більш як на дві години на день.

Стаття 119. Умови праці засуджених до позбавлення волі

1. Для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, робочий тиждень не може перевищувати норму тривалості робочого часу, встановленого законодавством про працю. Час початку і закінчення роботи (зміни) визначаються адміністрацією колонії. Засуджені звільняються від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, визначені законодавством про працю.

2. З урахуванням характеру виконуваних засудженим робіт допускається підсумований облік робочого часу з тим, щоб тривалість робочого часу за обліковий період не перевищувала нормального числа робочих годин.

3. Праця засуджених організується з дотриманням правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії, встановлених законодавством про працю.

Стаття 120. Оплата праці засуджених до позбавлення волі

1. Праця осіб, засуджених до позбавлення волі, оплачується відповідно до її кількості і якості. Форми і системи оплати праці, норми праці та розцінки встановлюються нормативно-правовими актами.

2. Засудженим, які відбувають покарання у виховних колоніях, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній, колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, а також засудженим жінкам, яким дозволено проживання за межами виправної колонії, на особовий рахунок зараховується незалежно від усіх відрахувань не менш як сімдесят п'ять відсотків нарахованого їм місячного заробітку.

Глава 19

ВИХОВНИЙ ВПЛИВ НА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття 123. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі

1. Соціально-виховна робота – цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених.

Соціально-виховна робота спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів.

2. Участь засуджених у виховних заходах, які проводяться в колоніях, враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення, а також при застосуванні заходів заохочення і стягнення.

3. Розпорядком дня колоній можуть бути передбачені виховні заходи, участь в яких для засуджених є обов'язковою.

4. Стимулювання правослухняної поведінки засуджених здійснюється за допомогою програм диференційованого виховного впливу з урахуванням їхньої поведінки, психічного стану і ступеня соціальної занедбаності.

5. Програми диференційованого виховного впливу на засуджених повинні враховувати можливості виховної функції режиму відбування покарання, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до осіб, позбавлених волі, самодіяльних організацій засуджених, громадських, благодійних і релігійних організацій, а також залучення засуджених до самовиховання.

Стаття 124. Основні напрями, форми і методи соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі

1. У колоніях проводиться моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання засуджених, а також інші його види, що сприяють становленню їх на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно корисної діяльності.

2. Соціально-виховна робота із засудженими організовується в індивідуальних, групових і масових формах на основі психолого-педагогічних принципів і методів.

Стаття 125. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі

1. У колоніях відповідно до законів України „Про освіту” і „Про загальну середню освіту” для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти.

2. Засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній, які створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до потреб у них і за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних кадрів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

3. У виховних колоніях утворюються середні загальноосвітні школи трьох ступенів. Засуджені, які навчаються в них, підручниками, зошитами та письмовим приладдям забезпечуються безоплатно.

4. Для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, обов'язковою є підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві.

Стаття 126. Організація загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі

1. Організація загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених, у тому числі професійно-технічного навчання на виробництві, здійснюється відповідно до законів України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту” і „Про професійно-технічну освіту” в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

2. На період проходження державної підсумкової атестації засуджені, які навчаються, звільняються від роботи на строк, передбачений законодавством. Заробітна плата їм за цей період не нараховується, харчування надається безоплатно.

3. Засудженим, які займаються самоосвітою, адміністрація колонії створює необхідні умови для занять у вільний від роботи час.

4. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених заохочується і враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення.

5. Педагогічні працівники загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів надають допомогу адміністрації колонії в соціально-виховній роботі із засудженими.

Стаття 127. Самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі

1. Самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі створюються в колоніях з метою розвитку в засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових міжособових взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків.

2. Участь у самодіяльних організаціях є добровільною справою кожного засудженого, його соціально корисна активність заохочується адміністрацією колонії і враховується при визначенні ступеня його виправлення.

3. У колоніях із числа засуджених, які зарекомендували себе позитивно, створюються ради колективів колоній і відділень соціально-психологічної служби. У колоніях можуть створюватися й

інші самодіяльні організації засуджених, якщо їхня діяльність не суперечить порядку і умовам відбування покарання.

4. Засуджені, які входять до складу самодіяльних організацій, не користуються додатковими пільгами і не звільняються від основної роботи.

Стаття 128. Богослужіння і релігійні обряди в колоніях

1. У колоніях здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для забезпечення ізоляції, громадської безпеки і встановлені цим Кодексом.

2. Богослужіння і релігійні обряди в колоніях проводяться за проханням засуджених або за зверненням релігійної організації в неробочий час.

3. Адміністрація колонії сприяє у запрошенні священнослужителів, бере участь у визначенні місця, часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії.

4. Засуджені мають право на придбання і користування релігійною літературою, іншими предметами і матеріалами релігійного призначення, використання яких не суперечить інтересам забезпечення ізоляції засуджених, а також іншим умовам виконання покарання.

5. Засуджені не мають права, посилаючись на свої релігійні переконання, ухилятися від виконання своїх обов'язків, а також установлених вимог режиму відбування покарання.

6. Відправлення релігійних обрядів не повинно порушувати розпорядок дня в колоніях, а також утискати права інших осіб, які відбувають покарання.

7. У колонії для відправлення релігійних обрядів можуть допускатися тільки представники релігійних організацій, які офіційно зареєстровані у встановленому законом порядку.

Стаття 129. Вільний час засуджених до позбавлення волі

1. Час, вільний від основної трудової діяльності і виконання обов'язкових заходів, передбачених розпорядком дня для засуджених у колонії, є їх вільним часом.

2. Засуджені мають право розпоряджатися вільним часом на власний розсуд, виключаючи виконання тих видів діяльності, які заборонені цим Кодексом.

3. Вільний час засуджених повинен тривати не менш як дві години на добу і передбачається розпорядком дня колонії.

Глава 21

ОСОБЛИВОСТІ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЗАСУДЖЕНИМИ ЖІНКАМИ І НЕПОВНОЛІТНИМИ

Стаття 143. Особливості відбування покарання у виховних колоніях

1. У виховних колоніях засуджені мають право:

- витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші, зароблені в колонії, в сумі до ста відсотків мінімального розміру заробітної плати;
- одержувати щомісяця короткострокове і один раз на три місяці тривале побачення;
- одержувати протягом року дев'ять посилок (передач) і чотири бандеролі.

2. При сумлінній поведінці і ставленні до праці та навчання після відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання засуджені мають право на поліпшення умов тримання і їм може бути дозволено:

- додатково витратити на місяць гроші в сумі шістдесяті відсотків мінімального розміру заробітної плати;
- додатково одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення, яке за постановою начальника виховної колонії може проходити за межами виховної колонії;
- додатково одержувати протягом року три посилки (передачі) і чотири бандеролі.

Стаття 144. Заходи заохочення, що застосовуються до засуджених неповнолітніх

1. За сумлінну поведінку і ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися, крім передбачених статтею 130 цього Кодексу, такі заходи заохочення:

- надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії;
- надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів.

2. Тривалість виходу за межі колонії встановлюється начальником колонії, але не може перевищувати восьми годин.

Забороняється відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами колонії, які проводяться після двадцятої години.

Стаття 145. Заходи стягнення, що застосовуються до засуджених неповнолітніх

За порушення встановленого порядку і умов відбування покарання до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися такі заходи стягнення:

- попередження;
- догана;
- сувора догана;
- призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії;
  - скасування поліпшених умов тримання, передбачених статтею 143 цього Кодексу;
  - поміщення в дисциплінарний ізолятор на строк до десяти діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу.

Стаття 146. Посадові особи, які застосовують заходи заохочення і стягнення до засуджених неповнолітніх, та обсяг їх повноважень

1. Крім посадових осіб, визначених у статті 135 цього Кодексу, правом застосування заходів заохочення і стягнення користуються старші вихователі і вихователі.

2. Старший вихователь має право застосовувати в усній формі такі заходи заохочення і стягнення:

- подяка;
- дострокове зняття раніше накладеного ним або вихователем стягнення;
- попередження;
- догана;
- призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії.

3. Вихователь має право застосовувати в усній формі такі заходи заохочення і стягнення:

- подяка;
- дострокове зняття раніше накладеного ним стягнення;
- попередження;
- догана.

Стаття 147. Переведення засуджених із виховної колонії до виправної колонії

1. Засуджені, які досягли вісімнадцятирічного віку, переводяться із виховної колонії для дальшого відбування покарання до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

2. Питання про переведення засудженого, який досяг вісімнадцятирічного віку, з виховної колонії до виправної колонії вирішується Державним департаментом України з питань виконання покарань за рішенням педагогічної ради і поданням начальника виховної колонії, погодженим із службою у справах неповнолітніх.

Стаття 148. Залишення у виховних колоніях засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку

1. З метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання засуджені, які досягли вісімнадцятирічного віку, можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними двадцяти двох років.

2. Залишення засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку, у виховній колонії проводиться за рішенням педагогічної ради постановою начальника колонії, погодженою із службою у справах неповнолітніх.

3. На засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку і залишені у виховній колонії, поширюються умови відбування покарання, норми харчування і матеріально-побутового забезпечення, встановлені для неповнолітніх засуджених. Умови праці осіб, які досягли вісімнадцятирічного віку, встановлюються відповідно до законодавства про працю.

Стаття 149. Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених неповнолітніх

1. Для надання допомоги адміністрації виховної колонії в організації навчально-виховного процесу і зміцненні матеріально-технічної бази колонії, вирішення питань соціального захисту засуджених, трудового і побутового влаштування осіб, які звільняються, при виховних колоніях створюється піклувальна рада з представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій.

Організація і діяльність піклувальної ради визначаються положенням, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

2.3 метою підвищення ефективності виховного впливу на засуджених і надання допомоги адміністрації виховної колонії при відділеннях соціально-психологічної служби можуть створюватися батьківські комітети. Діяльність батьківського комітету визначається положенням, яке затверджує начальник виховної колонії.

РОЗДІЛ V

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ. ДОПОМОГА ОСОБАМ, ЯКІ ЗВІЛЬНЕНІ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ, КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЗА НИМИ

Глава 23

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Стаття 152. Підстави звільнення від відбування покарання

Підставами звільнення від відбування покарання є:

- відбуття строку покарання, призначеного вироком суду;
- закон України про амністію;
- акт про помилування;
- скасування вироку суду і закриття кримінальної справи;
- закінчення строків давності виконання обвинувального вироку;
- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання;
- хвороба;
- інші підстави, передбачені законом.

Стаття 153. Припинення відбування покарання і порядок звільнення

1. Відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, арешту, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі припиняється в першій половині дня останнього дня строку покарання з урахуванням тих змін, які можуть бути внесені у строк покарання відповідно до закону.

2. Засуджені до арешту, обмеження волі або позбавлення волі після відбуття строку покарання, призначеного вироком суду, звільняються в першій половині останнього дня строку покарання. Якщо строк покарання закінчується у вихідний або святковий день, засуджений звільняється у передвихідний або передсвятковий день. При обчисленні строків місяцями строк закінчується відповідного числа останнього місяця, а коли цей місяць не має відповідного числа – в останній день цього місяця.

3. З особою, яка звільняється, проводиться повний розрахунок, повертаються особисті документи, цінності та речі, які їй належать, видаються гроші, що зберігалися на її особовому рахунку, а також довідка встановленого зразка, де зазначаються підстави звільнення. На прохання особи, яка звільняється, видається характеристика.

4. Паспорт особі, яка звільняється від відбування покарання у виді арешту, обмеження або позбавлення волі, видається при звільненні. При відсутності паспорта в особовій справі засудженого адміністрація установи виконання покарань завчасно вживає заходів щодо його одержання.

5. Дострокове звільнення від відбування покарання проводиться у день надходження відповідних документів, а якщо документи одержані після закінчення робочого дня – у першій половині наступного дня.

6. Кримінально-виконавча інспекція в день закінчення строку покарання у виді громадських чи виправних робіт, а при звільненні за іншими підставами – не пізніше наступного робочого дня після одержання відповідних документів направляє повідомлення власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де засуджений відбував покарання, про припинення виконання громадських робіт чи відрахувань з його заробітної плати. Засудженому за його вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

Стаття 154. Порядок дострокового звільнення від відбування покарання

1. Амністія застосовується законом до громадян, засуджених судами України, незалежно від місця відбування ними покарання.

2. Стосовно засудженого, представленого до помилування органом або установою виконання покарань, відповідне клопотання подається у порядку, встановленому законодавством.

3. Стосовно засудженого, щодо якого відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, орган або установа виконання покарань надсилає подання до суду у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством. Адміністрація органу або установи виконання покарань після відбуття засудженим установленої Кримінальним кодексом України частини строку покарання зобов'язана в місячний термін розглянути

питання щодо можливості представлення його до умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання або до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

4. Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби надсилається до суду начальником органу або установи виконання покарань. Разом з поданням до суду надсилаються висновок спеціальної психіатричної експертної комісії й особова справа засудженого.

5. Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок іншої тяжкої хвороби надсилається до суду начальником органу або установи виконання покарань. Одночасно з поданням до суду надсилаються висновок медичної або лікарсько-трудової експертної комісії й особова справа засудженого. У поданні вказуються дані, які характеризують поведінку засудженого під час відбування покарання.

6. У разі визнання інвалідом першої або другої групи особи, засудженої до громадських робіт або обмеження волі, орган чи установа виконання покарань вносить подання до суду про його дострокове звільнення від відбування покарання. Разом з поданням до суду надсилається висновок лікарсько-трудової експертної комісії.

7. У разі відмови суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким повторне подання в цьому питанні щодо осіб, засуджених за тяжкі і особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може бути внесено не раніше як через один рік з дня винесення постанови про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених – не раніше як через шість місяців.

8. Особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням або в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, якщо вони були направлені у місця обмеження волі або позбавлення волі у випадках, передбачених законом, можуть бути знову представлені до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким не раніше як через один рік з дня винесення ухвали про направлення у місця обмеження волі або позбавлення волі.

Стаття 155. Правовий статус осіб, які відбули покарання

Особи, які відбули покарання, несуть обов'язки і користуються правами, встановленими для громадян України, з

обмеженнями, що передбачені для осіб, які мають судимість. Такі обмеження можуть бути передбачені тільки законом.

Глава 24

ДОПОМОГА ОСОБАМ, ЯКІ ЗВІЛЬНЕНІ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Стаття 156. Надання допомоги засудженим у трудовому і побутовому влаштуванні

1. Не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання адміністрація установи виконання покарань через територіальні органи внутрішніх справ і центри зайнятості населення вживає заходів до трудового і побутового влаштування засудженого за обраним ним місцем проживання.

2. В установах виконання покарань організовуються курси підготовки засуджених до звільнення.

3. Інваліди першої та другої груп, а також чоловіки віком понад шістдесят років і жінки – понад п'ятдесят п'ять років, у разі потреби, за їхньою згодою направляються у будинки інвалідів і престарілих. Неповнолітні, які позбавлені батьківського піклування, у необхідних випадках направляються службами у справах неповнолітніх до шкіл-інтернатів або над ними встановлюється опіка чи піклування.

Стаття 157. Надання допомоги особам, звільненим з місць відбування покарання

1. Особи, які звільнені від відбування покарання, забезпечуються безплатним проїздом до місця проживання або роботи в межах України.

2. У разі відсутності необхідного за сезоном одягу, взуття і коштів на їх придбання особи, звільнені від відбування покарання, забезпечуються одягом і взуттям безоплатно. Їм може бути видана одноразова грошова допомога за рахунок коштів Державного бюджету України, передбачених на утримання кримінально-виконавчої системи. Умови і порядок надання допомоги визначаються нормативно-правовими актами.

3. Особи, які звільнені від відбування покарання і потребують за станом здоров'я постійного догляду, а також неповнолітні направляються до місця проживання в супроводі родичів або працівника колонії.

Тема: Декларація прав людини – права та обов'язки кожного

Мета: Познайомити вихованців з міжнародним документом з прав людини „Декларацією прав людини”; визначити права громадянина України відповідно до Декларації; формувати громадянську відповідальність за дотримання моральних та юридичних норм, закріплених у Декларації.

Час: 1 година.

Форма проведення: година спілкування.

Обладнання: текст Декларації прав людини.

Ведучий. Правовий статус громадянина визначається зв'язком з державою, який виявляється у взаємних правах та їхніх гарантіях.

До принципів правового статусу належать:

- рівноправність громадян;
- рівність громадян перед законом;
- єдність прав та обов'язків;
- юридична гарантованість прав і свобод громадян;
- взаємна відповідальність держави та громадянина.

1-й вихованець. Права людини – це певні можливості особи, необхідні для її існування та розвитку в певних конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей. Юридично закріплені права людини забезпечують людині можливість мати, користуватися, розпоряджатися благами, цінностями, свободами в політичній, економічній, культурній і соціальній сферах.

Вихователь. Як ви думаєте, які права ви маєте?

Відповіді вихованців.

2-й вихованець. Обов'язки людини – це необхідність дотримуватися певної поведінки, об'єктивно зумовленої конкретно-історичними потребами суспільства, держави.

Вихователь. Як ви думаєте, які обов'язки маєте ви як громадяни України? А які обов'язки маєте ви, знаходячись у виховній колонії?

Відповіді вихованців.

3-й вихованець. Обов'язки громадян України: дотримуватися законів України, її Конституції, шанувати її державні символи, оберігати інтереси держави, сприяти зміцненню її могутності, захищати її, служити в Збройних Силах України, сумлінно

працювати, сплачувати податки і збори, поважати національну гідність інших громадян, їхні законні права та інтереси, піклуватися про виховання дітей, про батьків, надавати їм допомогу, берегти навколишнє середовище, історичні пам'ятники та інші культурні цінності.

4-й вихованець. Священним обов'язком кожного громадянина України є захист Вітчизни. Зрада Батьківщини для кожного з поколінь – найтяжчий злочин перед народом.

Порядок здійснення громадянами конституційного обов'язку захищати Вітчизну визначається Законом України „Про загальний військовий обов'язок та військову службу”. Законом передбачено, що загальний військовий обов'язок включає: підготовку громадян до служби, приписку до призивних дільниць, призов на військову службу, проходження за призовом військової або альтернативної служби, виконання військового обов'язку в запасі, дотримання правил військового обліку.

Вихователь. Становлення та визнання світовим співтовариством основних прав людини мало тривалу передісторію. Спочатку ідеї про наявність у кожної людини природних і невід'ємних прав про необхідність їхнього юридичного визнання та державного забезпечення з'явилися у законодавчих актах окремих держав.

До природних невід'ємних прав належить право на життя та створення сім'ї, на особисту власність.

Найвиразніше це зафіксували такі акти, як Декларація про незалежність (1976, США), Декларація прав людини та громадянина (1989, Франція); Загальна декларація прав людини (10 грудня, 1948), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про права людини. Усі ці акти входять до складу Міжнародної хартії прав людини. А коли і ким була проголошена Декларація прав людини?

5-й вихованець. Загальна декларація прав людини була проголошена в Парижі (10.12.1948 р.) Генеральною Асамблеєю ООН „як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і держави”.

Вихователь. Що собою представляє Декларація?

6-й вихованець. Загальна декларація прав людини складається з преамбули та 30 статей, що містять основні права й свободи людини, які можна розділити на:

- громадянські;
- політичні;
- економічні;
- соціальні;
- культурні.

7-й вихованець. У статті 1 викладені загальні положення, на яких базується Декларація, – невід’ємність прав на свободу та рівність, природність прав людини. У статті 2 сформульований принцип рівності й недопущення дискримінації щодо прав і свобод людини.

Вихованець читає 1 і 2 статті.

8-й вихованець. Загальна декларація прав людини не є юридично обов’язковим документом, проте відбиває загальну домовленість народів світу і є моральним зобов’язанням для членів міжнародного співтовариства. Це дає підстави використовувати Декларацію в юридичному, моральному та політичному планах як на міжнародному, так і на національному рівнях.

9-й вихованець. Загальна декларація прав людини стала складовою частиною так званої Хартії прав людини, до якої також увійшли два пакти, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. на розвиток Загальної декларації прав людини, – Міжнародний пакт про громадянські й політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, але набули чинності тільки у 1976 р., коли кожний пакт був ратифікований необхідною кількістю держав (35). Пакти є юридично обов’язковими лише для тих держав, які виступають їх учасниками.

10-й вихованець. Стаття 5. Ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

11-й вихованець. Одночасно кожна людина має права й обов’язки перед суспільством, встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих умов моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. А здійснення цих прав і свобод у жодному разі не повинні суперечити

цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй. Про це говорить ст. 29.

12-й вихованець. В останній статті (ст. 30) сказано, що ніщо з Декларації не може бути витлумаченим як надання особі, групі осіб чи будь-якій державі права на дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у цій Декларації.

Вихователь. Кожна держава забезпечує права та свободу особистості за допомогою норм національного права, внутрішніх механізмів, приймаючи різні закони. Зрозуміло, що силами окремої держави важко захистити права людини. А тому міжнародним гарантом і виступає Декларація прав людини, де гарантуються права та обов'язки кожного.

Тема: Вшанування символів України

Мета: познайомити засуджених відділення з Державними символами України – Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України; дати інформацію щодо історії створення та значення цих символів для українського народу; виховувати шанобливе ставлення до Державних символів як атрибутів незалежності країни.

Час: 1 година.

Форма проведення: урочисті збори відділення до Дня незалежності України

Обладнання та наочність: зображення Прапора, Гербу України, текст Гімну України, звуковий запис Гімну України та пісні „Як же нам жити на рідній землі”.

1-й вихованець.

Сьогодні! – бо завтра буде пізно знову,
Усі ми разом – плекаймо волю, віру, мову,
Усі ми разом – плекаймо батьківщину милу,
Бо тільки єдність переможе силу!

2-й вихованець.

Сьогодні! – для здійснення ідей високих,
На землях прадідів, одвічних і широких,
На землях правнуків, нова доба і час
До спільності негайно кличуть нас!

3-й вихованець.

Сьогодні! – Тарас Шевченко молить до народу:
Обнімітесь, брати, хто козацького роду!

Обніміте, брати, й найменшого брата –
І тоді Україна стане сильна і багата.

4-й вихованець.

Встала мати Україна,
Сонце засвітило,
Пробудилась народна, незнищенна сила.
Сотні літ нас розпинали, та не поборולי.
Бо не вмерла Україна і не вмере ніколи.
Слава тобі Україно, невмируща слава,
Хай славиться твоя воля і твоя держава.

5-й вихованець.

Як правда на всіх єдина
І рідний батьківський поріг,
Така прекрасна, вічно юна,
Мов і не знала лихоліть,
Земля Дажбога і Перуна
Ніким не зборена стоїть.
Над нею пісня солов'їна,
До неї тисячі доріг –
Соборна мати Україна
Одна на всіх, як оберіг.

Начальник відділення. Кожна держава, маючи свою історію, має і свої історичні святині: герб, прапор, гімн. Вони не робляться на замовлення, а приходять до людських сердець тернистими шляхами буття рідного народу.

У ст. 20 Конституції України зазначено: „Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України”.

6-й вихованець. Герб держави Україна символізує мир і творчу працю, спорідненість поколінь.

Тризуб можна зустріти на печатці династії рюриковичів, на срібних монетах князя Володимира, на плитах Успенської церкви на Волині.

Про походження тризуба існує близько 40 версій. Це й обожнювання рибальського знаряддя, і символ влади, й уособлення трьох природних стихій: повітря, землі, води. Він є продовженням глибинних історичних традицій українського народу.

7-й вихованець.

Тризуб – символ волі, слави,

Корінь гідності народу.
З ним боролись за свободу
Лицарів звитяжні лави.

8-й вихованець.

Небо, землю, нашу святість
Символ поєднав крилатий.
З ним духовно ми багаті,
Йдемо у безсмертя гідно.

9-й вихованець.

Тризуб – оберіг України,
Душу нації підносить.
З ним благословення – досить,
Для країни, для людини!

Начальник відділення. Державний Прапор – одна з офіційних емблем держави, що символізує суверенітет. Наш жовто-блакитний стяг – це чисте, мирне небо над пшеничним полем.

Це символ мирної праці та достатку, це велика гармонія космосу, сонця, землі й усього суцього на ній.

Сьогодні наш Державний Прапор постійно майорить на будинках Верховної Ради України, Кабінету Міністрів, місцевих рад народних депутатів.

Жовто-блакитний стяг України майорить на міжнародних конференціях, офіційних церемоніях, спортивних святах.

Прапор України – символ міцності та незалежності, що пробуджує національну гордість і патріотичні почуття за свій народ, свою державу.

10-й вихованець.

Вже скільки закривавлених століть
Тебе, Вкраїно, імені лишали.
Тож горді ми, у цю врочисту мить –
Рівняйся на прапор незалежної держави.

11-й вихованець.

Степів таврійських і карпатських гір
З'єднався колір синій і жовтавий.
Гей, недругам усім наперекір –
Рівняйся на прапор вільної держави.

12-й вихованець.

Ганьбив наш прапор зловорожний гнів.
Його полотна в попелі лежали,

Але він знов, як день, новий розцвів,
Рівняйсь на прапор вільної держави.

13-й вихованець.

Повірмо в те, що нас вже не збороти,
І долучаймось до добра і слави.
Хай буде з нами правда і добро.
Рівняйсь на прапор вільної держави.

14-й вихованець.

Це моє знамено ще від княжих часів.
А чому? Бо воно в злото-синій красі.
Це моє знамено ще з козацьких часів
А чому? Бо воно в злото-синій красі.
Це моє знамено, бо в стрілецьких руках
Нас до правди вело – героїчний то шлях!
Поле й небо ввійшло у наш прапор святий,
Зацвіло, зацвіло євшан-зіллям отим,
Що пробуджує в нас силу, гідність свою
І вкарбовує в час Україну мою!

15-й вихованець.

Злото-синій наш стяг, мов ідея борні.
З ним народ мій досяг незалежності днів.
Шана прапору, і честь, і повага, й любов...
Прапор волі в нас є. Він усе поборов:
Чорні ночі знущань, чуженецьких наруг,
І насильництва твань,
І холопства недуг.

16-й вихованець.

Тож на прапор рівняйсь –
Нашу вічну ясу!
Ти йому присягайсь:
„Я тебе пронесу,
Як віків заповіт
І як долю свою,
Як нащадкам привіт тих,
Хто згинув в бою
За Україну свою.

17-й вихованець.

Стягу слави – уклін, найщиріші чуття!
В серці прапор, як дзвін,

Не дає він заснуть нашій совісті знов.
Час усім нам збагнуть:
Він – основа основ духу вічності,
Слави народу й обнов.
Присягаєм тобі: в урочистий цей час
Україно, не вмреш!
Дух не згаситься наш!”
Звучить гімн України.

Начальник відділення. Слова національного гімну „Ще не вмерла Україна” написав у ХІХ столітті відомий український поет Павло Платонович Чубинський.

Бони є відображенням ідей боротьби за національну незалежність і виховують нас у душі гарячої любові до своєї землі, її героїчної історії; готовності до самопожертви в ім'я України.

Поезія розійшлася в народі, серед інтелігенції, студентів, стала улюбленою в колах патріотів.

Музика написана видатним композитором М. Вербицьким.

Мелодія гімну звучить під час урочистих заходів, відзначення державних свят, демонстрацій. І закликає до утвердження самостійності та суверенітету, надихає народ на розбудову своєї держави.

18-й вихованець.

Коли України гімн велично
На честь держави пролунає,
То відчуваєш, як заклично
У серці гордість виростає.
Так, ще не вмерла, Україна,
Хоча кати того й бажали.
Державна воля наша сильна –
Про це світові сказали!

19-й вихованець.

Складаєм обітницю
Сестрам, братам,
І найвірнішому щирому другу –
Ми не дозволим ніколи катам
Чинити безкарно над краєм наругу.
Не будем рабами до волі байдужими,
А будем опорою нашій країні.
Ми виростем чесними, добрими, дужими –

І станем на захист країни-краси.

20-й вихованець.

Складаєм обітницю Нені-Україні,

Що будемо щиро її ми любити,

Що силу всю, розум і вміння –

Ми завжди готові для неї віддати.

Звучить пісня „Як же нам жити на рідній землі”.

Тема: Конституція України – логічне продовження розвитку українського демократичного державотворення

Мета: дати уявлення про розвиток української державності та українського права, результатом яких є Конституція України; познайомити засуджених з основними положеннями Конституції України щодо прав і свобод громадян; формувати шанобливе ставлення та обов'язковість дотримання основного правового документу України.

Час: 1 година.

Форма проведення: засідання дискусійного клубу до Дня Конституції України.

Обладнання та наочність: національна символіка, історико-літературні твори про Україну; найдавніші правові акти – „Руська правда”, Литовські статuti; Магдебурзьке право; статті Б. Хмельницького; Конституція Пилипа Орлика „Права, за якими судиться малоросійський народ”, Універсали Центральної Ради; Конституційні акти Гетьманату, Директорії, ЗУНР; Конституції Радянської України, Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року; записи звернення Верховної Ради України до українського народу; фрагмент відеозапису Позачергового засідання Верховної Ради України 24 серпня – прийняття Акту проголошення незалежності України; портрети видатних діячів: Ярослава Мудрого, Пилипа Орлика, Б. Хмельницького, М. Грушевського; відеофільм „Діяльність Центральної Ради в 1917-1918 рр.” (із серії „Історія української державності”).

Гасла:

1. „Україна стала самостійною й незалежною, відокремленою державою. Це великий обов'язок і велика відповідальність. Залізні, не ухвальні обставини продиктували українській демократії цей рішучий крок. Але вони ж вимагають у неї не тільки великої рішучості; але й незвичайної уваги та

напруження всіх духовних і фізичних сил, щоб, поставивши цей крок, на тім не схибнутись”.

М. С. Грушевський

2. „Покоління, котрих жде Україна тепер, повинні бути людьми діла реального, практичного: спеціалісти – адміністратори, фінансисти, економісти, знавці військового й морського діла, техніки різних категорій – технологи, механіки, електротехніки, гірняки, агрономи. Треба відкинути погляд, що ці спеціальності практичні, менш цінні, менш благородні, ніж заняття гуманітарні. Треба в цей бік якраз повернути всі здібності, усі таланти нинішніх і найближчих поколінь”.

М. С. Грушевський

3. „Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпеченість прав і свобод людини є головним обов'язком держави”.

Конституція України, ст. 3 – 4.

4. Україно! Ти – моя молитва,
Ти моя розлука вікова.
Гримотить над світом
Люта битва
За твоє життя, твої права.
Хай палають хмари бурякові,
Хай сичать образи – все одно.
Я проллюся крапелькою крові
На твоє священне знамено.

К. Симоненко „Україні”

1-й ведучий. Дорогі друзі, 28 червня 1996 року п'ятою сесією Верховної Ради України було прийнято Основний Закон нашої держави – Конституцію України.

2-й ведучий. Ми стали свідками й учасниками творення новітнього українського суспільства, свідками доленосного звернення Верховної Ради України до українського народу та громадян України всіх національностей : „Верховна Рада України..., виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову

історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попереднім, нинішнім та прийдешнім поколіннями, керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію – Основний Закон України”. (Преамбула Конституції України).

3-й вступний. Довгим і тернистим шляхом ішла Україна до цього дня. І як не згадати сьогодні більш як тисячолітній досвід суспільної та політичної консолідації українського народу, що став основою фундаменту Основного Закону. Тож зробимо невеличкий екскурс у минуле...

Подивіться на факсимільні світлини давніх документів – „Правди Руської” князя Ярослава Мудрого, Конституції 1710 року Пилипа Орлика, а ще ж є Конституція Української РСР 1919 (її редакція від 1925 р.), 1929, 1937 та 1978 років. Звертаємось до них.

Питання для дискусії

Кого з відомих українських учених і громадсько-політичних діячів – авторів українських конституцій – ви знаєте?

1-й вступний. VII – IX століття. На терені Київського, Чернігівського, Переяславського князівства виникає перша держава східних слов’ян, що згодом кордоном своїм сягне від Сейму до Волги, могутня військова держава – Київська Русь, що стала заслоном для Центральної Європи і Візантії від нападу.

1-й доповідач. Уже з X ст. з’являється князівське законодавство. Особливе значення мають статuti Володимира Великого та Ярослава Мудрого.

Найважливішою пам’яткою права Київської держави є „Руська правда”, що зберегла своє значення і в наступні періоди історії; Ярослав Мудрий уперше наказав звичаєве право писати. Цей Ярославів збірник невеликий: його постанови містяться всього в 17 параграфах.

У статтях „Руської правди” говориться про встановлення права феодальної власності не тільки на землю й угіддя, а й на

рухоме майно: коней, знаряддя виробництва тощо. Відомі такі види договорів: міна, купівля-продаж, позика, поклажа, особистий найм.

Багато уваги правові пам'ятки Київської Русі приділяють кримінальному праву. За „Руською правдою” злочин практикується як образа. Звичайною карою за злочин була грошова аплата. Винний платив і подвійно: раз – покривдженому, другий раз – державній владі.

За деякі важкі злочини були інші покарання: конфіскація майна, вигнання з волості. Це за розбій, підпал хати або гумна, крадіжку коней. Окрім Ярославської „Правди” були ще й інші закони князя, наприклад, „Урок Ярослава для вірників”, що збирали судові оплати. Кодифікацію українського права продовжили три сини Ярослава – Ізяслав, Всеволод і Святослав за співучасті кількох своїх бояр.

2-й доповідач. У 1468 р. Литвою, яка загарбала північні та центральні землі, був виданий Судебник – перша спроба загальнодержавного кодексу. А у XVI ст. було видано три великі збірники під назвою „Литовські статuti”. Найдавніший (1529 р.) закріплював привілеї феодалів (мисливський собака оцінювався вдвічі дорожче за селянина). Другий (Волинський, 1566 р.) захищав інтереси шляхти. Третій (Новий, 1588 р.) відображав зміни, що сталися після створення польсько-литовської держави – Речі Посполитої.

Магдебурзьке право, що прийшло в Україну (Львів, Київ, Станіслав, Вінницю, Глухів, Житомир, Козелець, Лубни, Полтаву, Стародуб, Чернігів та інші міста) в XIII ст., за своїм змістом відрізнялося від того, яке було в Західній Європі. У цих містах застосування магдебурзького права супроводжувалося національним та релігійним обмеженням щодо українців православного віросповідання.

У 1654 році побачили світ „Березневі статті” Богдана Хмельницького, що з'явилися унаслідок переговорів у Москві українського посольства з представниками царського уряду. Гетьманський уряд подав свої умови у формі прохань, чолобитних до царя. Акти ж царя мали форму жалувальних грамот „Березневі статті”, стосувалися питань збирання податків, платні старшині, витрат на артилерію; дипломатичних відносин, платні козакам, затвердження маєтків київського митрополита та ін.

3-й доповідач. У квітні 1710 р. після смерті Мазепи рештки козацького війська в м. Бендери обрали своїм гетьманом генерального писаря П. Орлика. За нього була укладена перша в історії українського народу справді демократична народна Конституція.

Головним постулатом її була повна незалежність України від Польщі та Москви, причому кордони з Польщею визначалися по лінії Случу, як колись за Богдана Хмельницького.

Конституція передбачала забезпечення демократичних прав людини, визнання непорушності *трьох складових частин правового суспільства*, а саме: єдності та взаємодії законодавчої (виборна, Генеральна рада, що мала скликатися тричі на рік), виконавчої (Гетьман, обмежений законом у своїх діях, Генеральна Старшина й обрані представники від кожного полку) і суворо підзвітної та контрольованої судової влади. Конституція визначала фундаментальні принципи внутрішньої та зовнішньої політики майбутньої Української суверенної держави, засуджувала протекціонізм і підкуп, закріпила нечуване у феодальному суспільстві рішення про соціальне забезпечення убогих, вдів, сиріт тощо.

Конституція передбачала встановлення національного суверенітету.

Важливими були пункти, які обмежували гетьманську владу та встановляли козацький парламент типу поширеної Старшинської ради, до якої мала входити не тільки Генеральна Старшина й полковники, але також представники Запоріжжя й з кожного полку по одній значній і заслуженій особі. Цей парламент мав збиратися тричі на рік.

Конституція П. Орлика є унікальним історичним документом, цінною пам'яткою правової культури України.

2-й ведучий. Наступним етапом розвитку української правової культури був кодекс 1743 р., що не був офіційно затвердженим, але застосовувався на практиці, кодекс під назвою „Права, за якими судиться малоросійський народ”. У кодексі з позиції феодального права детально регламентується право гласності, договори купівлі-продажу, обміну, дарування, позики тощо. Окремо виділене сімейне право. Кримінальне право мало приватно-правовий характер, за яким суд встановлював злочинцеві кару залежно від волі потерпілого, а за його відсутності – від вимог його родичів.

Складною була система покарань. Передбачалася проста (повішення, відрубання голови) і кваліфікована (четвертування, втоплення, колесування, спалювання) смертні кари, тілесні покарання, ув'язнення, заслання.

4-й доповідач. Ми дедалі частіше переконуємося, що незнання власної історії, підміна об'єктивного і суто наукового аналізу політичними догмами завдають нашому суспільству непоправної шкоди й обходяться надто дорого. Історія повторюється, повторюється кожен її поворот, і якщо десь рік-два ці слова сприймалися як банальність, нині вони змушують поставитися до них з усією відповідальністю. Аналоги між переломним 1917 р., коли М. Грушевський став на чолі Центральної Ради, й нинішніми роками лежать на поверхні, і те, що відбувається сьогодні, допомагає краще розібратися в минулому, а минуле, у свою чергу, стає точним, хоча іноді й сумним пророцтвом нашого недалекого майбутнього. Варто тільки пригадати перелік деяких законодавчих актів, ухвалених Центральною Радою наприкінці 1917 – на початку 1918 рр.

Після того, як Центральна Рада зрозуміла, що Тимчасовий уряд Росії не підтримує її домагань щодо автономії України, вона видала Перший Універсал (23 червня 1917 р.), у якому закликала народ самостійно будувати українську державність (у межах автономії).

Другий Універсал (16 липня 1917 р.) повідомляв, що в результаті переговорів Тимчасовий уряд і Центральна Рада визнали одне одного.

Третім Універсалом (20 листопада 1917 р.) у зв'язку з більшовицькою революцією ЦР проголосила утворення Української Народної Республіки в автономних зв'язках із Росією. Універсал проголошував демократичні принципи: свободу слова, друку, віросповідання, зборів, страйків, недоторканність особи, скасування смертної кари, амністію політичним в'язням, 8-годинний робочий день, визнання національної автономії народів, що населяють Україну.

Четвертий універсал (22 січня 1918 р.) проголосив самостійність і незалежність України. Через тиждень на сесії Центральної Ради було прийнято Конституцію УНР, яка у зв'язку з приходом до влади Павла Скоропадського не була введена в дію.

П. Скоропадський, прийшовши до влади, видав 29 квітня 1918 р. „Грамоту до всього українського народу” та „Закони про

тимчасовий державний устрій України”, за якими гетьман мав законодавчу і виконавчу владу, був верховним „воєводою армії і флоту”. Усі закони Центральної Ради скасовувалися, назву Українська Народна Республіка замінено на Українська держава. Новий устрій держави нагадував систему, що існувала за царизму.

Після того, як гетьман зрікся влади, Директорія на чолі з В. Винниченком відновила УНР, ухвалила закон про передачу селянам поміщицької землі без викупу. Але розвернути далі свою роботу Директорії не вдалося. Ця єдина спроба створити незалежну українську державу зазнала невдачі.

Головним документом Західно-Української народної Республіки, що виникла наприкінці 1918 р. унаслідок розпаду Австро-Угорської імперії, був „Тимчасовий закон про адміністрацію ЗУНР”. Найвищим законодавчим органом була визначена Національна Рада, виконавчим – Державний секретаріат. Місцеве управління забезпечували повітові, сільські й містечкові комісари. Але Галичину, Буковину та Закарпаття незабаром окупували сусідні держави, то їх було включено відповідно до Польщі, Румунії та Чехословаччини.

3-й ведучий. „Діяльність і творчість М. Грушевського складає цілу епоху в інтелектуальному, науковому, національно-культурному і державному розвитку нової України. Він побіг Тараса Шевченка й Івана Франка – цієї „всеукраїнської трійці” культурного і національного відродження української нації – належить до унікальних і найвидатніших постатей в історії України”, – зазначав Л. Винар.

Шкода тільки, що політичні ідеї М. Грушевського повернулися до нас із таким запізненням, інакше ми могли б заощадити дуже багато часу і зусиль, які ми витратили на те, щоб винайти вже винайдене М. Грушевським.

Водночас ми не маємо права забувати й про те, що врешті-решт призвело до падіння Центральної Ради, а з нею – й до загибелі намірів і величних планів М. Грушевського, однак зовсім не для того, щоб підняти „помилки” вченого, бо наше завдання полягає в іншому – обійти ті рифи, на які наскочив його корабель.

5-й доповідач. За роки радянської влади в Україні були прийняті чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.). Усі вони формально проголошували Україну суверенною державою. Але зовнішня політика і торгівля, фінанси, військові справи, транспорт,

пошта належали до компетенції союзної влади. Інтенсивно проводилася русифікація всіх сфер українського життя, уся влада в центрі та на місцях була зосереджена в руках партійних органів. УРСР не була ні правовою, ні демократичною державою.

Але всупереч усьому народ здобув вистраждану, виміряну свободу, закріпив її в Акті про незалежність України 24 серпня 1991 року, а згодом підтвердив свій вибір на всенародному референдумі 1 грудня того ж 1991 року.

4-й доповідач. Історія розпорядилася так, що 24 серпня 1991 року на політичній карті світу з'явилася Українська незалежна держава. Ця подія має величезне значення, адже в її підґрунті – віковичне прагнення нашого народу бути господарем у власному домі. Можна сказати, що 24 серпня 1991 року – це день воскресіння України.

Верховна Рада 24 серпня 1991 року урочисто проголосила Акт проголошення незалежності України. Цей історичний документ виражає волю українського народу, його право на самовизначення, передбачене статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, і продовжує тисячолітню традицію державотворення в Україні, стверджуючи, що територія України є неподільною, що на цій території мають чинність виключно Конституція і закони України.

Наш народ ішов до цього свята через утиски, в'язниці та Сибір, ішов довго, упродовж усієї історії від часів Київської Русі до наших днів. На цьому шляху загинула незлічена кількість кращих синів і дочок України, які відстоювали її незалежність. Про це мова вже йшла.

Україна – одна з найбільших європейських держав, її площа 604 тисячі квадратних кілометрів.

На її території проживає понад 110 національностей. Населення України становить близько 48 мільйонів осіб.

Україна... У цьому слові й для нас і навіть для чужинців бринить музика смутку і жалю.

Україна – це країна трагедій і краси, країна, де найбільш люблять волю і найменш знали її. І світить нам у віки пророцтво Тараса: „Не вмирає душа наша, не вмирає воля”. Україна – це країна довгої віковичної боротьби за волю. Шлях України позначений високими степовими могилами, руїнами та прекрасними, безіменними, невідомо коли і ким складеними піснями.

Де Дніпро наш котить хвилі,
Рве стрімкі пороги,
Там, країна, вся зелена,
Славний край розлогий:
Там козацтво виростало,
Славу, волю добувало.
Україно, Україно,
Славний край козачий!

У боротьбі за незалежність України ми передусім зобов'язані українському козацтву. Очлювали його відомі українські гетьмани та старшини. Сьогодні відроджується козацька слава, дух лицарства в генах українського народу.

Українці мають усі підстави пишатися тим, що їхня Батьківщина мала славні періоди історії, справді легендарних героїв, мужньо переживала найважчі випробування та не скорилася.

Але настала переміна!
У цьому ж – ні найменшого гріха.
На Україні буде Україна,
А не чиясь окоراینa глуха.
Це так природно!
Так, здається, просто...
Що генієм омріяне пророцтво
У решті-решт усе – таки збулось!

1-й ведучий. 28 червня 1996 р. парламент прийняв Конституцію України – Основний Закон – фундамент суспільного ладу і політично-правового устрою нашої держави. Треба було два роки наполегливої боротьби, щоб Конституція незалежної України народилася. Нова Конституція відкриває шлях до цивілізованого, кращого життя, утверджує незалежність, надає права і гарантії кожному громадянину бути передусім людиною. Нова Конституція зрештою своїми статтями закріпила назавжди вікову історичну справедливість українського народу – мати вільну, самостійну державу.

Питання для дискусії

1. Які конституції та коли були прийняті в Україні до 1996 р.?
2. У чому значення прийняття Конституції (1996 р.) для державності України?
3. Дайте характеристику Конституції України, вибравши із запропонованого: фактична, юридична, реальна, фіктивна, тверда, гнучка, федеративна, унітарна. Обґрунтуйте відповідь.

7-й доповідач. Багато духовної снаги й інтелектуальних сил вклали кращі розуми України в проєкт нової Конституції, зв'язуючи його з історією українського народу, із сьогоднішніми потребами громадян держави, а також зі світовим досвідом державотворення. Нова Конституція України ввібрала в собі досвід багатьох поколінь, борців за незалежність і демократію від першої Конституції Пилипа Орлика, Маніфесту Кирило-Мефодіївського товариства, видатних діячів М. Драгоманова та І. Франка, досягнень юридичних шкіл Київського та Харківського університетів, устремлінь і прагнень М. Грушевського та В. Винниченка, велика робота щодо розробки Конституції була проведена Верховною Радою України, Конституційною комісією, Президентом України Л. Кучмою, Головою Верховної Ради О. Морозом, представниками різних політичних партій, які знайшли шляхи до компромісу, взаєморозуміння, прийняття історичного документа – Конституції України.

Прийняття нової Конституції стало закономірним і логічним завершенням конституційного процесу України, знаменує собою якісно новий етап в історії українського народу. Україна, її народ одержали правовий фундамент для побудови демократичної, соціальної, правової держави, формування громадського суспільства. У ст. 8 Основного Закону говориться: „В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами правової дії”.

За своєю структурою Конституція України складається із Преамбули, 15 розділів і 161 статті. У розділі першому „Загальні засади” представлені основні положення і принципи функціонування України як держави. У ст. 5 Конституції говориться: „Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповано державою, її органами або посадовими особами”.

У Конституції дається визначення України як демократичної, соціальної і правової держави. Якщо демократизм держави

визначається тим, що народ в Україні є єдиним джерелом влади, то соціальний зміст діяльності держави характеризується відношенням її до потреб та інтересів людини як особи. У ст. 3 розкривається зміст соціальності держави, її відповідальність перед людиною. „Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю”.

„Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави”, – говориться в Конституції.

Згідно з Конституцією держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичності, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Особлива увага в першому розділі Конституції звертається на право власності українського народу, рівність перед законом усіх суб'єктів власності.

У ст. 13 підкреслено: „Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шлейфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктом права власності українського народу. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності: відповідно до закону держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки”.

Згідно з прийнятою Конституцією державною мовою в Україні є українська мова. Одночасно в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню міжнародного спілкування.

У ст. 20 вказується, що державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України. Великий державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Однією з основних функцій держави, справою всього українського народу є захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки.

У Конституції підкреслено, що на її території забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом. На території України не допускається розташування іноземних військових баз.

Конституція України є цілісним правовим документом, в якому перший розділ визначає основні напрями і принципи діяльності держави, її роль і місце в розвитку суспільства.

Питання для дискусії

1. Визначити форму правління, державний устрій та політичний режим України.
2. Які права та свободи гарантовані громадянам України? Які обов'язки на них покладаються?
3. У чому суть демократії в Україні?
4. Яка система законодавчої влади в Україні?
5. Дайте характеристику системи виконавчої влади в Україні.
6. Що ви знаєте про повноваження Президента України?
7. Які зміни правової системи закріплені в Конституції України?
8. Розкажіть про територіальний устрій України.
9. У чому суть і призначення статей XV розділу Конституції України?

Начальник відділення (вихователь). Серед знаменних подій останніх років найбільш визначною стало прийняття нової Конституції України. Чинна Конституція України відображає якісно нову зміну в соціальній політиці держави.

За своєю структурою і змістом нова Конституція України близька до традицій конституційного розвитку демократичної держави. Багато положень виходить також із міжнародних норм, хоча Україна економічно та фінансово не в змозі поки що гарантувати деякі проголошені права, але це значить, що ми виходимо в цивілізований світ, що є перспектива розробки нових законоположень. В Україні Громадське суспільство тільки зароджується, і як показує активність народу у відстоюванні своїх прав і свобод в останній час, демократичні традиції українського народу живуть і розвиваються.

Конституційний процес не завершується прийняттям Основного Закону. Надалі українське суспільство повинно розвиватися, дотримуючись цього важливого документа, реалізуючи його в життя.

Життя вносить свої корективи. Передбачається внесення змін до Конституції України, про це ще будуть писати й історики, і правознавці.

Таким є наше проходження через історичний поріг незалежності у XXI ст.

Тема: Закон і право

Мета: розповісти вихованцям про державні документи, які визначають права і обов'язки дитини; поглибити знання дітей у правовій сфері, виховувати відповідальність перед законом за свої дії, свідоме ставлення до обов'язків людини і громадянина.

Форма проведення: виховний захід

Обладнання та наочність: аудіозапис музики; для проведення заходу педагог-організатор пропонує дітям підготувати малюнки на тему „Я люблю свою країну”

Дійові особи: ведучий, читці (*вісім осіб*).

Виховний захід відбувається в актовій залі. Приміщення прикрашене жовтими й блакитними повітряними кульками та стрічками. На сцені – назва заходу. На стінах – виставка малюнків на тему „Я люблю свою країну”. Звучить музика. Наперед виходить ведуча.

Ведучий. 28 червня 1996 року назавжди увійде в історію нашої держави. Ця урочиста дата стала днем народження Конституції України, молоді незалежної держави. Нарешті здійснилася багатовікова мрія українців – ми стали вільним народом, здобули право самостійно обирати своє майбутнє.

Прийняття Конституції є закономірною і важливою віхою в історичному розвитку України. Ми стали свідками воістину знаменної історичної події. Варто лише пам'ятати, що розбудова держави, її майбутнє, дієвість Основного Закону у неабиякій мірі залежить від свідомості й особистого внеску кожного з нас. Наперед виходить читець.

1-й читець. Гортаючи сторінки Конституції і читаючи її рядки, найбільше привертає увагу другий розділ – „Права, свободи

та обов'язки людини і громадянина”, статті якого безпосередньо стосуються нас і наших батьків.

У статті 51 Конституції говориться про те, що батьки зобов'язані виховувати дитину до повноліття, дбати про її здоров'я, матеріальне забезпечення та навчання, готувати до самостійного життя. Батько й мати мають однакові обов'язки та права щодо дітей.

Ведучий. „Шануй батька свого і матір свою” – кожен із нас повинен завжди пам'ятати і виконувати цю Божу заповідь. Мине час, ви станете дорослими, створите власні сім'ї, і тоді у вас також з'являться обов'язки дбати не лише про своїх дітей, але й про батьків. Це також зазначає 51 стаття нашої Конституції.

2-й читець. Щоб не мучила совість потому,

Приїжджайте скоріше додому,
Ні грошей не привозьте, ні слави –
Будьте з рідними ніжні й ласкаві.

3-й читець. Так, саме батьки дали нам життя, саме вони переживають за нас, хочуть, щоб ми були завжди здоровими й щасливими.

Як мені вас не любити,
Рідний батьку, нене,
Та ви ж мене згодували
І дбали про мене.
Та ви ж мене згодували
Щирими руками,
Ой нема то ніде в світі,
Як в батька і мами.

4-й читець. Батько розуму навчав,
Мати приголубить. Ніхто мене так на світі,
Як вони, не любить.

Дай же. Боже, щоб я виріс,
В школі гарно вчився,
Щоб я батькові і ненці
Добре відплатився.

Ведучий. Конституція надає дітям рівні права незалежно від їхнього походження, не допускає ніякого насильства над людиною та її експлуатації. Держава бере на себе утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо них. Про все це йдеться у 52 статті Конституції України.

5-й читець. Основою духовного, економічного й культурного розвитку суспільства й держави є освіта. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості і як найвищої цінності суспільства, розвиток талантів, розумових та фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей.

З давніх часів в Україні важливого значення надавали освіті. Великий князь Київської Русі Володимир Мономах радив: „А коли добре щось умієте – то не забувайте, а чого не вмієте – того учітеся...”.

Батько української літератури Тарас Григорович Шевченко також писав: „Учітеся, читайте, і чужого навчайтесь, і свого не цурайтесь!”.

У статті 53 Конституції записано, що „для кожного учня загальна середня освіта є обов’язковою”. Конституційно забезпечено доступність і безкоштовність освіти у державних навчальних закладах, вільність вибору щодо форми навчання.

6-й читець. Крім прав і обов’язків, які передбачає і забезпечує Основний Закон нашої держави, діти мають права й обов’язки, що визначаються Законом України „Про освіту”.

(Читає витяг із Закону.)

Основними завданнями загальної середньої освіти є:

- виховання громадян України;
- формування особистості учня, розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду;
- виховання в учнів поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності;
- реалізація прав учнів на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров’я та здоров’я гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров’я учнів.

Після виступу 6-го читця ведуча запитує вихованців, як вони розуміють завдання загальної середньої освіти. Вихованці висловлюють власні думки щодо запитання. Ведуча доповнює й узагальнює відповіді.

7-й читець. 20 листопада 1989 року Генеральною асамблеєю ООН було ухвалено Конвенцію про права дитини; 27 вересня 1991 р. її було ратифіковано Верховною Радою України. Ця Конвенція проголошує такі принципи, які мають враховуватись кожною державою, що визнала цю Конвенцію.

(Читає витяг із Конвенції прав дитини.)

Принцип 1. Дитині повинні належати всі зазначені в цій Декларації права. Ці права мають визнаватися за всіма дітьми без будь-яких винятків.

Принцип 2. Дитині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи та гідності.

Принцип 3. Дитині має належати від її народження право на ім'я і громадянство.

Принцип 4. Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення. Їй має належати право на здорове зростання і розвиток.

Принцип 5. Дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальні режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан.

Принцип 6. Дитина для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові і розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові й моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. На суспільстві й на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають сім'ї, і про дітей, що не мають достатніх засобів для існування.

Принцип 7. Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною й обов'язковою, в усякому разі на початкових стадіях. Їй має даватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку й завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути соціальної відповідальності і стати корисним членом суспільства.

Принцип 8. Дитина повинна за будь-яких обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу.

Принцип 9. Дитина повинна бути захищена від усіх форм небалого ставлення, жорстокості та експлуатації.

Принцип 10. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей.

Після виступу 7-го читця ведуча запитує дітей, як вони розуміють вищезгадані принципи Конвенції. Діти висловлюють власні думки щодо запитання. Ведуча доповнює й узагальнює відповіді.

Ведучий. Сьогодні кожен із вас більш широко й детально ознайомився з основними документами, в яких іде мова про права й обов'язки дітей та їхніх батьків.

І ваше завдання не лише знати, але й виконувати всі свої обов'язки, уміло і шанобливо використовувати свої права. І тоді у нашій державі завжди пануватимуть мир, справедливість і добробут.

Наперед виходить читець.

8-й читець. Розквітай, прекрасна Україно,

Рідна земле, матінко моя.

Хай лунає мова солов'їна,

Пісня неповторная твоя.

Хай смереки, ясені, тополі,

Квіти, луки, трави і сади

Шепчуть вірші щедрі, добрі, вольні,

Чисті, із джерельної води.

Нам би вічно милуватись нею,

А лихі дороги обминуть,

Дай напитись серцем і душею

І піти з тобою в мрійну путь.

Розквітай, прекрасна Україно,

Рідна земле, матінко моя!

Виховний захід закінчується.

Тема: Знаємо та реалізуємо свої права

Мета: сприяти залученню підлітків до поширення інформації стосовно Конвенції ООН про права дитини, створенню системи консультативної допомоги з проблем, пов'язаних із правами дитини, ознайомити підлітків із відповідальністю, яку вони несуть при порушенні законів України.

Час: 1 година.

Форма проведення: тренінг.

Обладнання та наочність: інформаційні матеріали про відповідальність неповнолітніх; аркуші паперу; плакат, фломастери; „скринька порушень”

Структура тренінгу

Види роботи	Час (хв.)	Ресурсне забезпечення
Інформаційне повідомлення „Відповідальність неповнолітніх”	10	Інформаційні матеріали
Вправа „Твоя відповідальність”	10	Аркуші паперу
Мозковий штурм „Що можуть зробити підлітки для захисту своїх прав?”	10	Плакат „Що відбудеться сьогодні?”, фломастери, папір
Вправа „Не нашкодь собі”	10	Аркуші паперу
Вправа „Скринька порушень”	10	„Скринька порушень”
Підсумки заняття. Вправа „Телеграма”	10	Аркуші паперу

1. Інформаційне повідомлення „Відповідальність неповнолітніх” (10 хв.)

До уваги тренера!

Під час повідомлення необхідно акцентувати увагу на тому, що якщо підлітки реалізують надані їм права, то ця їхня діяльність тягне за собою юридичні наслідки, за які вони несуть відповідальність.

Відповідальність може бути моральною, дисциплінарною, матеріальною, цивільною, адміністративною, кримінальною. Наприклад, якщо підліток у віці 16 років реалізує своє право на водіння мотоцикла, то у разі порушення ним правил дорожнього руху він буде нести адміністративну відповідальність. Якщо ж порушення цих правил призведе до людських жертв, то підліток нестиме кримінальну відповідальність.

2. Вправа „Твоя відповідальність” (10 хв.)

Мета: навчити підлітків розрізняти проступки залежно від ступеня тяжкості; також знати, яку відповідальність вони нестимуть за свої дії.

Хід вправи

Тренер поділяє групу на дві підгрупи, яким дає приклади проступків підлітків. Їм необхідно визначити, яку відповідальність будуть нести порушники.

Приклади проступків для першої підгрупи:

1. Петрик 16-ти років з мамою відпочивав на дачі. У мами трапився серцевий напад. Вона попросила сина сходити в сусіднє село за лікарем. Петрик пішов, але дорогою зустрів друзів, які запропонували йому купити пляшку і піти до дівчат. Петрик забув про лікаря і пішов з друзями. Маму випадково знайшли сусіди і відвезли до лікарні у тяжкому стані. Чи відповідає хлопчик за свої дії чи ні? (Кримінальну – відповідно до ст. 135 Кримінального кодексу України „Залишення в небезпеці”).

2. Підліток 17-ти років, коли їхав на своєму мотоциклі, збив бабусю. У бабусі була зламана нога і стався струс головного мозку. Вона пролежала у лікарні місяць. Яку відповідальність несе підліток? (Кримінальну – ст. 286 Кримінального кодексу України „Порушення-правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами”).

3. Дівчина 17-ти років, хвора на гонорею, вступила у статевий зв'язок із однокласником, не сказавши йому про це. Чи несе дівчина відповідальність, чи ні? (Кримінальну – ст. 133 Кримінального кодексу України „Зараження венеричною хворобою”).

4. Група хлопців на шкільній дискотеці розпили пляшку горілки і почали приставати до дівчат. Чи несуть підлітки відповідальність за свої дії? (Адміністративну – ст. 178 Адміністративного кодексу України – „Розлиття спиртних напоїв у громадських місцях і поява в громадських місцях у нетверезому вигляді” якщо їм є 16 років, якщо ні – протокол складають на батьків – ст. 184 того самого кодексу „Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей”).

Приклади проступків для другої підгрупи:

1. Дівчина 17-ти років хвора на СНІД і, знаючи про це, вступила у статевий зв'язок зі своїм партнером, не попередивши його про свою хворобу. Несе відповідальність дівчина чи ні?

(Кримінальну – ст. 130 Кримінального кодексу України „Зараження вірусом імунодефіциту ...людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою”).

2. Юрко 17-ти років сказав Наташі, що, якщо вона не почне разом з ним курити маріуану, він перестане з нею зустрічатися, а в школі розповість усім, що вона – дівчина легкої поведінки. Наташа злякалась і спробувала покурити. Чи несе Юрко відповідальність? (Кримінальну – ст. 315 Кримінального кодексу України „Схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів”).

3. На новорічний вечір у школі старшокласники прийшли в нетверезому стані. На зауваження вчителів вони почали нецензурно лягтися. Несуть підлітки відповідальність за свої дії? (Адміністративну – ст. 178 Адміністративного кодексу України „Розлиття спиртних напоїв у громадських місцях і поява в громадських місцях у нетверезому вигляді” якщо їм є 16 років, якщо ні – протокол складають на батьків – ст. 184 того самого кодексу „Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов’язків щодо виховання дітей”).

4. Дівчина 16-ти років дуже хотіла собі нове взуття. Вона пішла на речовий ринок і, коли продавець відволікся, вкрала підходящі їй туфлі. Чи несе відповідальність дівчинка, і якщо так то яку? (Кримінальну, ст. 185 Кримінального кодексу України „Крадіжка”)

До уваги тренера!

Для розширення повідомлення рекомендується використовувати інформаційні матеріали.

3. Мозковий штурм „Що можуть зробити підлітки для захисту своїх прав” (10 хв.)

Мета: зорієнтувати підлітків на пошуки значущих для них способів просвітницької діяльності, формувати в них уміння приймати нестандартні рішення.

Хід проведення

Тренер розподіляє групу на три підгрупи. Попередньо уточнюється поставлене завдання. Генерування ідей розпочинається за командою у всіх підгрупах. Ідеї записуються у кожній підгрупі на великому аркуші паперу; презентація своїх ідей кожною підгрупою; обговорення й аналіз; відбір кращих ідей; прийняття колективного

рішення (наприклад, створення Центру прав дитини, створення шкільної ради делегатів дитячих прав тощо).

4. Вправа „Не нашкодь собі” (10 хв.)

Мета: показати підліткам, які їхні дії несуть потенційну небезпеку для них; навчити обминати небезпечні ситуації у житті.

Хід вправи

Тренер інформує всіх, що у місті „Н” з’явився злочинець, який неодноразово нападав на підлітків з метою грабежу та насильства. Потрібно виробити рекомендації для підлітків, які б давали можливість уникнути небезпечних ситуацій і звести ризик нападу до мінімуму.

Для цього необхідно розділити групу на три підгрупи. Перша підгрупа представляє себе у ролі співробітників правоохоронних органів міста, друга – редакції телевізійної передачі „Дитина і Закон”, третя – молодіжної громадської організації „За суспільство без злочинів”. Кожна підгрупа має створити рекомендації – пам’ятку для дітей міста „Як не стати жертвами злочинів”.

Після обговорення результатів у підгрупах представники презентують свої рекомендації.

До уваги тренера!

Необхідно звернути увагу підлітків на те, що обмеження деяких їхніх прав є інколи корисне для них самих. Необхідно також довести підліткам, що їхня віктимна поведінка може завдати більше шкоди, ніж заборони батьків не носити певного одягу чи не вештатися вечорами містом.

Для розширення повідомлення рекомендується використовувати інформаційні матеріали. Приклад рекомендацій додається.

5. Вправа „Скринька порушень” (10 хв.)

Мета: допомогти підліткам у вирішенні їхніх життєвих правових проблем, закріпити вміння приймати вірні рішення у складних ситуаціях.

Хід вправи

Взяти коробку з аркушами, де учасники написали запитання на початку заняття. Переглянути їх. Якщо залишилися запитання, які не обговорювалися в процесі заняття, розглянути їх із залученням учасників до дискусії, запропонувати подати свої коментарі чи поради щодо того, як найкраще вирішити ці проблеми.

До уваги тренера!

Ця вправа покаже, як підлітки засвоїли матеріал з поданої теми, як навчились використовувати знання, отримані на занятті.

6. Підсумки. Вправа „Телеграма” (10 хв.)

Мета: отримати від кожного учасника коротку інформацію про враження від проведеного заняття.

Хід вправи

Тренер звертається до учасників із пропозицією скласти йому телеграму з 11 слів, яка містила б відповіді на такі запитання:

1. Що ви думаєте про проведене заняття?
2. Що було для вас важливим ?
3. Чому ви навчилися?
4. Що вам сподобалося ?
5. Що не вдалося з’ясувати?

Далі він збирає телеграми, прикріплює їх на плакат „Телеграма” і зачитує. Учасники, прослухавши всі телеграми, обирають ту з них, яка їм найбільше сподобалась.

Інформаційні матеріали до тренінгу „Знаємо та реалізуємо свої права”

1. До інформаційного повідомлення „Відповідальність неповнолітніх”

Твоє право не повинно порушувати права іншої людини

Сьогодні Україна на шляху будови правової держави, у якій пріоритет права буде першочерговим. Тому якщо ти сьогодні виховаєш в собі повагу до права з тим, щоб його вимоги стали твоїм особистим переконанням, а повсякденне додержання юридичних норм – звичкою, тобі гарантовано комфортне місце у суспільстві.

Відповідно до вимог правових норм поведінка людини буває *правомірною чи неправомірною*. Якщо правомірною поведінкою є суспільно необхідною, бажаною і допустимою, полягає у дотриманні норм права, при цьому гарантується і охороняється державою, то неправомірною поведінкою – це така, що суперечить чинним нормам права. Розрізняють такі види правопорушень: проступки і злочини. У свою чергу, проступки бувають адміністративними, цивільними, дисциплінарними, вони не є суспільно небезпечними і не тягнуть за собою кримінального покарання. Тоді як злочин – це вид правопорушення, що передбачається кримінальним законом, тобто суспільно небезпечні дії чи бездіяльність особи, яка досягла певного віку, що посягають на суспільний чи державний устрій країни, її

політичну чи економічну системи, власність, особу, громадянські, економічні, політичні та інші права і свободи.

Незнання закону не звільняє від відповідальності.

2. Відповідальність неповнолітніх

КОДЕКС ПРО ШЛЮБ ТА СІМ'Ю (ВИТЯГ)

Стаття 58. Взаємність обов'язків батьків і дітей

Батьки і діти зобов'язані надавати взаємну моральну підтримку і матеріальну допомогу один одному.

Стаття 81. Обов'язок дітей щодо батьків

Діти зобов'язані піклуватися про батьків і надавати їм допомогу. Утримання непрацездатних батьків, які потребують допомоги, є обов'язком їх неповнолітніх дітей.

Повнолітні діти, які сплачують аліменти на батьків, можуть бути притягнуті до участі в додаткових витратах, викликаних винятковими обставинами (тяжка хвороба, каліцтво, оплата праці осіб, які доглядають за батьками тощо).

Діти можуть бути звільнені від обов'язків щодо утримання своїх батьків і стягнення витрат по догляду за ними, якщо судом буде встановлено, що батьки ухилялися від виконання батьківських обов'язків.

ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС (ВИТЯГ)

Стаття 11. Дієдатність громадян

Здатність громадянина своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки (цивільна дієдатність) виникає у повному обсязі з настанням повноліття, тобто після досягнення вісімнадцятирічного віку.

У випадках, коли законом дозволяється одружуватися до досягнення вісімнадцятирічного віку громадянин, який не досяг вісімнадцятирічного віку, набуває дієдатності в повному обсязі з моменту одруження.

Стаття 3. Обсяг дієдатності неповнолітніх віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років

Неповнолітні віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років вправі укладати угоди за згодою своїх батьків (усиновителів) або піклувальників.

Проте вони вправі самостійно учиняти дрібні побутові угоди.

Вони також вправі самостійно розпоряджатися своєю заробітною платою (заробітком) або стипендією, здійснювати авторські або винахідницькі права на свої твори, винаходи, раціоналізаторські пропозиції і промислові зразки, права на свої відкриття, але при наявності достатніх підстав орган опіки і піклування може обмежити їх в праві самостійно розпоряджатися своєю заробітною платою (заробітком) або стипендією.

Неповнолітні віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років несуть відповідальність за шкоду, заподіяну ними іншим особам, в порядку, передбаченому статтею 447 цього Кодексу.

Стаття 14. Обсяг дієздатності неповнолітніх, які не досягли п'ятнадцяти років

За неповнолітніх, які не досягли п'ятнадцяти років, угоди укладають від їх імені батьки (усиновителі) або опікун. Вони вправі учиняти лише дрібні побутові угоди.

Стаття 51. Недійсність угоди, укладеної неповнолітнім, який не досяг п'ятнадцяти років

Недійсною є угода, укладена неповнолітнім, який не досяг п'ятнадцяти років, крім дрібних побутових угод.

Кожна із сторін за такою угодою зобов'язана повернути другій стороні все одержане нею за угодою, а при неможливості повернення одержаного в натурі відшкодувати його вартість у грошах.

Дієздатна сторона зобов'язана, крім того, відшкодувати другій стороні понесені нею витрати, втрату або пошкодження її майна, якщо вона знала або повинна була знати про недієздатність другої сторони.

Стаття 53. Недійсність угоди, укладеної неповнолітнім віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років

Угода, укладена неповнолітнім віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років без згоди його батьків (усиновителів) або піклувальника, може бути визнана судом недійсною за позовом батьків (усиновителів) або піклувальника. Якщо така угода визнана недійсною, застосовуються наслідки, передбачені статтею 51 цього Кодексу.

Правила цієї статті не поширюються на угоди, що укладаються відповідно до частини другої статті 13 цього Кодексу.

Стаття 446. Відповідальність за шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг п'ятнадцяти років.

За шкоду, заподіяну неповнолітнім, якій не досяг п'ятнадцяти років, відповідають його батьки (усиновителі) або опікун, якщо не доведуть, що шкода сталася не з їх вини.

Якщо неповнолітній, який не досяг п'ятнадцяти років, заподіє шкоду в той час, коли він перебував під наглядом учбового, виховального або лікувального закладу, вони несуть майнову відповідальність за шкоду, якщо не доведуть, що шкода виникла не з їх вини.

Стаття 447. Відповідальність за шкоду, заподіяну неповнолітнім віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років

Неповнолітній віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років відповідає за заподіяну ним шкоду на загальних підставах (статті 440,445,450 цього Кодексу).

У випадках, коли у неповнолітнього віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років немає майна або заробітку, достатнього для відшкодування заподіяної ним шкоди, шкода у відповідній частині повинна бути відшкодована його батьками (усиновителями) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкода сталася не з їх вини. Цей їх обов'язок припиняється по досягненні тим, хто заподіяв шкоду, повноліття, а також в разі, коли у нього до досягнення повноліття з'явиться майно або заробіток, достатній для відшкодування шкоди.

**АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
КОДЕКС ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
(ВИТЯГ)**

Стаття 9. Поняття адміністративного правопорушення

Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна чи необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.

Стаття 13. Відповідальність неповнолітніх

До осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються заходи впливу, передбачені статтею 24-1 цього Кодексу.

У разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років адміністративних правопорушень, передбачених статтями 44 (незаконні вироблення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах), 51 (дрібне розкрадання державного або колективного майна), 121-127 (правопорушення, що вчиняються водіями), частинами першою і другою статті 130 (керування транспортними засобами або суднами в стані сп'яніння), статтями 173 (дрібне хуліганство), 174 (стрільба з вогнепальної холодної металеві чи пневматичної зброї в населених пунктах і в невідведених для цього місцях або з порушенням встановленого порядку), 185 (злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції члена громадського формування з охорони громадського порядку), 190-195 (порушення порядку і правил придбання, реєстрації зберігання, передача продажу іншим особам вогнепальної холодної чи пневматичної зброї) цього Кодексу, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. З урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до зазначених осіб (за винятком осіб, які вчинили правопорушення, передбачені статтею 185) можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені статтею 24-1 цього Кодексу.

Стаття 24-1. Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх

За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- 2) застереження;
- 3) догана або суворя догана;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Стаття 184. Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей.

Ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей

– тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення – тягнуть за собою накладення штрафу від двох до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, і відповідальність за яке передбачено цим Кодексом – тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність – тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють, від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС (ВИТЯГ)

Стаття 11. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність

1. Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

2. Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Стаття 22. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність

1. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

2. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (статті 115-117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного

засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122, частина друга статей 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (стаття 113), бандитизм (стаття 257), терористичний акт (стаття 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), звалтування (стаття 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (стаття 153), крадіжку (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (статті 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (стаття 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (стаття 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини друга, третя статті 289), хуліганство (стаття 296).

Пам'ятка для підлітків „Як вести себе у спілкуванні з правоохоронними органами”

Дії при:

Затриманні:

Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом України ніхто не може бути заарештованим інакше як на підставі судового рішення або санкції прокурора. Пам'ятайте! Вас можуть затримати лише у визначених Законом випадках:

- коли Ви скоїли правопорушення, за яке передбачена адміністративна відповідальність і має бути складений протокол, а у вас немає посвідчення особи і немає свідків, які могли б повідомити про Вас необхідні дані;
- коли ви здійснюєте адміністративне правопорушення, до вас вичерпано всі інші заходи впливу, а ви не припиняєте своїх протиправних дій.

Адміністративне затримання не може тривати більше трьох годин, крім виняткових випадків, передбачених законом України.

Після з'ясування особи вас має бути звільнено. Вас можуть також затримати за підозрою у вчиненні кримінального злочину:

- коли вас застали під час вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення;
- коли очевидці, в тому числі потерпілі, прямо вкажуть, що саме ви вчинили злочин;
- коли на вас або на вашому одязі, при вас або у вашому житлі буде виявлено явні сліди злочину.

Уразі наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому разі, коли ця особа намагається втекти, або коли вона немає постійного місця проживання, або коли не встановлено особу підозрюваного.

Осіб, які вчинили дрібне хуліганство, злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, народного дружинника, а також військовослужбовця чи образу їх, публічні заклики до невиконання вимог працівника міліції, може бути затримано до розгляду справи суддею або начальником (заступником начальника) органів внутрішніх справ. Про факт і місце затримання повідомляється родичам, адміністрації за місцем роботи або навчання.

При затриманні за підозрою у скоєнні злочину:

Перше – вам мають роз'яснити ваші права, у тому числі право не свідчити проти себе чи своїх рідних, а також право мати захисника і зустріч з ним до першого допиту, про що має бути складений протокол.

Друге – має бути складено протокол про ваше затримання як особи, що підозрюється у скоєнні злочину, із зазначенням підстав, мотивів, дня, години, року, місяця, місця затримання, ваших пояснень, а також часу складання протоколу про роз'яснення підозрюваному його прав.

Третє – протягом двадцяти чотирьох годин орган дізнання, що виконав затримання, має зробити письмове повідомлення прокурору, а також на вимогу прокурора подати йому матеріали, що стали підставою для затримання.

Протокол про роз'яснення прав затриманого, а також протокол затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим.

Протягом сорока восьми годин з моменту одержання повідомлення про здійснення затримання, прокурор зобов'язаний дати санкцію на взяття під варту або звільнення затриманого.

Про арешт підозрюваного або обвинуваченого і його місце перебування слідчий зобов'язаний повідомити його батьків або іншого родича, а також сповістити за місцем його навчання, або роботи.

Одразу після Вашого затримання вимагайте захисника!

Допиті:

Якщо підозрюваний був затриманий або до нього було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, його допит проводиться негайно, а при неможливості негайного допиту – не пізніше двадцяти чотирьох годин після затримання.

При допиті такого підозрюваного присутність захисника є обов'язковою, за винятком випадків, якщо підозрюваний відмовився від захисника.

Перед допитом підозрюваному має бути роз'яснено його права, а також повідомлено, у вчиненні якого злочину він підозрюється, про що робиться відмітка в протоколі його допиту.

При допиті підозрюваного, обвинуваченого, свідка і потерпілого, очній ставці, пред'явленні для впізнання, відтворенні обстановки і обставин, події та при проведенні інших слідчих дій під час попереднього розслідування, а також при розгляді справи в суді може застосовуватися звукозапис.

УВАГА! При проведенні слідчих дій із застосуванням звукозапису про це повідомляються всі учасники слідчої дії до її початку.

Перед закінченням слідчої дії звукозапис повністю відтворюється учасникам цієї дії. Висловлені ними зауваження і доповнення до звукозапису заносяться на фонограму. Протокол слідчої дії, проведеної із застосуванням звукозапису, складається з додержанням правил кримінально-процесуального кодексу України.

Обшуці:

Процедуру обшуку проводить слідчий (або правоохоронці з його санкції), але тільки тоді, коли має підстави припускати, що у вашій оселі заховано зняряддя злочину, речі та цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи, важливі для встановлення істини в справі.

Слідчий мусить підписати постанову про обшук, а прокурор – дати свою санкцію. Обшук, який потрібно проводити за присутності двох свідків (понятих), належить оформити протоколом.

Радимо вам пильно придивитись до понятьх. Обов'язково перевірте їхні документи і відповідність їхніх паспортних даних тим даним, що внесено до протоколу.

„Досліджуючи” вашу оселю, правоохоронці зазвичай шукають валюту, цінності та документи, що свідчили б проти вас. Ось що вони можуть вилучити на законних підставах:

- предмети і документи, які мають значення для справи, тобто речові докази (зброя злочину);
- предмети зі слідами злочину; предмети, що були метою злочину; гроші, цінності та все інше майно (здобуте злочинним шляхом);
- цінності і майно, які вилучають для того, щоб забезпечити цивільний позов або можливу конфіскацію майна. Відібрати у вас таку власність можуть лише в тому разі, якщо підписано постанову, де вас визнано обвинуваченим або підозрюваним за порушеною кримінальною справою;
- предмети і документи, обіг яких заборонено законом (наркотики, зброя, бойові патрони та вибухівка тощо).

Усі предмети і документи перед вилученням обов'язково належить показати понятим, а також зазначити в протоколі обшуку або в доданому до нього описі.

Правоохоронець, який проводив особистий обшук, мусить попередити всіх присутніх, що вони не мають права розголошувати виявлені під час цієї процедури обставини особистого життя обшукуваного.

Якщо вам не вдалося уникнути затримання, обшуку, допиту, варто спробувати зробити все, аби ці процедури пройшли якомога спокійніше і законно. Не варто конфліктувати з працівниками правоохоронних органів, які виконують слідчі дії, але потрібно показати їм, що ви знаєте свої права, обізнані з основними процедурами проведення слідчих дій, переконані у своїй правоті і хочете лише одного – дотримання законності.

Тема: Як вижити після звільнення

Мета: дати практичні поради, рекомендації для молодих людей, які прагнуть розпочати нове, правомірне, життя після звільнення; навчити їх орієнтуватися в складних життєвих ситуаціях та виходити з них.

Час: 8 год. (30 хв. на 1 бесіду).

Форма проведення: цикл бесід.

Обладнання та наочність: тематика бесід; пам'ятки: „Життя після звільнення залежить тільки від тебе”, „Органи, установи та організації, на які покладається підтримка осіб, що повернулися і місць позбавлення волі”, „Соціальні служби для тебе”.

**Тематика циклу бесід
„Як вижити після звільнення”**

№ п/п	Тема бесіди
Бесіда 1.	Паспорт – основний документ громадянина
Бесіда 2.	Про Центр зайнятості
Бесіда 3.	Як влаштуватися на роботу?
Бесіда 4.	Наймаєшся на роботу? Знай свої права!
Бесіда 5.	Медична допомога. Власність на житло
Бесіда 6.	Що таке житлова субсидія?
Бесіда 7.	Як можна знімати квартиру або кімнату?
Бесіда 8.	Що таке соціальне житло?
Бесіда 9.	Сім'я – осередок суспільства.
Бесіда 10.	Як не допустити конфліктів у майбутній родині?
Бесіда 11.	Як планувати свій бюджет.
Бесіда 12.	Що таке кредит?
Бесіда 13.	Як розпочати власну справу?
Бесіда 14.	Що треба знати про наслідки статевих стосунків?
Бесіда 15.	Основне про ВЛІ-СНІД.
Бесіда 16.	Деякі поради, які допоможуть у спілкуванні з людьми.

Пам'ятка засудженому

„ЖИТТЯ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАЛЕЖИТЬ ТІЛЬКИ ВІД ТЕБЕ! ”

Тобі буде легше, якщо Ти, ще завершуючи термін перебування в колонії, почнеш продумувати, планувати своє життя після звільнення. Візьми в руки аркуш паперу і напиши кілька пунктів:

1. Головна мета (якою бачиш своє життя, ким Ти хочеш стати).
2. Що потрібно робити для того, щоб досягти цієї мети.
3. Постав для себе кілька маленьких цілей: де жити, де вчитися, де працювати, з ким спілкуватися і зустрічатися.
4. Перерахуй свої якості характеру, котрі допоможуть досягти мети, і яких якостей Тобі ще не вистачає і їх потрібно розвивати.
5. Подумай, що може заважати Тобі на шляху до мети, які труднощі у Тебе будуть.
6. Відповідай, як можна подолати ці труднощі, ЩО чи ХТО може допомогти Тобі в цьому.
7. Продумай запасні варіанти (що Ти будеш робити, якщо щось буде йти не за планом або що не буде виходити).

Плануй все, що збираєшся робити. Легше йти до мети, якщо Ти вже знаєш, як до неї треба йти. Збережи цей лист з планом Твого життя – будеш дивитися на нього і звіряти свої кроки.

Головне! Після виходу у самостійне життя – не здаватися перед життєвими труднощами. Тобі потрібно бути готовим до того, що в реальному житті буде дуже багато проблем. Твої права можуть порушуватися. Ти можеш зіткнутися з тим, що люди, від яких залежить вирішення важливого для Тебе питання, не будуть йти Тобі на зустріч.

У цьому випадку в Тебе є два варіанти:

1. Скаржитися на життя, нити, спитися, опуститися і стати кінченим людиною.
2. Знати свої права і вміти їх відстоювати, звертатися за допомогою в різні організації і вирішувати проблеми разом.

Пам'ятка засудженому

„ОРГАНИ, УСТАНОВИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ, НА ЯКІ ПОКЛАДАЄТЬСЯ ПІДТРИМКА ОСІБ, ЩО ПОВЕРНУЛИСЯ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ”

1. Місцеві органи виконавчої влади (міськвиконкоми, райвиконкоми, сільські ради).
2. Центри соціальної адаптації.
3. Служби у справах дітей.
4. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.
5. Спостережні комісії при виконавчих комітетах (міськвиконкомах, райвиконкомах).
6. Органи соціального захисту населення.
7. Органи охорони здоров'я.
8. Органи внутрішніх справ.
9. Центри зайнятості.
10. Служби психологічної допомоги.

Пам'ятка засудженому

Вислухає, підтримає, допоможе! СОЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ ДЛЯ ТЕБЕ

Пропонуємо Тобі перелік організацій та служб, куди можна звернутися у разі виникнення проблем.

Організація	Чим може допомогти
Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	<ul style="list-style-type: none"> • Безкоштовна юридична консультація; • Консультації психолога; • Сприяння у працевлаштуванні; • Допомога у відновленні документів; • Інформування про шкоду куріння, алкоголю та інших наркотиків; • Залучення до волонтерської роботи (надання допомоги нужденним).

Служба у справах дітей (тільки для тих, кому немає 18 років або у кого є діти до 18 років)	<ul style="list-style-type: none"> • Захист майнових прав, права на житло; • Допомога у встановленні контакту з родичами; • Тимчасове проживання в притулку; • Допомога у відновленні документів; • Сприяння в отриманні освіти, працевлаштуванні.
Відділ праці та соціального захисту населення	<ul style="list-style-type: none"> • Допомога в отриманні грошових виплат по малозабезпеченості, та інших; • Оформлення пільгових субсидій на оплату за комунальні послуги.
Громадські організації	<ul style="list-style-type: none"> • У залежності від того, чим займається організація, Громадські організації бувають різної спрямованості: одні можуть надати допомогу одягом, інші дати безкоштовну юридичну консультацію, треті взагалі нічим не допоможуть, оскільки займаються питаннями екології.
Відділ освіти („міськвно” або „райвно”)	<ul style="list-style-type: none"> • Сприяння в отриманні подальшої освіти; • Виплата одноразової грошової допомоги по досягненню 18 років.
Пенсійний фонд	<ul style="list-style-type: none"> • Оформлення та виплата пенсії по втраті годувальника.
Державна нотаріальна контора	<ul style="list-style-type: none"> • Допомога у вирішенні питань отримання спадщини від померлих родичів.
Центр зайнятості	<ul style="list-style-type: none"> • Направлення на навчання іншої спеціальності; • Працевлаштування.
Відділ юстиції	<ul style="list-style-type: none"> • Безкоштовна юридична консультація; • Допомога в оформленні документів, написанні заяв.
РАЦСи	<ul style="list-style-type: none"> • Реєстрація актів цивільного стану (свідоцтво про шлюб, народження дитини, смерті).
Кримінально-виконавчі інспекції, Органи внутрішніх справ	<ul style="list-style-type: none"> • Постанова на облік.

Де можна знайти всі ці перераховані організації, потрібно запитати у виконкомі міста або району, у якому Ти будеш жити.

Бесіда 1. „Паспорт – основний документ громадянина”

Паспорт громадянина України є документом, що засвідчує особу власника та підтверджує громадянство України.

Вносити до паспорта записи, не передбачені законодавчими актами України, забороняється. Записи, вклеювання фотокарток і відмітки у паспорті здійснюються паспортною службою.

У паспорт при досягненні громадянином 25- і 45-річного віку вклеюються нові фотокартки, що відповідають його віку. Паспорт, у якому не вклеєні такі фотокартки по досягненні його власником зазначеного віку, вважається недійсним.

За видачу паспорта утримується державне мито.

Для вклеювання в паспорт нових фотокарток при досягненні громадянином 25- і 45-річного віку подаються паспорт і дві фотокартки зазначеного розміру.

Про втрату паспорта громадянин зобов'язаний негайно повідомити паспортну службу, яка видає тимчасове посвідчення, що підтверджує особу громадянина.

Порядок відновлення паспорта громадянина України

Видача та обмін паспортів проводиться відділами з питань громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб міських (районних) відділів МВС України.

Якщо паспорт є в наявності, але не придатний для використання, він підлягає обміну. Для обміну паспорта громадянин подає паспорт, який прийшов в непридатність, заяву згідно зі встановленою МВС України формою, дві фотографії 35x45мм., документ, що підтверджує сплату держмита. Ці документи подаються не пізніше місяця з дня, коли паспорт прийшов в непридатний стан.

Якщо паспорт втрачено, громадянин повинен повідомити про це у відділ з питань громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС.

Якщо паспорт вкрадений, заява подається до чергової частини відділів МВС. Про прийняття таких заяв громадянам видаються довідки, які будуть підставою для закладу справи про видачу паспорта, замість вкраденого.

Проведення у справі про втрату паспорта **повинно бути закінчено протягом місяця, а у виняткових випадках**, коли необхідне проведення спеціальної перевірки, цей термін може бути продовжений на строк **не більше ще одного місяця**.

На час підготовки нового паспорта, людині можуть видати тимчасове посвідчення особи строком до 3-х місяців, по якому він може тимчасово прописатися і працевлаштуватися.

Бесіда 2. „Про Центр зайнятості”.

Ти належиш до категорії працездатних громадян у працездатному віці.

Центр зайнятості:

- пропонує роботу за Твоєю професією, спеціальністю;
- якщо у Тебе немає професії – знаходять іншу роботу з урахуванням Твоїх бажань і того, яка робота потрібна суспільству;
- при необхідності Тебе можуть направити на навчання новій професії (спеціальності) з наступним працевлаштуванням.

Для реєстрації в Центрі зайнятості Тобі необхідно пред'явити наступні документи:

- Паспорт;
- Трудову книжку (якщо вона є);
- Документ про освіту.

Після реєстрації в центрі зайнятості тобі виплачується щомісячна допомога.

Якщо Ти відмовився від двох пропозицій роботи, то Ти не можеш бути визнаний безробітним. Тебе знімають з обліку на 6 місяців.

Якщо немає бажаної роботи за Твоєю професією або новою спеціальністю (яку Ти вже отримав завдяки Центру зайнятості), Тебе визнають безробітним і призначають матеріальну допомогу. Для цього Тобі треба особисто подати до Центру зайнятості письмову заяву про отримання статусу безробітного та заяву про те, що Ти не отримуєш зарплату й інших доходів не маєш.

Бесіда 3. „Як влаштуватися на роботу?“

Спочатку Тобі слід пройти медичний огляд у лікарні.

При працевлаштуванні на роботу зазвичай спочатку проходять співбесіду з роботодавцем. Після успішного проходження співбесіди, роботодавець зобов'язаний укласти з Тобою трудовий договір у письмовій формі.

Трудовий договір – це угода між Тобою і власником підприємства. За трудовим договором Ти зобов'язаний:

- виконувати роботу, яка записана в цьому договорі;
- дотримуватися правил дисципліни і внутрішнього трудового розпорядку.

Власник підприємства зобов'язаний:

- виплачувати Тобі заробітну плату;
- забезпечити умови праці, необхідні для виконання роботи.

Трудовий договір може бути укладений тільки у письмовій формі. У договорі повинно бути записано:

- Робота, яку Ти зобов'язаний виконувати;
- Твої обов'язки і права;
- Права та обов'язки роботодавця;
- Обставини розірвання договору.

Якщо Тебе звільнили з роботи, і Ти не знайшов іншу – не пізніше 7 днів після звільнення Ти повинен звернутися до Центру зайнятості і стати на облік.

Як ще можна шукати роботу?

Шукати роботу можна також переглядаючи оголошення в газетах, журналах. Або ж читаючи оголошення на вулиці.

Коли читаєш оголошення, будь уважний до змісту оголошень, які:

- Пропонують велику заробітну плату;
- Які пропонують роботу в інших країнах (це може бути торгівля людьми тощо);
- У яких не йдеться конкретно, що необхідно робити.

У таких ситуаціях людей часто обманюють. Тебе можуть використовувати і, звичайно ж, не заплатити, або Ти можеш потрапити в яку-небудь кримінальну компанію.

При розмові з роботодавцем, директором:

- Не запізнюйся на зустріч;
- Будь чисто й акуратно одягнений;
- Слухай уважно;
- Питай чомно і конкретно;
- Коли відповідаєш на питання – думай, не поспішай;
- Розкажи про те, що можеш робити, але не хвалися;
- Про заробітну плату питай в кінці розмови.

А також:

- Не плати гроші за те, щоб Тебе взяли на роботу;
- Не віддавай оригінали своїх документів;
- Уважно читай договори, контракти, особливо перед тим,

як будеш їх підписувати;

- Будь дуже обережний, коли Тобі пропонують працювати деякий час випробувальний термін. За це, звичайно, не платять, а після того, як Ти попрацюєш – можуть не заплатити. І буде чудово, якщо після цього випробувального терміну Тебе таки візьмуть на постійну роботу, а якщо ні? Погоджуватися або не погоджуватися працювати на випробувальному терміні – дивися на свої обставини і

вирішуй сам. Старайся „підстрахуватися” – взяти з роботодавця (того, хто пропонує Тобі роботу) які-небудь гарантії;

- Не соромся запитувати про те, що Тебе цікавить.

Усі питання, що стосуються роботи та відпочинку, а також працевлаштування регулює Кодекс законів про працю України. Якщо Тебе щось зацікавить – почитай або розпитай юриста в Центрі зайнятості.

Бесіда 4. „Наймаєшся на роботу? Знай свої права!”

Якщо людині, яка не має спеціальної освіти і не володіє знаннями про особливості законодавства про працю, задати питання, які документи оформляються при прийомі на роботу, як оформляється трудовий договір, що таке випробний термін і чим він відрізняється від стажування, то не кожен на нього відразу дасть правильну відповідь, а багато хто й зовсім грубо помиляться. На шкоду собі.

Цією юридичної неграмотністю людей і користуються недобросовісні роботодавці, наймаючи працівників. Мова в даному випадку не йде про оформлення трудової угоди або, навіть у випадку підписання якоїсь паперу, вона може не мати надалі ніякої юридичної сили.

Найчастіше працівник навіть і не знає, а в деяких випадках і не цікавиться, чи зроблено відповідний запис у його трудовій книжці, якщо така є, чи здійснюється відрахування з його заробітної плати страхових внесків та ін. Людина, набувши надію на працевлаштування, особливо в нинішній час, радіє її наявності, радіє тій заробітній платі, яку йому виплачує роботодавець і якось за всім цим забуває про своє майбутнє. Забуває про те, що він може захворіти і потрібно піти на оплачуваний лікарняний, жінці – піти в декрет ...

Роботодавець же, користуючись відсутністю трудового договору, часто виплачує мізерні суми, а то й зовсім, без усяких на те причин і пояснень, відмовляє в їх виплаті. Нерідкі, а в останній час і зовсім почастишали випадки так званого „Обов’язкового стажування” (деякі роботодавці називають його „випробувальним терміном”. За цим слідує обіцянка – якщо ви нам підійдете, ми вас візьмемо на роботу. Зараз, під час тотального безробіття, почувши чарівне: „ми вас візьмемо”, рідко, хто звертає увагу на приставку: „Потім. Якщо ви нам сподобається”. Новоприйнятий

працівник щосили працює, заробляючи „бали” у начальства. Але проходить час, і він чує – на жаль, ваша кандидатура нам не підійшла.

У результаті таких маніпуляцій роботодавець отримує безплатну робочу силу, не контрольований дохід, ні про які виплати до Пенсійного фонду мови не йде. Працівник же, в даній ситуації, виявляється практично безправним і в разі звернення за допомогою в правоохоронні, у тому числі і податкові органи, захистити його інтереси проблематично. Адже за відсутності договору або інших документів, що підтверджують трудові взаємовідносини працівника і працедавця, зібрати докази протиправної діяльності працедавця і притягнути його до відповідальності за порушення трудового законодавства дуже важко. У більшості випадків інформація про те, що громадянин працював на даному підприємстві, відсутня, і при опитуванні посадових осіб частіше отримуються відповіді про те, що бачать людину вперше і претензії, які вона пред’являє, безпідставні.

Бесіда 5. „Медична допомога. Власність на житло”.

Тобі забезпечується надання медичної допомоги за місцем проживання або за місцем реєстрації.

У випадку відсутності в тебе місця проживання або місця реєстрації надання медичної допомоги буде здійснюється за направленням органів, установ і організацій, котрі здійснюють соціальний патронаж (спостережні комісії при міськвиконкоммах та райвиконкоммах, центри соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді).

Жиле приміщення зберігається за тимчасово відсутнім наймачем або членами його сім’ї понад шість місяців; у разі взяття під варту або засудження до арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк – протягом всього часу перебування під вартою або відбування покарання (ЖКП ст.71).

Бесіда 6. „Що таке житлова субсидія?”

Проживаючи в квартирі або гуртожитку, Ти платиш за житлово-комунальні послуги: за житлову площу, воду, електроенергію, газ, каналізацію, за вивіз сміття, а проживаючи в приватному будинку – за природний газ або тверде паливо (вугілля).

Житлова субсидія – пільга, за якої держава виплачує за людину частину грошей, які він повинен сплачувати за проживання у квартирі, будинку, гуртожитку за житлово-комунальні послуги.

Перш за все, звернися до відділу по призначенню субсидій (він знаходиться в будівлі виконавчого комітету районної чи міської держадміністрації). І дізнайся, чи маєш Ти право на оформлення житлової субсидії.

Для оформлення субсидії повинні виконуватися такі умови:

- Щоб Твій середньомісячний дохід (сюди входять усі гроші, які Ти отримуєш, наприклад: зарплата, пенсія по втраті годувальника, допомога по безробіттю, пенсія, стипендія та інші) був не більше 50% (половини) прожиткового мінімуму на одну особу на місяць (тобто, якщо прожитковий мінімум, приблизно, 600 грн., а ця цифра постійно збільшується через кожні 3 місяці, то Твій дохід повинен бути не більше 300 грн.).

- При призначенні субсидії вважається, що Ти повинен платити за житлово-комунальні послуги 15% свого середньомісячного доходу (а якщо Тобі вже більше 18 років – 20%).

Ось у чому полягає ця субсидія. Наприклад, Твій середньомісячний дохід – 300 грн. (тобто половина прожиткового мінімуму – 600 грн.), А за комунальні послуги в місяць Тобі доводиться платити – 140 грн. Тоді Ти платиш 20% від 600 грн., тобто 120 грн. за комунальні послуги, **а держава доплачує за тебе різницю 20 грн.:** $140 - 120 = 20$ грн. Не дуже багато, але все-таки допомога.

Для оформлення субсидії на житлово-комунальні послуги потрібно:

- Звернутися до відділу по призначенню субсидій;
- Принести довідку про склад сім'ї (навіть якщо Ти живеш в гуртожитку один). Її дають у паспортному столі Твого гуртожитку (або в паспортному столі району або міста, якщо Ти живеш не в гуртожитку);
- Довідку про нарахування комунальних послуг;

Субсидія оформляється на півроку (через наступні 6 місяців її потрібно оформляти знову, готуючи ті ж самі документи).

Бесіда 7. „Як можна знімати квартиру або кімнату?“

Для тих, у кого немає можливості жити в гуртожитку або купити своє власне житло, є ще один варіант – теж не дешевий – знімати квартиру або кімнату в чийсь квартирі. У цьому випадку кімната або квартира Тобі не належить. Ти просто живеш в ній і за

це платиш гроші її господареві (стільки, за скільки ви з ним домовитесь).

Ти можеш жити в ній сам або з господарем, або з іншими людьми, які теж, як Ти, її знімають.

Для того, щоб знімати квартиру, потрібно підписати з її господарем договір найму (оренди) житла (його зразок можуть дати в **житловому відділі** виконкому держадміністрації, там, де Ти стаєш на квартирний облік), у ньому буде написаний термін, на який Ти її знімаєш, скільки будеш за це платити. Господар на цей термін може прописати Тебе в квартиру, і це дасть Тобі змогу стати в чергу на житло. Цей договір засвідчує нотаріус. **Але в реальному житті ніхто такі договори не підписує. Просто людина живе (не прописана) і за це платить господареві.**

Як зняти кімнату або квартиру:

- читай оголошення на вулицях і в газетах, у яких написано, що люди здають квартиру (кімнату);
- зустрінися з її господарем та обговорити всі умови;
- постарайся домовитись, щоб Ти платив за 1 місяць вперед, а не за кілька місяців чи півроку. На всяк випадок: якщо Тобі доведеться покинути квартиру – навряд чи хтось поверне Тобі гроші за півроку. А за місяць буде не дуже багато.

Бесіда 8. „Що таке соціальне житло?”

Для тих у кого, немає власного житла і немає можливості його швидко отримати, держава придумало ще один спосіб підтримки – надання соціального житла, але на жаль на сьогоднішній день ця система ще не реалізується на практиці.

Соціальне житло надається тим людям, у яких немає свого житла і немає великих грошей, щоб його зняти.

1. Соціальне житло надається не назавжди, а тимчасово, на певний строк.
2. Соціальне житло – не Твоя власність, Ти живеш там, чекаючи, коли Тобі дадуть власну квартиру.
3. Плата за соціальне житло, світло, газ, воду, яку використовує людина, значно нижче, ніж якби він проживав у власній або орендованій квартирі. Ця плата залежить від того, який дохід отримує людина.

4. Якщо людині ніде жити зовсім, то ще перед в'їздом у соціальне житло, їй можуть надати кімнату в соціальному гуртожитку. Плата за таке проживання теж знижена.

5. Для отримання соціального житла людина повинна стати на соціальний квартирний облік, написати заяву в житловому відділі виконкому того міста чи району, у якому вона жила до арешту.

6. При отриманні соціального житла людина підписує договір найму, у якому вказано, скільки вона буде платити за проживання, перелік комунальних послуг, які вона буде отримувати, умови, за яких її можуть виселити і багато іншого.

Кому дають соціальне житло?

- Тим, кому зовсім ніде жити або вони проживають у гуртожитку;
- Ті, у кого місячний дохід (усі гроші, що отримують) менше прожиткового.

Людину знімають з черги на соціальне житло, якщо:

- Збільшилися її доходи;
- Вона переїхала жити в інше місто або район;
- Вона подавала в документах про себе неправдиву інформацію.

Будемо сподіватися, що через кілька років ця система буде відпрацьована настільки, що у Тебе не виникне проблем, якщо Ти захочеш скористатися соціальним житлом.

Бесіда 9. „Сім'я – осередок суспільства”.

Сім'я – це коли люди живуть разом, ведуть загальний побут, мають права і обов'язки у відношенні один до одного.

Що відбувається в родині?

1. Народження і виховання дітей. Ті, у кого є бажання піклуватися про дітей, любити, виховувати, готувати їх до життя – стають батьком і матір'ю.

2. Члени сім'ї працюють, піклуються одне про одного: годують, одягають, ведуть загальний побут, господарство.

3. Члени сім'ї підтримують один одного в труднощах, ділять радість і горе, допомагають один одному, проводять разом вільний час.

4. Члени сім'ї вступають у сексуальні відносини.

Сім'я створюється на основі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення. Також може бути створена прийомна сім'я чи дитячий будинок сімейного типу.

Шлюб – союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному **органі реєстрації актів цивільного стану (РАЦС)**. Як правило, він знаходиться в будівлі міської або районної держадміністрації.

Шлюб укладається тільки за згодою жінки і чоловіка. Примушувати до шлюбу не можна.

Шлюб укладається для стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей.

Дружина і чоловік (вони ще називаються подружжям) можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі.

У повторний шлюб можна вступати тільки після розлучення і розірвання (скасування) попереднього шлюбу.

У шлюбі між собою **не можуть** перебувати:

- рідні брат і сестра;
- двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця;
- усиновитель і усиновлена ним дитина.

Якщо Ви хочете зареєструвати шлюб, стати чоловіком і дружиною:

- дівчатам можна виходити заміж з 17 років, а хлопцям одружитися з 18 років;

- потрібно подати заяву в РАЦС, у якій написано, що Ти і Твоя обраниця бажаєте вступити в шлюб. Заява подається Вами особисто;

- при подачі заяви потрібно заплатити держмитю і за оформлення документів (ця сума може бути різною, але вона не дуже велика).

Якщо Ви подали заяву про реєстрацію шлюбу, то вважаєтеся зарученими. Але після заручин людина може і не вступити в шлюб. Це може бути викликано аморальною поведінкою нареченої або нареченого (зрада, учинення злочину), прихованням нею (ним) якихось важливих обставин (тяжка хвороба, наявність дитини, судимість тощо).

Зверни увагу! Після того як Ви подали заяву про реєстрацію шлюбу, Ви зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я. Для цього потрібно пройти медичне обстеження в лікарні.

Результати медичного обстеження – таємниця, і повідомляються тільки Вам.

Приховування важкої хвороби, небезпечної для другого з подружжя, їхніх майбутніх дітей, може бути причиною для розірвання шлюбу.

- у РАЦСі Вас ознайомлять з правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків та попередять про відповідальність;
- шлюб реєструється, а весілля проводиться після 1 місяця з дня подання заяви;
- при наявності поважних причин можуть дозволити реєстрацію шлюбу та весілля раніше 1 місяця;
- якщо наречена вагітна або вже народила дитину, шлюб можуть зареєструвати в день подання заяви;
- присутність нареченого і нареченої в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою.

Вступаючи в шлюб, Ти маєш право:

- Обрати прізвище свого чоловіка (або дружини) як ваше загальне прізвище;
- Не міняти прізвище зовсім;
- Приєднати до свого прізвища прізвище чоловіка (або дружини), тоді вийде подвійна.

Що таке шлюбний договір?

Шлюбний договір підписується тими, хто подав заяву про реєстрацію шлюбу (але це тільки за бажанням майбутніх дружини та чоловіка, його можна не укладати зовсім).

Він укладається в письмовій формі і потім завіряється у нотаріуса.

У цьому договорі обговорюються майнові відносини між подружжям (тобто пов'язані з тією власністю, тією технікою, речами, які їм уже належать або вони куплять, придбають в майбутньому, живучи разом – чиї саме вони будуть, кому вони дістануться, якщо раптом чоловік і дружина розлучаться), визначаються їхні майнові права та обов'язки.

Якщо жінка та чоловік живуть разом без реєстрації шлюбу вони вважаються сім'єю, але у них немає прав і обов'язків подружжя.

Тільки при укладенні шлюбу у них виникають права і обов'язки подружжя.

Подружжя зобов'язане:

- дбати, допомагати, любити, поважати один одного і дітей;
- жінка та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній;
- дружина і чоловік разом зобов'язані матеріально забезпечувати родину.

Чоловік і дружина мають право на:

- особисту свободу;
- рівні права (повага до себе, своїх звичок та уподобань);
- фізичний і духовний розвиток;
- отримання освіти і прояв своїх здібностей;
- працю і відпочинок тощо.

Відповіді на всі питання, які стосуються шлюбу, майбутнього сімейного життя, Ти можеш почитати в Сімейному Кодексі України, або розпитати у працівників РАЦСу.

Бесіда 10. „Як не допустити конфліктів у майбутній родині?”

Отже, ми з'ясували, що сім'я ґрунтується не тільки на правах, але і на обов'язках, тобто треба не тільки брати, але й віддавати. Часто нерозуміння цього, а також егоїзм (коли людина думає тільки про себе і не думає про інших) призводять до непорозумінь і конфліктів в сім'ї.

Якими якостями потрібно володіти дружині та чоловікові?

Дружина: відповідальна, добра, уважна, турботлива, вірна, поважає чоловіка, не змінює йому, прислухається до його думки, не грубить, допомагає йому.

Чоловік: відповідальний, добрий, уважний, турботливий, вірний, поважає свою дружину, не зраджує їй, прислухається до її думки, не грубить, допомагає їй.

Щоб не конфліктувати з членами сім'ї:

- поважай інших членів сім'ї та цінуй їх;
- цікався справами, життям інших членів сім'ї;
- спокійно вирішуй конфлікти – тільки слабкі люди використовують силу при суперечках, а особливо, при розмові з членами сім'ї;
- старайся спілкуватися з ними „по-людськи”: крики і стукіт дверима ніколи не давали позитивного результату;

- кожен день розмовляй з членами своєї сім'ї, повідомляй їм новини з Твого життя;
  - не обманюй. Пам'ятай: усе таємне рано чи пізно завжди стає явним;
  - якщо відбулася сварка, і Ти відчуваєш себе винуватим, відкинь цю дурну й нікому не потрібну гордість і знайди в собі сили підійти першим і попросити вибачення. Поваги від цього Ти зовсім не втратиш;
  - якщо Ти затримуєшся, то обов'язково зателефонуй або попередь заздалегідь, що ввечері Ти запізнишся – Твої близькі переживають за Тебе, бережи їх;
  - старайся розуміти їх, питаючи: чому вони саме так вчинили?;
  - роби їм приємно, даруй подарунки;
  - якщо Ти сердишся на щось – не зривай злість на близьких. Це нерозумно і призводить до поганих наслідків;
  - не роби „на зло”. Гірше в кінцевому результаті буде тільки Тобі;
  - кожен день говори і показуй, що Ти любиш їх: обіймай, цілуй;
  - радься з членами своєї сім'ї, приймаючи якесь важливе рішення;
    - не робіть зауважень один одному при сторонніх;
    - не змінюй своїй дружині (чоловікові).
- Повага, допомога одному і довіра – ось три речі, розвиваючи і підтримуючи які в сім'ї, можна прожити в мирі та злагоді все життя.

Бесіда 11. „Як планувати свій бюджет”.

Навіщо треба вміти складати свій бюджет:

- Щоб не потрапляти в борги, які доводиться повертати, і які можуть сильно зіпсувати Твої стосунки зі знайомими, друзями;
- Щоб не сидіти місяць голодним, зпустивши всі гроші в якомусь ігровому автоматі;

Як планувати бюджет.

Заведи зошит, у яку будеш записувати свій **бюджет, тобто доходи і витрати** – це тільки спочатку здається важким і нудним, але Ти швидко звикнеш, і це допоможе Тобі правильно витрачати

свої гроші: купувати тільки те, що Тобі дійсно необхідно, не витратити їх даремно.

Доходи – усі гроші, які в Тебе є. Це може бути стипендія, пенсія, різні види допомоги, гроші, які Ти заробляєш.

Витрати – це ті гроші, які Ти витратив на що-небудь.

На що Тобі доведеться витратити гроші, Твої витрати:

- Майже кожен день Ти будеш купувати продукти.
- Раз на місяць платити за житло, воду, світло, газ.
- Витратити на проїзд.
- Декілька разів на місяць купувати предмети особистої гігієни (мило, зубна паста, пральний порошок, зубна щітка, у т. ч. шкарпетки, нижня білизна тощо).
- Приблизно раз на сезон – одяг та взуття. У Тебе має бути одяг на літо, зиму, весну, осінь.
- Можуть бути і непередбачені витрати, коли Ти не думав на це витратити гроші, а довелося.

Правильно плануючи свій бюджет (доходи і витрати), Ти помітиш, що Тобі завжди на все буде вистачати, і не доведеться позичати гроші в борг, – тим Ти позбавиш себе від багатьох проблем.

Важливо, щоб Ти бачив, що потрібно Тобі в першу чергу, що корисніше буде купити саме сьогодні, а з чим можна почекати, без чого можна обійтися. У самостійному житті Тобі щодня доведеться розпоряджатися грошима. І від того, наскільки правильно Ти будеш це робити, буде залежати Твоє матеріальне благополуччя, а в майбутньому – і достаток Твоєї родини.

Бесіда 12. „Що таке кредит?”

Кредит – це коли Ти береш в борг у банку суму грошей, яку Ти можеш витратити тільки на те, що дозволить банк (наприклад, здобути освіту або купити квартиру, або меблі і побутову техніку). Після цього протягом певного часу (кілька місяців, 1 рік, 5 років, більше 10 років) Ти зобов'язаний повернути банку борг – виплатити ту суму, яку Ти брав, і відсотки.

Відсотки по кредиту сплачуються за те, що Ти користуєшся грошима банку. Ця сума і називається відсотками. Вона додається до тієї суми, яку Ти позичив, і її теж потрібно повертати.

Що доброго в кредиті	Що поганого в кредиті
За допомогою кредиту можна зробити велику покупку: купити квартиру, оплатити навчання в інституті, отримати гроші на туристичну поїздку або медичну операцію.	Куплені в кредит речі, коли Ти повернеш борг банку, завжди виявляються дорожче, ніж Ти купуєш, коли відразу платиш гроші. Для багатьох великих покупок (наприклад, квартира, машина, меблі) потрібно мати чимало власних грошей, щоб заплатити початковий внесок – певну частину суми відразу при оформленні кредиту.
Річчю (пилососом, меблями, комп'ютером, автомобілем) можна користуватися відразу ж, а борг виплачувати поступово (в розстрочку).	Ти повинен повернути банку не тільки всю суму боргу, але ще і відсотки за користування цією сумою. Той товар, який Ти купиш (особливо якщо це машина або квартира, або ще щось таке дороге) не належить Тобі поки Ти повністю не розплатишся. Ця річ знаходиться в заставі у банку. Наприклад, Ти не зможеш продати машину без відома банку. А ось банк, навпаки, зможе її продати, якщо Ти не будеш вчасно розраховуватися за кредит.
Кредит оформляють швидко і Ти відразу забираєш річ.	Людина, яка оформляє кредит не завжди Тобі скаже про те, що крім суми боргу, відсотків, від Тебе ще будуть вимагати різні комісійні збори, штрафи за те, що не заплатив борг у зазначений день.
Підписання договору при оформленні кредиту, у якому буде все чітко написано, скільки грошей Ти повинен повертати щомісяця, які штрафи Тебе чекають, якщо Ти запізнишся заплатити.	Багато читають договори не уважно, довіряючи працівникам банку. А даремно! Часто людині доводиться платити набагато більше, ніж він думав, коли купував річ.
Деякі банки надають кредит з відстрочкою платежу. Це означає, що починати повертати банку борг можна не відразу, а через кілька місяців або навіть через роки після покупки.	Відсотки по такому кредиту будуть вище, тобто переплата буде ще більше.

Що потрібно знати при оформленні кредиту:

Для того, щоб Тобі видали кредит, Ти повинен регулярно і чимало заробляти.

Не вір рекламі, у якій пропонують купити щось „під нуль відсотків”. Це хитрощі. Насправді, усі відсотки магазин вже включив в ціну цього товару. Це легко перевірити – товари в кредит продаються за однією ціною, а ті ж самі товари за гроші без кредиту – за зовсім іншою, відсотків на 10 дешевше.

Перш ніж підписувати кредитний договір, дізнайся процентну ставку, кількість додаткових платежів, які Тобі доведеться повертати (комісійні, штрафи).

Нехай в договорі буде чітко вказано, скільки реальних грошей Тобі доведеться платити щомісяця. Тоді Ти побачиш, яку частину Твої зарплати або інших доходів Тобі доведеться повертати, та може краще буде відмовитися від кредиту. Адже після повернення частини боргу і відсотків, треба ще цілий місяць на щось жити, чимось харчуватися!

Порівняй умови різних банків, вибирай, де вигідніше для Тебе.

Якщо Ти порушиш договір і перестанеш повертати кредит, то банк подасть на Тебе до суду, а це може закінчитися в'язницею.

Не погоджуйся бути чимось поручителем. Поручитель – це людина, яка зобов'язується повернути кредит банку, якщо з певних причин той, хто бере кредит, перестає його виплачувати. Дуже часто люди обманюють своїх знайомих, друзів. Це відбувається так: хтось бере в кредит, наприклад, мобільний телефон вартістю 2000 грн. Сума, яку потрібно повертати: борг + відсотки + комісійні виходить = 2300, і той, хто просить друга бути поручителем говорить: „Я ж все одно буду сам повертати. Це просто на всяк випадок, банк так вимагає. Ми ж друзі!”. Але після цього спеціально не платить банку і обдуреному поручителю, щоб не мати проблем з міліцією, доводиться самому розплачуватися з банком, повертати ці 2300. У житті всяке буває, тому будь уважний.

Бесіда 13. „Як розпочати власну справу?”

Не думай про те, що якщо у тебе був термін покарання, то тобі не можна займатися власною справою. Менше думай про минуле.

Чимало людей сьогодні відкривають і організують свій власний бізнес. Забезпечують себе і свою сім'ю, а, заробивши додаткові гроші, розвивають далі свою справу, стають успішними бізнесменами. Але це не так легко, як може здаватися на перший погляд.

Підприємницька діяльність – діяльність людини, яка з метою отримання прибутку виробляє або продає якісь товари чи надає платні послуги (наприклад, перукарські, з організації перевезення вантажів тощо).

Що потрібно зробити, щоб відкрити свою власну справу:

- Досягти повноліття – 18 років;
- Мати комерційні ідеї (яким Ти бачиш свою справу, чим конкретно Ти хочеш займатися, що для цього потрібно);
- Підрахувати, скільки грошей потрібно для того, щоб почати справу. Існує таке поняття, як „стартовий капітал” – та сума грошей, яка потрібна для того, щоб „розкрутитися” спочатку ще до того, як отримаєш перший прибуток.
- Ти можеш навчитися правильно вести свій бюджет і не витратитися на всілякі дурниці, а відкласти їх під відсотки в банк.

Підрахувати, яка сума „стартового капіталу” Тобі потрібна, Тобі можуть допомогти або знайомі бізнесмени, або в Центрі зайнятості.

Щоб стати приватним підприємцем треба:

1. З’ясувати, де знаходиться орган державної реєстрації підприємців в тому районі чи місті, де Ти живеш. Він може перебувати у виконавчому комітеті міської чи районної адміністрації.

2. Тобі доведеться сходити перший раз в цей орган реєстрації, щоб дізнатися час прийому і реквізити рахунку в банку, на який треба заплатити реєстраційний збір.

3. Заплатити реєстраційний збір (він становить близько 35 грн.).

4. Зареєструватися приватним підприємцем. Для цього необхідні такі документи:

- Реєстраційна картка суб’єкта підприємницької діяльності – фізичної особи (видається в органі державної реєстрації і повинна бути заповнена особисто Тобою);
- Дві фотокартки форматом 3x4;
- Ідентифікаційний код;
- Оригінал або ксерокопія квитанції (чека) про те, що Ти заплатив реєстраційний збір.

Якщо в Тебе будуть вимагати ще якісь документи, крім перерахованих вище, то це – незаконно.

Не пізніше, ніж через 5 днів з дня подання документів, орган державної реєстрації зобов'язаний видати Тобі Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи. Це свідоцтво є Твоїм паспортом підприємця, документом про те, що твій бізнес легальний, тобто дозволений законом. Орган державної реєстрації зобов'язаний видати Тобі також 3 копії Свідоцтва, які будуть необхідні для подальшої реєстрації в державних органах. Часто буває, що цих копій взагалі не видають. У такому разі Тобі потрібно бути ввічливим, але наполягати на тому, щоб їх таки видали.

У 5-денний термін після отримання Свідоцтва про державну реєстрацію Ти повинен встати на облік у державній податковій службі (в органі реєстрації запитаєш, де вона знаходиться): Ти повинен звернутися до податкової служби в тому місті, районі, де Ти живеш.

У податковій інспекції:

1. Ти подаєш документи: заяву, копію Свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи (яке Тобі повинні були видати в органі державної реєстрації), паспорт. Вимагати від Тебе ще якісь документи – їм забороняється.

2. Обираєш для себе, чим саме будеш займатися (що продавати або які послуги надавати). У залежності від Твого вибору визначається і сума податку, який Ти будеш платити раз на місяць (або на 3 місяці).

Може відкрити власну справу і не здається дуже важким, але дуже важко буде саме почати, „розкрутити” її і при цьому не стати банкрутом, тобто втратити всі гроші.

Детальніше ознайомитися з особливостями реєстрації підприємницької діяльності в Україні Ти зможеш, звернувшись до Закону України „Про підприємництво”, або запитавши у відділі реєстрації підприємців у виконавчому комітеті району або міста, у якому ти будеш жити після звільнення.

Бесіда 14. „Що треба знати про наслідки статевого стосунку?”

Для того щоб уникнути проблем у сфері статевого стосунку, потрібно знати їх можливі **негативні наслідки**:

- **венеричні хвороби.** Їх викликають інфекції, які потрапляють в організм під час статевого акту – сифіліс, герпес, гонорея, трихомоніаз та ін.

Прояви	Що?	Коли? (Через який час після зараження)
Гнійні виділення, почервоніння, прискорене хворобливе сечовипускання	Гонорея	7-10 днів
Виділення із специфічним запахом, свербіж	Трихомоніаз	7-10 днів
Збільшення лімфовузлів, підвищення температури тіла, висип	Сифіліс	3-4 тижні
Почервоніння, пухирці, ерозії з болем і печінням	Герпес	Кілька днів – 2-3 місяці
Почервоніння, пухирці, ерозії з болем і печінням	Кондиломи	2-6 місяців
Склоподібні мізерні, сірого кольору виділення, які, нерідко, хворі не помічають	Хламідіоз	1 день – тиждень

У разі виявлення у себе таких симптомів, потрібно терміново звернутися до лікарні до лікаря-венеролога. Серйозними негативними наслідками можуть бути майбутнє безпліддя й імпотенція у чоловіків і нездатність народжувати у дівчат.

Найнебезпечніший з тих, що передаються статевим шляхом, вірус – це вірус імунодефіциту людини, який призводить до захворювання на СНІД та смерті людини.

- **небажана вагітність**, яка може бути шкідливою не тільки для здоров'я самої майбутньої матері і батька, може перешкодити їх життєвим планам, навчанню, роботі, але шкідлива для дитини. Дитина, що народилася небажаною, буде приречена на нелюбов і страждання в житті. Народжувати дитину жінка повинна тільки тоді, коли її організм і психіка готові до цього. Найкращий вік народжувати дітей – від 20 до 35 років. Часто небажана вагітність закінчується абортom.

- **аборт.** Це хірургічне переривання вагітності. Плід – ненароджену дитину – видаляють з організму жінки за кілька місяців до того, як вона повинна народжувати. Після абарту може настати ряд поганих наслідків: інфекції і запалення, біль, ймовірність залишитися безплідною, психологічна травма та ін.

Це повинні знати кожен чоловік і жінка.

Якщо ви зі своїм партнером вибрали сексуальні відносини, то обов'язково повинні використовувати **презервативи** (купувати їх тільки в аптеці!).

Це дозволяє уникнути величезної кількості проблем – небажаної вагітності, венеричних хвороб.

Крім презервативів є й інші способи захисту від зараження хворобами та вагітності під час сексу. Але вони можуть викликати алергію та інші погані явища. **Тож перед тим, як вибрати певний засіб, потрібно обов'язково порадитися з лікарем-гінекологом.** Грамотніше буде поговорити з фахівцем, а не слухати поради друзів і подруг в цьому питанні. І тут немає чого соромитися. Поки чоловік або жінка радяться з друзями, займаються самолікуванням, а не йдуть до фахівця, інфекція може розвиватися все гірше і гірше.

Бесіда 15. „Основне про ВІЛ-СНІД”.

ВІЛ – вірус імунодефіциту людини, що вражає різні клітини організму людини і, перш за все, імунної системи.

СНІД – синдром набутого імунного дефіциту людини – невиліковна хвороба, яка призводить до смерті людини.

Синдром – кілька ознак, які з'являються у хворої людини.

Придбаний – людина захворює, „підхоплює”, набуває цю хворобу.

Імунодефіцит – руйнується імунна система людини (що захищає його від різних хвороб).

Людина, яка заразилася ВІЛ, стає ВІЛ-інфікованим. ВІЛ-інфікований та хворий на СНІД – це не одне і те ж.

З моменту зараження ВІЛ до розвитку СНІДу може пройти від 7 до 15 років. Поки ВІЛ-інфікований не став хворим на СНІД, інфікована людина може відчувати себе добре, виглядати здоровою. Людина навіть може не підозрювати, що інфікована ВІЛ. По закінченню часу організм хворого стає дуже слабким, він не може чинити опір різним хворобам, і від цього людина помирає. Ліків від СНІДу поки немає.

Щоб захистити себе від вірусу, не заразитися, потрібно знати:

1. Вірус передається через певні рідини організму. Це – кров, сперма, пихові виділення, грудне молоко. Тобто будь-які, так звані рідкі середовища організму (у тому числі сльоза).

2. Найчастіше люди заражаються під час сексу (коли один з партнерів уже заражений). Тому, щоб уникнути зараження, потрібно не спати зі всіма підряд, та і до того ж використовувати презервативи.

3. Зараження відбувається при прямому попаданні крові інфікованої в організм здорової людини через пошкоджену шкіру (ранки, виразки або слизові оболонки). Наприклад, не можна користуватися разом з кимось одним шприцом. Так часто заражаються наркомани, які колються шприцами, коли на них залишаються маленькі крапельки крові інфікованої людини.

4. Від ВІЛ-інфікованої матері вірус може передатися до дитини під час вагітності, пологів або годування грудьми.

5. Не можна використовувати чужі прилади для гоління, татуювань, зубні щітки із залишками крові.

6. Не можна використовувати нестерилізовані інструменти для татуювань (краще їх зовсім не робити в звичайних кімнатних умовах).

Вірусом можна заразитися через:

- рукостискання;
- знаходження із зараженим в одному приміщенні і в транспорті;
- чхання, кашель;
- загальний із зараженим одяг;
- обійми і поцілунки;
- спільний посуд, постільна білизна та побутові предмети;
- гроші;
- якщо користуватися із зараженим загальною білизною, милом, рушником.

Тестування на ВІЛ.

Єдиний шлях визначити – заражена людина чи ні – здати кров на ВІЛ. Це можна зробити в будь-якому медичному закладі області. Суть методу полягає у виявленні в крові антитіла до вірусу. Якщо тест позитивний (антитіла виявлені) – людина заражена ВІЛ. Якщо тест негативний – людина або не заражена, або перебуває в „періоді серонегативного вікна” (коли вірус вже є в організмі, але дослідження крові ще не можуть цього підтвердити). Для впевненості обстежуваний здає кров додатково через певний час. Обстеження за бажанням людини може проводитися анонімно. Усі результати, позитивні або сумнівні, підтверджуються в лабораторії обласного центру з профілактики та боротьби зі СНІД.

Уяви людину, яка хоче зайнятися сексом з кимось. Звідки вона знає, заражений його партнер чи ні? Адже вона не знає, з ким вступали в статеві стосунки його подруга (або друг). Адже зараження протягом 7 років взагалі ніяк не виявляється. Заражена людина виглядає зовсім як здоровий, у нього нічого не болить, він може розносити цей вірус, заражати інших. Ти сам відповідаєш за свої вчинки. Роби висновки!

Бесіда 16. „Деякі поради, які допоможуть у спілкуванні з людьми”.

Стався до інших людей завжди так, як би Ти хотів, щоб ставилися до Тебе. І якщо Ти хочеш бути щасливим, щоб Тебе поважали і цінували інші, то Ти повинен з добром і повагою ставитися до людей, допомагати бідним і скривдженим, дбати не лише про себе, а й про інших. Не будь злим, заздрисним і жадібним, не завдавай шкоди іншим людям, і Ти станеш справжньою людиною.

Ми живемо серед людей: спілкуємося, проводимо час, працюємо, встановлюємо відносини. І це вимагає від кожного знання норм і правил поведінки, без знання яких ми не можемо обійтися у повсякденному житті. В іншому випадку нас будуть сприймати як ненормальних.

Ось декілька прикладів ситуацій, у яких у Тебе буде можливість відчуватися впевнено і показати свою повагу до людини.

Якщо Ти хочеш познайомитися з людиною, дуже важливо вміти представлятися:

- Чітко вимовляй своє ім'я і, якщо захочеш – прізвище, місце, де Ти вчишся чи щось інше;
- Якщо Ти звертаєшся до когось з проханням, не забудь сказати „будь ласка” (навіть своєму ровеснику або особі молодше за Тебе);
- Якщо хтось Тобі допомагає, робить щось для Тебе, то не забувай дякувати йому за допомогу;
- Якщо при розмові Ти не згоден з тим, що хтось говорить – не треба кричати і сперечатися. Кожен має право на свою точку зору.

Значення для людей має також Твій зовнішній вигляд:

- Одягайся охайно, це робить людину більш привабливою для оточуючих. Бути чисто і акуратно одягненим – це завжди модно;

- І дівчина, і хлопець завжди повинні мати при собі носову хустку;
- Завжди думай про те, як слід одягнутися на прогулянку, на навчання, на роботу або коли йдеш у гості. Якщо, наприклад, це похід в театр – дуже нерозумно буде виглядати людина в спортивному одязі.

Ось кілька правил, яких повинен дотримуватися хлопець у присутності дівчини чи жінки:

- По вулиці хлопець повинен йти зліва від дівчини. З правого боку йдуть лише військовослужбовці, які мають бути готовими віддати честь;
  - Хлопець, який супроводжує дівчину, не повинен курити чи тримати пляшку;
  - Якщо хлопець і дівчина відправляються кудись на таксі, то хлопець, підійшовши до машини, відкриває перед нею двері. Першою сідає дівчина, а хлопець – поруч з нею; а виходячи з автомобіля, він виходить першим і допомагає вийти дівчині, подаючи їй руку;
  - Перед входом у приміщення хлопець відкриває для дівчини двері, а сам заходить після неї;
  - Спускаючись по сходах, хлопець повинен йти на одну-дві сходинки попереду дівчата, а піднімаючись – на одну-дві сходинки позаду неї;
  - Якщо дівчина спіткнулася або посковзнулася, хлопець повинен підтримати її;
  - У приміщенні юнак не повинен сідати раніше дівчини;
  - У приміщенні хлопець допомагає дівчині зняти, а потім одягнути верхній одяг (куртку, пальто, шубу);
  - Хлопець завжди допомагає дівчині, жінці нести важкі речі.
- Знання цих правил і дотримання їх, допоможе не тільки юнакам і дівчатам завжди виглядати модним, вихованим, це справляє гарне враження на оточуючих.

При розмові:

- Не нервуй, залиш руки в спокої, не чіпай постійно кишені або краватку, гудзики, рукава одягу, речі поруч з собою тощо;
- Дівчині або жінці не треба „гратися” своїми кільцями, сережками, намистом, замочком сумки, не накручувати на палець волосся;

- Тримай руки спокійно, зціпивши пальці в „замок”;
- Коли додають і розмішують цукор в чаї або каві – не стукай ложкою об чашку;
- Коли розмовляєш з кимось, не повертайся спиною;
- Не треба свербіти;
- Некрасиво „клатати” суглобами на пальцях чи стукати пальцями;
- Не смійся дуже голосно і часто;
- Не вимовляй слів-паразитів („е ..., ну ... ” та ін.).

Дуже негарно і неважливо:

- Показувати пальцем, особливо на людину;
- Нігтями пальців чистити зуби;
- Чистити черевики низом штанів;
- Часто поглядати на годинник під час розмови з гостем, дівчиною;
- Підтягувати штани;
- Голосно стукати дверима (навіть під час суперечки). Це не доводить, що Ти прав, а лише показує, що у Тебе не все гаразд з нервами.

На жаль, багато людей не знають і не вмють користуватися правилами поведінки в суспільстві. І це Твоя особиста справа: дотримуватися правил, вести себе так, як виховані жінки і чоловіки у всьому світі, чи сміятися над ними, і залишатися в очах інших, вибач, „дурнем”.

Якщо у Тебе ще залишилися питання, які стосуються поведінки в суспільстві, серед людей, Ти зможеш прочитати про все самостійно. Звернись в бібліотеку.

Бажаємо успіху!

2.3. Трудове виховання

Назва заходу	К-ть годин	Форма
Справа твого життя	1	Виховний захід
Цікавий світ професій (для 14 – 15 років)	1	Виховна година
У світі професій (для 16 – 17 років)	1	Година спілкування
Ким бути і яким бути	1	Виховна година
Світ професій	1	Гра-мандрівка
Від ремесла до творчості	1,5	Виховний захід

Тема: Справа твого життя

Мета: формувати у вихованців свідоме ставлення до вибору майбутньої професії, навчати аргументовано відстоювати власну думку; розвивати мислення; виховувати впевненість, культуру спілкування, повагу до думки співрозмовника.

Час: 1 година.

Форма проведення: виховний захід.

Обладнання: портрет Сократа, лист ватману, фломастери

Для проведення заходу вихователь заздалегідь пропонує вихованцям письмово відповісти на запитання „Як ти плануєш побудувати своє життя?“. До проведення заходу вихователь залучає вихованців-читців (три особи).

Хід заняття

На стіні прилаштовано портрет Сократа, над ним написано тему заходу. Стільці розставлені півколом.

Вихователь. Сьогодні ми зібрались для Сократівської бесіди, основні умови якої – думка, слово і логіка.

Багато століть тому відомий мислитель Сократ збирав своїх учнів, щоби разом обговорити різні проблеми. Говорили переважно учні, Сократ же ставив їм запитання і поєднував думки логічними зв'язками. Чого прагнув великий учитель і філософ? Навчити своїх учнів розмірковувати і висловлювати правдиві, справедливі і розумні думки.

От і ми спробуємо стати учнями славетного мислителя. Але перед тим, як розпочати Сократівську бесіду, давайте визначимо її правила. (Підходить до листа ватману, записує правила).

Правила сократівської бесіди:

1. Не можу мовчати.
2. Поважаю співбесідника.
3. Платон мені друг, але істина дорожча.
4. Заговори, щоб я тебе почув.

Сократівська бесіда передбачає діалог. Тож будьте готові швидко відповідати на запитання.

Розпочнемо бесіду з розминки, мета якої – активізувати думки. Відповідати на запитання серйозно не обов'язково, відповіді можуть бути і жартівливі. Але участь у розминці мають узяти всі присутні. До речі, така форма бесіди називається рондо.

Вихователь ставить запитання. На кожне запитання вихованці відповідають по черзі.

1. Який у тебе зараз настрій?
2. Який у тебе настрій зазвичай?
3. З якими людьми тобі приємніше спілкуватись?
4. Як ти гадаєш, чим будеш займатися, наприклад, через п'ять (десять) років?

Вихователь. Дякуємо. Тепер, коли ми трохи звикли до ролі співрозмовників, перейдемо до обговорення основної теми, заради якої ми зібралися.

Ставши учнем дев'ятого класу, хлопець чи дівчина розуміють, що до самостійного дорослого життя їм залишається лише три кроки – останні шкільні роки. Наступає час, коли ні школі, ні вчителям і навіть ні нашим батькам, а саме вам потрібно визначити свій подальший життєвий шлях, зробити вибір долі і нести відповідальність за цей вибір. Вам самим доведеться шукати відповіді на запитання, які поставить нам життя.

Кілька днів тому вам було запропоновано відповісти на запитання: „Як ти плануєш побудувати своє життя?“. Гадаю, вам буде цікаво дізнатись, як на нього відповіли ваші друзі.

Творче завдання „Твої плани на майбутнє“.

Усі вихованці по черзі зачитують свої відповіді на запитання.

Вихователь. Давайте спробуємо узагальнити ваші думки. Кожен із вас мріє про цікаве, яскраве і благополучне майбутнє, кожен прагне визначити сенс свого життя.

Запитання до вихованців.

Скажіть, будь-ласка, що вам потрібно для того, щоб ви вважали своє життя яскравим?

Вихователь. Узагальнюючи ваші висловлювання, можна зробити висновок, що основними складовими яскравого, змістовного життя є: по-перше, трудова діяльність, що приносить матеріальне і моральне задоволення; по-друге, друзі, любов, родина і, по-третє, повноцінний відпочинок.

Отже, ці три фактори ви вважаєте найбільш важливими для себе. Сьогодні ми поговоримо із вами про ваші майбутні професії.

Бесіда.

Чарльз Дарвін свого часу сказав: „Якщо ви вдало оберете труд і докладете до нього душу, то щастя саме знайде вас“.

1. Чи згодні ви із цим висловом? Які аргументи „за“ або „проти“ можете навести?

2. Якій справі збираєтесь присвятити себе після закінчення школи та звільнення?

3. Чим будете керуватися, обираючи фах (здібностями та зацікавленістю, матеріальними можливостями, престижем, родинною традицією)?

Вихователь. Так чи інакше, але вам самим обирати справу, якій присвятите життя.

— Як ви гадаєте, друзі, якими якостями має володіти людина, щоб досягти успіху у роботі? (Вихованці висловлюють власні думки щодо запитання, ведучі узагальнюють відповіді і записують на дошці (листі ватману): „Талант”, „Цілеспрямованість”, „Працелюбність”).

Ось які складові успіху ми із вами визначили (показує на запис). А тепер цікаво дізнатись, що ці складові означають для вас (Вихованці по черзі дають визначення поняттям „талант”, „цілеспрямованість” та „працелюбність”).

А от які визначення цим поняттям дали відомі письменники та мислителі.

Талант

„Талант розвивається із почуття любові до справи, можливо навіть, що талант – по суті свій – і є любов до справи, до процесу роботи” (М. Горький).

„Головна ознака таланту – це коли людина знає, чого бажає” (В. Ключевський).

„Талант – це передусім цілеспрямована воля до перемоги” (Л. Леонов).

„Не буває двох талантів: один для життя, другий для творчості. Одного достатньо і на те і на інше. І можна бути упевненим: якщо цього таланту вистачило лише на штучне творіння, несправжнє, то і життя йому було під силу лише пусте і нікчемне” (А. Камю).

Цілеспрямованість

„Жодну справу не можна зробити добре, якщо не відомо, чого хочеш досягти” (А. Макаренко).

„Май мету усього життя, мету для відомої епохи твого життя, мету для відомого часу, мету для року, для місяця, для тижня, для дня і для години, для хвилини” (Л. Толстой).

„Якщо ти прямуєш до мети і будеш дорогою зупинятися, щоб жбурляти камінням у будь-яку собаку, що гавкає на тебе, то ніколи не дістанешся своєї мети” (Ф. Достоевський).

„Коли у людини з’являється якась життєва мета, час не уповільнює свій біг, а прискорює” (А. Риваоль).

„Прямувати до мети все життя можна лише в тому випадку, якщо вона постійно відсувається” (Е. Лец).

Працелюбність

„Я взагалі не вірю в одну рятувальну силу таланту без копіткої роботи. І після успіхів, достатніх для того, щоб запаморочити голову найстійкішій молодій людині, я продовжував навчатися у кого лише було можна, і працював, працював, працював” (Ф. Шаляпін).

„Коли людина працелюбна, то і земля не лінується” (Китайська мудрість).

„Люди середніх здібностей можуть досягати майже надзвичайних результатів лише завдяки цілеспрямованій і довготривалій працелюбності” (С. Смайлс).

„Працелюбність властива людині, чиє серце не дозволяє отримувати засоби і зручності життя за рахунок праці та щедрості інших” (І. Барроу).

Зверніть, будь-ласка, увагу на ці слова: визначити власну долю, зрозуміти себе, свої зацікавленості, залишитися відданим своїй меті і праці – це найбільше щастя для людини.

Визначити мету усього життя – завдання не з легких. Для цього, напевне, спочатку потрібно відповісти на запитання: „Що я робитиму найближчим часом?” Відповідь на нього і буде першим кроком до цієї мети.

Запитання до вихованців.

— Скажіть, досягти якої мети ви прагнете нині?

Вихователь. Юність – пора мрій та сподівань. Добре, якщо ці чудові можливості залишаться із вами на все життя. Але, як правило, у реальному житті нас спіткають розчарування, невдачі. Це може торкнутись і обраного життєвого шляху – професії, яка, на вашу думку, мала розкрити вашу особистість і ваші здібності. Справа, що спочатку у мріях здавалась цікавою, приємною і тому простою, раптом перетвориться на копіткий щоденний і подекуди тяжкий труд. Тож треба бути готовим, щоб прийняти труднощі і вдруге відчути, що обрана професія – дійсно ваша доля.

Запитання до вихованців.

— Скажіть, будь-ласка, ким ви переважно відчуваєте себе ужитті: оптимістами чи песимістами. У залежності від відповіді вихованці діляться на дві групи.

Гра „Оптиміст і песиміст”.

У грі беруть участь вихованці. Спочатку із числа вихованців вихователь обирає п'ятьох суддів, які протягом заходу показали себе найбільш розміркованими, практичними і незалежними особистостями.

Вихователь пропонує для обговорення наступну ситуацію:

„Учень N дуже захоплюється культурою та історією Японії. Загалом йому цікаво все, що пов'язане з цією країною, він мріє поступити до престижного університету на факультет східознавства. Але, по закінченню школи, учень не може здійснити свою мрію: державний конкурс дуже великий, а на контрактне навчання у родини не вистачає коштів. Урешті-решт N вимушений поступити до технічного ВНЗ”.

Завдання гри – обидві групи мають визначити позитивні (оптимісти) і негативні (песимісти) сторони цієї ситуації. Судді мають оцінити всі наведені доводи.

Перемагає група вихованців, яка виявилась переконливішою. Можливе і зарахування нічиєї.

Вихователь. У грі ми переконались, що в будь-якій ситуації можна віднайти і позитивні, і негативні моменти. Отже, важливо визначитись, який бік прийнятний саме для вас, зрозуміти, що поразка чи перемога залежить насамперед від того, як поставитись до даної ситуації.

З цього приводу дуже корисно згадати слова російського мовознавця Дмитра Лихачова: „Нас цікавить, якими рисами має володіти випускник? Розміркованим оптимізмом. Він має уміти з готовністю і гідністю переносити всі життєві труднощі, без яких не прожити і без яких, урешті-решт, життя було б порожнє”.

Тож знову ми повернулись до того, що справу нашого життя визначають наші особисті якості.

Виступ читців.

1-й читець

Ти маєш пам'ятати, що від того
Іржавіє і лист новий заліза,
Що не знаходять діла жодного для нього,
І в сирості лежить він некорисний.
Душі людській – важкіше багатого:

Пороки потайні й пороки явні
До серця стежку пролягають – їх багато,
Запам'ятай із них хоч три принаймні:
По-перше – заздрість. Знищ її, неправу,
Й навчись по правді цінувати людей,
Цінити їхню вдачу, успіх, славу,
Не слухай заздрості лихих речей.

2-й читець

По-друге – злість. Біжи від неї, друже.
Сій доброту. Живи з повагою, обачно,
Себе суди, якщо когось осудиш,
Пробач комусь, якщо собі пробачив.
В пориві злomu, в рішенні крутому
Утримайся і гніву не показуй.
Не спричини образи випадково.
Якщо ж спричиниш – вибачайсь одразу.

3-й читець

І третє – то коріння багатьох незгод,
Що безліч особистостей калічить, –
Лінь. Це ганебніший у всі віки порок,
Тож потурати ліні нам не личить.
Не у пустому лежанні щоденнім,
А в святі світлого, корисного труда
Шукай свій смисл, працею завжди натхненно,
Щоб розквітала доля молода.

Заключне слово вихователя.

Вихователь. Сьогодні, друзі, ми поставили перед собою важливі запитання: як визначитись щодо майбутньої професії? Як не помилитись у цьому життєво важливому виборі? Що стане запорукою нашого успіху у професійній сфері?

Сподіваюсь, що Сократівська бесіда допомогла вам у пошуку відповідей на ці запитання, а закінчити нашу зустріч хочеться словами наших поетів, Василя Симоненка і Максима Рильського:

Є тисячі доріг, мільйон стежинок.
Є тисячі ланів, але один лиш мій.
Ми працю любимо, що в творчість перейшла,
І музику палку, що ніжно серце тисне.
У щастя людського два рівних є крила:
Троянди й виноград, красиве і корисне.

Тема: Цікавий світ професій

Мета: розширити і закріпити знання вихованців про найпотрібніші професії, трудові дії та знаряддя праці, поглибити усвідомлення того, що добробут нашої країни і всіх громадян примножується працею; викликати почуття поваги до працівників та прагнення сумлінно працювати; сприяти розвитку трудової активності і працьовитості.

Час: 1 година.

Форма проведення: виховна година (для вихованців 14 – 15 років).

Обладнання: ілюстрація на тему „Професії”, народні прислів'я про працю, кросворд.

Хід заходу

I. Організаційний момент.

Оголошення теми і мети виховного заходу.

Вихователь. Чи думали ви коли-небудь над тим, скільки людей працює, щоб ви були нагодовані, одягнуті, взуті, щоб вечорами було світло і тепло в холодну погоду, щоб у вас були книжки і зошити, щоб ви могли дивитись телебачення і слухати музику?

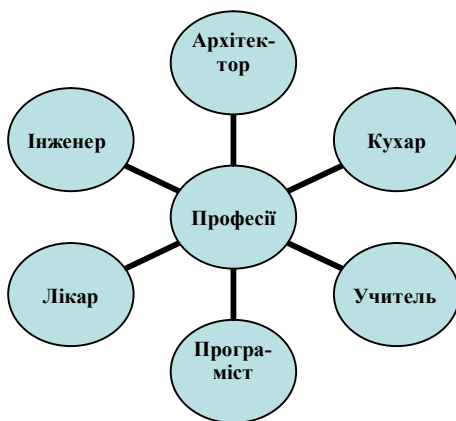
Якщо б ви задумали порухувати всіх цих людей, то, мабуть, до вечора не порухували б.

II. Основна частина.

„Мозковий штурм”

Пригадайте деякі професії і скажіть їхні позитивні і негативні сторони.

Заповніть пелюстки квітки.

Лікар. Обстежує хворих з травмами, захворюваннями серця, судин, легень, шлунку та інших органів, а також встановлює діагноз, проводить лікування. Надає екстренну допомогу, готує хворих до операції, а також спостерігає після неї. Організовує харчування і перев’язки пацієнтів.

Програміст. Працює в обчислювальних центрах виробничих об’єднань, промислових підприємств, фірм, наукових установ. Готує технічні носії інформації – магнітні і лазерні диски, жорсткий диск, магнітні стрічки та ін.

Учитель. Навчає та виховує дітей. Домагається від учнів міцних і глибоких знань з усіх навчальних предметів. Формує вміння і навички самостійного навчання, готує їх до практичного застосування знань.

Інженер. У науково-дослідних установах бере участь у проведенні наукових досліджень або виконанні технічних розробок. Проводить складні дослідження і вимірювання, виконує необхідні розрахунки, аналізує і узагальнює результати.

Кухар. На підприємствах громадського харчування готує і оформляє страви та кулінарні вироби масового попиту (салати, перші і другі страви, гарячі і холодні напої, печиво, торти, булочки), страви національної і зарубіжної кухні.

Архітектор. Розробляє проекти нових будівель у місті, реставрації архітектурних пам’яток, реконструкції історичних частин міст з включенням пам’яток архітектури в структуру. Проводить дослідження і експерименти, пов’язані з проектним рішенням, здійснює авторський нагляд за будівництвом.

Робота в групах.

Перша група.

Продовжи прислів’я.

- Праця людину годує, а лінь марнує.
- На дерево дивись як родить, а на людину як робить.
- Бджола мала, а й та працює.
- Що посієш те й пожнеш.
- Зробив діло – гуляй сміло.
- Більше роби, та менше говори.
- Який майстер – така й робота.
- Сім разів відміряй, а раз відріж.
- Під лежачий камінь і вода не тече.
- Мало хотіти – слід навчитися і вміти.

Друга група.

Прочитати текст, виконати завдання.

Дівчинка вирішила після вечері помити посуд.

— Мамо, — сказала вона, — тепер завжди допомагатиму тобі. І ніколи, ніколи не стомлюся.

Мати була зворушена. Вона пригорнула до себе доньку. — Гаразд. Якщо так, донечко, тоді завтра перед моїм поверненням додому зроби щось у хаті. Що саме — побачиш сама.

— Добре, мамо, я все зроблю, тобі нічого не залишиться!

На другий день мати пішла на роботу. А дівчинка гралася у себе у дворі. Потім побігла до подружок. І раптом згадала про свою обіцянку все поробити вдома.

— Ой, пропала моя голівонька! — вигукнула вона. Дівчинка стояла у дворі і дивилася на всі боки. За що б їй узятися? Але чомусь ніякої роботи не бачила.

Якби їй кинувся у вічі віник, вона б підмела у дворі. Попався б совок — прибрала б сміття, ганчірка — помила б підлогу.

Раптом дівчинка побачила на веранді ляльку, взяла її і почала гратися.

Настав вечір. Уся сім'я зібралася в хаті.

Після вечері мама запитала:

— Ну, що ти сьогодні, донечко, встигла зробити в хаті.

— Ой, — відповіла дівчинка, — я шукала роботу і не знайшла її.

Коли ти йшла з дому, заховала усю роботу!

Мама засміялась.

— Як це так вийшло? Віник і совок — під ганком, ганчірка он там, на цвяшку. Тобі треба навчитися самій знаходити роботу.

— Наступного дня дівчинка знайшла собі роботу: підмела у дворі, викинула сміття, помила підлогу. Отак вона навчилася допомагати мамі.

Завдання:

- Що пообіцяла дівчинка мамі?
- Чому вона нічого не зробила?
- Що вона відповіла мамі на її запитання?

Третя група.

Прочитай текст, виконай завдання.

Яка ж професія найкраща?

— Хто потрібніший і найважливіший, — сперечалися діти, — яка професія?

— Звичайно, лікар, сказав один. Я увесь минулий рік хворів та хворів, ангіна та ангіна, а лікар вирізав мені мигдалики. І от я тепер завжди здоровий.

— Ні, сказав інший, найпотрібніший – учитель. Він нас навчає і читати, і писати.

— А от і не вчитель. Найважливіші пожежники! – гарячкував третій. У нас якось ледь будинок не згорів. Мешканці бігають, метушаться, нічого не можуть зробити. А приїхали пожежники – враз вогонь погасили!

Хто кричить: „Найважливіші льотчики”, хто розхвалює листонош. З усіх боків чути: „продавець!”, „комбайнер!”, „водолаз!”. Словом, сперечалися, аж захрипли, але так нічого не вирішили. Та це й не дивно, тому що немає на світі ...

Завдання:

Продовж оповідання. Подумай, що можна було б сказати про професії доярки, міліціонера, продавця, тракториста, водія?

Четверта група.

Прочитай текст, виконай завдання.

Марійка любила дивитись, як мама вишиває квіти. Червона нитка до зеленої, до жовтої... так гарно виходить...

— Мамо, дай мені голку, полотна і ниток. Я теж хочу вишивати, – якось попросила Марійка.

— Ти ще мала, пальчики поколеш.

— От і не мала, от і не поколю! – запевнила дівчинка. – хіба я не знаю, що не пальчики, а полотно треба проколювати?

— Ну, добре. – мама відрізала ножицями шматок білої тканини, дала доні голку, нитки.

Раз кольнула Марійка, вдруге... І тут нитка заплуталась.

Марійка розплутала вузли і подумала: „Мама мудрою голкою вишивала, а мені дала погану. От піде вона до крамниці, візьму її голку і теж гарний рушничок вишию...”

Пішла мама до крамниці. Марійка мерщій за мудру голку, за полотно. Та не встигла й двічі кольнути, як гострий біль пронизав пальчик. На очах виступили сльози.

— Мудра, а така колюча!.. – сердилася дівчинка на материну голку.

— Чого ти заплакана, Марійко? – повернувшись, запитала мати.

— Рушничок вишивала. Думала, твоя голка мудра, що такі гарні квіти вишиває... а вона колеться.

— Будь-яка голка проворна, коли вона в мудрих пальцях. Бери-но полотно, та не поспішай, а дивися, як потрібно...

Надвечір Марійка з матір'ю вишила першу волошку.

— То хто мудрий? – усміхнулася мати. – голка чи пальчики?

Завдання:

- Що просила Марійка в мами?
- Що хотіла взяти Марійка, коли мама піде до крамниці?
- Чому вона подумала, що мамина голка краща?
- Чому дівчинка плакала?

III. Заключна частина.

Обговорення виконаних групами завдань.

Представник кожної групи доповідає про виконану роботу.

Вихователь. Обравши собі професію, пам'ятайте про головну для вас сьогодні. Про неї дуже влучно сказав знайомий вам поет А. Костецький у своєму вірші „Найголовніша професія”.

Вихователь. Спитай у тата чи у мами,

Які професії у них.

Професій в світі є чимало,

Сповна їх вистачить на всіх.

Та є одна поміж професій,

Якої вчать всі в житті,

Яка для кожного найперша,

Якої вчитиметься ви.

Учитель, лікар чи геолог,

Письменник, слюсар чи шахтар –

Всі називають головною

Одну професію – школяр!

Бо всім відомо, що без школи,

Без знань, що мусиш ти набуть,

Не станеш у житті ніколи

Тим, ким в дитинстві мрієш бути.

Тема: У світі професій

Мета: ознайомити з різноманітним світом професій, звернути увагу вихованців на таке важливе проблемне питання, як вибір професії; допомогти обрати справу до душі, відповідно до своїх можливостей.

Час: 1 година.

Форма проведення: година спілкування (для вихованців 16 – 17 років).

Обладнання: профорієнтаційна література, схема „Барометр професій”, таблиці „Актуальність професій на регіональному ринку праці”, „Класифікація професій за предметом праці”, анкета „Твої професійні нахили”.

Епіграфи:

„Витри піт солоний із чола

І трудись, забувши про утому,

Бо людина ціниться по тому,

Чи вона зробила, що могла,

Скільки сил у неї вистачало,

Щоб на світі більше щастя стало” (Микола Луків).

„Життя без праці – злодійство, праця без мистецтва – варварство” (Д. Рескін).

„Твоя діяльність, і тільки вона одна, визначає твою цінність” (Й. Фіхте).

„Задоволення має бути нагородою за працю” (К. Гельвецій).

„Той, хто любить працю, не відчуває потреби у розвагах” (Ж. Ла-брюєр).

Хід заняття

I. Вступне слово.

Вихователь. Яка глибока думка закладена в словосполученні „вибір професії”, скільки викликає воно емоцій та сподівань і водночас скільки породжує проблем! Це не просто вдало чи невдало прийняте в юності рішення, це щаслива або розбита доля, активне, творче, радісне життя чи байдуже, пасивне існування.

У Загальній декларації прав людини підкреслюється, що кожна людина має право на вільний вибір професії.

Права людини, визначені Декларацією, покладені в основу Конституції України. Так, стаття 43 Конституції України проголошує право кожного на працю, що включає можливість

заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку добровільно погоджується.

„Як же із тисяч професій обрати ту, яка приносила б найбільшу користь людям, країні, давала б змогу відчутти себе потрібним, повноцінним і задоволеним своєю працею? Як уникнути помилок і розчарувань у майбутньому, обравши певну професію?” – такі запитання виникли у вас, коли ми попередньо провели опитування, готуючись до нашої години спілкування. Сьогодні ми спробуємо разом дати на них відповідь.

II. Повідомлення „Різноманітний світ професій”

Вихователь. У світі існує безліч професій. Як же зорієнтуватися серед цієї кількості? Як знайти серед тисяч ту єдину, яка стане справою всього життя?

Послухайте повідомлення і, можливо, саме ця інформація допоможе прояснити ситуацію.

Вихованець. Професія – це певний вид праці. У кожній професії є свої різновиди праці, які називають спеціальностями. Наприклад, немає професії „учитель всього”, а є учитель початкових класів, математики, фізики тощо, а інженер може бути інженером-електриком, програмістом, механіком.

Світ професій дуже великий: їх налічується близько шести тисяч. Існує кілька класифікацій: за знаряддями праці (ручні, механізовані, автоматизовані, комп’ютеризовані, функціональні), за метою праці (перетворюючі, гностичні, винахідницькі), за галузевою ознакою (промислові, будівельні, транспортні, зв’язку тощо), за умовами праці (робота вдома, на повітрі, у незвичайних умовах). Найпоширенішою є класифікація за предметом праці (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Класифікація професій за предметом праці

Групи професій	Основні предмети праці
Людина – природа	живі організми, корисні копалини, атмосфера, вода, земля
Людина – техніка	технічні системи, машини, агрегати, види енергії
Людина – людина	окремі люди, групи, колективи
Людина – знакова система	умовні знаки, цифри, шифри, коди, формули, схеми
Людина – художній образ	художні образи, твори мистецтва та літератури

Вихователь. Подумайте й назвіть якості, характерні для представників цих груп професій.

III. Гра „Аукціон”

Вихователь. Дякую, твоє повідомлення та ваші відповіді допоможуть нам у подальшій роботі. Ще раз погляньте на таблицю „Класифікація професій за предметом праці” і скажіть, які професії, на вашу думку, належать до цих груп?

Виграє та команда, яка назве найбільшу кількість професій певної групи.

(Приклади професій: Л – П: рільник, тваринник, агроном, зоотехнік, геолог, лісник, рибовод; Л – Т: слюсар, токар, монтажник, електрик, водій, інженер; Л – Л: учитель, лікар, продавець, медсестра, секретар, журналіст, адвокат; Л – З: касир, бухгалтер, економіст, лінгвіст, математик, програміст, набірник; Л – Х: перукар, модельєр, художник, архітектор, фотограф, композитор).

IV. Гра „Швидко та влучно”

Вихователь. Чи може бути слідчим неухажливий, акробатом – людина, яка страждає запамороченнями голови, художником – той, що не вміє образно мислити, а перекладачем – людина, яка погано запам’ятовує? Ні! Що ж необхідно враховувати при виборі професії?

(Вихованці відповідають: „Стан здоров’я, власні можливості, особисті й суспільні інтереси, розумові здібності”).

Вихователь. А зараз спробуйте обрати із перерахованих якостей ті, які, на вашу думку, є професійно важливими для фахівців певного типу.

(Вихователь роздає таблички: Л – П, Л – Л, Л – З, Л – Т, Л – Х. Вихованці обирають потрібний аркуш і прикріплюють його до таблички).

V. Презентація професій

Вихователь. Уже згадувалося, що на світі близько шести тисяч професій. А які з них – найголовніші, найважливіші для суспільства?

Уявіть, що вас відправляють на незвичайний острів, де є все необхідне для життя, але там немає кому працювати. Кого з фахівців своєї групи ви взяли б на острів? Чому? Обґрунтуйте свій вибір.

(Презентація професій: Л – Л – реклама, Л – П – комікси, Л – З – сценка, Л – Т – пантоміма, Л – Х – гумореска).

VI. Анкетування (визначення нахилів вихованців до типу професій)

Вихователь. На жаль, визначаючи свій життєвий шлях, дуже часто керуються не реальними можливостями, розумовими здібностями, особистими інтересами чи станом здоров'я, а обирають майбутню професію „за компанію”, за настановою батьків чи наслідуючи когось. Подібно вчинили й ви, коли самостійно розподілялися на групи. Що ж, давайте перевіримо, чи ви не помилилися у своєму виборі? З допомогою анкети визначимо ваші нахили до певного типу професій.

Припустімо, що після відповідного навчання ви зможете виконувати будь-яку з перелічених нижче робіт. Але якби вам довелось обирати з двох можливостей, то якому виду діяльності ви надали б перевагу? Нижче запропоновано 20 пар тверджень, позначених індексами „а” і „б”, що стисло розкривають різні види діяльності. Уважно вивчивши обидва твердження, знаком „+” позначте привабливіший для вас варіант.

Анкета „Твої професійні нахили”

- 1а. Доглядати за тваринами.
- 1б. Обслуговувати машини.
- 2а. Допомогати хворим, лікувати їх.
- 2б. Складати таблиці, схеми, програми.
- 3а. Брати участь в оформленні книжок чи плакатів.
- 3б. Стежити за станом і розвитком рослин.
- 4а. Обробляти матеріал (деревину, тканину, метал, пластмасу тощо).
- 4б. Доводити товари до споживача (рекламувати).
- 5а. Обговорювати науково-популярні книжки.
- 5б. Обговорювати художні книжки (статті, п'єси, концерти).
- 6а. Утримувати тварин.
- 6б. Тренувати товаришів у виконанні яких-небудь дій.
- 7а. Копіювати малюнки, зображення.
- 7б. Управляти підйомним краном, трактором.
- 8а. Повідомляти людям які-небудь відомості.
- 8б. Художньо оформлювати виставки.
- 9а. Ремонтувати речі (одяг, техніку).
- 9б. Шукати та виправляти помилки в текстах.
- 10а. Лікувати тварин.
- 10б. Виконувати обчислення, розрахунки.
- 11а. Виводити нові сорти рослин.
- 11б. Конструювати, проектувати нові види виробів.

12а. Розв'язувати суперечки, запобігати сваркам, переконувати чи карати.

12б. Розбиратися в кресленнях, схемах.

13а. Брати участь у роботі гуртків художньої самодіяльності.

13б. Спостерігати, вивчати життя мікробів.

14а. Налаштовувати медичні прилади, апарати.

14б. Надавати людям медичну допомогу при пораненнях, травмах.

15а. Складати точні описи явищ, подій.

15б. Художньо описувати, відображати події.

16а. Виконувати лабораторні аналізи в лікарні.

16б. Приймати, оглядати хворих.

17а. Фарбувати або розписувати стіни чи приміщення.

17б. Монтувати будинки або складати машини, прилади.

18а. Організовувати культпоходи, екскурсії.

18б. Грати на сцені, брати участь у концертах.

19а. Виготовляти за кресленнями деталі чи вироби, споруджувати будинки.

19б. Креслити, копіювати креслення, карти.

20а. Вести боротьбу з хворобами рослин.

20б. Працювати за комп'ютером.

Аркуш відповідей

Л – Л	Л – Т	Л – П	Л – З	Л – Х
2а	1б	1а	2б	3а
4б	4а	3б	5а	5б
6б	7б	6а	9б	7а
8а	9а	10а	10б	8б
12а	11б	11а	12б	13а
14б	14а	13б	15а	15б
16б	17б	16а	19б	17а
18а	19а	20а	20б	18б

Заповнивши „Аркуш відповідей”, підрахуйте кількість знаків „+” у кожному вертикальному ряду. Сума їх буде показником ступеня вираження вашого усвідомленого нахилу до одного з типів професій.

VIII. Підсумок

Вихователь. Народна мудрість каже: щасливий той, хто радісно йде на роботу і з радістю повертається додому. Але, щоб радісно було йти на роботу, треба одержувати від неї задоволення, а

це залежить від вдало обраної професії. Тож бажаю кожному з вас не помилитися у своєму виборі.

Пам'ятайте золоту формулу вибору професії: „Хочу – можу – маю – треба”.

Тема: Ким бути і яким бути

Мета: сприяти отриманню досвіду прийняття самостійного відповідального рішення в ситуації, пов'язаній із життєвим самовизначенням та професійним вибором.

Час: 1 година.

Форма проведення: виховна година.

Обладнання: аркуші з надписами „мрія, надія, життєва програма, життєві цілі”; кольорові жетони; епіграф:

„Ми вступаємо в різні періоди нашого життя, наче немовлята, не маючи за плечима ніякого досвіду, скільки б нам не було років”.

Ф. Ларошфуко

Вихователь. Не випадково наша зустріч розпочата словами відомого французького мислителя Ф. Ларошфуко. Кожен із вас стоїть зараз на порозі самостійного, дорослого життя. Період, який ви переживаєте, психологи пов'язують із життєвим самовизначенням і професійним вибором. Як не розгубити себе по життю, залишитися вірним своїм ідеалам, цінностям, життєвим принципам? На ці та інші запитання ми спробуємо знайти відповідь.

Кого з вас не хвилює питання власного майбутнього? Хто не піддався спокусі заглянути у своє майбутнє? Виявляється, для цього зовсім не потрібно звертатися до ворожки. Важливо розібратися у своїх мріях, надіях, життєвій програмі, цілях, щоб частково спрогнозувати майбутнє.

За висловом Джона Леннона, життя – це те, що відбувається в той час, коли ми плануємо майбутнє.

Плануючи це майбутнє, ми оперуємо такими поняттями, як мрія, надія, життєва програма, життєві цілі.

(Вивішуються аркуші, на яких записані такі поняття: мрія, надія, життєва програма, життєві цілі. Дається визначення цим поняттям).

Мрія – це власне бачення бажаного майбутнього. Мрія завжди живе у нашій свідомості як яскравий образ. Мрії бувають пасивні, далекі від реальності, і активні, і тоді вони мотивують поведінку.

Надія – має величезний енергетичний потенціал. Надія зіграє похмуру сьогоднішню, допомагає людині пережити буденні драми. Зруйнована надія є найнебезпечнішим стресом.

Життєва програма передбачає свідоме ставлення до життя. Вона містить систему життєвих планів, що враховують і зовнішні обставини.

Життєві цілі відображають потреби особистості, її найважливіші інтереси. Постановка цілей повинна враховувати реальні можливості їх досягнення.

Зараз, об'єднавшись у 4 групи, за кольоровими жетонами (жовті, червоні, зелені, сині), ви отримаєте завдання, на виконання якого пропонується 5-8 хв.

Завдання для групового обговорення.

1 група. Записати свої активні мрії.

2 група. З чим ви пов'язуєте свої надії?

3 група. Скласти свою життєву програму.

4 група. Сформулювати свої життєві цілі.

(Після закінчення обговорення в групах, колективні доробки озвучуються ораторами від кожної групи. На основі висловлювань вихованців підводиться підсумок).

Вихователь. Недалеке майбутнє ви пов'язуєте з життєвим самовизначенням і професійним вибором. Вибір професії є доленосним. Професійний вибір людини – це не якась річ, яку можна побачити, відчути на дотик. Його можна певним чином уявити. Як? Як чотири сектори у вигляді чотирьох різнокольорових кіл, які перетинаються.

(На дошці демонструється схема обґрунтованого професійного вибору у вигляді чотирьох різнокольорових кіл-секторів, що позначаються словами „хочу”, „можу”, „цікавлюся”, „потрібно”. Вихованцям пропонується зробити самоаналіз відповідно наданій характеристиці обґрунтованого професійного вибору).

Схема обґрунтованого професійного вибору:

Сфера „хочу” – це власні потреби, інтереси, прагнення, схильності, зацікавленість, уподобання.

Сфера „цікавлюсь” – особисте розуміння призначення обраної професії, обізнаність з її позитивними і негативними особливостями, усвідомлення характеру професійної діяльності.

Сфера „можу” – це здібності, особливості характеру, первинні навички, тобто внутрішні і зовнішні (матеріальні) ресурси.

Сфера „потрібно” – це умови ринку праці, потреба суспільства у спеціалістах даного профілю.

(На основі виконаного завдання підводиться підсумок).

— Користуючись схемою обґрунтованого професійного вибору, ви мали можливість самостійно визначити, наскільки особистий професійний вибір відповідає вашим мріям, надіям, життєвим планам, цілям. Проведений самоаналіз дозволяє прийняти відповідне рішення щодо вибору професії. Прийняття рішень багатьом людям дається важко. Тут відіграють роль і певні риси характеру (нерішучість, невпевненість у собі), і слабка поінформованість, і відсутність уміння зважувати всі „за” та „проти”, щоб зупинитися на єдиному оптимальному варіанті.

Деякі люди взагалі бажають, щоб рішення за них приймав хтось інший.

Запитання до вихованців.

- Чи легко вам приймати рішення?
- Що змушує довго вагатися, перш ніж прийняти якийсь рішення?
- Чому деякі люди очікують, що хтось інший прийме за них рішення?

(Вихованці дають відповіді на поставлені запитання).

Вихователь. Навчатися відповідальному, виваженому, самостійному прийняттю рішення в ситуаціях вибору нам допоможе методика ПМЦ (плюси, мінуси, цікаво), з якою ми маємо можливість познайомитися. За цією методикою складається карта власного ставлення до проблемної ситуації.

Спочатку відзначаються позитивні сторони ситуації, яка розглядається. Записується все, що приходить тільки в голову, ставляться плюси проти кожного відміченого пункту, виносяться оцінка. Потім описуються негативні сторони питання, виставляються їм мінуси. У кінці оцінюються ті явища, які маємо для себе відмітити, але які неможливо віднести ні до позитивних моментів – „плюсів”, ні до негативних – „мінусів”. Такі пункти

отримують оцінку „цікаво”. За складеною картою залишається звірити намічений маршрут (подальші дії).

(Вихованцям зачитується ситуація, яка вимагає прийняття самостійного, відповідального рішення).

— Ситуація, яка пропонується вашій увазі, типова для сімей, де є учень-випускник. Послухайте її і знайдіть вихід, користуючись методикою ПМЦ.

Ситуація

Мрії, надії, життєві плани і цілі випускниці Олі пов’язані з професією художника. Вибір професії художника обґрунтований. Оля хоче стати художником, має до малювання здібності, її захоплення пов’язані з цією професією та і на ринку праці можна влаштуватися. Батьки Олі вважають, що художник – це не професія, а заняття. А от професія економіста – це солідно, перспективно. У родині намітилася династія бухгалтерів-економістів. Оля поставлена в ситуацію вибору – погодитися з рішенням батьків чи прийняти самостійне рішення. Допоможіть Олі визначитися, користуючись методикою ПМЦ.

(Вихованці колективно складають карту власного ставлення до ситуації за методикою ПМЦ. Відмічають позитивні, негативні, цікаві сторони питання, яке розглядається).

Питання, яке розглядається: самостійне прийняття рішення Олею у виборі професії

Плюси

- улюблена професія
- професійний ріст
- задоволення
- самореалізація

Мінуси

- самовдосконалення
- непорозуміння з батьками
- відсутність моральної підтримки
- тривога, чи слід настоювати на своєму
- відсутність чітких уявлень про майбутнє
- „танок під чужу дудку”
- матеріальний достаток
- повага і значимість на роботі
- успіх

Цікаво. Батьки вагаються. До недавнього погоджувались із вибором доньки.

(Зваживши всі „за” і „проти”, вихованці приходять до висновку, що Олі слід прийняти самостійне рішення).

Вихователь. Отриманим досвідом на занятті ми можемо скористатися в житті, у ситуаціях вибору, щоб досягти свого зоряного часу. Головне не допуститись помилок при виборі професії. Основні з них такі:

- неадекватні уявлення стосовно престижності та не престижності професії;
- вибір професії „за компанію”;
- підкорення тиску батьків чи інших родичів, які можуть переконувати вас, що той варіант, який вони пропонують, для вас є оптимальним;
- захоплення тільки зовнішньою стороною професії;
- категоричність вибору (якщо професія подобається, то все в ній здається привабливим, і навпаки);
- перенесення ставлення до людини – представника даної професії на саму професію;
- ототожнення навчального предмету з професією;
- застарілі або просто невірні уявлення про характер праці, особливості тих чи інших професій;
- незнання і недооцінка своїх фізичних протипоказань;
- відсутність уміння розібратися у своїх здібностях, особливостях характеру, мотивах вибору.

А отже, при виборі професії потрібно:

- знати якомога більше професій;
- визначитися у своїх інтересах;
- знати, у яких навчальних закладах можна отримати ту чи іншу професію;
- мати основний варіант і запасні варіанти профвибору (на випадок, якщо не вдасться здійснити призначене);
- бажано мати досвід професійних спроб: поспостерігати за робочим днем (повністю) представника привабливої професії або навіть самому спробувати попрацювати трохи у цій галузі;
- оцінити свої можливості та здібності, а також їх відповідність тим вимогам, які висуває професія.

Хай щастить вам у виборі професії.

Тема: Світ професій

Мета: розширити знання вихованців про професії; розвивати логічне мислення, уміння аналізувати, спостережливість, кмітливість; виховувати бажання вчитися, повагу до людей праці.

Час: 1 година.

Форма проведення: гра-мандрівка.

Обладнання: картки, ребуси, дзига зі стрілкою, кубик, шифрограми.

Хід гри

I. Мотивація.

а) ознайомлення з темою гри. На плакаті слова Вольтера:

- Жити – значить працювати
- Праця є життя людини.

б) технологія „Мікрофон” – ким я буду, кили виросту ...

II. Оголошення теми гри.

1. Технологія „Мозковий штурм”. Уявімо собі таку картину: ні на виробництві, ні в школі ніхто нічого не робить. Що б сталося?

- Не працює електрик ... (немає світла, у квартирі темно, не працюють телевізори, холодильники, праски, комп'ютер).
- Не вийшов на роботу пекар ... (усі залишилися без хліба, булочок, пиріжків).
- Вирішив відпочити кочегар ... (холодно в школі, вдома, у дитсадку, у лікарні).
- А якщо всі хлібороби і доярки не вийдуть на роботу? (Не буде з чого пекти хліб, виробляти масло, сир тощо).

Життя – це праця і бережливість.

2. **Вихователь.** Сьогодні ми поговоримо про деякі з безлічі професій. Ті, про які ви хочете дізнатися більше, записані на картках. Це було завдання групам. Вони підготувалися і розкажуть нам багато цікавого.

III. Гра „Що? Де? Коли?”

На столі – дзига зі стрілкою, що вказує напрям, а навкруги – картки із завданнями. Лідери крутять дзигу, визначають картку і відповідають на запитання.

Картка №1   Група №1   Звітує лідер

Чим цікава професія будівельника?

Ця професія виникла дуже давно. Люди завжди піклувалися про своє житло. Навіть первісна людина шукала печеру, де можна було б сховатися від негоди. Поступово знання людини

розширювалися, удосконалювалися її вміння з'явилися спеціалісти, які вміли краще за інших визначати, де, з яких матеріалів і як будувати. Дбали, щоб будівлі були довговічні й красиві. Поступово люди навчилися створювати матеріал для будівництва. Одним із найдавніших будівельних матеріалів є добре усім відома цегла. Цегла й нині – найпоширеніший будівельний матеріал. Вона не боїться вогню, вологи, вітру. Робота муляра на перший погляд здається нескладною, але він творить справжні дива з окремих цеглин зводить красиві, міцні споруди.

Муляр плечима торкнувся хмаринки!
Дім нам будує – не згає й хвилинки.
Рівно виводить він стіни в будові.
В нього підручний на поготові –
Кран величезний. Сьогодні ще зрання
Цеглу доставив на риштування.
Кран беручкий, працювать не лініться.
В муляра швидко робота скінчиться:
Ось домурює останню цеглинку
І заховається геть за хмаринку

М. Познанська.

Багато цікавих задумів у будівельників. Професія муляра ще багатьом – багатьом принесе радість, славу і шану від людей.

Картка №2 Група №2 Звітує лідер
Чому кажуть: „Білий хліб росте у чорній землі?”

Це вже професія хлібороба.

Саме він перетворює чорне поле у зелене: коли сходить посіяне зерно. Зелене перетворюється у золоте – коли досягають колоски. Золоте стає білим – коли із зерна виготовляють борошно. А ось коли хліб випечений – біле перетворюється на рум'яне.

Хлібороби

Честь і слава хліборобам,
Що живуть в моїм селі!
Знайте й ви про це, малі.
В пору літню, в час осінній,
Навесні – в гарячий час
Косять, жнуть вони і сіють,
Лан орють – у котрий раз!
Хлібороб на своїм полі
Нам вирощує врожай.

Пшениці шумлять на волі –
Де початок їм де край?
А їсте ви паляницю,
Калачі смачні їсте –
Не забудьте уклониться
Хліборобові за те!

М. Познанська

Земля плодovита починається у працювотій руці хлібороба.
Хліб – праця багатьох людей. І їхня праця потрібна завжди і скрізь.
Без хліба немає життя на землі.

Картка №3   Група №3   Звітує лідер
Шахтар

Шахтар – професія складна,
Дитина кожна знає.
Вугілля для країни
Він в шахті добуває.
Працює він з наснагою –
Ми вдячні із повагою.

Робітники вугільної шахти працюють під землею і добувають
вугілля. Ця професія є однією із самих ризикових. Шахтарям дуже
важко працювати глибоко під землею. Це дуже важка праця. Наш
край славиться шахтарями.

Картка №4   Група №4   Звітує лідер
Хто ж так смачно нам варить і пече?

Звичайно – це
Наш кухар, ніби боровик,
Надів біленьку шапку.
Готує нам він холодник
І запікає бабку.
Смачний у кухаря пиріг,
Чудова каша манна.
Він дбає про здоров'я всіх, –
Йому подяка й шана

М. Познанська

Професія кухаря дуже відповідальна. Він знає всі тонкощі
приготування їжі. А всі ми любимо смачненько попоїсти. І тоді ми
звертаємося до кухаря!

Дітвору він добре знає,
Її щедро пригощає,

Бо уміє готувати,
Ще й уміє подавати:
На обід і на вечерю
Борщ, котлети і печеню,
А хто любить солоденьке –
Тому тортика й варенька,
Тістечка й киселику,
Пряника й крученика.
Усього він наготує,
Всіх з любов'ю почаствує
Д. Чередниченко.

Картка №5   Група №4   Звітує лідер
Що робить токарь? Де можна побачити його роботу?
Професія токаря потрібна і відповідальна. Він виточує різні деталі на спеціальних верстатах.

Співає пісеньку й співа
Верстат у токарів;
Які в тій пісенці слова?
У ній немає слів.
Та в ній звучить – хай знає всяк –
Без них, малята, аж ніяк
Не обійтися нам!
Бо навіть вдома, де живеш,
Приглянься до речей:
Ти працюю токаря знайдеш
Хоча б в замку дверей.
Здається, просто річ така,
Як гайка чи гвинти, —
Без них не зробиш літака
І поїзду не йти...
Деталі точать токарі,
В цеху стоять у ряд.
І кожному о цій порі
Співа його верстат!

М. Познанська

Отож скрізь і всюди нам зустрічається робота токаря. І для телевізора, і для магнітофона, і для пральної машини, і для

велосипеда, і для трактора деталі виготовив токар. Наша книжка і газета, одяг і взуття теж не обходяться без токаря.

Картка №6   Група №6   Звітує лідер

А хто ж шиє нам такий гарний одяг?

Це вже професія кравця. Усі ми любимо гарно одягатися. Костюми, штани (плаття, блузки, спідниці) – усе це і багато інших речей – робота кравця.

Є правило кравецьке просте:

Сім раз відмір, а раз відріж!

І, щоб костюм пошить по зросту,

Потрібно мірку знять раніш...

Твій одяг вийде мов картинка:

Все по тобі-рукав і спинка.

Тож на примірці – так годиться –

Стій рівно і не смій крутиться!

М. Познанська

Професія кравця, дуже відповідальна і цікава. А яку фантазію він має! Адже кожна одежина повинна бути особливою і гарною: на всі наші смаки.

Картка №7   Група №7   Звітує лідер

Для вчителя і мами лікаря.

А хто ж лікує всі хвороби? Випикує нам різні ліки?

Лікар лікує, хвороби в дитини,

Біль головний може зняти в людини.

Лікар уміє усіх лікувати,

Знає, як раду хворобам давати.

Н. Красоткіна

Звичайно – це лікар. Ми запросили до нашого лікаря. Він коротенько розповість нам про свою професію.

Розповідь лікаря з медичної частини.

IV. Інтерактивні справи.

1. Технологія „Кубування”.

Розгадування загадок. На сторонах куба загадки про професії.

а) Хто розносить нам листи,

Телеграми і газети?

Ой, важка у нього ноша!

Хто же він? ..... (Листоноша)

- б) Вміє вправно рахувати,
 Людям здачу видавати.
 Зошит, книгу, олівець –
 Видає нам ..... (Продавець)
- в) Квіточки попідливає,
 Кущики попідстригає ...
 Для рослин – чарівник,
 Любить землю ..... (Садівник)
- г) Слоненяті чи качаті,
 Котеняті чи курчаті
 Дасть пігулку чи відвар
 Друг тварин – ..... (ветеринар)
- д) Рідний край охороняти,
 Від чужих обороняти.
 День і ніч завжди готовий
 Мужній захисник .... (військовий)
- е) Судно, скарб, людей, печери...
 В мулі залишки галери ...
 Відшукає все це враз
 Під водою ..... (водолаз)

2. Гра „Закінчи речення”:

- А) Виступає в театрі ....
 Б) Літає в космос ....
 В) Точить на верстаті деталі ....
 Г) Ловить рибу ....
 Д) Вчить дітей ....
 Е) Робить двір чистим ...

3. Гра „Вгадай слово”

- Ворона заглядала в книжку і залишила в деяких словах „кар”.
 Відгадайте ці слова.
 — — кар (лікар)
 Той, хто лікує людей.
 — — кар (токар)

Фахівець, який працює на токарному станку.

— — — кар (казкар)

Той, хто знає багато казок.

— — — кар (друкар)

Фахівець, який працює в видавництві.

— — — кар (аптекарь)

Той, хто працює в аптеці.

— — кар (перукар)

Фахівець, який робить чудові зачіски.

4. Складання прислів'я. Робота в парах (на столі картки зі словами)

- Мала, працює, а, й, бджола, та.

Бджола мала, а й та працює.

- Праця, безділля, маленька, краща, за, велике

Маленька праця, краща за велике безділля.

- Труд, все, і, вміння, перетруть

Вміння і труд все перетруть

- Не хвались, трудись, силою, краще.

Силою не хвались, краще трудись.

- Праця, важка, їжа, то, як, твоя, буде, солодка.

Як праця твоя важка, то їжа твоя солодка буде.

- Годує, а, лінь, праця, марнує

Праця годує, а лінь марнує.

- Діла, гуляй, зробив, сміло

Зробив діло – гуляй сміло.

- Вернуть, руки, гори, роботящі

Роботящі руки гори вернуть.

- Труда, без, нема, плода.

Без труда нема плода.

- Роботи, нема, без, охоти

Без охоти нема роботи.

- Калачі, їсти, не сиди, на печі.

Хочеш їсти калачі, не сиди на печі.

- Роботи, не, відкладай, на, сьогоднішньої, завтра

Сьогоднішньої роботи не відкладай на завтра.

- Нахилитися, щоб, води, з, криниці, треба, напитися

Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися.

- Конем, часу, згаяного, і, не, доженеш.

Згаяного часу і конем не доженеш.

- Думай, що, без, діла, краще, роботи, аніж, сидіти.

Краще думай, що робити, аніж без діла сидіти.

5. Технологія „Асоціація” (у групах)

- Детектив – розслідування, злочин, книга;
- Бібліотекар – читання, книги, сторінки;
- Художник – олівець, малювання, фарби;
- Шофер – автомобіль, вантаж, колеса;
- Хлібороб – поле, пшениця, комбайн;
- Кондуктор – трамвай, білет, зупинка.

V. Підсумок гри

1. Гра „Продовжи слово”. Придумати професію на кожную літеру.

П – пожежник;

Р – рибалка;

О – охоронець;

Ф – фотограф;

Е – електрик;

С – садівник;

І – історик;

Я – яхтсмен.

2. Слово вихователя.

Сьогодні ви дізналися чимало нового про багато професій. І ким би ви не мріяли стати, яку б професію собі не обрали, кожен повинен добре знати свою справу, робити її чесно, вміло.

Тема: Від ремесла до творчості

Мета: познайомити вихованців з різноманітним світом ремесел та захоплень; сприяти вихованню працелюбства, відповідальності за довірену справу, поваги до людей; допомогти у свідомому виборі професії; відкрити невідомі сторони життя, уподобання та творчі задатки.

Час: 1,5 години.

Форма проведення: виховний захід

Обладнання: виставка творчих робіт вихованців з різних напрямків декоративного мистецтва, магнітофон, ноутбук, відеопроєктор з екраном (за наявності), аудіозаписи: „Пісня про

рушник” (слова А. Малишка, музика П. Майбороди), „Мамина сорочка” (слова і музика Н. Май), відеозапис „Свято гончара в Національному Музеї архітектури та побуту України, 2010 рік”.

Хід заходу

Проблемні запитання (записані на дошці або плакаті)

1. Чи є необхідність у своєму житті спиратися на народні ремесла та досвід старших поколінь?
2. Де проходить межа між простою працею та творчою?
3. Які народні промисли ви зустрічали в місцевості, де ви народилися і проживає ваша родина?

1-й вихователь. Іскорка таланту схована при народженні в душі кожної людини. Від того, як її плекатимуть, який вона отримає розвиток, чим наповнюватимуть, хто оточує, залежатиме, чи вона згасне, чи розгориться дивним полум'ям, даючи наснагу до праці та милуючи оточуючих чудовими витворами мистецтва.

2-й вихователь. Кожна особистість у чомусь неповторна і виразна. Зараз у вас пора юності. Це період поєднання грайливих мрій та серйозних задумів. У юності людина робить найвеличніше відкриття – відкриває саму себе. У цих пошуках глибокий зміст: кожен може розкрити свої реальні, досі незнані можливості, через світ захоплень. Але як цього досягти? Тому тема нашої зустрічі: „Від ремесла до творчості”.

1-й вихователь. Ми поговоримо про народні ремесла та умільців, якікладають у них часточку своєї душі. Одним з таких ремесел є художня обробка деревини. Її природна фактура, колір, аромат – неповторні. Потрапивши у руки майстра, деревина набуває другого життя, перетворюючись у корисні для побуту речі.

1-й вихованець. Різьбленням по деревині людина почала захоплюватися з прадавніх часів. Ним прикрашали житло і кораблі, меблі та посуд, знаряддя праці, застосовували при виготовленні іграшок. Деревина і в наші дні залишається улюбленим матеріалом художників та народних майстрів. Існує багато видів різьблення по деревині: пропильне, геометричне, контурне, рельєфне.

2-й вихованець. Контурне – це неглибокі канавки, що проходять по контуру малюнка. За рахунок цього він стає чітким і зрозумілим, особливо на темному фоні. Контурним різьбленням виконують зображення квітів, листків, фігурок тварин, птахів. Також його використовують для виконання декоративних панно. Виразний вигляд воно має на чорному лакованому фоні.

3-й вихованець. Пропильне (ажурне) різьблення виконується за допомогою лобзиків. Особливо гарними здаються візерунки пропильних дерев'яних смуг, що прикрашають фасад будівлі. Ритмічно розташовані завитки наскрізного рослинного орнаменту або геометричних фігур чітко виділяються на тлі стіни, освітленої сонцем. Крім цього, наскрізні візерунки прекрасно сполучаються з об'ємними, що виступають деталями фасаду. Застосовували такий тип різьблення для прикрашення меблів стилів бароко і рококо, він став елементом декоративного оформлення житла.

2-й вихователь. А зараз запросимо наших однолітків, хто займається художнім різьбленням показати свої роботи та розповісти про них.

(Вихованці розповідають).

Запитання:

1. Чим приваблює робота з деревиною?
2. Який інструмент використовуєте?
3. Хто допомагає у роботі?

3-й вихованець.

Вишиванка – символ Батьківщини,
Дзеркало народної душі,
В колисанці купані хвилини,
Світло і тривоги у вірші.

4-й вихованець.

Вишиванка – дитинча кирпате,
Що квітки звиває в перепліт,
Материнські ласки, усміх тата,
Прадідів пророчий заповіт.

3-й вихованець.

Вишиванка – писанка чудова,
Звізда ясна, співи та вертеп.
Вишита сльозою рідна мова,
Думами дорога через степ.

4-й вихованець:

Вишиванка – біль на п'єдесталі,
Слава, воля, єдність, віра – ми.
Журавлем курличе, кличе далі,
Стелить вирій взорами-крильми.

5-й вихованець. Серед жіночих народних промислів чільне місце в історії нашого народу займає вишивання. Майже кожна

область, кожний район, а часто й окремі села з покоління в покоління, від матері до дочки передавали таємниці цього виду мистецтва. Тому за кольором, орнаментом, фактурою вишивки завжди можна було визначити місце її виготовлення. Народні майстрині старанно зберігають свої традиції.

В українському орнаменті, його плавних лініях, в улюблених мотивах промовляє душа народу, його історія, природа, в оточенні якої він живе. З орнаментом пов'язані образи добра, краси, оберегу. Він опоетизований народною свідомістю, теплом людських рук. За ним стоїть тисячолітня історія українського народу.

(звучить „Пісня про рушник”, слова А. Малишка, музика П. Майбороди)

1-й вихованець.

Червоно-чорні всі узори,
мережив ряд на полотні.
Традицій пласт, легенди роду,
духовний символ, оберіг,
калини кущ, дівочу вроду,
на полотні все хтось зберіг.
Прості орнаменти, народні,
тягучі як пісні степів.
Все актуально і сьогодні,
хоча й прийшли з далеких днів.

2-й вихованець. Вишивання – один з найдавніших видів декоративно-ужиткового мистецтва слов'ян. Народні вишивки захоплюють нас досконалою композицією, різнобарвним колористичним вирішенням. У своїх роботах народні майстри показують одвічний потяг людини до краси, зв'язок з рідною природою.

3-й вихованець. Історія народної вишивки на Україні сягає своїм корінням у глибину віків. Дані археологічних розкопок та свідчення мандрівників і літописців доводять, що вишивання як вид мистецтва на Україні існує з незапам'ятних часів. Вишивкою, за свідченням Геродота, був прикрашений одяг скіфів.

Народна вишивка – це мистецтво, яке постійно розвивається. Це величезне багатство, створене протягом віків тисячами безіменних талановитих народних майстринь. Наше завдання – не розгубити його, передати це живе іскристе диво наступним поколінням.

(звучить пісня „Мамина сорочка”, слова і музика Н. Май).

1-й вихователь. У нас присутня мама одного з вихованців (або вихованка у колонії для дівчат), захоплення якої художня вишивка. Надамо їм слово.

(Мама (дівчинка) розповідають).

Запитання:

1. Хто в родині займається вишивкою?
2. Як підбираєте композицію?
3. Які плани на майбутнє?

1-й вихованець.

Ой, вербо, вербо, вербиченько,

Гнучка та висока,

Де вродилась і зросла ти

Сестро милоока?

На Україні народилась,

З Дніпра воду пила,

Людям нашим полюбилась.

Шану заслужила.

2-й вихованець. Ще довкола сніги біліють, але як тільки сонце на весну поверне і трохи потепліє, одразу у верболозах з’являються пухнасті котики. Це верба цвіте. Цвіт верби – прекрасне, зворушливе диво природи, а пухнасті котики – це вражаючий символ краси, навесні вони звеселяють наше серце.

3-й вихованець. Про вербу, скромну нашу вербу, сказано і переказано. Їй присвячено багато віршів, прислів’їв, загадок, пісень. Але сьогодні ми поговоримо про практичне застосування цього чудового природного матеріалу. Міцна, легка, зручна в обробці, вона стає в нагоді для створення великих та малих побутових виробів.

4-й вихованець. Плетення з лози – одне з найдавніших видів декоративно-ужиткового мистецтва. За свідченням археологів, воно виникло ще в епоху неоліту, набагато раніше від гончарства, ткацтва, обробки дерева, металу. Поява плетених виробів зумовлена наявністю сировини в достатній кількості, а також простими техніками виконання, які не вимагали складних знарядь праці. Віками нагромаджувались технічні прийоми обробки матеріалу для плетення, уміння використовувати його практичні можливості та художні особливості.

5-й вихованець. Ми майже не знаємо імен народних майстрів минулого. Свою майстерність вони передавали від батька до сина,

від діда до внука, як у народі кажуть – „з рук в руки”. З покоління в покоління вдосконалювали свої винаходи, фантазію. Час відкидав усе випадкове, недозвершене, шліфуючи й зберігаючи тільки цінне та високохудожнє. Так пошуки й досягнення окремих майстрів об’єднувалися, утворюючи скарбницю народної творчості.

6-й вихованець. Вироби з лози дуже добре поєднуються зі інтер’єром житла. У своєму природному стані лоза має колір деревини – яскраво-жовтий, що переходить в тьмяно жовтий; це надає виробам оригінального, неповторного вигляду. Плетені вироби дуже міцні. Причина такої стійкості до пошкоджень не лише в самому матеріалі, але і в способі виготовлення. Лозу не склеюють з десятка деталей, а згинають, заплітаючи місця з’єднання тоншими прутиками.

2-й вихователь. А зараз ми запрошуємо до слова признаного майстра лозоплетіння.

(Розповідь запрошеного місцевого майстра з демонстрацією виробів та елементарних прийомів плетіння).

1-й вихованець. Перші керамічні вироби з’явилися ще в епоху палеоліту. На древніх стоянках археологи часто виявляють рештки глиняного посуду, різноманітні глиняні фігурки людей, тварин і фантастичних істот.

2-й вихованець. Казкові перетворення аморфної глиняної маси в матеріал, що по міцності та вогнестійкості мало в чому поступається каменю, здавалися древнім людям справжнім чарівництвом. У більшості світових міфологій, виготовляти керамічні вироби людей навчили боги, які були також першими гончарами.

3-й вихованець. Винахід гончарного круга (IV тис. до н. е.), спочатку ручного й повільнообертового, а у середньовіччі швидкісного, з ножним приводом, став переворотом у розвитку гончарного ремесла. Техніка формування на крузі давала змогу не лише збільшити випуск продукції, а й поліпшити її художній рівень. Посуд, виготовлений на крузі, досить легкий, тонкостінний, з гармонійно-симетричними обрисами форми, чіткими орнаментальними смугами, лініями тощо.

4-й вихованець. Багата гончарними традиціями Полтавщина. Глини, придатні для цього ремесла, досить рівномірно розташовані майже по всій території області. Споконвіку ними користувались майстри народної кераміки. Мистецтво паленої глини акумулювало

творчий досвід поколінь. Кожна епоха залишала нам шедеври, які хвилюють естетичною насолодою, виявом людської творчості за законами краси.

1-й вихователь. А зараз ми полинемо в атмосферу справжнього свята та побачимо сучасні витвори мистецтва – продукцію гончарів України.

(Демонстрація відеофрагменту свята гончара).

2-й вихователь. Ми з вами провели бесіду про різні захоплення людей, які переросли межу від праці, фахової підготовки і вийшли на рівень творчості. Давайте дамо відповіді на запитання, поставлені спочатку нашого заходу *(відповіді)*.

Висловлюємо слова вдячності нашим учасникам і бажаємо їм успіхів та творчого натхнення. Присутніх запрошуємо до перегляду виставки виробів декоративно-ужиткового мистецтва, що зроблені руками ваших товаришів, персоналу та місцевих жителів.

2.4. Естетичне виховання

Назва заходу	К-ть годин	Форма
Види і жанри мистецтва (для 16 – 18 років)	1,5	Лекція
Країна мистецтв. Музи (для 14 – 15 років)	1,5	Виховний захід
Музичний калейдоскоп	1	Усний журнал
Викрадена картина	1,5	Гра-конкурс
Витвори мистецтва з металу	1,5	Виховний захід

Тема: Види і жанри мистецтва

Мета: познайомити вихованців з видами і жанрами мистецтва: літературою, театром, музикою, образотворчим мистецтвом; виховувати естетичний смак, здатність бачити прекрасне в мистецтві та житті; формувати потребу в досконаленні себе і навколишньої дійсності за законами естетики та краси.

Час: 1,5 години.

Форма проведення: лекція.

Обладнання: книги, репродукції, платівки, диски з творами мистецтв різних видів.

План

1. Література.
2. Театральне мистецтво.

3. Музика.
4. Жанри образотворчого мистецтва.

1. Література. Одним із найважливіших чинників культурного життя всіх без винятку народів є, безперечно, література – мистецтво слова. Сам термін „література” походить від фр. *litterature*, яке, у свою чергу, веде до походження від латинського *littera* – літера. Виникнення цього терміна вчені відносять до початку XVIII ст. Проте й дотепер термін „література” вживається в двох значеннях.

У широкому розумінні – це вся писемність; у вузькому – це скорочене позначення художньої літератури (вона якісно відрізняється від інших видів літератури – наукової, філософської тощо).

Розуміння мистецтва слова якісно змінювалися протягом його багатовікової історії. Своїм корінням література сягає в глибoku давнину, у долітературний і дописемний період. Розвиток мистецтва слова тісно пов’язаний із прогресом мислення. Адже слово, мова є дійсністю думки.

Основна цінність слова в первісних формах була у тих властивостях мови, які зближують її з музично-театральним дійством.

У подальшому на більш вищому щаблі первіснообщинного ладу, мистецтво слова відособлюється як міфологічний усний епос – міфи, легенди, перекази, що в сукупності створювали епопеї.

Розвивається оповідна поезія. Слово входить у свої права і стає самостійним мистецтвом. Щоправда, і тут воно ще зрощене з музикою. Поет, розповідач і співець – одна особа. Сказання „Іліади”, поезії „Махабхарати” – усе це співалося під музику. Отже, усна народна творчість є тим джерелом, з якого виникають майбутні літературні жанри: драма, лірика, епос. Це основні літературні роди, які проявилися ще в долітературному періоді стали тими шляхами, котрими розвивалась уся історія літератури.

В основі літературного роду лежить певний спосіб освоєння явищ дійсності, в основі епосу – естетично освоєна подія, в основі драми – дія, в основі лірики – безпосередній поетичний вияв душевного стану самого поета.

Тож до епосу відносяться такі види: літературний міф, казка, епопея, епічна поема, роман, повість, оповідання, новела. Поняття лірики охоплює собою такі різновиди: пісня, ода, романс, елегія та ін.

Драматичний рід – це трагедія, комедія і власне драма.

Зазнаючи серйозних змін, літературні види, у свою чергу, породжують чимало жанрів.

Героїчний епос містить цілісну картину народного життя у формі героїчної розповіді про минуле. В епосі завжди присутній глибокий інтерес до історичної долі народу. Історичний фон концентрується завжди навколо певної історичної події (війни), яка має всенародне значення („Одіссея”, „Пісня про Роланда”, „Пісня про Сіда”, „Дума про Байду”, „Дума про козака Голоту”).

Більш високий рівень патріотизму притаманний для народів, які зазнають національного гноблення. Так, в українських історичних піснях та думах (згадувались вище) головні герої втілюють у собі всенародне прагнення до незалежності, уособлюють зростання національної самосвідомості.

Згодом епос відходить на другий план, поступаючись місцем драмі та новим епічним формам (Данте „Божественна комедія”).

Ще в античній літературі виникає специфічна галузь словесної творчості, яка, з одного боку, знаходиться на межі літератури і повсякденного мовного спілкування, а з іншого – на межі літератури та філософії. Ця жанрова лінія дістала особливий розвиток в епоху Відродження і мала найбільше значення для народження роману (Ф. Рабе „Гаргантюа і Пантагрюель”).

У всіх великих країнах Західної та Центральної Європи в епоху Відродження виникають і перші національні літератури – за мовою і своїм значенням. В Італії фундаторами італійської літератури були Петрарка та Боккаччо. Проте слід зазначити, що цей процес не у всіх народів відбувався одночасно. Так, в Україні (кінець XVIII – початок XIX ст. І. Котляревський), у Росії (пол. XIX ст. – О. Пушкін).

Подальший розвиток літератури був пов’язаний з особливостями, притаманними епосі класицизму (XVII – поч. XIX ст.). Для класицизму характерний поділ на „високі” та „низькі” жанри, поєднання яких вважалося неприпустимим.

Високі жанри – епопея, трагедія, ода – покликані втілити державні або історичні події, тобто життя монархів, полководців, міфічних героїв.

Низькі – сатира, байка, комедія – мають зображати приватне, повсякденне життя осіб середніх верств. Стиль і мова повинні були строго відповідати обраному жанру (Расін, Буало (Мольєр)).

У кінці XVIII ст. в Німеччині і на початку XIX ст. у Франції, а також в інших країнах виникає напрям, який протиставляє себе класицизму і отримує назву „романтизм”. Романтики вперше відкрили суперечливість людської душі, її невичерпність.

Романтики поновили художні форми: створили жанр історичного роману, фантастичні повісті (Гюго, Жорж Санд, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко).

У II пол. XIX ст. утверджується напрям, що прийшов на зміну романтизму – реалізм. Кардинальна проблема реалізму – співвідношення правдоподібності й правди, істини (Ч. Діккенс, О. Бальзак).

На початку XX ст. в європейському мистецтві виникають різноманітні явища, які умовно можна назвати модернізмом. Якщо у всі віки література була пройнята ідеєю людини, то в сучасну епоху актуалізуються проблеми співвідношення особистості з космічним і людським універсумом.

2. „Театр” у перекладі з давньогрецької – видовище. Актори показують якусь історію (п'єсу), а глядачі спостерігають за їхньою грою. П'єса – актор – глядач об'єднані грою; ось формула театру.

Гра, як відомо, є природним станом людини. Граючися, діти вчаться жити. Дорослі вигадують собі інші ігри – різні свята, ритуали, жарти. Гра, таким чином, постає як спосіб існування, шлях до пізнання і окраса життя людини. Гра – основний елемент мистецтва театру, який через неї стає певною формою суспільної свідомості.

У театрі відбувається відтворення життя у формах самого життя. Вираз цей умовний, оскільки сценічна гра є лише імітацією форм життя, а не їх прямим відтворенням до дрібниць, інакше довелось б насправді вбивати, спати, вішатися на підмостках.

Водночас цей вираз, попри всю умовність, є досить точним, оскільки гра на сцені наслідує життя в його основних формах. Насамперед це стосується відтворення людини. Адже характер особистості розкривається в театрі саме так, як і в реальній дійсності – через систему вчинків, емоційні стани, процес мислення тощо.

За першооснову театр включає в себе літературу у вигляді п'єси – художнього тексту, призначеного не стільки для читання, скільки для виконання (розігрування) на сцені. Драматургія – особливий рід літератури. Вона обов'язково має розвинути конфлікт, драматичну дію і діалогічну форму тексту.

Крім того театр як мистецтво видовищне, зорове, спирається також на мистецтво образотворче. Наприклад, у ляльковому театрі, де головною дійовою особою є не жива людина, а її муляж, скульптура набуває домінуючого значення. Важливу роль відіграє також сценографія – освітлення сцени, декорація. Чимало для театру значить музика. У таких його різновидах, як опера, балет, оперета, м'юзикл, вона стає основним засобом сценічної мови. Тут і конфлікт, і характери, і атмосфера людських стосунків виражаються передусім музикою, мовою співу чи танцю.

У синтез мистецтв, об'єднаних театром, входять також дизайн, моделювання одягу, перукарська майстерність, макіяж, спорт (акробатика, фехтування тощо), народно-декоративні промисли та ін.

Отже, як уже зазначалося, театр розгалужується на різні види, котрі назвемо. Це опера, балет, оперета, драматичний, музично-драматичний, ляльковий театр і пантоміма (рух тіла). Існують також театри, що розрізняються за адресами свого призначення, тобто за складом своєї аудиторії: театри дитячі, де грають і дивляться вистави діти; юного глядача, де дорослі грають для дітей; театри молодіжні, міміки й жести (для глухонімих); самодіяльні, де грають аматори та ін.

Театри розрізняються й за своїм тематичним або жанровим спрямуванням. Це театри естради, моди, пісні, історичного портрета, еротики, детективу, комедії, драми і комедії, мелодрами, хореографічних, естрадних мініатюр, поезії, камерний, фольклорний, комічної опери, масок тощо.

Театральне розмаїття має одну мету – відтворення життя людського духу на сцені. До цієї мети театри прямує, як правило, лише двома шляхами: він створює на сцені або ілюзію життя або модель дійсності.

К. Станіславський розробив систему роботи актора над собою і над роллю.

Найдавніше мистецтво театру належить Стародавній Греції, де ритуальне заклання козла на честь бога Діоніса народило „козлину пісню” – „трагос оде” – трагедію. Водночас пісня веселої команди Діонісових сподвижників – „космос оде” – породила комедію. Отже, п'ятеро видатних драматургів Еллади – Есхіл, Софокл, Еврипід (автори трагедій) та Аристофан і Менандр (автори комедій) – ще задовго до нашої ери на все майбуття заклали основи світової драматургії та театру.

Згодом християнізація Європи призвела до занепаду театру.

Оновлення театру відбулося в епоху Відродження. Вершиною ренесансного театру став для всього світу Вільям Шекспір.

XVII ст. пройшло в театрі під знаком класицизму та завдяки закону трьох єдностей – місця, часу, дії (Мольєр, Корнель, Расін).

Епоха Просвітництва в культурі (XVIII ст.) характеризується появою нових жанрів – драми на початку століття і мелодрами в його кінці.

На поч. XIX ст. народжується український професійний театр. У 1819 р. в Полтаві Іваном Когляревським була написана і поставлена „Наталка Полтавка”.

У самому кінці століття голосно заявила про себе нова театральна професія – режисура.

З усього вищесказаного можна зробити такий висновок: „Театр має бути таким, як саме життя. А це і є відповідь на питання: „А яким повинен бути сучасний театр?”

3. Музика. Роль музики в житті суспільства надзвичайно велика. Як всяке мистецтво, вона може з великою силою виражати те, чим живуть люди: горе, радість, заповітні сподівання, мрії про щастя. Музика – це мистецтво динамічне, виразне, слухове (за сприйняттям).

Заслугує на увагу проблема специфічності „матеріалу” музики, або мови музики. Коли мовою малярства є фарби, літератури – слово, хореографії – жест, то в музиці – це організований особливим чином звук. Звук – надзвичайно нестійкий матеріал, його неможливо зупинити, особливо якщо мати справу з „живою” музикою, а не з механічним записом. До звука неможливо повернутись, як, наприклад, до слова. Тут немає зорового сприймання. Звук лишається лише в пам’яті. Він характеризується певною висотою, гучністю, тривалістю, тембром.

Музика проходить складний шлях від її творця (композитора) до слухача, оскільки вона має бути не лише створеною у свідомості та записаною – музику необхідно виконати.

Отже, специфічність музики полягає в тому, що їй притаманні два різновиди творчості: „первинний” – композиторський та „вторинний” – виконавчий.

Музика була невіддільна від інших різновидів мистецтва: поезії, танців. Самовизначення музики, розвиток її як самостійного мистецтва відбувалися поступово.

За доби Середньовіччя музика як професійне мистецтво знаходилася під владою церкви.

У добу Відродження розвинулося мистецтво виконання, сформувалися сучасні принципи нотопису, склалася система професійної музичної освіти.

У XVIII ст. з'явилися такі титанічні постаті як Моцарт, Бетховен, Бах та ін. Кожен із цих митців справив величезний вплив на розвиток усєї світової музичної культури. До кінця XVIII ст. музика тлумачилася як наука, знання.

У XIX ст. починається осмислення музики як мистецтва, що має певний зміст та сенс.

XVIII-XIX ст. – період високого розквіту музичної культури України (М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель).

У цей період відбувається інтенсивний процес збирання та обробки української народної музики, посилюється інтерес до української народної пісні, проблеми використання пісенної спадщини. С. Гулак-Артемовський створює першу національну українську оперу „Запорожець за Дунаєм”, М. Лисенко – опери „Тарас Бульба” та „Наталка Полтавка”.

XIX ст. висунуло численний загін високоталановитих композиторів на Заході: Ф. Шуберта в Австрії, Ф. Шопена в Польщі, Р. Шумана, Й. Брамса та Р. Вагнера у Німеччині, Дж. Россіні та Дж. Верді в Італії.

У XX ст. в музичній свідомості відбулася своєрідна революція, утвердилися нові принципи музичного мислення (відбулася емансипація дисонансу – засоби, котрі відрізнялися підвищеною експресивністю, гостротою та різкістю звучання (Прокоф'єв, Шостакович, – їхня творчість).

Стосовно основних жанрів щодо вокальної музики, то слід зазначити, що пісня – основний та найстародавніший її різновид. Професійна пісня відома вже з античності. Народна пісенна творчість – це своєрідний усний літопис про далеке історичне минуле і одночасно гучний голос сьогодення.

За сучасної доби пісня знайшла багато можливостей для розвитку.

Хор – це вокальний твір, що виконується гуртом співаків, а також назва самого цього гурту. Суто вокальний хор, без супроводу називається „хор а капела”.

Гімн (від гр. „славити”, „хвалити”) є величавим урочистим співом, переважно хоровим (Давньогрецькі гімни на честь богів).

Романс – невеликий вокальний твір для одного голосу з супроводом, котрий відрізняється від пісні складнішою формою та більшою роллю супроводу.

Арія – це розвинута, закінчена вокальна п'єса для голосу – соло з оркестровим супроводом. У первісному значенні термін „арія” означав пісню (являє собою частину оперної дії).

Опера – музично-драматичний твір, призначений для театру, у якому актори не промовляють, а співають весь текст. Водночас опера – це твір музичний, оскільки головну роль тут відіграє музика, а всі ніші елементи опери (жести, міміка, декорації, освітлення) мають хоча й важливий, але все ж підпорядкований характер.

Ораторія (від лат. „красномовний”) і кантата (від італ. „співати”) – музично-драматичні твори концертного типу.

Кантата – це п'єса для одного голосу або хору з оркестром.

Ораторія – великий музично-драматичний твір для хору, співаків-солістів та симфонічного оркестру.

Реквієм (від лат. „спокій”) є вокальним або вокально-інструментальним твором, присвяченим пам'яті померлого.

До жанрів інструментальної музики належать: сюїта, соната, симфонія та концерт.

Сюїта – це кілька танцювальних п'єс, не призначених безпосередньо до танцю, різноманітних за змістом та побудовою.

Соната (від лат. „звучати”) – музичний твір для одного або кількох інструментів, що складається з кількох частин, переважно з трьох-чотирьох.

Симфонія (від гр. „співзвуччя”) – твір для симфонічного оркестру, що складається з чотирьох-п'яти частин, розташованих за принципом контрасту і об'єднаних однією ідеєю.

Концерт – віртуозне виконання твору для сольного інструменту (фортепіано, скрипки, флейти) з оркестровим супроводом.

4. Жанри образотворчого мистецтва. За призначенням та особливостями художнього виконання живопис поділяється на монументальний, декоративний та станковий.

Монументальному живопису властиве філософсько-епічне розуміння дійсності, суспільно-значимий зміст, масштабність задуму, громадянський пафос, високий лад образів, звернення до

великої колективної аудиторії тощо. Монументальний живопис тісно пов'язаний з архітектурою, підпорядковується архітектурній споруді, створюючи синтез – органічну єдність різних видів мистецтв в межах єдиного художнього твору. Синтез тоді досягає повноти, коли різні види мистецтв узгоджуються спільністю ідейного задуму та стилістичною єдністю. В ансамблі монументальний живопис виконує також і декоративну роль.

Декоративний живопис призначений для прикраси, входячи до складу архітектурного ансамблю або до творів декоративно-ужиткового мистецтва. Отже, термін відноситься до орнаментальних розмалювань та композицій, що не мають самостійного значення; панно, орнаментальне підкреслення функцій предмету або оточення великих настінних сцен.

Станковий живопис (від слова станок, мольберт, на який ставиться приготовлена основа – картон, дошка, полотно для малювання картин) об'єднує твори самостійного значення, не пов'язані з архітектурним ансамблем. Їх можна переносити, зберігати в житлових приміщеннях, установах, музеях.

За тематикою живопис поділяється на жанри: побутовий, історичний, детальний, портрет, пейзаж, натюрморт, міфологічний, релігійний, анімалістичний.

Найважливішим зображальним засобом живопису є колір. У живописі використовується фізичні властивості світла, що дає можливість зобразити предмет у кольорі, створювати колорит. Колорит (італ. *colorigo* – забарвлений) – загальне кольорове рішення, система сполучення кольорів та їх відтінків у художньому творі. Якщо у творі домінують сині, зелені, фіолетові відтінки, колорит називають холодним, а коли домінують жовті, червоні, оранжеві – теплим.

Художні образи живопису створюються за допомогою малюнка, кольору, світлотіні, колориту і перспективи. Важливу роль відіграє і композиція (лат. *compositio* – складання, розміщення) – побудова художнього твору, співвідношення окремих частин і елементів, що зумовлені його ідейно-образним змістом, характером і призначенням. Техніка живопису (накладання фарб, закріплення на поверхні, різноманітна). Найбільш поширені фарби олійні, клейові, воскові (енкаустика). У монументальному живописі найчастіше застосовують мозаїку, фреску. У станковому, крім олії, – акварель, гуаш, пастель.

Мозаїка (франц. *mosaique*, італ. – *moseico*, лат. *musivum*, буквально – призначене музам) – це орнаментальні композиції, виконані з природних елементів, емальних, керамічних плиток, емальною (нім. *Smarte*, італ. *Smalto* – емаль) – називають кольорове непрозоре скло у вигляді невеликих кубиків, або пластинок, яке застосовується для виготовлення мозаїк. З II тис. до н.е. відома фреска (італ. *Fresco*, буквально – свічний) – техніка живопису фарбами (водяними або вапняному молоці) по свіжій штукатурці. Темпера (італ. *Tempera* – фарби для живопису, у яких сполучною речовиною є натуральні (з води та яєчного жовтка) або штучні (водяний розчин клен з олією) емульсії).

У мистецтві Стародавнього Єгипту застосовується акварель (італ. *Acquerello*, від лат. *Aqua* – вода) фарба, що розводиться водою. У західноєвропейському та українському мистецтві акварель застосовується з XV ст. Фарби, розтерті на воді з олеєм і домішкою білила, мають назву – гуаш (франц. *Pastel*, з італ. *Pastelo* від *pasta* – тісто) означає малювання кольоровими олівцями, виготовленими з сухих, порошкоподібних тонко тертих барвників з домішкою скріплюючих або розбілюючих речовин (клей, крейда, гіпс, тальк тощо).

Наприкінці XVI ст. поряд з традиційним іконописом, з'являються нові жанри: портрет, історичний живопис, зростає інтерес до пейзажу. Провідне місце в житті тодішнього суспільства посів жанр портрета, розвиток якого розпочався з донаторських та надгробних зображень. Цей вид портрета був досить поширеним в українському мистецтві. Портрет Яна Рорбурта, Костянтина Корнякта. Найпопулярнішим був портрет світського призначення, спочатку погрудний, згодом у повний зріст. Невеликого формату ранні портрети об'єднані органічно цілим ренесансним сприйняттям людини. У таких портретах переплелися впливи західноєвропейського мистецтва з традиціями українського живопису, якому належить провідна роль.

Існують такі види живопису, як живопис гуашшю, аквареллю, олійними фарбами, темпера.

Акварель – походить від латинського слова „*aqua*”, що означає вода, акварель це фарба, яка розводиться водою. Прозорість – основна її ознака і головна цінність. Саме вона надає легкість акварельному живопису.

Колір акварелі великою мірою залежить від паперу, на якому малюємо. Перед тим, як почати роботу з аквареллю, фарби слід злегка намочити чистою водою. Тоді вони трохи розбухають і легко набираються на пензель. Потрібний колір підбирається на палітрі. Вона потрібна бути вологою, щоб усі кольори на ній виглядали так, як на папері.

Малюють завжди рідко розведеною фарбою. Малюючи аквареллю, пензель добре змочують.

Майбутньому акварельному малюнку дуже шкодить зловживання гумкою. На потертій гумкою папір погано лягає фарба, зникає свіжість і чистота кольору. Найкраще працювати на цупкому рисувальному папері із зернистою поверхнею, типу ватмана, на деяких сортах паперу погано тримається вода. У такому разі його легко і акуратно зволожують мокрою ваткою або пензлем. Папір слід змочувати тоді, коли на нього вже нанесено малюнок олівцем.

Основні інструменти для роботи аквареллю – це м'які пензлі. Їх виготовляють із шерсті білки, борсука, а найкращі пензлі каюнківі. Акварельні пензлі переважно круглої форми. Для роботи найкраще пензлі 2-3 товщини. Набираючи пензлі фарбою, тримаємо його похило.

Добре насиченим пензлем рухаючи його по горизонталі зафарбовуємо аркуш. Треба стежити, щоб фарба не просихала і маски плавно зливалися. Залишивши поверхню струшуємо пензель і забираємо ним зайву фарбу.

Переходити від світлого до темного тону (чи навпаки) можна поступовим або ступінчастим підсиленням кольору. Щоб поступово розслабити колір робимо так. Розводимо достатню кількість фарби одного кольору і починаємо замальовувати площу. Потім вводимо у розведену фарбу трохи води. Повторивши це кілька разів, дістаємо плавний перехід від темного до світлого кольору. А щоб підсилити тон, робимо навпаки: у великій кількості води розводимо трохи фарби і малюючи, поступово добавляємо до розчину фарби.

Змішування фарби – важлива справа для аквареліста. Це роблять як на палітрі так і на малюнку. Підготувавши на палітрі суміш двох-трьох кольорів, накладають вже готову фарбу. А на малюнку потрібний колір дістають накладанням одного шару фарби на інший, уже просушений.

Живопис „по мокрому” ґрунтується на властивості води розчиняти в собі фарби.

Під час роботи „по мокрому” папір повинен бути весь час вологим. Для цього аркуш паперу зволожуємо ватним тампоном. Коли папір великий, то потрібно забезпечити тривалу вологість паперу. Робиться це так: на рисувальну дошку натягуємо старе чисте полотно так, щоб ніде не було складок. Намочуємо полотно водою, накладаємо на нього папір рисунок до полотна і змочуємо весь аркуш із зворотного боку. Після цього обережно повертаємо його до мокрого полотна, і той бік, що з рисунком, теж акуратно зволожуємо. Коли утворюються повітряні пухирці то папір слід „відтягнути”, погладжуючи рукою від центра дошки до країв. Фарби для малювання „по мокрому” розводять густіше, ніж для роботи „по сухому”, оскільки частина води вже є на папері. Художник сам регулює нахил дошки.

Гуаш – відома з давнього часу. Назва „гуаш” походить з італійської мови, в перекладі означає „водяна фарба”.

На відміну від акварелі гуашеві фарби не прозорі. Їх виготовляють на рослинних клеях (вишневий, пригараб'ік, трагатап), з домішкою білила, внаслідок чого фарби, висихаючи, стають матовими, їх тон світлішає.

Гуаш, як і акварель розводять водою. Можна наносити один шар фарби та інший для виправлення помилок. Верхній мазок повністю перекриватиме нижній. Проте не слід робити дуже густих і товстих мазків, бо вони легко розтріскуються і відпадають.

Техніка гуаші дає можливість користуватися різноманітними прийомами: класти мазки за формою, горизонтально чи пунктирно, комбінувати тонкий шар фарби і товстий мазок тощо.

Таким чином, ми познайомилися з основними видами мистецтва – літературою, театром, музикою образотворчим мистецтвом – та їхніми різноманітними жанрами. Крім розширення вашого світогляду, ця лекція допоможе вам усвідомлено користуватися кожним видом мистецтва в розвитку ваших талантів та здібностей.

Виховний захід: Країна мистецтв. Музи

Мета: сприяти розумінню вихованцями багатогранності й багатовимірності світу мистецтва (видів та жанрів); виховувати емоційне ставлення до мистецтва; розвивати естетичний смак.

Час: 1,5 години.

Форма проведення: виховний захід (для 14 – 15 років).

Обладнання: Бах-Гуно „Ave Maria”, Г. Свиридов „Любов святая” (із музики до спектаклю „Цар Федір Іванович”), Ж. Рамо „Розмова муз”; Ікона др. пол. XII ст. „Богоматір Володимирська”, фото (репродукція) античного барельєфу з Лувру „Саркофаг муз”.

Хід заходу

Вихователь. Потяги вирушають у далеку дорогу зі станції, кораблі йдуть у море з гаваней, літаки – з аеропорту. І ми з вами вирушимо в далекі мандри з актової зали. Запрошую вас увійти до неї. За цими дверима на вас чекатимуть цікаві мандрівки, перевтілення і пригоди.

(Вихованці входять до актової зали).

Вихователь. Розгляньте нашу залу. Що ви в ній помітили? (Вихованці відмічають, що в ній є музичні інструменти, пристрої для слухання музики, репродукції картин, світлини, книги тощо).

Вихователь. Ми будемо не лише дивитись і слухати, а ще й творити. А допоможе нам у цьому мистецтво.

А тепер прислухайтеся до звуків, пригадайте, як співають птахи, як б'ються хвилі, як накрапає дощ у вікно, як шелестить осіннім листям вітер, як завиває хуртовина – в усьому чується музика. Подумайте, у якому гармонійному світі ми живемо! Чи можна передати навколишню красу? За допомогою чого і як? Хто спроможний це зробити?

(Вихованці відповідають, що людина може відтворити красу навколишнього світу за допомогою мистецтва).

Вихователь. Що таке мистецтво?

(Вихованці висловлюють свої думки. Виховаєть демонструє репродукцію картини, фотографію скульптури, читає уривок вірша тощо).

Виховаєть.

Искусство – зеркало.

И отразится в нем

Все то, что нынешним зовется днем

С его заботами, исканьями, трудами

И зреющими в нем грядущими годами.

Мазок на полотне,

Слова стихотворенья,

Волненья скульптора,

Певучий взлет смычка –

Так сохраняет наш день

Для сотен поколений
Картина, музыка и точная строка.
Курт Бартель

Література, поезія, скульптура, музика, живопис – це дуже близькі одне одному види мистецтва, як сестри чи брати. Назвіть інші види мистецтва.

З давніх-давен люди помітили близькість мистецтв. У верховного бога Зевса і богині пам'яті Мнемосіни народилися дев'ять доньок, дев'ять муз – покровительок поетів і художників. Прадавні греки зображали їх із певним символом у руці. Власне від муз і утворилося слово музика – мистецтво муз. Міфічні богині дали життя і слову музей – будинок, храм для муз.

Предводителем муз вважається бог Аполлон (звідси в нього ще одне ім'я – Мусaget („водитель муз”). Давньогрецькі скульптори зображали Аполлона Мусагета з кіфарою (лірою) у руці, яку, за легендою, він отримав від Гермеса.

Отже, Кліо – муза історії – тримала в руках сувій, Уранія – муза астрономії – тримала циркуль і небесну сферу, Калліопа – муза епічної поезії, народної творчості, героїчних переказів, – тримала дощечки і паличку для письма – стилос, Ерато – муза лірики, любовної поезії – тримала ліру, Полігімнія – муза гімнів – без атрибутів, Евтерпа – муза ліричної поезії та музики зображувалась із флейтою в руках, Талія – муза комедії – тримала комічну маску, Мельпомена – муза трагедії – трагічну маску і вінок із плюща, Терпсихора – муза танців – тримала ліру.

Послухайте один з міфів про Аполлона – „Аполлон і музи”.

Миф „Аполлон у музи”

Весной и летом на склонах лесистого Геликона, там, где таинственно журчат священные воды источника Гиппокрены, и на высоком Парнасе, у чистых вод Кастальского родника, Аполлон водит хоровод с девятью музами. Юные, прекрасные музы, дочери Зевса и Мнемосины, – постоянные спутницы Аполлона. Он предводительствует хором муз и сопровождает их пение игрой на своей золотой кифаре. Величаво идет Аполлон впереди хора муз, увенчанный лавровым венком, за ним следуют все девять муз: Каллиопа – муза эпической поэзии, Эвтерпа – муза лирики, Эрато – муза любовных песен, Мельпомена – муза трагедии, Талия – муза комедии, Терпсихора – муза танцев, Клио – муза истории, Урания – муза астрономии и Полигимния – муза священных гимнов. Торжественно гремит их хор, и вся природа, как зачарованная, внимает их божественному пению.

Когда же Аполлон в сопровождении муз появляется в сонме богов на светлом Олимпе и раздаются звуки его кифары и пение муз, тогда замолкает все на Олимпе. Забывает Арес о шуме кровавых битв, не сверкает молния в

руках тучегонителя Зевса, боги забывают раздоры, мир и тишина воцаряются на Олимпе. Даже орел Зевса опускает свои могучие крылья и закрывает свои зоркие очи, не слышно его грозного клекота, он тихо дремлет на жезле Зевса. В полной тиши торжественно звучат струны кифары Аполлона. Когда же Аполлон весело ударяет по золотым струнам кифары, тогда светлый, сияющий хоровод движется в пиришественном зале богов. Музы, хариты, вечно юная Афродита, Арес с Гермесом – все участвуют в веселом хороводе, а впереди всех идет величественная дева, сестра Аполлона, прекрасная Артемида. Залитые потоками золотого света, пляшут юные боги под звуки кифары Аполлона.

Питання:

1. Які музи не супроводжували Аполлона? (Живопису, скульптури, архітектури)
2. Які музи не покровительствують мистецтву? (Клію, Уранія)
3. Які атрибути свідчать про призначення муз?
4. Як ви вважаєте, чи живі зараз музи? Де ви з ними зустрічаєтесь? (У музеї, театрі, на концерті тощо)

Завдання на сприймання.

Послухати музичний твір „Розмова муз” Ж. Рамо (французький композитор, клавесиніст, 1683 – 1764 рр.).

1. Як ви думаєте, чому композитор дав таку назву творові? (Чуємо „розмову” з кількома голосами).
2. Який характер цієї розмови – дружній, різкий чи інший?
3. Скільки голосів муз ви почули? (Це – діалог.)
4. Який характер музики? Що передає музика?
5. Чим закінчилася розмова муз?

Творче завдання на пластичну імпровізацію.

Уявіть, що могли б робити музи, слухаючи таку музику? (Сидіти, граціозно рухатися, танцювати, роздумувати, декламувати).

Завдання на сприймання.

Розглянути фотографію античного барельєфу з Лувру „Саркофаг муз”. Упізнати героїв міфу. Охарактеризувати їх.

Вихователь. Проходили сторіччя, деякі музи стали самостійнішими, але близькі стосунки між ними збереглися. Спробуйте назвати жанри мистецтва, у яких поєдналися кілька муз (Танець, пісня, опера, балет тощо).

Отже, музи товаришують і допомагають одна одній. Кожному виду мистецтва притаманне тяжіння до гармонії, яку ми знайдемо у пропорціях скульптури, архітектурних формах, у розташуванні предметів на натюрмортах, у чергуванні рим у поезії, у поєднанні музичних звуків. Ця властивість не є надуманою, вона відображає гармонію природи, яка виявляється у великому і малому – у побудові людського організму і у створенні крихітної кульбабки. А щоб зрозуміти цю гармонію, слід навчитися мови мистецтва, за допомогою якої музи розмовляють із нами.

Що це за мова? (Музичні звуки, фарби, рух тощо).

Навіщо ще потрібна мова мистецтв? (Для творця – це засіб вираження його думок, почуттів, ставлення до світу; слухач чи глядач за допомогою мови розуміє задум автора.)

Завдання на сприймання творів різних видів мистецтва.

1. Бах-Гуно „АВС Магія”, Г. Свиридов „Любов святая” (із музики до спектаклю „Цар Федір Іванович”).

2. Богоматір Володимирська. Ікона др. пол. XII ст.

(Вихователь з вихованцями аналізують твори мистецтва, засоби художньої виразності, які образи створено тощо).

Творче завдання.

Варіант 1. Спробуйте поспілкуватися мовою художника, композитора, архітектора, хореографа. Які слова з’являться у вашій лексиці? (Спеціальні терміни, що характерні для певних видів мистецтва).

Варіант 2. Складіть розповідь про художній образ репродукції картини і засоби його вираження мовою художника, композитора, балерини, графіка, співака, скульптора.

Вихователь. Таким чином, ми бачимо, відчуваємо і розуміємо те, що хотіли виразити і передати нам митці, хоча вони не сказали нам жодного слова. Творці розмовляли з нами за допомогою фарб, звуків, ліній, жестів – усього того, що називають мовою мистецтв.

Тема: Музичний калейдоскоп

Мета: виховувати у вихованців любов до прекрасного; сприяти формуванню естетичного смаку; навчити слухати музику; розуміти значення її в житті людини.

Час: 1 година.

Форма проведення: усний журнал.

Обладнання: записи класичної музики (твори Баха, Моцарта, Бетховена, Чайковського, Шопена та Штрауса та ін.), плакати з портретами відомих композиторів.

Хід заняття

Вихователь. Тиха, ніжна, душевна мелодія лине в залі. Піднімається до самого купола і виривається назовні до білих хмаринок, заплутується в сонячному промінні. Відчуваєш, що твоя душа тріпоче, ніби птах крилами, виривається з глибин і хоче злитися в одне ціле з акордами музики. Яку велику силу має цей набір, здавалося б, на перший погляд – простих звуків. Але яка таємниця захована в них, яке розмаїття стоїть за цим, яке неповторне, яке величне явище, створене людиною, зашифроване знаками, зігріте душею і оспіване, озвучене серцем.

Сьогодні ми потрапимо в прекрасний світ музики, познайомимося з відомими творами композиторів, якими захоплюється увесь світ.

Ми слухаємо різну музику, але потрібно знати хоча б дещо про класичну, бо це надбання світової культури. Тож пориньмо у світ музики Баха, Моцарта, Бетховена, Чайковського, Шопена та Штрауса.

Слухаючи мелодію музичного твору, слухач може уявити різні образи, може пірнути в океан радості, переживання, смутку і ніжності, може загубитися серед тенет музичного експромту. Та відчуті все це зможе людина, наділена дивним відчуттям гармонії, відчуттям прекрасного, яке дається від природи, яке доля дарує не кожному, але залишає шанс хоч частково наблизитись до краси музики, дає шанс насолоджуватись творами мистецтв геніїв, корифеїв музичного таланту.

Багато людей хочуть розуміти музику. А чи можна цьому навчитися?

Не один погляд на цю проблему існує. Одні скажуть „так”, інші – „ні”. Але наблизитись кожен може, послухати і задуматись – також. Просто, один сприйме музику слухом, а інший – душею.

З чого ж починається музика? (Вихованці висловлюють думки). Правильно, з музичного твору, з того, хто музику створює, – з композитора, виконавця, слухача.

Музичний твір сприймається, якщо весь зал слухає із завмиранням серця кожний акорд, кожен ноту твору і думає про те, що звучить твір, а не про якісь побічні справи.

Справжній композитор, створюючи музику, віддає їй усі свої сили, душу, усе своє серце, свій розум. Так само і виконавець, і слухач, якщо хоче почути її так, як вона створена і як вона виконана, теж повинен віддати їй усі сили душі, серця й розуму.

Чим більше ми віддаємо душевних сил музиці, тим більше нових сил ми в ній черпаємо, а неухвалне слухання, сприйняття – втомлює.

Музика стає частиною нашого життя ще з самого дитинства, коли мама починає співати над колискою пісеньку. Це не мистецтво, а частина життя. Так само танець і марш стають для нас звичними і природними, як і все, що нас оточує.

Ми любимо читати книги, хочемо навчитися читати, щоб дізнатися багато нового.

А чи можна розуміти музику, чи можна навчитися її сприймати? Яке було життя у видатних композиторів, що спонукало їх творити музику?

Сьогодні ми про це дізнаємось.

Багато мелодій прийшло з народу. Деякі композитори обшліфували їх, а деякі, створені композиторами, стали народними, дехто отримав визнання лише після смерті. Так, наприклад, Франц Шуберт тільки після смерті посів належне місце серед митців, помер у бідності, був похований біля Бетховена, і на його могилі написали: „Смерть поховала тут багатий скарб, але ще прекрасніші надії”. Йому було всього 32 роки, а його вальси залишились дивом, від якого і донині отримують насолоду. Фредерик Шопен також заворожив нас своїми вальсами. Він з 7 років грав, імпровізував, складав власні композиції, був обдарованою дитиною. Сімнадцять вальсів – це концертні п’єси, що захоплюють невимовною красою, граціозністю, мелодійністю; ніжні, меланхолійні, мрійливі, блискучі і темпераментні.

Послухайте твір Шопена „Краплини дощу”.

Королем вальсу вважають Йогана Штрауса. Він та його батько поділили дев’ятнадцяте століття – батько диригував лише на балах, а син – і в концертних залах. Його вальси любили і багаті, і простий народ.

Музика часто буває пов’язана з поезією, прозою, драмою, з театром. Танець, балет без музики існувати не можуть. Нам відомі окремі танці ще з дитинства, танці зі „Сплячої красуні” та „Лускунчика”, танець лебедів з „Лебединого озера”.

Послухайте відомі уривки з балету П. Чайковського „Лебедине озеро” та вальс квітів з „Лускунчика”.

Відоме всьому світу ім'я Моцарта. Він почав писати музику ще з 6 років. Народився в Зальцбурзі, виступав у Відні, блискуче грав на скрипці, клавесині. Його гра сподобалась імператору, а імператриця подарувала йому срібну шпагу і плащ принца.

Римський папа також схилився перед хлопчиком. Твори юного Моцарта лежали в золоченій скриньці і оберігалися вартою. Одного разу він зайшов у церкву, прослухав музику і запам'ятав, а потім виніс її в народ. Говорили, що вкрали музику, та Папа вибачив хлопця і нагородив „Золотою шпорою”, а йому було лише 12 років. Моцарта отруїли і, вмираючи, він писав „Реквієм”. Похоронна музика звучала як повість про мужність людини, що страждає, як утвердження не смерті, а людського творіння. Ще один дуже відомий його твір – це „Турецький марш”.

Блискучий, яскравий, вогняний, сповнений барвистих переливів та найзахоплюючих мелодій – марш з геніальної опери Жоржа Бізе „Кармен”. Ось тільки послухайте.

(Звучить твір).

Музика – мистецтво звуків, ними можна відтворити гуркіт грому, спів пташок, завивання вітру, передзвін дзвонів, артилерійські залпи, дзижчання джмеля, шелест лісу, брязкіт мечів. Кожен твір має свою історію створення. Кожен композитор відображав у своїх творах власні переживання. Ось наприклад, Третя симфонія Бетховена була написана під впливом ідей французької революції та трагедії самого автора, адже його ще молодим вразила глухота. Його симфонія – це боротьба, жалібна мелодія чергується з мужніми, героїчними мелодіями. Вершина його таланту – це „Лунна соната”.

Коли Бетховену було 30 років, він зрозумів, що повністю оглухне. Саме в цей час до нього прийшло справжнє кохання, він полюбив свою ученицю, але вона не відповіла взаємністю, а вийшла за бездарного композитора. Усі свої переживання він вилив у цьому творі. Вибух почуттів, хвиля звуків, що закінчується міцним акордом, розбухує тишу і спокій, відкидає розпач і страждання. Скільки енергії у цих звуках – гнівних, сильних і рішучих. Слухаєш цю музику і відчуваєш нестримне бажання людини вирватись з оков болю, безнадії, розпачу: „Я схоплю долю за горло. Зовсім поставити

мене на коліна їй не вдасться”. Вслухайтеся і ви в цю мелодію страждань (*Звучить твір*).

Учителем вважали всі композитори великого Баха. Це був фундамент всієї класичної музики. Бах сідає за орган, повільно занурює руки в клавіатуру і здригається повітря, як від далекого гірського обвалу, акорд за акордом змінюється, а ми не можемо вимовити і слова, так поглинає нас його музика.

(*Звучить музика Баха*).

Підсумок заняття. Звичайно, ми тільки краєм ока заглянули у світ музичного мистецтва. Нам потрібно ще вчитися розуміти музику душею. Треба знати, що не тільки є популярна, легка музика, але є і музика, що змушує задуматись над життям, тривожить серце і душу своєю величчю та неповторністю. Нехай у ваших серцях звучать акорди героїзму Бетховена, величі Баха, щирості Шопена та ніжності Штрауса.

Тема: Викрадена картина

Мета: розвиток інтересу до творів образотворчого мистецтва; розширення кругозору; виховання колективізму, взаємодопомоги, взаємоповаги.

Час: 1,5 години.

Форма проведення: гра-конкурс.

Обладнання: картки з прізвищами художників, карта подорожі, картки з буквами, різноколірні трикутники, схеми пропорцій обличчя людини, репродукції картин, копія „Сікстинської мадонни” Рафаеля, магнітофон.

Хід заходу

Вихователь. З найдавніших часів твори образотворчого мистецтва були безцінним скарбом світової цивілізації. За часів фараонів володіння ними вважалось неабиякою розкішшю. Зараз більшість шедеврів зберігається в найкращих музеях світу. Своїми колекціями пишаються Дрезденська галерея в Німеччині, нью-йоркський Метрополітен-музей у США, Паризький Лувр у Франції, Ермітаж і Третьяковська галерея в Росії, музеї Києва та Львова. І яких би заходів безпеки не вживали працівники музеїв, завжди знаходилися хитрі та кмітливі злодії, які прагнули викрасти твори мистецтва. Саме такий прикрий випадок стався сьогодні вночі. З картинної галереї зникла відома картина. За справу взялися професіонали – містер Шерлок Холмс та доктор Ватсон.

(Музика. До зали входять Шерлок Холмс, за ним доктор Ватсон)

Холмс. Доброго ранку, докторе Ватсон!

Ватсон. На жаль, сер, ранок зовсім недобрий!

Холмс. Що трапилось? У вас такий стурбований вигляд!

Ватсон. Цієї ночі трапилась надзвичайна подія: пограбовано картинну галерею!

Холмс. Так, це неприємно, але надзвичайно цікаво. Ми допоможемо Скотланд Ярду!

Ватсон. Холмсе, вони відмовились від допомоги і старанно приховують подробиці. Я тільки-но звідти. Ось – це все, що мені вдалось дістати.

Холмс. Так, малувато... Думаю, нам потрібні помічники.

Ватсон. А чи схоче хто вилутуватись у все це?

Холмс. Зараз побачите. Байдуже спостерігати за розкриттям цього злочину не можуть команди першого та другого відділень.

(Глядачі оплесками зустрічають команди)

1 конкурс

Холмс. Шановні команди! Спочатку нам треба дізнатись, картина якого художника зникла. Ватсон має список, з якого, користуючись описами, слід викреслити зайві прізвища, – тоді в ньому залишиться прізвище автора викраденої картини.

Після того, як я зачитаю всі описи, кожна команда піднімає картку зі своїм варіантом відповіді. Перша правильна відповідь отримує 2 бали, друга – два, неправильна відповідь – 0 балів.

Ісаак Левітан

Андрій Рубльов

Рембрандт

Рафаель

Тарас Шевченко

Феофан Грек

Костянтин Литвин

1) Художник протестантської Голландії, що звільнилась від іспанського ярма. Жив з 1606 по 1669 рік. Після досить короткого періоду щастя був надзвичайно, трагічно нещасний. Ранні його картини оспівують багатство та пишність, а пізні – злидні та бідність. Серед них – „Старий у червоному”, „Повернення блудного сина”.

(Рембрандт)

2) Геніальний майстер староруського іконопису. Народився близько 1360 року. Був монахом Андроникового монастиря під Москвою, де й похований. Ще замолоду працював разом із знаменитими іконописцями, розписуючи Благовіщенський собор Московського Кремля. Серед найкращих – ікони „Трійця”, „Спас”.

(А. Рубльов)

3) Російський художник, що прожив коротке і нелегке життя (1860 – 1900), був другом відомого російського письменника Антона Павловича Чехова. Став визнаним майстром пейзажу. Серед його картин – „Тиша”, „Владимирка”, „Зарослий став”. Його помітив колекціонер Третьяков і придбав декілька його картини.

(І. Левітан)

4) Сучасний український художник. Народився 1938 року в місті Рівне. Основним видом образотворчого мистецтва є живопис. У Львові 1982 року було відкрито його персональну виставку. Найбільше працює в жанрі тематичної композиції. Одне з найвідоміших полотен – „Літо. 1941 рік”.

(К. Литвин)

5) „Великим візантійцем” називали його в наших краях. Народився на початку XIV ст. Уже будучи знаменитим стінописцем, що розписав понад 40 церков у різних країнах, через Кафу (Феодосію) і Київ приїхав у Новгород, шукаючи застосування своєму таланту. Створив чимало фресок у руських церквах та велику кількість ікон. Серед них – „Успіння” та „Преображення”.

(Феофан Грек)

6) Визначний український художник, усебічно обдарована людина. Жив з 1814 по 1861 рік. Малювати почав з малку. Навчався в Петербурзі в Академії мистецтв. За свої 47 років створив багато графічних та живописних творів.

(Т. Шевченко)

Холмс. Закінчено перший тур, і поки журі підраховує бали, підіємо перші підсумки нашого розслідування: ми дізналися, що викрадено картину знаменитого італійського художника епохи Відродження Рафаеля.

Холмс. Якщо знаємо, що шукати, треба починати пошуки.

Ватсон. Але, Холмсе! Злодій міг заховати картину де завгодно! Ми можемо світ обійти і не знайти її.

Холмс. Не хвилюйтесь, Ватсоне. Поки ви прагнули здобути інформацію в поліції, до нашої поштової скриньки надійшов лист від

таємного шанувальника мого таланту. Виявляється, він раніше поліції потрапив на місце злочину і знайшов там оцє.

Ватсон. Це ж справжнісінька піратська карта! На ній намальовано Острів Скарбів і шлях до нього! Чудово, Холмсе! Ви не тільки надзвичайно розумний, а й надзвичайно везучий, друже.

Холмс. Не кажіть наперед! Крім того, без допомоги наших друзів навіть у мене нічого не вийде. Адже, як ви самі бачите, картину заховано в печері, печера – на острові, а острів – в океані, де нас можуть чекати великі несподіванки. Чи є в команд сміливість подолати цей шлях? Є? Тоді в дорогу, кораблі шостих класів!

2 конкурс

Ватсон. Ви на шляху до Острова Скарбів. Перед вами великий і прекрасний Океан Образотворчого Мистецтва. Щоб перепливти його, треба з даних букв скласти чотири назви видів образотворчого мистецтва (графіка, живопис, скульптура, архітектура).

Команда, що перша впорається з завданням, отримує 3 бали, наступна – 2 бали.

Взявши старт, ваші кораблі впевнено мчать назустріч пригодам. Ось перша. Попереду Бермудський трикутник. У цьому місці зникло без сліду багато мандрівників. Кажуть, тут живе лихозвісне Морське Чудовисько. Щоб вберегтися від його гніву, кораблеві потрібен талісман.

3 конкурс

Холмс. З виданих вам трикутників ви маєте за 2 хвилини створити і наклеїти на аркуш композицію, розповівши журі та болільникам, чому саме такий талісман вбереже ваш корабель від загибелі в Бермудському трикутнику. Журі оцінюватиме вашу творчість за п'ятибальною системою.

Ватсон. Ви вдало минули Бермудський трикутник і нарешті дісталися берега. Острів виявився досить великим, і вже на другий день ви заглибилися в Пустелю Спраги, де кожна крапля питної води на вагу золота. Поповнити її запаси ви зможете по черзі відповідаючи на запитання.

4 конкурс

Правильна відповідь – 1 бал = 1 крапля води.

1. Російською мовою це звучить так: „Каждый охотник желает знать, где сидит фазан”. Як сказати це одним словом? (Веселка)

2. Які пензлі використовуються для акварельних фарб? (Білячі, колонкові, соболині.)
3. Як називається морський краєвид? (Марина)
4. Як називається розміщення елементів на картині? (Композиція)
5. Як називається композиція з кольорового скла або іншого матеріалу, який пропускає світло? (Вітраж)
6. Відомо, що пензлі художників мають номери. Пензлик якого номера найтонший? (№ 1)
7. Що таке темпера? (Фарба)
8. Як називається щит, який підтримує полотно під час роботи художника? (Мольберт)
9. Українською мовою – це „мертва природа”, а французькою? (Натюрморт)
10. Як називається дощечка для змішування фарб? (Палітра)
11. На чому частіше малюють олійними фарбами? (На полотні).
12. Перш ніж створити велику картину, малюють маленьку. Як її називають? (Ескіз)

Холмс. Ви нарешті дісталися до Печери Скарбів. Тут ціла потаємна галерея. Картини розставлені всюди. Щоб отримати 1 бал – назвіть жанр картини, 2 бали – згадайте її назву, 3 бали – назвіть прізвище автора.

5 конкурс

1. Леонардо да Вінчі. „Джоконда”. (Портрет)
2. В. Патик. „Соняшники”. (Натюрморт)
3. І. Айвазовський. „Дев’ятий вал”. (Пейзаж)
4. А. Лосенко. „Прощання Гектора з Андромахою”. (Міфологічний)
5. Андрій Рубльов. „Трійця”. (Іконописний)
6. В. Суриков. „Ранок стрілецької страти”. (Історичний)
7. П. Федотов. „Сватання майора”. (Побутовий)
8. О. Дейнека. „Оборона Севастополя”. (Батальний)
9. Рембрандт. „Відпочиваючий лев”. (Анімалістичний)

Ватсон. Серед скарбів знайдено і викрадену картину, але вона, на жаль, дуже понівечена. Людина, здатна на таке, має відповісти за свій злочин. Та щоб знайти злодія, потрібно уявити собі його зовнішність.

6 конкурс

Холмс. Аборигени, які його бачили, дали словесний опис. Користуючись ним та розміткою пропорцій людського обличчя, створіть фоторобот. Журі оцінить вашу майстерність за 3-бальною системою.

Опис:

1. Худе вилицювате обличчя з видовженим підборіддям.
2. Очі маленькі, мов чорні вуглики, брови густі, насуплені.
3. Ніс тонкий, довгий.
4. Губи теж тонкі, верхня повністю прикрита вусами.
5. На голові старенький капелюх, з-під якого виглядає акуратно підстрижене волосся.
6. Шію закриває високий комір поношеного пальта.

Холмс. А поки Інтерпол на підставі ваших фотороботів шукає злодія, ми граємо останній конкурс.

7 конкурс

Реставрація картини

Холмс. Коли ми говорили, що картина понівечена, малось на увазі найстрашніше – її розрізали на частини. Отже, реставрувати її означає скласти ціле з окремих частин. Фрагменти картини поділено на дві групи. Команди по черзі (хто швидше) працюють над реставрацією.

Складіть картину. Вашу швидкість оцінює журі за 3-бальною системою.

Перед нами безсмертне творіння Рафаеля „Сікстинська мадонна”. На щастя, викрадено і понівечено було лише копію. Справжня „Сікстинська мадонна” вже довгі роки експонується в Дрезденській картинній галереї.

Ватсон. Ми вдячні командам за допомогу, а найкмітливіших детективів визначить журі.

(Журі підводить підсумки та нагороджує переможців)

Тема: Натюрморт у мистецтві

Мета: познайомити з жанром живопису – натюрмортом та творами видатних художників; засвоїти композиційні основи натюрморту; розширити кругозір та культуру сприйняття творів мистецтва; розвивати естетичний смак.

Час: 1 година.

Форма проведення: виховний захід.

Обладнання: музичні твори: П. Чайковський „Підсніжник”, Вальс квітів із балету „Лускунчик”, фрагменти балету А. Хачатуряна „Чиполіно”, фрагменти з балету С. Прокоф’єва „Попелюшка”; різні предмети, зокрема побутові речі, посуд, квіти, плоди, овочі (або їх бутафорії, муляжі); репродукції натюрмортів; епіграф:

Если видишь на картине
Чашку кофе на столе,
Или морс в большом графине.
Или розу в хрустале,
Или бронзовую вазу,
Или грушу, или торт,
Или все предметы сразу, – знай,
что зто – натюрморт.

Е. Кушнер

Хід заходу

Вихователь. Розповім вам давню легенду про одного художника. Якось художник намалював велику за розміром картину, на якій зобразив гроно винограду. Картину було виставлено на терасі, а художник після напруженої праці вийшов у кімнату. Коли ж він повернувся через деякий час, то зупинився на порозі кімнати, вражений видовищем – до картини злетілася зграя птахів і клювали намальований виноград!

Як ви думаєте, чому так сталося?

Багатство кольорів і форм, ніжність квітів, своєрідність будови плодів надихають художників відобразити цю красу на полотні. Як називається картина, на якій зображені квіти, плоди, квіти, знаряддя праці? Щоб талановито створити натюрморт, необхідно добре знати й відчувати світ предметів навколо і бути дуже уважним.

Як ви думаєте, про що може розповісти натюрморт? (Дивлячись на предмети натюрмарту, можна визначити епоху й час, у якому жив і творив художник; пристрасті самого художника тощо).

Завдання на сприймання художніх образів.

Розгляньте репродукції натюрмортів і спробуйте визначити час, коли був створений натюрморт. Аргументуйте свою думку. Що можна розказати про художника?

Вихователь. Отже, багато про що можна розповісти, дивлячись на предмет. А якщо його не бачити, а лише відчувати на дотик?

Вправа „Пізнаємо предмети. Стіл ілюзіоніста”.

Варіант 1.

(Вихователь готує для завдання різні предмети, зокрема побутові речі, посуд, квіти, плоди, овочі, можна бутафорію тощо).

Із заплученими очима вихованці беруть різноманітні предмети зі столу і намагаються впізнати їх, описати форму, розмір, матеріал, колір та інші властивості).

Варіант 2.

- Уявіть, що в руках ви тримаєте різні за розмірами й формами предмети: „У мене в руках самовар, парасоля, таця зі склянками, низка повітряних кульок тощо”.

- Уявіть, що ви піднімаєте з підлоги різні речі: „Я піднімаю важку валізу, торбу з подарунками, мішок із ватою тощо”.

Вихователь. Подумайте, чи можуть звучати предмети? Якщо так, то наведіть приклади. І характери звуків у предметів також різні – дерев’яні, металеві, скляні тощо.

Вправи на звуковідтворення.

Спробувати копіювати звуки чайника, що кипить; скрип дверей – нових і старих, дверних дзвінків, годинників тощо.

Завдання на образно-асоціативне сприймання-мислення.

Варіант 1.

Вихователь. Пригадайте казку „Попелюшка”. Який предмет зіграв дуже важливу роль у казці? (Годинник).

Послухайте музичні фрагменти з балету С. Прокоф’єва „Попелюшка”.

1. Якими засобами виразності створює композитор образ годинника?

2. Чи змінюється цей образ упродовж фрагментів?

Варіант 2.

Поміркувати, які натюрморти можна створити, слухаючи музичні фрагменти.

Дидактичний матеріал: П. Чайковський „Підсніжник”, Вальс квітів із балету „Лускунчик” тощо.

Вихователь. Письменник Дж. Родарі створив казку „Чиполіно”. Її герої вам відомі. А ось який натюрморт створив композитор А. Хачатурян у балеті „Чиполіно”, ми з вами послухаємо.

Дидактичний матеріал: А. Хачатурян, балет „Чиполіно”, фрагменти: „Чиполіно”, „Лимон”, „Вихід Помідора”, „Гарбуз” тощо.

1. Якими словами можна охарактеризувати дійових осіб музичних фрагментів? Які в них характери?

2. Яке їх забарвлення, якими кольорами ви б їх зобразили?

3. Створіть пластичні образи дійових осіб.

Таким чином, ми визначили, що предмети, квіти, речі, плоди на картинах можуть розповідати багато про час, про художника; мають свій голос, характер.

Практично-експериментальні справи „Живі натюрморти”.

Вихователь. Існують певні композиційні закони, яких дотримуються художники, створюючи натюрморти. Спробуємо вивести їх самостійно у процесі підбору предметів для натюрмору.

(Вихованці намагаються створити „живі” натюрморти з різних предметів, бутафорських плодів, овочів, штучних квітів, предметів, посуду. Вихователь разом з ними аналізує кожний приклад і намагається максимально зробити так, щоб вихованці самостійно зрозуміли деякі правила композиції).

Отже, ми виявили наступні правила:

- натюрморт складається з певної кількості предметів чи речей. Усі частини натюрмору мають гармонійно поєднуватися;
- маленькі предмети краще розглядати на тлі великих;
- великі предмети не мають затуляти маленькі;
- предмети світлого кольору краще виділяються на темному тлі;
- великі квіти або предмети не можна розміщати у маленькій вазі і, навпаки, маленькі предмети „губитимуться” у великих;
- багато предметів краще не розміщати на картині;
- предмети мають бути однорідні і близькі за призначенням, приміром, посуд і овочі, квіти і вазы тощо.

Тема: Витвори мистецтва з металу

Мета: розповісти вихованцям про художнє зварювання, кування; розвивати творчі здібності та уяву вихованців, підвищувати їхній культурний рівень; виховувати зацікавленість до стародавнього та сучасного мистецтва, стародавньої культури.

Час: 1,5 години.

Форма проведення: виховний захід.

Обладнання: аудіозапис музики, мультімедійний проектор, слайди з зображеннями витворів мистецтва.

Виховний захід відбувається в актовому залі школи колонії.

План

1. Художнє зварювання
2. Художнє кування металу
3. Монументальне мистецтво
4. Культура муісків

Хід заходу

Звучить музика. До залу входять ведучі.

Друзі, пам'ятаєте казку Лескова „Лівша”? Ця казка про простих руських умільців, невідомих світу, але тих, що мали неповторне вміння і талант створювати шедеври, при цьому вважати, що це є звичайні речі.

Події відбуваються в Російській імперії у 18 столітті. Царю прислали подарунок з Англії – блоху, виготовлену з металу такого розміру, що тільки під лупою видно. Весь двір так і ахнув з такої чудасії. Але задумав цар перевершити англійських майстрів, так він вірив у талант і майстерність руських умільців. Наказав цар підкувати блоху. Звернулися до тульських майстрів, оскільки вони вважалися найкращими митцями. Тульські майстри, отримавши наказ від государя, у той же час замкнулися в хаті одного майстра за прізвиськом Лівша і 3 тижні не виходили з неї. Через 3 тижні прийшов посланець від государя за роботою. Лівша, як був у робочому одязі, так і поїхав до двору і в коштовній шкатулці віддав свою роботу. Цар взяв лупу і почав розглядати, але нічогосінько побачити не зміг, тоді Лівша дав йому мікроскоп і сказав, що тільки так можна все, що потрібно розгледіти. Государ дуже здивувався, коли розгледів, що блоха була дійсно підкована на всі ноги. Але Лівша доложив, що це ще не все:

— Якщо, – каже, – ще дрібніший мікроскоп був би, який в 5 млн. збільшує, то ви б могли побачити, що на кожній підкові ім'я майстра проставлено: який російський майстер ту підкову підковував.

— І твоє ім'я є? – спитав государ.

— Ніяк ні, – відповів Лівша, – мого одного і немає. Оскільки я дрібніше цих підковок працював: я цвяшки виковував, якими ці підковки підбиті...

— А де ж ваш мікроскоп, яким ви змогли зробити таку дивину?

А Лівша відповів:

— Ми люди бідні і по бідності своїй мікроскопа не маємо, у нас око таке пристреляне...

Чи є досі такі умільці на світі, які б руками своїми змогли б виготовити таке неймовірне, від чого дух би захопило...?

Давайте сьогодні дізнаємося про це! Ми вам розкажемо про сучасне мистецтво, яке також заворює, дає нам матеріал для роздумів, фантазій, це мистецтво з ...металу.

1. Художнє зварювання (слайди 1 – 16)

Зварювальник-художник або, ще краще, зварювальник-скульптор. Здавалося б, парадоксальне словосполучення. Але, побачивши роботи художнього зварювання, несподівано для себе розумієш, що місце для прекрасного знайдеться скрізь, навіть у такій, ніби суто технічній сфері, як зварювання. Назва цього виду мистецтва: „художнє зварювання титану”. Незвичайні птахи і риби, виконані з холодного металу, який фантазія руки майстра змусила буквально ожити, справляють не менше враження, чим звичні картини і скульптури. Тому, іноді відвідування виставки зварювального устаткування і технологій цілком може порівнятися з походом в картинну галерею.

Художнє зварювання титану – не якась чудасія одного ентузіаста. Існує ціла школа зі своїми традиціями.

— У чому ж полягає техніка художнього зварювання?

— У деякому наближенні це нагадує те, як жінка в’яже спицями – петля чіпляється за петлю, з них виходить тканина. Плавиться титановий дріт – робиться один шов, згори наплавляється інший. І далі – шов на шов, таким чином, виходить полотно, яке візуально виглядає, як скупчення зварювальних швів. У одному місці – товсті шви, в іншому – тонкі, за допомогою оплавлених швів утворюється площина.

Цей вид мистецтва вимагає, передусім, усидливості і працьовитості, навіть, можна сказати, моторошної працьовитості. Процес неймовірно складний і трудомісткий. Плюс – потрібне

скажене бажання навчитися. Ну а потім еге, до всього цього додаватимуться навички і досвід.

Азам можна навчитися приблизно за рік, а далі – безперервний процес вдосконалення і зростання, без якого просто не буде розвитку і досягнень.

— Які матеріали і устаткування використовується для художнього зварювання?

— Тільки чистий титановий дріт різних розмірів. За останні роки багато змінилося, збільшилася швидкість роботи, деякі прийоми змінилися, з'явилося багато нового устаткування.

— Де демонструються роботи, хто їх купує?

— Є постійно діюча виставка на території Інституту Патона, яка одночасно є і майстернею. Роботи розходяться по всьому світу – і в Англію, і в Японію, і в Німеччину, і в Америку. Цікаво, що на початку дев'яностих придбавали їх, в основному, іноземці.

Надалі, з утворенням у нас класу багатих людей, з'явилися клієнти і серед співвітчизників. Причому, на відміну від іноземців, на динаміку їх попиту не впливає ніяка криза.

Як правило, такі роботи покупці розглядають як великий, оригінальний і дорогий подарунок, комусь або навіть самому собі. Щодо оригінальності можна взагалі не сумніватися, роботи завжди авторські, унікальні, кожна річ є одиничним екземпляром. Адже за усього бажання двох однакових речей не вийде ніколи. Це теж дуже цінується.

Словосполучення „художнє зварювання” трохи ріже вухо. Адже якщо, наприклад, ліплення або кування, стали художніми ще за часів грецьких філософів і римських імператорів, то зварювання асоціюється у більшості людей із заводським цехом і робітником в масці. І вже ніяк не з мистецтвом. Київський умілець Дмитро Кушнирук довів, що неможливе – можливо. За допомогою зварювального апарату і титану він створює неповторні шедеври, вартість яких іноді доходить до десятків тисяч доларів. Явище художнього зварювання унікальне. Цим мистецтвом володіють лише дві людини на просторах СНД: Дмитро Кушнирук і його учитель Григорій Дочкин. А якщо вірити затвердженню самих майстрів, то аналогів їх роботам не знайти і у всьому світі.

Спочатку був космос.

Роком виникнення художнього зварювання можна вважати 1972 р., а місцем – один з секретних заводів космічної галузі в

Омську. „У той час я мав вже багатий досвід роботи зварювальником, працював з різними матеріалами. Але саме в Омську я зіткнувся з титаном і звернув увагу на те, що цей метал дає неймовірно багатий спектр кольорів мінливості”, – розповідає Григорій Дочкин, творець арт-зварювання.

Кольори мінливості – це веселкові патьоки солом'яного, золотистого, пурпурного, фіолетового і інших кольорів, що з'являються на чистій поверхні металу під дією високої температури. Фізично це явище пояснюється тим, що під дією локального джерела тепла утворюється шар оксидів завтовшки в декілька молекул. Причому колір поверхні безпосередньо залежить від товщини цього шару. А його товщина залежить від інтенсивності нагріву поверхні і від кількості поданого аргону – газу, використовуваного при зварюванні титану. Але яка інтенсивність нагріву який колір дає, майстер не знав. Адже при технічному зварюванні кольори мінливості погіршують зовнішній вигляд виробів і вважаються браком, тому завдання використовувати їх ніколи не стояло.

Майстер же вирішив використовувати брак як „фарби” для своїх картин. П'ять років у Дочкина пішло на те, щоб знайти залежність між інтенсивністю нагріву і отримуваними відтінками. Приборкавши колір, Дочкин почав „варити” картини, тобто малювати на плоских листах металу. З-під зварювального апарату майстра з'являлися портрети, пейзажі, ікони. Потім в 1978 р. поступило запрошення з Києва, запропонували перейти в Інститут електрозварювання імені Е. Патона. Причому запросили займатися улюбленою справою – арт-зварюванням. Саме у столиці Григорій Дочкин відійшов від „зварювальних картин” і почав створювати об'ємні роботи: квіти, тварин, вази. Попит на роботи майстра був величезний, але він усе відмовлявся їх продавати. „Здавалося, якщо віддам в чужі руки, – пропаде праця”, – згадує засновник художнього зварювання. Отже, перший виріб був проданий тільки в середині 1980-х. Це була тростина, продати її вдалося американському мільйонерові за фантастичні на ті часи гроші – 12 тис. радянських рублів.

Довгий час ремесло передати було нікому. Охочих, звичайно, було багато, але ось терпіння ні у кого не вистачало. Багато хто брався, але буквально через декілька місяців їм набридло гризти „титан науки”, а на навчання потрібні були роки.

„Я прийшов в НДІ Патона в 1987 році, але метою мого приходу було не заняття художнім зварюванням, – ділиться спогадами Дмитро Кушнирук. – Просто потрібно було десь рік „пересидіти” перед армією. Працюючи в інституті, почув про унікального майстра-зварювальника, прийшов до нього, подивився роботи і твердо вирішив, повернувшись з армії, зайнятися цим ремеслом”. Віддавши борг батьківщині, Дмитро Кушнирук дійсно повернувся в інститут, але вже як учень Дочкина. Першу роботу здібний учень виконав через півтора роки, а продав – ще через півтора.

Вартість виробу варіюється від \$300 до \$40 000. Причому ціна визначається тільки вкладеним часом і талантом, але ніяк не ціною матеріалів. Наприклад, на створення виробу за \$30 000 пішло 5 кг титану і близько 20 балонів з газом, плюс електроенергія і інші супутні дрібні витрати, що в цілому не перевищить \$1000. Але окрім цього – три місяці життя, повністю відданих цій роботі.

Шедеври зі сніття

Коли береш в руки готовий виріб, навіть важко припустити, яким способом він виконаний. Створюються роботи за допомогою зварювального апарату, що нагадує бормашину, але замість буравчика, що свердлить зуби, використовується невеликий (близько сантиметра в довжину) вольфрамовий електрод у вигляді голки, який, власне, і „варить” виріб. Матеріалом для виробу служить титановий дріт різних діаметрів. Іноді майстер використовує готові геометричні фігури з титану, як правило, це відходи виробництва космічної галузі. Наприклад, красивий кубок, що є гордістю майстра, був створений з половинки паливного бака місячного апарату.

Процес виготовлення умовно можна поділити на три етапи. Починається усе із зварювання каркасу. Потім на каркас наварюється основне „тіло” виробу: дріт скріплюється за допомогою зварювальних швів, та так уміло, що поверхня здається цілісною. Завершувальний етап – оформлення виробу різними дрібними деталями і нанесення візерунків. Останній етап зазвичай найбільш кропіткий. Адже, наприклад, для того, щоб створити око змії або риби з практично живою зіницею, необхідно дуже довго „грати” з нагрівом матеріалу, щоб деталь отримала потрібне забарвлення.

Природно, особливість художнього зварювання, що радує душу покупця, – ексклюзивність виробів. Ці роботи практично

неможливо повторити в титані. Звичайно, зробити зліпок і спробувати відлити скульптури можна, але тільки не з титану. Цей матеріал не ллється. Отже, купуючи роботу, можна бути упевненим, що подібної ні у кого не буде. Звичайно ж, майстер може зробити аналог, але це навряд чи. „Перетримаєш електрод на мить – і кольори виробу будуть абсолютно іншими”, – говорить Дмитро.

Несекретна технологія

Якщо вже ідея заробити арт-зварюванням довелася вам до душі, то спочатку доведеться трохи розщедритися. Як матеріально, так і морально. Спочатку, звичайно ж, потрібне устаткування, а саме – зварювальний апарат для аргонового зварювання, вартість якого складає близько \$5000. Потрібний також витратний матеріал для творчості, тобто титан – по 5 кг дроту кожного діаметру: від 1 мм (найтонші деталі) до 5 мм (найтовщі). Причому дріт доведеться купувати російський – в Україні її просто не виробляють. Але, до речі, дістати його не складає проблем, а за кілограм доведеться заплатити близько \$50. Також знадобляться декілька балонів з аргоном (кожен по \$15). Для виготовлення складних виробів йде близько 20 балонів газу.

Дуже важливий момент – підбір приміщення, у якому проводитимуться роботи, оскільки воно повинне відповідати вимогам пожежної безпеки: повинно бути обладнано вогнегасниками, незаймистою підлогою і добре провітрюватися. Ну і, звичайно ж, ключовий момент – треба навчитися самому арт-зварюванню.

2. Художнє кування металу (слайди 13 – 65)

Сьогодні застосовуються різні види зварювання: горнове, напівавтоматичне, газове, електродугове і саме на сьогодні прогресивне – аргонове.

Однією з найскладніших операцій є горнове зварювання (ковальське), що вимагає великого досвіду і знань.

Спрадавна російські ковалі (з VI – VIII віків н.е.) володіли усіма прийомами вільного кування, ковальського зварювання, горнкової пайки міді, уміли здійснювати термічну обробку виробів.

При тому рівні техніки від майстра вимагалася багато уміння, навичок, досвіду в поводженні з металом. Розрізнити, наприклад, сорти сталі можна було тільки за кольором і характером іскри або зламу, а міра нагріву при куванні, загартуванні і зварюванні – за кольором розжареного металу на око. Цікаво, що староруські ковалі

з великим мистецтвом виробляли не лише прикраси до костюмів – пряжки, персні, застібки, браслети, підвіски, намиста, оплеччя або прикраси кінської зброї, але і петлі на скриньки і скрині, оковування для них, дверні замки, мечі, шоломи, кольчуги, бойові сокири, всіляке побутове начиння і велику кількість інших залізних кованих виробів.

Прийоми вільного кування, відомі з давніх часів, збереглися і до наших днів. Ковальське зварювання було в основі виготовлення холодної зброї з багатошарової сталі. Її ще називають зварювальним булатом. Великих успіхів добилися майстри з Дамаску. Дамаською сталлю стала називатися багатошарова зварювальна сталь. За часів могутності Київської Русі ковалі беруть активну участь в будівництві Новгородських, Київських і Псковських величних соборів. Майстри ковальської справи кують не лише пояси для стягання стін, зведень, арок, але і високохудожні ґрати для вікон, парадні ворота, двері з накладними кольорами, витими ручками-стукалами, встановлюють на вершинах куполів соборів візерунчасті хрести, які „розквітали”.

У XVII ст. багато ковальських майстрів переходять на виготовлення великих і малих огорож для палацово-паркових ансамблів. Старі російські ковалі не лише мали знання технології кування досконало, але і славилися високим художнім смаком. Ґрати і огорожі, створені ними, чудово виглядали на будь-якому фоні, були виразні в архітектурному оточенні, в близькому розгляді і на відстані. Їх краса полягала у відповідності художніх елементів і їх ритмічності. Вигляд старих московських вулиць і провулків просто неповторюваний.

Оригінальність пояснюється присутністю легких кованих мережив на балконах будинків, на огорожах парків, скверів, церков. Майстри класицизму великі архітектори і архітектори Бова, Жилярди, Баженов, Козаков любили використовувати кований метал при проектуванні і створенні архітектурних ансамблів.

Дуже оригінальні огорожі, виконані в стилі російського бароко, який був популярний в другій половині XVIII ст. Грайливий кований візерунок, виконаний з використанням рослинних мотивів, контрастує з потужними кам'яними стовпами. Симетричний малюнок, складений з серцеподібних вигинів стебел, званих майстрами „червонками”, характерний для російського декоративного мистецтва XVII-XIX ст. С.-Петербург – північна

столиця Росії – завжди славився своїми ґратами мостів і набережних, парків і палаців. Ґрати Літнього саду з боку Неви визнані кращими з декоративних огорож у світі. Авторами цього напрочуд гармонійного, легкого металевого мережива з копій, ліпних розеток і витягнутих прямокутників є російські архітектори Фельтен і Єгоров. Виковані ці ґрати, до речі сказати, тульськими майстрами.

У кінці ХІХ – початку ХХ ст. в Москві, С.-Петербурзі, Одесі та інших містах найбільше число ґрат і огорож виконане в стилі модерн. Асиметрія кованих стебел, що зливаються, створює якийсь текучий орнамент з дивовижних рослин, що зливаються і переплітаються. Частенько малюнок з ґрат органічно переходить на стіну будинку і далі в камені або гіпсі розвивається по фасаді, що закінчується потужними вовками на карнизі будинку або парапеті даху.

З розвитком прокатного і ковальсько-штампованого виробництва поступово в архітектурі все рідше став застосовуватися декоративний кований метал. Його замінюють зварні конструкції з прокатних профілів круглого, квадратного і прямокутного перерізу.

Художнє кування стало спрощуватися, усе менше залишилося справжніх майстрів, що уміють викувати огорожу, реставрувати або полагодити старовинні ґрати. Тому відродження цього виду ремесла має величезне значення для сучасного декоративно-прикладного мистецтва.

Ковані вироби завжди користувалися великою популярністю. Вони відрізняються не лише своєю функціональністю і довговічністю, але і є свого роду витворами мистецтва.

3. Монументальне мистецтво (слайди 66 – 72)

„Той, хто збирає камені”, 1995 рік. Граніт, метал, зварювання. Автор О. Гаркушенко : „У молодості усі думають: я житиму вічно. Потім час приходить, і багато що зроблене не так. А збирання – це те, що ти в молодості розкидав. Усе те, що ти наламав, усі ці осколки збираєш в купку, будуєш свою піраміду”.

„Повернення блудного сина”. Граніт, метал, зварювання. Автор О. Гаркушенко. Тут показані образи сина і батька, їх взаємозв’язок. Цей образ для когось не є таємницею, а для інших є загадкою, поки не пройшло досить часу, не сталися деякі події в житті.

„Той, хто сходить в пекло”. Граніт, метал, зварювання. Автор О. Гаркушенко : „Якщо намагатися формулювати, витвір мистецтва

– це матеріалізована частинка нашого буття. Отже усі роботи просто є частина життя. Бачите, зупиняючий жест? Одна рука його зупиняє, він навіть пальчики засував, а інша – тягне разом з ліхтарем вниз. Він занурюється в цю лаву, опускається вниз разом з нею. Його туди ліхтар свідомості тягне. Що він там побачив? Чи що хоче побачити? Навіщо йому цей морок?”

„Сліпий”. Автор О. Гаркушенко, 1991 рік. Граніт, метал, зварювання.

4. Культура муїсків (слайди 73 – 78)

Але помилкою буде думати, що тільки сьогодні талановиті майстри здатні на створення витворів високого мистецтва. І ми доведемо вам, розповівши про культуру муїсків. Ця культура існувала в першій половині II тис. н.е. в центральній частині сучасної Колумбії, на Боготинському плато, що займає 30 тисяч кв. км на висоті 2700 метрів над рівнем моря. Кращими майстрами по золоту по праву вважалися індієць держави Гуатавіта. Талановиті ремісники, що жили поряд з „золотим озером”, склали славу усій імперії муїсків. Золотих справ майстрів зраховували до божеств, наділяли надприродними здібностями. Вони мали особливий статус в суспільстві і вважалися незамінними. Золото і його сплави з міддю, сріблом і платиною були єдиними металами, які знали муїски.

Давньоколумбійські умільці працювали з томпаком – сплавом золота і міді.

Гуатавійські майстри застосовували різні технології обробки металів.

Серед золотих речей культури чибча учені особливо виділяють прикраси і речі для повсякденного вживання. Це корони, тіари, діадеми, овальні, круглі і прямокутні підвіски для носа і вух, нагрудні пластини у вигляді серця і дисків, намиста, шпильки, брошки, ложки, чаші, посудини, шоломи, списи, панцирі. Особливо цінувалися намиста і браслети з нанизаних на золоті шнурки фігурок жаб, змій, ящірок, риб, мавп, птахів. Фігурки ці шанували як священні. Муїски вірили, що божества приймають вигляд різних звірів, і, щоб здобути їх розташування, обважувалися такими зв'язками.

З культурою муїсків пов'язана дуже цікава і захоплююча легенда – легенда про Ельдорадо.

Легенда про Ельдорадо давно займає розуми людей. На жаль, багато хто думає, що Ельдорадо – це золоте місто, повне скарбів і

коштовностей. Треба тільки знайти його і купатися в розкоші до кінця днів. Розвіємо цей міф, хоча в ньому є немало цілком достовірних фактів. Передусім назва. Эль – це іспанський артикль, дор – золото (згадаєте „помиДОР” – золоте яблуко), адо – людина (тут треба згадати першу людину Адама), таким чином Ельдорадо – золота людина. Не йдеться про золоту статуетку, це словосполучення абсолютно правдиве. А все було так. Коли в племені відбувалася зміна влади, вождь, що знову вступав на трон, цілий місяць жив наодинці, спілкуючись з духами предків на березі священного озера Гуатавіта (озеро реально існує). Увесь цей час він дотримувався посту, не їв м'ясного, не вживав солі, не спілкувався з жінками. У призначену годину на березі з'являлися жерці, вони розводили вогнища з благовонних трав (не секрет, що Колумб привіз з Америки не лише картоплю і какао, але і наркотики). Головна дійова особа – вождь – роздягався догола, жерці обмазували його соком клейких рослин і втирали в шкіру золотий порошок до тих пір, поки новоспечений цар не перетворювався на золоту подібність бога – Виракочу. Після цього під звуки музики вождь сідав на пліт, доверху завантажений золотими виробами і вирушав на середину озера, щоб вознести молитву богам і передати їм золоті дари. Загалом, він просто скидав золото на дно озера. Іноді ця процедура тривала годинами.

Коли іспанці дізналися про цей цікавий звичай інків і зайнялися простими математичним підрахунками (скільки було вождів, скільки років усе це тривало і так далі), то незабаром частина іспанської армії була деморалізована справжньою золотою лихоманкою.

1545 рік – іспанець Кесада вирішує вичерпати воду з озера відрами. За 3 місяці роботи рівень води опустився лише на 3 метри, але навіть на обмілілих берегах було знайдено немало золотих монет.

1580 рік – іспанець Сепульведа вирішив піти іншим шляхом: він за допомогою найманих індіців вирив поруч котлован і спустив воду туди. Рівень озера відразу опустився на 20 метрів, перегородки, що сполучають котлован і озеро обрушилися, при цьому загинуло близько 800 робітників, але Сепульведу це не зупинило. Він рив один котлован за іншим, відправляючи завантажені золотом кораблі в Іспанію. Сепульведа казково розбагатів і на цьому б йому зупинитися, ні, риття тривало. Котловани рушилися, рівень води

перестав падати, робітники відмовлялися від непосильних умов. Врешті-решт Сепульведа захворів лихоманкою і помер.

1825 рік – учені Паризького Королівського інституту провели хімічний аналіз води озера. Судячи по їх звіту, на дні Гаатавіти повинен був зберігатися золотий запас, еквівалентний на ті часи 1 млрд. 120 млн. фунтів стерлінгів. За ці гроші тоді можна було купити 1120 Алясок.

1898 рік – англієць Ноулз прорив тунель до центру озера для відкачування води, був побудований шлюз, і план британця вдався! Уся вода була спущена, але на дні виявився 3-метровий шар вапна, глини і мулу. Ніхто не наважився спуститися в цю рідоту. Поки придумували план підйому золота, суміш намертво забетонувала тунель і шлюз, озеро знову наповнилося водою. А золота англієць знайшов зовсім небагато.

Безліч разів намагалися пробити цей вапняковий панцир, використовували бурильні установки і вибухівку. Врешті-решт терпець Колумбійського уряду увірвався і в 1965 році озеро було оголошене національним заповідником.

Озеро для такого важливого обряду було вибране не випадково. Вода – сама шановна стихія в муській культурі. Чибча вірили, що в лагунах живуть боги, саме там зароджується і кінчається життя. З озера вийшла богиня Бачуэ – прародителька мусків. Усна традиція індіців зберегла ще один цікавий міф, можливо, який став основою для історії про „золоту людину”. Дружина правителя Гуатавіти, розсерджена неувагою чоловіка, зрадила йому з його ж охоронцем. Дізнавшись про це, правитель наказав убити зрадника, розчленувати труп, підсмажити і змусив дружину на бенкеті з’їсти це. Нещасна цариця зуміла бігти, узявши з собою дочку. Вони разом втопилися в озері. Правитель, що розкався, велів знайти тіла утоплениць, але відшукати вдалося тільки дівчинку. У ту ж ніч правителеві з’явилася дружина і сказала, що щасливо живе з духом озера і не бажає повертатися. Щоб знову заслужити на любов дружини, цар вирішив щорічно занурюватися у воду, обсипаний золотим порошком, і підносити дари володарці Гуатавіти. З тих самих пір кожен новий правитель, щоб задобрити хазяйку озера, здійснював цей ритуал. Говорять, примара цариці іноді з’являється на поверхні і передбачає майбутнє своєму народові.

Вірування корінних жителів у всесильну хазяйку водоймища не ослабіли досі. П'ять років тому місцева влада була вимушена перенести ділянку залізниці, що будується, що проходила недалеко від Гуатавіти. Селяни з навколишніх сіл кілька разів ночами розбирали залізничне полотно, пояснюючи це тим, що перед ними стала правителька озера і наказала запобігти вторгненню в її володіння.

З часів конкістадорів тисячі мандрівників захоплювалися легендою про древню загублену цивілізацію в лісах Амазонії, і багато чим з них це коштувало життя. Деякі називали свою мрію Ельдорадо (ісп. El Dorado – золотий), інші – „місто Z”. Але ніхто з них не повернувся з Амазонії з переконливими доказами існування цього місця. І тільки сьогодні, схоже, утрачену країну знайшли.

Несподіване відкриття було зроблене на початку січня 2010 року бразильськими і фінськими ученими. Дивні споруди вони виявили на кордоні Бразилії і Болівії завдяки супутниковим знімкам Google Earth. Проаналізувавши фотографії земель, що оголилися в результаті вирубування лісів, дослідники побачили мережу доріг і гігантських траншей. Древні споруди, що простягнулися на 250 км, утворюють правильні геометричні фігури – прямокутники, круги, квадрати. Віймки траншей мають близько 11 м завширшки і біля півметра в глибину. Багато ліній симетричні один одному і виконані в єдиному стилі. Деякі траншеї оточені невеликими огорожами, а подекуди зустрічаються невисокі курганні пагорби, усередині яких дослідники знайшли кераміку і кам'яні знаряддя.

Археологи, що опублікували доповідь в британському журналі *Antiquity*, вважають, що вони знайшли залишки доріг, мостів, ровів, вулиць і площ, що формували основу розвиненої цивілізації з населенням, що досягало 60 тисяч людей. Руїни датуються 200 – 1283 роками н.е. Відкривачі не сумніваються, що знайшли сліди Ельдорадо. Але деякі фахівці доки сумніваються в цьому сенсаційному відкритті.

Здається, дива та їх творці давно вже минули. Але це не так. І досі є майстри, які створюють шедеври, і при цьому значний вплив спричиняє науково-технічний прогрес. Дякуємо всім за участь у виховній годині! До побачення, до нових зустрічей!

2.5. Фізичне та санітарно-гігієнічне виховання

Назва заходу	К-ть годин	Форма
Людина як соціальна та біологічна істота. Вплив фізичних вправ на організм людини	1	Лекція
Я і здоровий спосіб життя	1,7	Тренінг
Екологія і ми	1	Виховний захід
Твоє здоров'я – у твоїх руках	1	Година спілкування
Алкоголізм – руйнівник підростаючого покоління	0,5	Міні-лекція
Що таке наркотики	0,5	Міні-лекція
Механізм розвитку залежності від наркотичних речовин	0,5	Міні-лекція
Лікування наркоманії	0,5	Міні-лекція
Без наркотиків!	10	Тренінг
Палити чи не палити? Однозначно – ні!	1	Усний журнал
Спортивно-історична гра	1,5	Гра-змагання
Спорт у моему житті	1,5	Спортивне свято

Тема: Людина як соціальна та біологічна істота. Вплив фізичних вправ на організм людини.

Мета: дати наукове уявлення про людину як суспільну істоту та анатоμο-фізіологічний живий організм; показати шкідливість впливу навколишнього середовища та пагубних звичок на організм людини; розкрити сутність, зміст та значення фізкультури в профілактиці та лікуванні захворювань людського організму.

Час: 1 година.

Форма проведення: лекція.

Обладнання: плакат із зображенням анатоμο-фізіологічної будови людини.

План

1. Людина як суспільна істота
2. Анатоμο-фізіологічна будова людини
3. Сутність, зміст та значення фізкультури

1. Людина – суспільна істота, що являє собою вищий щабель розвитку живих організмів на Землі, володіє складно організованим мозком, свідомістю і членороздільною мовою. Сутність людини не можна звести до особливостей його анатомічної будови, наприклад, вертикального положення тіла, специфічною будовою кінцівок і складною організацією мозку. Людина з усіма його специфічними

особливостями є продукт суспільно-історичного розвитку. При цьому він має не тільки свою суспільну історію, але і свою природну передісторію. Еволюція анатомо-фізіологічної будови тварин поступово підготувала можливість переходу до анатомо-фізіологічної будови людини. А виникнення свідомості було підготовлено всім попереднім ходом природної історії розумового розвитку тварин. Початок виготовлення штучних знарядь праці ознаменувало собою початок виникнення людини. І в результаті неухильного розвитку трудової діяльності людина не тільки видозмінювала природу, але й видозмінювалася сама. Поки нарешті не досягла протягом сотень років сучасного типу будови і не перетворилася на новий біологічний вид, іменований **Homo Sapiens** (розумна людина).

2. Анатомо-фізіологічна будова людини. Тіло людини, як і всіх тварин, має клітинну будову. Клітини утворюють різні тканини (м'язову, нервову, кісткову, внутрішнього середовища та інші). З тканин складаються органи і системи органів. Опорні й рухові функції здійснюються скелетом і м'язами, об'єднаними в єдиний опорно-руховий апарат; харчування – системою травних органів, до яких входить травна трубка і великі травні залози; подих – дихальними органами, що складаються з дихальних шляхів і легенів; виведення кінцевих продуктів обміну (калу і сечі) – видільною системою (органами екскреції), до яких входять нирки, легені і шкіра; відтворення потомства – системою статевих органів; перенесення харчових речовин, дихальних газів, гормонів, продуктів обміну – системою органів кровообігу та лімфатичної системою; зв'язок між тканинами, органами і всього організму з зовнішнім середовищем здійснюється нервовою системою.

Розглянемо по докладніше функціональний взаємозв'язок цих органів в організмі людини. Зовнішнім покривом тіла, що захищає організм від зовнішніх шкідливих впливів та впливів середовища, є **шкіра**, яка, крім того, несе функції подразнень, виділення і терморегуляції. Механічною основою тіла є **скелет**, до якого відносяться кістки та їх сполуки; разом з **м'язами** він становить опорно-руховий апарат, причому кістки є пасивною його частиною, а м'язи – активною. Функціями скелета є: опора всього тіла і всіх його м'яких частин (м'язів, нутрошів); захист особливо важливих частин організму (мозок, серце та інші); здійснення за допомогою м'язів довільних рухів. Характер рухів визначається геометричною

формою суглобів і розташуванням зв'язок. Функції опорно-рухового апарату підпорядковані так званій соматичній (тілесній) нервовій системі. Усі функції організму – рух, передача нервових імпульсів, секреція залоз, ріст, відтворення потомства та інші – пов'язані з процесами обміну речовин організму із зовнішнім середовищем. Зовнішнє середовище служить джерелом всіх необхідних для організму речовин і тим середовищем, у якому виникають усі зовнішні зміни, що підтримують функціональну активність і тим самим інтенсивність обміну.

Травлення – перший етап в процесі засвоєння речовин, необхідних для підтримки обміну, що надходять із зовнішнього середовища; подальші стадії обміну протікають в тканинах і пов'язані з процесами дисиміляції; роль останніх стадій полягає у звільненні хімічної енергії, необхідної для здійснення життєвих функцій.

Через ротовий отвір харчова маса потрапляє в **травний тракт**; при цьому відбувається послідовна хімічна обробка її секретами травних залоз, всмоктування харчових речовин в кров і подальше надходження їх з потоком крові по венах і судинах в печінку.

Печінка є місцем зворотного синтезу (утворення з продуктів всмоктування) білків та вуглеводів і бар'єром, що затримує і знешкоджує шкідливі продукти травлення, і залозою, що утворює і виділяє жовч. Частина органічних речовин надходить з кров'ю безпосередньо в тканини і органи, де ці речовини використовуються для оновлення тканинного білка, у якості запасних речовин (жир), або прямо вживаються для роботи органів. Неперетравлені залишки харчової маси уже в товстій кишці піддаються гнилому бродінню і перетворюються після всмоктування води в кал, який накопичується в спадному відділі товстої кишки і видаляється через пряму кишку. Загальна регуляція травлення відбувається в центрі травлення центральної нервової системи.

Кінцеві продукти обміну, що виникають у процесі тканинної дисиміляції, видаляються через видільні органи, в основному через нирки у вигляді сечі, а також і через шкіру, легені і стінки шлунково-кишкового тракту. **Нирки**, виводячи з організму воду і солі, регулюють також водний обмін і сталість осмотичного тиску плазми крові. Видалення безперервно утвореною нирками сечі відбувається через сечоводи, сечовий міхур і сечівник.

Найважливішою ланкою обміну речовин організму є газообмін, здійснюваний за допомогою **дихання**. атмосферний кисень, що доставляється до тканин, забезпечує найвищу ступінь використання хімічної енергії харчових речовин з розщепленням їх до кінцевих продуктів, один з яких – вуглекислий газ – видаляється також у процесі дихання.

Функції відтворення здійснюються статевими органами: у жінок статевою залозою – яєчником, де розвивається яйцеклітина, і маткою, де відбувається розвиток плоду; у чоловіків – статевою залозою – яєчком: місцем утворення насінневих тілець. Функції статевих органів регулюються впливом гормонів нижнього придатка мозку (гіпофіза) і самих статевих залоз; ці гормони впливають на розвиток вторинних статевих ознак, стимулюють у жінок дозрівання яйцеклітини, розвиток вагітності, а чоловіків дозрівання сім'яних тілець.

40% ваги тіла людини становлять рідини. Циркуляція їх відбувається по судинах **кровоносної** і **лімфатичної** системи. Кровоносні судини представляють єдину замкнуту систему каналів. У центрі кровоносної системи знаходиться **серце** – головний двигун крові по кровоносних судинах великого (або тілесного) і малого (або легеневого) кола кровообігу. Вихідні з серця артерії поступовим поділом доходять до дрібних, волосних судин (капілярів), у яких відбувається обмін речовин і газів у великому колі (між кров'ю та тканинами) та обмін газами (між кров'ю та атмосферним повітрям) у малому колі. Циркулююча в кровоносних судинах кров є однією з головних внутрішніх середовищ тіла; сталість хімічного та фізичного складу її має першорядне значення для функції органів і тканин. **Кров** складається з рідкої частини – плазми, що містить білки крові, іони солей тощо та формених елементів – червоних (еритроцити) і білих (лейкоцити) кров'яних тілець і кров'яних пластинок.

З кровоносною системою анатомічно і функціонально пов'язане так зване **ретикуло-ендотеліальна система**, що складається з лімфатичних вузлів, селезінки, кісткового мозку, а також печінки. Роль її полягає в утворенні клітинних елементів крові, у виробленні захисних речовин і знищенні фагоцитів. Оскільки ємність всіх кровоносних судин значно більше загальної кількості крові, то розподіл її регулюється спеціальною системою судинних нервів шляхом зміни ширини судин. Обмін речовин між

кровоносною системою і тканинами відбувається через тканинну рідину, яка омиває тканини і клітини, безперервно оновлюється з плазми і видаляється з міжтканинних щілин по лімфатичним судинам, впадає у венозну систему.

Зв'язок усіх органів і тканин один з одним і зв'язок всього організму з зовнішнім середовищем здійснюється **нервовою системою**. Її роль в організмі полягає:

1. В об'єднанні (інтеграції) у часі, силі, якості функцій клітин, що утворюють органи.
2. У координації функцій органів і систем один з одним.
3. У регулюванні всіх життєвих функцій організму відповідно до мінливих умов середовища.

Нервова система поділяється на **центральну** і **периферичну**. Центральна нервова система, що є скупченням нервових клітин у вигляді вузлів або суцільного шару (кори головного мозку), представлена головним і спинним мозком; периферична утворена сукупністю всіх нервів тіла, що виходять із центральної нервової системи.

Головний мозок і спинний мозок укладені в мозкові оболонки і оточені внутрішнім середовищем – спинномозковою рідиною, що проникає в усі щілини і порожнини мозку і відіграє роль тканинного середовища, через яке відбувається обмін між тканинами мозку і кровоносними судинами.

Уся нервова система в цілому і її різні функціональні відділи працюють за принципом рефлексу. Будова і функції нервової системи визначаються якістю і різноманітністю подразників зовнішнього середовища, що оточує людину; відповідно до цього розрізняють різноманітні види механізмів, що сприймають роздратування – **аналізаторів**. Аналізатор складається з рецепторів – специфічних закінчень чутливого нерва, доцентровий провідником та відповідної ділянки кори головного мозку – вищого центру сприйняття, де отримане зовнішнє роздратування перетворюється у відчуття. До периферичних закінчень аналізаторів насамперед належать органи чуття: око, вухо, органи нюху в порожнині носа, органи смаку в порожнині рота, рецептори шкіри, що сприймають механічні, температурні і больові роздратування.

Відповідна діяльність організму в рефлексах виражається в русі м'язів, у секретії всіх видів залоз, у регуляції обмінних хімічних процесів в тканинах і клітинах.

Відділи центральної нервової системи являють собою систему поверхів, надбудованих один над іншим, з яких кожен нижче лежачий підпорядкований вище розміщеному. Отже, центральна нервова система складається з **великих півкуль головного мозку**. Безпосередній зв'язок з органами і тканинами через нерви мають спинний, довгастих і середній мозок, інші відділи – проміжний мозок, мозочок, великі підкіркові вузли мозку і кора півкуль – здійснюють координацію діяльності органів і тканин за посередництвом нижчих відділів мозку.

Діяльність центральної нервової системи виражається в **безумовних і умовних** рефlekсах. Перші представляються вродженими, постійними, усталеними в процесі історичного розвитку організму. Умовні рефlekси являють систему тимчасових зв'язків, придбаних в плінні індивідуального життя. Вони здійснюються функцією кори півкуль головного мозку, забезпечують зв'язок організму з зовнішнім середовищем і лежать в основі вищої нервової діяльності.

Найвищий анатомічний і функціональний розвиток головного мозку та його кори відрізняє людину від усіх тварин. Вираженням особливого розвитку нервово-інтелектуальної діяльності у людини служить наявність, крім першої сигнальної системи, системи умовно-рефлекторних зв'язків, що виникають при безпосередній дії подразнень, які виходять із зовнішнього і внутрішнього середовища, ще й другої сигнальної системи, що полягає в сприйнятті мови, сигналів, які замінюють безпосереднє сприйняття подразника. Друга сигнальна система лежить в основі процесу мислення, властивого лише людині.

Але на жаль це не тільки великий плюс, але і великий мінус є у людства. Цивілізація настільки полегшила життя людині, що всі її, у минулому природні навички набули характеру чогось видатного. З'явилися машини, потяги і літаки, що безперечно полегшили можливість пересування, але і відняли у людини можливість пересуватися природним шляхом (літати). Усе більше і більше людей зараз борються за здоровий спосіб життя, адже фізична культура зміцнює здоров'я, розвиває фізичні сили і рухові здібності людини. Велика розмаїтість фізичних вправ, що застосовуються в процесі фізичного виховання, дозволяють людині бути в хорошій фізичній формі і вести здоровий спосіб життя. Такі види спорту як біг, ходьба на лижах, біг на ковзанах, плавання, веслування не тільки

розвивають м'язи, а й зміцнюють хребет, що дозволяє з великою часткою ймовірності уникнути багатьох захворювань в майбутньому. Можна займатися будь-яким видом спорту тільки в цілях активного відпочинку, розваги та зміцнення здоров'я і не ставити перед собою завдання досягнення високих результатів та участі у змаганнях. Фізкультура буває також лікувальною, тобто застосовується з лікувальними та профілактичними цілями. Одна з особливостей лікувальної фізкультури – безпосередня активна участь самого хворого в процесі свого лікування; він сам робить призначені лікарем фізичні вправи, сам контролює правильність їх виконання.

3. Лікувальна фізкультура застосовується в різних формах: гігієнічна гімнастика; лікувальна гімнастика; рухливі ігри; різні форми ходьби, спортивні розваги.

Гігієнічна гімнастика – комплекс фізичних вправ, який здійснює загальнозміцнюючий вплив на організм.

Лікувальна гімнастика – комплекс фізичних вправ, що призначаються хворому з лікувально-профілактичними цілями. Комплекси складаються не тільки зі спеціальних вправ стосовно даного захворювання, але і обов'язково з вправ, що здійснюють загальний вплив на організм. У залежності від захворювання, зміст комплексів лікувальної гімнастики і методика їх проведення різні.

У хворих з недостатністю кровообігу лікувальна фізкультура крім загальнозміцнюючого впливу, має на меті полегшення роботи серця, боротьбу з явищами серцевої слабкості, зміцнення серцевого м'яза і пристосування його до поступово зростаючої навантаження, відновлення нормального кровообігу і поліпшення обміну речовин. При порушенні кровообігу після інфаркту міокарда спеціальні фізичні вправи спочатку обмежуються рухами пальців кистей рук і стоп, переміжними з дихальними вправами.

При захворюванні органів дихання лікувальна фізкультура сприяє ліквідації або зменшенню проявів дихальної недостатності шляхом розвитку рухливості грудної клітки і збільшення життєвої ємності легень. У результаті занять зникають застійні явища в легенях, поліпшується газообмін в тканинах, відновлюється повне глибоке дихання. Для хворих на туберкульоз легень призначається лікувальна фізкультура у вигляді ранкової гігієнічної гімнастики з метою загального впливу на організм і усунення окремих проявів хвороби.

Лікувальна фізкультура є одним із засобів профілактики і лікування захворювань травного апарату, особливо функціональних: порушення рухової функції шлунка і кишок, кровообіг у черевній порожнині, секреторної функції шлунка, а також опущення нутрощів. Правильно проведені фізичні вправи відновлюють функції шлунка і кишечника, зміцнюючи м'язи передньої стінки живота і покращуючи кровообіг внутрішніх органів, запобігають подальший зсув нутрощів, а в незапущених випадках навіть відновлюють анатомічне положення.

Широко застосовується лікувальна фізкультура при лікуванні деяких *гінекологічних захворювань*.

Опорно-руховий апарат випробовує безпосереднє і найбільший вплив фізичних вправ; суглоби при відсутності рухів втрачають свої функції, рухливість. Коригуюча гімнастика, що призначається при викривленнях хребта, переслідує мети виправити викривлення, а так само зміцнити м'язи, що оточують хребет. Заняття лікувальною фізкультурою проводяться методистами або медичним персоналом.

Найбільш широко в практиці лікувальної роботи з дітьми застосовуються гри. **Ігри** як форма лікувальної фізкультури характеризуються яскраво вираженим інтересом до дій: наявність інтересу змушує здійснювати рух і дії, від яких дитина зазвичай відмовляється, мотивуючи небажанням або хворобливістю.

Спортивні розваги – прогулянки пішки, верхи, на лижах, на велосипеді та інші (застосовувані головним чином в будинках відпочинку і санаторіях) повинні бути суворо дозовані залежно від стану здоров'я, віку, підготовленості, метеорологічних та інших умов, у яких вони проводяться.

Протипоказаннями до застосування лікувальної фізкультури є:

1. Загальний важкий стан хворого.
2. Небезпека внутрішньої кровотечі.
3. Нестерпний біль при виконанні фізичних вправ.

На жаль, лікувальна фізкультура практично не використовується при захворюваннях органів сечовиділення. Використовується тільки загальнозміцнююча лікувальна гімнастика, оскільки пієлонефрит (від грецького *pyelos* – балія і *nefros* – нирка) – це запалення ниркових мисок, ускладнене запаленням нирок внаслідок проникнення збудників запального процесу з ниркової

балії в тканину нирки. Запалення ниркових мисок виникає в результаті проникнення мікробів в порожнину ниркової миски. Найбільш частими збудниками пієліта є кишкова паличка, стафілококи і стрептококи. Хронічний перебіг хвороби найчастіше залежить від специфічної причини, що підтримує запальне явище. Часті болі в поперекової області не дають можливості займатися фізичною культурою регулярно і з повною віддачею сил. Перебіг хвороби характеризується чергуванням періоду затишшя, коли хворі не відчувають хворобливих відчуттів, з періодами загострення, наступаючими зазвичай після перенесеної інфекції а так само від авітамінозів і простудних захворювань.

І хоча лікувальна фізкультура дуже дієвий і ефективний засіб боротьби із захворюваннями, вона, на жаль, не дає позитивних результатів (при пієлонефриті) крім тимчасового поліпшення загального стану.

Тема: Я і здоровий спосіб життя

Мета: формувати в підлітків уявлення про себе, своє здоров'я як найважливішої цінності; утворити умови для формування у них прагнення до самопізнання, занурення у свій внутрішній світ; навчити володіти психотехнічними прийомами, спрямованими на створення позитивного образу Я; формувати поняття про здоровий спосіб життя.

Час: 1 година 40 хв.

Форма проведення: тренінг.

Обладнання: стільці; дошка або листи ватману; фломастери; листи паперу; пам'ятки за матеріалами міні-лекцій.

Тематичне планування

№ п/п	Тема заняття	Мета заняття	Тривалість
1.	Що таке здоров'я?	Сформувати у підлітків уявлення про те, що таке здоров'я та його цінність для образу Я людини	50 хв.
2.	Здоровий спосіб життя та шкідливі звички	Познайомити підлітків з поняттям „Здоровий спосіб життя”; створити умови для осмислення того, як шкідливі звички впливають на життя і здоров'я людини	50 хв.

Заняття 1. „Що таке здоров'я?”

Мета: сформувати у підлітків уявлення про те, що таке здоров'я та його цінність для образу-Я людини.

1. Вправа „Асоціації”

На дошці (плакаті) написана фраза: „Здоров'я – це...” У кожного з вас є три маленькі паперці, напишіть в них по одній асоціації на слово „здоров'я” (анонімно). Після цього передайте паперці мені.

Рекомендації тренеру. Після того, як вихованці здали паперці, треба їх проглянути, зачитати і узагальнити. Зробити висновок про те, що здоров'я – найважливіша цінність людини і від того, як вона ставиться до здоров'я і оцінює його, багато в чому залежить майбутнє людини.

Усесвітня організація охорони (ВОЗ) здоров'я визначає як стан матеріального, соціального і духовного благополуччя.

Тривалість вправи: 10-15хв.

2. Вправа „Здоров'я – багатство?”

Тренер. Зараз ви розділитесь на 4 групи. Кожна група отримує лист паперу з питанням. Один з вас записує загальну думку групи з даного питання на листі (5-12 хв.). Запис слід проводити ручками (фломастерами, олівцями) різного кольору (для кожної групи свій колір).

Питання для груп:

1. Яке значення має для вас здоров'я? Дайте визначення поняття „здоров'я”.
2. Що означає для вас бути хворим? Дайте визначення поняття „хвороба”.
3. Перерахуйте чинники, що заважають сучасній людині зберегти здоров'я. Чому? (Обґрунтуйте свою відповідь)
4. Хто несе відповідальність за збереження здоров'я в суспільстві? Чому? (Обґрунтуйте свою відповідь).

Рекомендації тренеру. Після того, як вихованці здали листочки, треба їх проглянути, зачитати і узагальнити.

Тривалість вправи 20 хв.

Психологічний коментар. Вправа усвідомити цінність здоров'я.

3. Узагальнення.

Зараз ми всі разом оформимо лист ватману, який назвемо „Уявлення про здоров'я...”, і повісимо на стіну. На ватмані ви

повинні відобразити найяскравіші асоціації із словом „здоров’я” і найсильніші сторони або якості, що сприяють зміцненню здоров’я людини.

Рекомендації тренеру. Вихованці повинні протягом 5-10 хв. оформити лист ватману і повісити його на стіну.

Тривалість вправи 10-15 хв.

Психологічний коментар. Вправа дозволяє усвідомити і узагальнити досвід, який вихованці отримали в ході заняття.

4. Зворотний зв’язок „Відверто кажучи”

5. Завершення заняття.

Заняття 2. „Здоровий спосіб життя та шкідливі звички”

Мега: Pozнайомити підлітків з поняттям „Здоровий спосіб життя”; створити умови для осмислення того, як шкідливі звички впливають на життя і здоров’я людини.

1. Вправа „Асоціації”

На дошці справа написана фраза „Здоровий спосіб життя – це...”, а зліва – „Шкідливі звички – це...”. У кожного з вас є шість маленьких паперців, на перших трьох напишіть по одній асоціації на словосполучення „здоровий спосіб життя”, а на інших трьох – по одній асоціації на словосполучення „шкідливі звички” (анонімно).

Рекомендації тренеру. Після того, як вихованці здали паперці, треба їх проглянути, зачитати і узагальнити. Зробити висновок про те, що здоровий спосіб життя – *це спосіб життя, заснований на принципах моральності, раціонально організований, активний, трудовий, такий, що гартує і в той же час захищає від несприятливих дій навколишнього середовища, дозволяє до глибокої старості зберігати моральне, психічне і фізичне здоров’я.* Здоровий спосіб життя включає перш за все відмову від шкідливих звичок, раціональне харчування, фізичну і психічну культуру.

Тривалість вправи 15-20 хв.

Психологічний коментар. Вправа дозволяє усвідомити важливість здорового способу життя.

2. Вправа „Аналіз шкідливих звичок”

Тренер. Зараз ви розділитеся на 4 групи. Кожна група отримує лист паперу з питанням. Один з вихованців записує загальну думку групи з даного питання на папері (5-12 хв.). Запис проводимо ручками (фломастерами, олівцями) різного кольору (для кожної групи свій колір).

Питання для груп:

1. Дайте визначення поняттю *шкідливі звички* і опишіть симптоми їх прояву.

2. Куріння – одна з найпоширеніших шкідливих звичок. Дайте визначення терміну *куріння* і перерахуйте основні ознаки.

3. Алкоголізм – теж шкідлива звичка. Яка його природа (чому людина починає пити)? Яку шкоду людині приносить захоплення алкогольними напоями?

4. Комп'ютерна залежність – шкідлива звичка або норма? (Обґрунтуйте свою відповідь).

Рекомендації тренеру. Після того, як вихованці здали паперці, треба їх проглянути, зачитати і узагальнити.

Тривалість вправи 20 хв.

Психологічний коментар: вправа дозволяє усвідомити небезпеку шкідливих звичок.

3. Міні-лекція (пам'ятки)

Між способом життя і здоров'ям існує тісний зв'язок, і найповніше він виражається в понятті *здоровий спосіб життя (ЗСЖ)*. У поняття ЗСЖ входять складові:

- відмова від шкідливих пристрастей (куріння, алкоголь, наркотики);
- оптимальний руховий режим;
- раціональне харчування;
- гартування;
- особиста гігієна;
- позитивні емоції.

Таким чином, здоровий спосіб життя – це спосіб життя, заснований на принципах моральності, раціонально організований, активний, трудовий, такий, що гартує і в той же час захищає від несприятливих дій навколишнього середовища, дозволяє до глибокої старості зберігати етичне, психічне і фізичне здоров'я

Звичка – автоматизована дія, виконання якої в певних умовах стало потребою. З формуванням звички пов'язаний зсув мотиву дії. Якщо спочатку дія спонукається зовнішнім мотивом, то з виникненням звички мотивом стає сама потреба у виконанні даної дії.

Залежність – відносини між соціальними об'єктами, що характеризуються підпорядкуванням одних об'єктів іншим. Розрізняють ідеологічну, політичну, культурну, національну і економічну залежності.

Шкідливі звички.

Куріння – одна з найбільш поширених шкідливих звичок. У розвинених країнах сигарети – причина понад 20 % смертей.

Вплив на здоров'я.

- У курців набагато частіше виникають хронічний бронхіт, туберкульоз та інші легеневі захворювання.
- Куріння – один з основних чинників ризику розвитку атеросклерозу, інфарктів, інсультів, а також онкологічних захворювань (переважно раку легенів).
- У курців спостерігається скорочення життя в середньому на 10-15 років.
- У курців судини зношуються на 10-15 років раніше, ніж у некурящих людей.
- Спостерігається старіння шкіри на 20 років раніше норми.
- Куріння батьків негативно впливає на здоров'я дитини, викликаючи природжені фізичні дефекти, генетичні захворювання і дитячі ракові хвороби, включаючи лейкемію – рак крові.

Допомога при нікотиновій залежності: прибрати з очей усі предмети, що нагадують про куріння. У будинку і на робочому місці не повинно бути місця сигаретам, запальничкам, попільничкам; призначити точну дату відмови від куріння; ставити собі мету тільки на один день. Не зарікатися кинути палити назавжди; навчитися перемикати увагу; коли нестерпно захотілося закурити, потрібно негайно встати і почати що-небудь робити.

На окремому листі паперу записати „подарунки” від куріння, а на оборотному боці перерахувати результати відмови від куріння: зміцнення здоров'я; поліпшення взаємин у сім'ї; підвищення розумових і фізичних здібностей; спокійна нервова система; підвищення стійкості до стресів; висока працездатність; зростання самоповаги.

Алкоголізм – хронічне захворювання, викликане систематичним вживанням спиртних напоїв. Спочатку алкогольне отруєння веде до функціональних змін обміну речовин. Після того, як виникне психічна залежність, пияцтво перетворюється на хворобу – алкоголізм.

За даними статистики, дорослі випивають до 25 л чистого алкоголю на рік. У нашій країні до 80% правопорушень відбувається в стані алкогольного сп'яніння. Найбільш висока захворюваність хронічним алкоголізмом у віці 20-22 років. У віці 40-45 років

спостерігається найбільша смертність людей від вживання алкоголю. Унаслідок хвороб, викликаних надмірним вживанням алкоголю, втрачається від 9 до 22 років життя.

Чинники ризику:

- Систематичне вживання алкоголю. До групи ризику належать люди, що вживають більше 200 г міцних напоїв в тиждень (або 0,5 л вина). Це усереднений критерій. Реакція організму на алкоголь достатньо індивідуальна, тому алкоголіком може стати і людина, що вживає спиртні напої рідше вказаного.

- Вік (кожен другий алкоголік почав випивати до 14 років).
- Стать (жінки спиваються швидше).
- Батьки-алкоголіки.
- Нервово-психічні розлади: епілепсія, істерія, неврози.

Вплив на здоров'я:

- Алкоголь вражає головний мозок, центральну нервову систему, печінку, шлунок, нирки і інші органи.

- Систематичне вживання алкоголю пригноблює ферментативну активність організму.

- Алкоголь – один з основних чинників виникнення гіпертонічної хвороби, інфарктів та інсультів, онкологічних захворювань.

- Вживання алкоголю приводить до статевої слабкості та імпотенції.

- У алкоголіків спостерігаються психози, деградація особистості.

- Зачаття у п'яному стані приводить в кращому разі до народження фізіологічно неповноцінних дітей, у гіршому – до народження дітей з патологіями мозку. Алкоголізм руйнує сім'ї, калічить психіку дітей.

Симптоми алкогольної залежності:

- Психічна залежність, що спочатку виявляється в тому, що алкоголік шукає привід для випивки.

- Швидке сп'яніння.
- Похмільний синдром.
- Запої.

Наркоманія – хворобливий потяг до наркотиків, тобто речовинам синтетичного або рослинного походження, що надають специфічну (психічну і фізичну) дію на нервову систему і організм в

цілому. Звикання до наркотиків можливо вже після одного-двох прийомів. Залежність від цих речовин настільки міцна, що не допомагають жодні методи самолікування. Необхідно зробити все можливе, щоб вирвати наркомана із звичного для нього середовища, де він легко може дістати собі наркотики. При цьому потрібно розуміти, що зміна місця проживання в межах одного міста, як правило, нічого не дає: наркоман завжди знайде спосіб уникнути опіки і відновити колишні знайомства. Наркоманія небезпечна й тим, що синдроми абстиненції („ломки”) після припинення тривалого прийому наркотиків дуже болісні та іноді приводять до смерті. Допомогти тут може лише своєчасне лікарське втручання. Слід пам'ятати, що навіть у наркомана, що вилікувався, зберігається потенційна тяга до наркотиків впродовж всього життя.

Чинники ризику:

- Підлітковий вік та пов'язані з ним особливості поведінки: соціальна незрілість, схильність до неробства, слабовілля.
- Спадкова схильність: батьки-наркомани або алкоголіки, психічні захворювання батьків.

Вплив на здоров'я:

Уже після трьох місяців вживання наркотиків можуть виявлятися наступні порушення:

- поразка центральної нервової системи: психічна залежність, депресії, гострі психози;
- поразка імунної системи: зниження імунітету, порушення обміну речовин, висока вірогідність зараження інфекційним гепатитом та ВІЧ/СНІДОМ;
- поразка репродуктивної системи: у жінок припиняються місячні, настає безпліддя, у чоловіків розвивається імпотенція.

У наркомана „зі стажем” спостерігається:

- блідість, втрата еластичності шкіри, блиску очей, нігтів, волосся, розшарування нігтів, випадання волосся, схуднення;
- слабкість міокарду з підвищеною вірогідністю до інфаркту та інсульту;
- скорочення життя на 20-25 років;
- висока смертність від передозування.

Видимі ознаки наркоманії:

- обличчя втрачає своє природне забарвлення. Залежно від типу наркотику це або блідий колір обличчя, або землистий, або жовтяничний;

- рубці на шкірі рук – сліди суїцидальних спроб або маніфестації спроби самогубства;
- сліди ін'єкцій або рубцеві зміни на шкірі в області крупних підшкірних вен;
- синяки, сліди падінь або ударів при порушенні координації рухів після ін'єкції наркотику;
- „скульповжені”, без природного блиску волосся;
- зниження фізичної витривалості, підвищена стомлюваність;
- зниження маси тіла.

Ознаки абстиненції:

Після припинення тривалого прийому наркотиків у наркомана спостерігається „ломка”:

- нежить, слезотеча, непереборне позіхання, болі в животі, пронос або постійні позиви до акту дефекації;
- болі в колінних, гомілковостопних, ліктьових суглобах, поясниці, що тягнуть болі в литкових м'язах;
- больові відчуття лагідніють, якщо наркомана відвернути розмовою або якою-небудь справою. У стані абстиненції хворі не можуть спокійно сидіти на одному місці, вони постійно знаходяться в метушливому русі. У таких випадках батьки можуть подумати, що у дитини грип, простудне захворювання або кишкове отруєння. Поведінка підлітків у цей час носить негативне забарвлення: від плаксивого до агресивного. Вони прагнуть вирватися з „ломки”.

Поведінкові ознаки наркоманії:

- утрата інтересу до навчання. Часті прогули уроків. Якщо підліток уже має сформовану залежність від наркотиків, то для нього обов'язковий ранковий прийом наркотику для зняття симптомів „ломки”, які накопичилися за ніч;
- різкі зміни настрою протягом однієї доби без видимих причин. Настрій може мінятися кілька разів від поганого до хорошого і навпаки. Дитина може раптово розлютитися, можлива агресія у ставленні до батьків. Часто спостерігається замкнутість у товаристві дорослих і розбещеність у товаристві однолітків;
- брехливість, емоційне огрублення психіки, бідність думок, недолік ініціативи;
- відмова під будь-яким приводом покидати мікрорайон свого мешкання на декілька днів, наприклад, для поїздки на дачу. Підліток боїться покинути місце, де він легко може дістати

наркотик. Якщо наркомана все ж таки вдається вивезти на 2-3 дні з цього району, то у нього можуть розвинутися ознаки абстиненції.

2. Вправа „Аналіз шкідливих звичок”

Тренер. Зараз ви розділитесь на 4 групи. Кожна група отримує лист паперу з питанням. Один з вихованців записує загальну думку групи з даного питання на папері (5-12 хв.). Запис слід проводити ручками (фломастерами, олівцями) різного кольору (для кожної групи свій колір).

Питання для груп:

1. Дайте визначення поняттю „Шкідливі звички” і опишіть симптоми їх прояву.
2. Куріння – одна з найпоширеніших шкідливих звичок. Перерахуйте основні наслідки куріння.
3. Алкоголізм – теж шкідлива звичка. Яка його природа (чому людина починає пити)? Яка шкода для людини приносить захоплення алкогольними напоями?
4. Комп’ютерна залежність – шкідлива звичка або норма? (Обґрунтуйте свою відповідь).

Після того, як вихованці здали листочки, треба їх проглянути, зачитати і узагальнити.

Тривалість вправи 20 хв.

Психологічний коментар. Вправа дозволяє усвідомити, що шкідливі звички впливають на здоров’я і життя людини.

3. Узагальнення.

Зараз ми всі разом оформимо лист ватману, який назвемо „Уявлення про здоров’я...”, і повісимо на стіні. На ватмані ви повинні відобразити найяскравіші асоціації із словосполученнями „здоровий спосіб життя” і „шкідливі звички”. Крім того, виписати основні ознаки різного роду психологічної залежності.

Рекомендації тренеру. Вихованці повинні організовано протягом 5-10 хв. оформити ватман і приклеїти його на стіні.

Тривалість вправи 10-15 хв.

Психологічний коментар. Вправа дозволяє усвідомити і узагальнити досвід, який було отримано в ході заняття.

5. Зворотний зв’язок „Відверто кажучи”, роздача пам’яток.

6. Завершення заняття.

Тема: Екологія і ми

Мета: формування в підлітків емоційної чуттєвості, навичок поведінки в навколишньому природному середовищі через ознайомлення з життям рослин і тварин, розуміння взаємозв'язків у природі та місця людини в довіклілі.

Час: 1 година.

Форма проведення: виховний захід.

Обладнання: таблички з назвами і девізами команд.

Вихователь. (Через обговорення питань підводить вихованців до розуміння цілей їхньої діяльності під час виховного входу):

1. Як можна вижити в екологічно несприятливих умовах?
2. Як конкретно кожний із нас зможе допомогти собі, своїй родині, подбати про те, щоб бути здоровим?
3. Як можна застосувати ті знання, які ми вже маємо й отримуємо в результаті спілкування?
4. Що конкретно кожний із нас може зробити, щоб не було екологічних проблем на землі?

Таким чином, наприкінці нашої роботи ми повинні колективно і кожен окремо відповісти на запитання:

1. Скільки ми можемо прожити?
2. Що ми про це знаємо?
3. Що ми робимо для цього?

Вихователь. На дошці зображені фактори, що безпосередньо впливають на здоров'я людини:

- Ноосфера (людська діяльність);
- Гідросфера (моря, океани, води);
- Літосфера;
- Атмосфера (повітря);
- Біосфера.

Ми вже знаємо, що кожен з цих факторів відіграє у нашому житті неабияку роль, але давайте визначимось, які з цих факторів викликають найбільше занепокоєння людства?

Ноосфера, біосфера, атмосфера (за визначенням учнів).

Вихователь. Жити у світі і бути незалежним від нього неможливо. Людина створила штучний світ – світ машин, асфальту і чаду промислових труб. Вона почувається самотною і намагається заховатися від самоти через наркотики, алкоголь, шоу-програми, комп'ютерні ігри. І цим ще більше руйнує себе. Що ж робити далі?

Час людям віддавати природі борги, навчитися берегти природні ресурси, поважати та любити природу, навколишній світ. Час перестати бути тільки споживачами природи!

Для підготовки і проведення нашої сьогоднішньої зустрічі ви повинні об'єднатися в три команди однодумців за професійним принципом:

Перша команда – кафедра екологів, наукових співробітників, що вивчають проблеми взаємозв'язку людини з навколишнім середовищем;

Друга команда – кафедра дієтології при Інституті практичної медицини;

Третя команда – телерадіокомпанія на чолі з редактором.

Кожна команда заздалегідь визначилася у виборі проблемних питань, що торкаються сфери їхніх „професійних” інтересів, підготувала матеріал, який відображає різні екологічні проблеми, завдання і питання для обговорення, а також запропонує нам розглянути шляхи розв'язання цих проблем. Надамо слово командам.

1 команда: кафедра екології

Командир команди – завідувач кафедри.

Девіз команди:

„Навчившись цінувати людину, ми навчимося цінувати природу, оскільки це наш дім!”

Виступ команди: Екологія (від грецьк. – oikos – дім, помешкання) – наука про взаємостосунки людини та живих організмів з навколишнім середовищем та їх взаємозв'язки. Ми є групою однодумців, які поєднані однією ідеєю – зберегти наш дім, нашу планету, на якій живемо ми, наші рідні та близькі. Пов'язує нас наука „екологія”.

Учасник № 1. Острів Хортиця – зелений острів у центрі промислового міста-гіганта Запоріжжя. На острові є степи, луки, ліси, озера. Саме тут знаходять притулок сотні видів тварин і рослин. Давайте включимо свою уяву і відчуємо себе маленькою часткою єдиної Гармонії Життя!

Як ви гадаєте, що б ви почули від рослин, води, тварин? (Вихованці інших команд висловлюють свої думки з цього приводу)

Учасник № 2. Атмосфера – царство повітря, газу, оболонка нашої планети. Сила кисню вдихає життя в кожну клітинку, відбувається обмін речовин. У цьому коловороті повітря – вдих і

видих Всесвіту! Яка ж наша вдячність рослинам за те, що вони є легенями нашої планети? Багато рослин занесені до Національної Червоної книги, назвіть їх. (Вихованці називають рослини, що занесені до Національної Червоної книги)

Учасник № 3. Більше 5-ти тисяч видів рослин України потребують охорони. 94% території кожної області України використовуються людиною, а рослинам і тваринам залишається тільки сонце, стрімчасті схили балок, каміння і скелі. Але люди по-своєму розпоряджаються і тим, що залишилося. Людська невдячність природі не знає меж. Наведіть приклади.

Учасник № 4. Сьогодні кожному п'ятому виду звірів, кожному четвертому виду рептилій і амфібій, кожному п'ятому виду птахів нашої фауни загрожує небезпека.

Земля – наша мати й годувальниця, наш дім, наша надія на майбутнє! Земля – це частина нас, ми створені з Землі, як же ми бережемо наш дім, як турбуємося про нього? Ми платимо за своє ставлення до навколишнього середовища свіжістю повітря, чистою водою, плідним ґрунтом, здоров'ям своїм і близьких нам людей.

Учасник № 5. В історії нашого України припустилися трьох грубих помилок, Наприклад, у місті Запоріжжя:

1. Промисловий комплекс побудували на лівому березі Дніпра, не враховуючи рози вітрів.
2. Будівництво міста спрямували ближче до заводів на 700 метрів, а Павло-Кічкас опинився в оточенні шкідливих викидів.
3. Побудувавши Хоргицький житловий масив на правому березі Дніпра, не врахували відсутність мостів через річку, тому виникли проблеми у населення с. Бабурки.

Учасник № 6. У місті нараховується 19677 джерел шкідливих речовин, які щорічно викидають 1 млн. 62 тис. тон твердих і газоподібних речовин. Із них 11% твердих і 73% газоподібних речовин попадають в атмосферу. 49% джерел викидів шкідливих речовин в атмосферу не мають очисних споруд.

На території „Алюмінієвого заводу” загазованість перевищує 10-20 разів. За дві-три години перебування на території заводу без респіратора можна отруїтися.

На території „Коксохімічного заводу” є тільки декілька дерев, тому що скільки б не саджали нових, вони одразу гинуть. Канцерогенних речовин в атмосфері нараховується в 20-23 рази більше норми.

Одна труба „Коксохімічного заводу” або мартена „Запоріжсталі” викидають щорічно близько 1 кг пилу на душу населення міста. Раніше, 60 років тому, Запоріжжя називали містом соціалістичного майбуття, а нині це місто екологічного лиха.

Учасник № 7. Щорічно без будь-якої очистки у Дніпро надходить 53 млн. м³ води і 115 млн. м³ недостатньо очищених вод. У річку виливають каналізаційні стоки, у 1987 році з резервів коксохімічного заводу у систему каналізації влилося 300 тонн сірчаної кислоти, що призвело до виходу з ладу очисних споруд.

Масово стали гинути раки, риба, водоплавні птахи. Почалися масові захворювання на дизентерію, холеру, у воді були виявлені всі види збудників інфекційних захворювань. Офіційно попереджено про небезпечність купання в річці та про необхідність пити лише кип'ячену воду. Але найбільше викликає жах те, що в Запоріжжі водо забезпечення населення здійснюється виключно з ріки Дніпро, тобто все, що зливається в ріку, потрапляє в оселі через водопровід. Є мудрий вислів: „Немає на землі напою кращого, ніж склянка чистої води”.

Як ми особисто можемо допомогти річкам, які постачають нам прісну воду? Як визначити, що є причиною загибелі річок?

(Вихованці інших команд висловлюють свої думки з цього приводу)

Учасник № 8. Є декілька видів забруднення:

- фізичні (сміття, металеві предмети, вироби з пластмаси);
- хімічні (нафта, отрута, нафтопродукти);
- біологічні – (сірчата слизь на придонному камінні, у річках одноклітинні організми).

Як ви гадаєте, що треба робити при виявленні джерела забруднення? (Вихованці інших команд пропонують свої засоби боротьби з забрудненнями)

Учасник № 9. Правильні відповіді:

1) Фізичне забруднення – будь-який водостік, річка, струмок можуть бути очищені, але сміття повинно бути прибрано з берега водойми.

2) Хімічні забруднення – необхідно знайти його джерело й одразу повідомити про це в Інспекцію охорони природи або у санітарну інспекцію.

3) Біологічне забруднення – каналізаційні або побутові стоки, помийні або гнійні ями. При цьому забрудненні відбувається

бурхливий розвиток водних одноклітинних організмів. Про це також необхідно повідомити у відділ екологічної безпеки.

Друга команда однодумців – кафедра лікарів-дієтологів Інституту практичної медицини.

Командир команди – головний лікар.

Девіз команди: „Якщо батько хвороби невідомий, то її мати завжди – харчування”.

Виступ команди: У наш час існує два погляди на проблему харчування – натуропатів і представників офіційної науки. Натуропати стверджують: „Ми тримаємося тієї думки, що в їжі міститься величезна кількість виліковних засобів, набагато кращих, ніж у найсильніших ліках”.

Учасник № 1. Поль Брегг запевнював: „Людина за своєю нерозважливістю в їжі та напоях вмирає, не проживши й половини того життя, що могла б прожити. Вона вживає їжу, що перетравлюється найважче, запиває її отруйними напоями, і після цього дивується, чому не живе до 100 років”. Як ви, шановні натуропати, прокоментуєте це висловлювання? (Вихованці інших команд висловлюють свої думки з цього приводу)

Учасник № 2. 99% хворих людей страждають через неправильне, ненатуральне харчування. Люди не розуміють, наскільки вони засмічують організм, вживаючи деякі продукти. Поль Брегг прожив повноцінне життя більше 90 років, постійно займався фізичними вправами, сиродінням та лікувальним голодуванням. До шкідливих продуктів він відносив: цукор, каву, чай, тютюн, алкоголь. Особливо шкідливим продуктом він вважав сіль, наводячи приклад про свій перехід через пустелю з групою молодих спортсменів, які були споряджені сольовими пігулками, різноманітними напоями й продуктами харчування. До кінця переходу через пустелю з дистанції зійшли всі, крім дідуся Брегга, який на всьому шляху голодував, вживаючи тільки теплу воду.

Учасник № 3. „Замість раціонального харчування, людина засмічує свій організм шкідливою їжею, яка викликає хвороби, для уникнення яких стали приймати отруйні речовини, що називаються ліками” (австралійський натуропат Кантер Джеффри). Необхідно вживати більшу частину їжі в сирому вигляді. Від м'ясої їжі відмовились такі відомі люди, як: Вольтер, Жан Жак Руссо, Карл Ліне, Ньютон, Байрон, Павлов, Лев Толстой, Бернард Шоу та інші. Вони використовували молочно-рослинну дієту, що допомогло цим

видатним людям зберегти здоров'я до глибокої старості. Скільки треба їсти? (Вихованці інших команд висловлюють свої думки з цього приводу)

Учасник № 4. Ще Гіппократ стверджував, що переїдання шкідливе для нашого здоров'я. Існує прямий зв'язок між повнотою і ранньою смертю. Якщо порівнювати людей з надлишковою вагою з нормальною вагою, то у них набагато частіше з'являються каміння в нирках, у жовчному міхурі, розвивається цукровий діабет, атеросклероз, інфаркт міокарда. Навіть тварини під час хвороби починають голодувати, щоб енергія організму йшла на боротьбу з хворобою, а не на перетравлювання їжі.

Учасник № 5. Як гостро стоїть питання про радіонукліди в продуктах харчування? Підвищений вміст радіонуклідів у продуктах харчування фіксується з 1986 року, після аварії на Чорнобильській АС. На сьогодні в Запорізькій області діють радіологічні лабораторії ветеринарної служби під час продажу м'ясних продуктів, на станції хімізації рослин, у міськводоканалі, у харчовій промисловості, у торгівлі. Ці лабораторії облаштовані спеціальним радіологічним обладнанням і приладами, де працюють кваліфіковані спеціалісти. Вони контролюють наявність радіоактивних речовин у продуктах харчування, що потрапляють у продаж. Найбільш небезпечними є стронцій-90, цезій-137, що потрапляють у ґрунт у результаті ядерних вибухів в атмосфері. Вони становлять основні об'єкти спостережень радіологічних лабораторій. Місто Запоріжжя – зона з підвищеною радіоактивністю. Американський доктор Гейл розробив рекомендації „Про заходи запобігання захворювань в умовах підвищеної радіації для мешканців України”.

Необхідно:

- Гарне харчування.
- Щоденний стул.
- Відвари насіння льону, чорносливу, кропиви, проносних трав.
- Надмірне вживання води, частіше пітніти.
- Соки з фарбуючими пігментами – виноградний, томатний).
- Горобина чорноплідна, гранати, родзинки.
- Вітаміни Р, С, В, сік буряку, моркви (по три столових ложки щоденно).

- Редька терта (вранці натерти, ввечері з'їсти і навпаки).
- 4-5 грецьких горіхів щоденно.
- Хрін, часник.
- Крупа гречана, вівсяна.
- Хлібний квас.
- Аскорбінова кислота з глюкозою (три рази на день).
- Квадеміт (по одній пігулці три рази на день).
- Вітамін А – упродовж двох тижнів за півроку.
- Активоване вугілля (одну-дві пігулки перед їжею).
- 3 молочних продуктів краще вживати сир, вершки, сметану, масло.
- 3 овочів та фруктів під час очистки знімати 0,5 см, а з капусти – не менш трьох листків.
- Цибуля і часник – для виведення радіоактивних елементів.
- Із м'ясних продуктів краще вживати свинину та птицю. М'ясні бульйони виключити. При відварюванні м'яса перший відвар злити, знову залити водою і варити до готовності.

Продукти з антирадіоактивною дією:

- Морква.
- Олія.
- Сир.
- Пігулки кальцію.

Не можна вживати:

- Каву.
- Холодець.
- Відвари з кісток.
- Тваринний жир.
- Не рекомендується вживати варені яйця, оскільки у шкарлупі накопичується стронцій, який під час варіння переходить у білок.

Третя команда –Телерадіокомпанія „Запоріжжя”.

Командир команди – головний редактор.

Девіз команди:

„Я людина, я природи створіння.

Наприкінці ми збережемо тільки те, що любимо.

Ми любимо тільки те, що розуміємо.

Ми розуміємо тільки те, чому нас навчають”.

Завдання команди полягало в підготовці макета й оформленні газети „Краплина життя” у процесі проведення заходу. Члени команди повинні були написати статтю в газету про проведення й участь вихованців у виховному заході.

В ім'я життя, ім'я любові, знаходячись на порозі вічності.

Заявляємо! Світ чудовий! І кожний з нас є часткою Космосу і Всесвіту, атомом великим і звичайним, і тому ніхто не може бути першим і не можна без когось обійтися. І якщо нас запитать: „Як жити?” – ми скажемо: „Всі відповіді в тобі!”.

Обіцяємо! Поважати бажання інших, як свої бажання, будь це Вода, Повітря, Земля, Вогонь, Живе і Неживе! Завжди тримати очі відкритими, а руки чистими, розум світлим, а серце готовим до розуміння!

(Група дає інформацію про міжнародну організацію Green Peace).

Підведення результатів заходу:

- 1) Як ви думаєте, чи досягли ми мети нашої зустрічі?
- 2) Визначте своє ставлення до теми нашої бесіди, аргументуйте її.
- 3) Що найбільше сподобалось вам у виступах ваших опонентів? Які відомості були вам цікаві?
- 4) Що вам не сподобалось у сьогоднішній зустрічі?
- 5) Хто, на вашу думку, був найбільш упевнений у своєму виступі? Кому сьогодні вам хотілося б сказати „дякую” за цікаву інформацію?
- 6) Що нового ви пізнали сьогодні і що ви можете запропонувати своїм батькам для збереження або зміцнення їхнього і вашого здоров'я?
- 7) Чи всі питання ми розглянули? Чи є у вас бажання продовжувати розмову з цієї теми? З яких проблем?

Тема: Твоє здоров'я – у твоїх руках

Мета: активізувати особисте розуміння вихованцями поняття „здоров'я”; довести важливість і значимість спілкування для життя людини сьогодні й у майбутньому; визначити, що власна поведінка та спосіб життя є найважливішими факторами, які впливають на здоров'я людини; виховувати дбайливе ставлення до свого здоров'я.

Час: 1 година.

Форма проведення: година спілкування.

Обладнання: мультимедійна система, плакати, фломастери, олівці, аркуші паперу, афоризми відомих людей про здоров'я та здоровий спосіб життя.

Хід заходу

Вступна частина.

Організація роботи групи. Повідомлення теми й мети заходу.

Вихователь. Добрий день! Вітаю вас сьогодні на нашій годині спілкування. Який у вас настрій? Чи готові ви поспілкуватися? Тож почнемо.

Щоб ви зрозуміли тему нашого спілкування, виконаймо вправу.

Перед вами лежать аркуші паперу. Візьміть їх у руки, згорніть. Пропоную зробити чоловічка. Назвемо його Бінго. Робимо разом зі мною.

Вихованці разом із вихователем роблять чоловічків із паперу.

Вихователь. Зробили? Подивіться, які чоловічки у вас вийшли? Сподобались? А тепер розірвіть їх на три частини. Розірвали? Який зараз вигляд вони мають?

А якщо я запропоную їх знову з'єднати, а потім склеїти? Будь ласка, з'єднайте частини.

Як тепер наші чоловічки Бінго виглядають? Не так, як раніше? Їхній вигляд змінився на краще?

Вихователь пропонує дати відповіді на питання:

- Що ви відчували, коли робили свого чоловічка? (Гордість)
- А що відчували, коли його розірвали? (Азарт)
- Які почуття охопили вас, коли ви побачили зіпсованого чоловічка? (Жаль, смуток)
- А чи змогли ви повністю відновити його потім? Він мав той самий вигляд, що й раніше?
- Що легше – запобігти руйнуванню чи відновити попередній стан, вигляд?

Вихователь. Ви робили свого чоловічка кілька хвилин, а зруйнували за секунду. То що ж легше?

Відповіді вихованців (руйнувати легше, ніж будувати; треба берегти те, що є).

Вихователь. Чому щось робити краще, ніж переробляти, відновлювати?

Відповіді вихованців (відновити стовідсотково якусь річ дуже важко, іноді просто неможливо).

Вихователь. Чи змогли ви чоловічку повернути ту саму форму? Ні. Якщо відірвано ногу, руку або ще щось, то відновити їх дуже важко. До того ж на це потрібен час і ліки. І все одно такими, якими вони були, уже ніколи не будуть. Тож народ наш мудрий не дарма говорить: „Бережи здоров’я змолоду!” А тепер скажіть, чи ви здогадалися, якій темі сьогодні буде присвячене наше спілкування?

Відповіді вихованців (здоров’я, життя людей).

Вихователь. Отже, тема нашої розмови – „Твоє здоров’я – у твоїх руках”. Пропоную вам з’ясувати, що таке здоров’я та які фактори суттєво впливають на його стан.

Основна частина

Демонструється слайд № 1, на якому представлено вислови видатних людей про здоров’я та його значення в житті людини.

Вихователь. Хтось із великих сказав, що здоров’я не купиш, його дарує розум. А що таке здоров’я, на ваш погляд?

Відповіді вихованців.

1-й вихованець. Здоров’я – це найголовніше в нашому житті. Коли люди вітають одне одного, бажають, у першу чергу, здоров’я, а потім уже щастя, грошей та іншого.

Старі люди говорять іноді: „Нема ніяких сил”. На мою думку, здоров’я – це такий стан, коли ти сповнений життєвих сил.

Здоров’я – це чиста природа, екологія.

Здоров’я – це коли людина не п’є та не палить.

Здоров’я – це коли є завжди смачна, вітамінізована їжа.

Здоров’я – це гарне медичне обслуговування.

Здоров’я – це спосіб життя.

Вихователь. Так, усе правильно. Цікаво, яке визначення поняття „здоров’я” дає Всесвітня організація охорони здоров’я (ВООЗ): „Здоров’я – це стан повного фізичного, духовного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних вад”.

Демонструється слайд № 2, на якому міститься визначення поняття „здоров’я” ВООЗ.

2-й вихованець. Таким чином, виходить, що здоров’я – це не тільки наше з вами фізичне благополуччя, а й психологічний стан нашої душі, наші думки, погляди на світ, соціальний стан суспільства. Недаремно кажуть: „У здоровому тілі – здоровий дух!”

Давайте визначимо, які ж фактори суттєво впливають на формування здоров'я. Погляньмо на діаграму.

Демонструється слайд № 3, на якому представлено вплив різноманітних факторів на формування здоров'я людини.

2-й вихованець. Як ви бачите, на здоров'я впливають наступні фактори: спадковість – 20 %, рівень медицини – 10 %, стан екології – 20 %, а спосіб життя – 50 %! Який висновок можна зробити, дивлячись на діаграму? Від кого залежить наше здоров'я? Так. Від нас самих.

Вихователь. Мої спостереження свідчать про те, що спосіб життя членів нашого колективу не завжди сприяє збереженню здоров'я. Тому ми й обрали тему для спілкування відповідну. Як ви гадаєте, можна створити модель здоров'я? І взагалі, що таке модель?

Відповіді вихованців.

Вихователь. Пропоную вам розподілитися на три групи, обрати лідерів груп, хронометриста – людину, яка буде слідкувати за часом, секретаря, який фіксуватиме ідеї, спікера – людину, яка презентуватиме доробок членів групи.

Завдання для груп: побудувати модель здоров'я людини, представивши її у вигляді якоїсь споруди, системи тощо.

Починаємо роботу. На неї вам відводиться 10 хвилин.

Звучить музика. Вихованці починають роботу.

Вихователь. Нам цікаво дізнатися, як виглядають створені групами моделі. Будь ласка, хто готовий вже представити свою модель?

Виступи груп, презентація моделей (див. додаток).

Вихователь. Отже, під час своїх виступів ви наголошували на тому, що здоровий спосіб життя й родина для вас є головними у житті. Також наші групи представили фактори, які сприяють або шкодять нашому здоров'ю. Будь ласка, ще раз зазначимо їх.

Відповіді вихованців (шкідливо палити, вживати алкоголь, наркотичні речовини. Слід займатися фізкультурою або спортом. Необхідно робити ранкову гімнастику. Допомогає зберегти і здоров'я, і час дотримання режиму дня. Здорове харчування також позитивно впливає на стан нашого здоров'я).

Вихователь. А чи завжди люди дотримуються цих правил? Що особисто вам заважає їх виконувати?

Відповіді вихованців (на жаль, не завжди. І потім про це шкодуємо. Причин багато, „так усі роблять” – і я не хочу іноді бути

виключенням. Іноді важко протистояти цим шкідливим звичкам у колі своїх друзів. Не завжди усвідомлюєш шкоду, яку завдають такі звички твоєму організму).

Вихователь. Хочу звернути вашу увагу ще й на те, що наші батьки завжди турбуються про нас, своїми хворобами ми, перш за все, їм завдаємо великого болю та страждань. А психічне здоров'я – невід'ємна складова здоров'я людини. Нервові напруження, страждання негативно впливають на самопочуття будь-якої людини. Про це слід пам'ятати. Отже, ми обираємо здоровий спосіб життя! Ми підготували вам сюрприз, подивіться на слайди.

Демонстрація слайдів, на яких презентовано дитячі фотографії вихованців під час занять спортом, мистецтвом тощо.

Вихователь. Чи впізнали ви себе? Сподобався наш сюрприз? А тепер, коли розмова доходить кінця, пропоную вам прослухати притчу, яку любив розповідати своїм учням великий китайський філософ Конфуцій.

3-й вихованець розповідає притчу.

Жив колись дуже давно на світі розумний та пихатий Мандарин. Він уважав себе наймудрішим. Та ось до нього дійшли чутки, що живе десь на кордоні чернець, який, говорять, є мудрішим за нього самого – імператора Мандарина. І захотів тоді великий імператор це перевірити. Вирішив Мандарин запросити ченця до себе. Чекаючи, він розмірковував: „Запитаю в нього: живу чи неживу істоту я тримаю в руці. А сам візьму метелика в руку. Як відповідь, що живу – то придушу його, і він буде мертвим. Якщо ж скаже, що тримаю мертву – випущу, і метелик полетить”.

Прийшов чернець до палацу. А імператор питає його: „Чи насправді ти такий мудрий, як кажуть? Якщо так, то відгадай: Яка істота в мене в руках за спиною: жива чи мертва?”

Чернець посміхнувся і сказав: „Усе у ваших руках!”

Заключна частина

Вихователь. Отже, і я вам кажу: „Ваше здоров'я – у ваших руках!”. Майже все у вашому житті залежить від вас самих. Бажаю вам успіхів та міцного здоров'я! Якщо хтось хоче поділитися своїми думками зі мною особисто, не виносячи це на обговорення всього колективу, чекатиму ваших листів.

ДОДАТОК

Моделі здоров'я людини

Модель здоров'я, побудована групою № 1

Ми майбутні будівельники. Навчаємося за професією „Штукатур, лицювальник-плиточник, маляр”. Модель свого здоров'я вирішили поєднати зі своєю професією.

Ми її уявляємо у вигляді будиночку, який має міцний фундамент. Для будинку він є основою, тим, на чому тримається будинок.

Фундаментом нашого організму є те здоров'я, яке нам дісталось у спадок від батьків.

Над фундаментом із цеглинок ми побудували будинок. Наш організм має теж клітинки, з яких будується, як і будинок із цеглинок.

А ще будь-яка хатинка має вікна, двері та інше, так само, як і організм людини має такі головні органи, без яких не може існувати. Це серце, печінка, легені, нирки, шлунок. Щоб будинок довго служив, за ним треба слідкувати, робити ремонти, доглядати його добре. Щоб краще працювали органи в людини, треба слідкувати за здоров'ям. Перш за все, не вживати алкоголь і наркотики, не курити. Слід добре харчуватися, часто бувати на свіжому повітрі, наприклад, біля моря, займатися спортом, робити ранкову гімнастику, ходити в походи.

Модель здоров'я, побудована групою № 2

Ми уявляємо нашу модель здоров'я у вигляді дерева. Сила рослини в її корінні. Чим міцніше коріння, тим довше живе дерево.

Коріння – це те, що дається від природи. Воно асоціюється з опорно-руховою системою людини. Стовбур дерева – це життя. Дерево може гнутися від вітру, дощу та інших стихійних лих. Ламаються гілки на деревах, іноді стовбур переломлюється.

Людина теж може гнутися, а її життя ламатися через паління, уживання алкоголю, наркотиків тощо.

Як і гілочки дерева від буревіїв, органи людини страждають від шкідливих звичок. І щоб відновити їх, необхідно довго лікуватись і бути сильним, сміливим та мужнім. Тому легше зберегти здоров'я, ніж його відновити. Слід робити гімнастику вранці, займатися спортом, відвідувати гуртки та секції, закаляти організм, дотримуватися режиму дня, мати міцний сон і корисне харчування.

Модель здоров'я, побудована групою № 3

Ми уявляємо модель здоров'я у вигляді атлета. Атлетами називали сильних і мужніх людей за часів сивої давнини. Ми хотіли, щоб наш атлет був схожим до античного Атланта, який на своїх могутніх плечах тримає небо.

Такими були спортсмени стародавньої Греції, які брали участь в олімпіадах. А пам'ятаєте, у нас була година спілкування, де ми говорили про олімпійський рух, його зародження та розвиток. Нам цікаво було дізнатися, що перші олімпіади відбувалися в м. Афіни Стародавньої Греції понад 2000 років тому.

Спортсмен и герої є й у нашій країні. Ми хотіли, щоб намальованій нами атлет нагадував відомого нашого багатиря – Василя Вірастюка. Він могутній як наша українська земля.

Я хочу бути схожим на Вірастюка, бо він веде здоровий спосіб життя, має дружину. Недавно народилася в їхній родині друга дитина, бо це головне в житті кожного.

Це найсильніша людина планети. І ми пишаємося, що він наш співвітчизник. Ми хочемо теж досягти в житті чогось. І для цього займаємося спортом, беремо участь у Днях фізкультурника, Днях здоров'я.

Ще нам подобається брати участь у спартакіаді, „Козацьких розвагах” та інших спортивних змаганнях. Саме тому ця сильна мускуляста людина – атлет – є для нас ідеалом, моделлю здоров'я.

Я хочу, щоб усі мої друзі знали, що одна крапля алкоголю забирає одну краплю здоров'я. А заняття спортом додають 10 крапель до скарбниці здоров'я. І тільки здоровий спосіб життя допоможе нам стати такими могутніми, як наш атлет.

Тема: Алкоголізм – руйнівник підростаючого покоління

Мета: дати інформацію про руйнівну дію алкоголю на організм людини та соціального оточення; розкрити причини та наслідки вживання алкоголю; виховувати негативне ставлення до вживання алкоголю.

Час: 0,5 години.

Форма проведення: міні-лекція.

Обладнання: плакати із зображенням руйнівної дії алкоголю на різні органи людини та соціального оточення.

План

1. Вплив алкоголю на організм людини.

2. Алкоголізм і суспільство.
3. Етнологія алкоголізму.
4. Патогенез алкоголізму.

Вплив алкоголю на організм людини. Учені всього світу протягом майже сорока років все гучніше і тривожніше заявляють про небезпеку, яка підстерігає підростаюче покоління дітей, підлітків, молодь. Мова йде про зростаючий розмах споживання спиртних напоїв неповнолітніми. Так у США (штат Нью-Йорк) 91 % 16-річних учнів вживають алкогольні напої. У Канаді біля 90 % учнів 7-9 класів вживають спиртні напої. У Франції 1% дітей 8-10 років у стані алкогольного сп'яніння затримується поліцією.

Мабуть, не треба володіти особливими здібностями, щоб уявити собі шкоду, яку може викликати у підлітка хоч би одноразове вживання вина або навіть пива. Сучасні дослідження дозволяють обґрунтовано стверджувати, що в тілі людини немає таких органів і тканин, які б не вражалися алкоголем. Попавши в організм, він досить повільно (з швидкістю 0,1 г на 1 кг маси тіла в годину) розщеплюється в печінці. І тільки 10 % від загальної кількості прийнятого алкоголю виводиться з організму в незмінному вигляді. Алкоголь, що залишився, циркулює разом з кров'ю по всьому організму, поки не розщепиться весь. Висока проникність „молодих” тканин, їх насиченість водою дозволяє алкоголю швидко поширюватися по зростаючому організму.

Токсичний вплив алкоголю передусім позначається на діяльності нервової системи. Якщо вміст алкоголю в крові прийняти за 1 (одиницю), то в печінці він буде таким, що дорівнює 1,45, а в головному мозку – 1,75. Навіть невеликі дози алкоголю впливають на обмін в нервовій тканині, передачу нервових імпульсів. Одночасно порушується робота судин головного мозку: відбувається їх розширення, збільшення проникності, крововилив в тканину мозку. У підлітковому віці мозкова тканина бідніша фосфором, багатша водою, перебуває в стадії структурного і функціонального вдосконалення, тому алкоголь особливо небезпечний для неї. Навіть однократні вживання спиртних можуть мати самі серйозні наслідки.

Неодноразове або часте вживання алкоголю здійснює буквально спустошуючий вплив на психіку підлітка. При цьому затримується не тільки розвиток вищих форм мислення, вироблення етичних категорій і естетичних понять, але і втрачаються вже

розвинені здібності. Підліток, що називається „тупіє” і інтелектуально, і емоційно, і етично.

Другою „мішенню” алкоголю є печінка. Саме тут, під дією ферментів відбувається його розщеплення. Якщо швидкість надходження алкоголю в клітки печінки вища за швидкість його розпаду, то відбувається накопичення алкоголю, що веде до ураження кліток печінки. Алкоголь порушує структуру кліток печінки, призводячи до переродження її тканин. При систематичних вживаннях спиртних напоїв жирові зміни в клітках печінки призводять до омертвіння печінкової тканини, розвивається цироз печінки – вельми грізне захворювання, що майже завжди супроводжує хронічний алкоголізм. Дія алкоголю на печінку підлітка ще більш руйнівна, оскільки цей орган перебуває в стадії структурного і функціонального формування. Ураження кліток печінки приводить до порушення білкового і вуглецевого обміну, синтезу вітамінів і ферментів. Спиртні напої, можна сказати, „роз’їдають” слизову оболонку стравоходу, шлунка, порушують секрецію і склад шлункового соку, що утруднює процес травлення і, зрештою, несприятливо позначається на рості і розвитку підлітка.

Таким чином, алкоголь ослабляє організм, гальмує формування і дозрівання його органів і систем, а в деяких випадках, наприклад, при зловживанні, і зовсім зупиняє розвиток деяких функцій вищої нервової системи. Чим молодший організм, тим згубніше діє на нього алкоголь. Крім того, вживання алкогольних напоїв підлітками значно швидше, ніж у дорослих, веде до формування у них алкоголізму.

Алкоголізм і суспільство. Алкоголь „б’є” не тільки того, що сам п’є, але і людей, оточуючих його. Часто чоловіки або жінки, схильні до алкоголізму, нехтують своїми обов’язками, друзями, сім’єю і дітьми для того, щоб задовольнити свою потребу. Пристрасть до алкоголю – причина різних злочинів. Відомо, що 50 % усіх злочинів пов’язані із вживанням алкоголю.

За алкоголізм батьків часто розплачуються діти. Дослідження нервовохворих дітей показали, що причиною їх хвороби часто є алкоголізм батьків.

Боротьба з алкоголізмом – найбільша соціальна і медична проблема будь-якої держави. Шкода алкоголю доведена. Навіть малі дози його можуть стати причиною великих прикрощів або нещастя:

травм, автокатастроф, позбавлення працездатності, розпаду сім'ї, втрати духовних потреб і вольових меж людиною.

Алкоголізм – захворювання, викликане систематичним вживанням спиртних напоїв, що характеризується патологічним потягом до них, розвитком психічної (нездоланий потяг) і фізичної залежності (появою абстинентного синдрому при припиненні вживання). У випадках тривалого плинку хвороба супроводжується стійкими психічними і соматичними розладами. Ця проблема стала особливо актуальною для нашої країни в останні 20 років, коли у зв'язку з політичними й економічними реформами кількість хворих цією недугою різко зросла. За соціальними даними, щорічно на кожного українця, включаючи жінок і дітей, приходиться по 180 літрів випитої горілки.

Етнологія. У формуванні алкогольної залежності вирішальну роль грають наступні фактори:

- соціальні: культурний і матеріальний рівень життя, стреси, інформаційні переваженні, урбанізація;
- біологічні: спадкоємна схильність. За даними Альтшуллера до 30 % дітей, чий батьки зловживали алкоголем, можуть стати потенційними алкоголіками;
- психологічні: психоемоційні особливості особистості, здатність до соціальної адаптації і протистояння стресам. Саме у зв'язку з цими факторами алкоголізм одержав широке поширення в Україні, де особливо хворобливо проявилася нездатність до соціальної адаптації українців при переході від одного ладу до іншого та різкої зміні соціального стану населення.

Патогенез. У патогенезі алкоголізму виділяють три стадії: 1 – компенсована, 2 – наркоманійна, 3 – термінальна чи стадія декомпенсації.

Грізними ознаками початку захворювання на першій стадії служать: головний симптом – нездоланна тяга до вживання алкоголю, утрата „почуття міри” стосовно випитого, формування толерантності до алкоголю і легкої форми абстинентного синдрому. Після прийняття високих доз виникає амнезія, знижується працездатність. На першій стадії формується лише психічна залежність. Уже в цей час можливі порушення функціонування деяких систем органів: часто спостерігаються алкогольні кардіоміопатії, неврастенічна симптоматика – порушення сну, стомлюваність, безпричинні коливання настрою.

На другій стадії хворобливий потяг до алкоголю підсилюється. Це супроводжується наростаючими психічними змінами: концентрація всіх інтересів на алкоголі, егоцентризм – крайня форма індивідуалізму й егоїзму, притуплення почуття боргу й інших вищих емоцій, безтурботність, емоційне огрубіння. Характерною рисою другої стадії є остаточне формування абстинентного синдрому. Крім того, у другій стадії продовжується і досягає максимуму ріст толерантності до алкоголю, що почався в першій стадії. За даними лікаря А. Боброва, із 1026 пацієнтів, що довгостроково страждають алкоголізмом (друга стадія), 78 % було потрібно для досягнення стану сп'яніння прийняти усередину не менш 500 мл горілки. Із соматичних розладів спостерігаються: алкогольна жирова дистрофія і навіть цироз печінки, з боку КШТ – гастрити, панкреатити.

На третій стадії на перший план висуваються ознаки психічного збідніння, соматичного постаріння: падіння толерантності до алкоголю (що ми найчастіше бачимо в обличчях бомжів). Амнезія трапляється навіть при прийомі малих доз алкоголю. При цьому змінюються як характер сп'яніння так і характер потягу до алкоголю, що із предмета смакування перетворюється в засіб підтримки життєдіяльності.

Загальна токсична дія:

1. Мембраноруйнівна дія. Етиловий спирт порушує стан мембран, змінюючи структуру біліпідного шару, змінюючи тим самим їхню проникність, грубо порушує систему трансмембранного транспорту.

2. Патогенна дія продуктів метаболізму етилового спирту. Після проходження гематоенцефального бар'єру сивушні олії й ацетальдегід підсилюють вивільнення, взаємодіють з дофаміном і норадреналіном, роблячи психостимулюючий і галюциногенний вплив.

3. Зміна метаболізму. Змінюється жировий обмін – активується ліпогенез, синтез холестерину. Підсумок – атеросклероз, жирова дистрофія печінки. Інгібується цикл Кребса, знижується гліюконсогенез, що сприяє гіпоглікемії. Блокується синтез білка, у результаті чого розвивається гіпопротеїнемія.

Тема: Що таке наркотики

Мета: дати уявлення про наркотичні речовини, їх різновиди та дію на організм; виховувати негативне ставлення до наркотиків та їх уживання.

Час: 0,5 години.

Форма проведення: міні-лекція.

Обладнання: плакати із зображенням різних наркотичних речовин.

План

1. Визначення поняття „наркотики” та класифікація наркотичних речовин.

2. Характеристика найбільш розповсюджених наркотичних речовин та їх уразливого впливу на організм людини.

Наркотики – це речовини, які викликають токсичне отруєння, психологічну і фізичну залежність організму. Вживання наркотиків створює загрозу для здоров'я людини, суспільства, призводить до скоєння правопорушень.

Речовини, які вважаються наркотиками, визначені міжнародними конвенціями від 1961, 1971, 1988 років та Національним переліком речовин, що визнаються наркотиками.

Наркотики – це такі речовини, які за трьома критеріями (медичним, соціальним, правовим) завдають величезного лиха як особі, так і суспільству в цілому. Поряд з назвою „наркотики” використовуються терміни „наркотичні речовини”, „психоактивні речовини”.

Згідно з Класифікацією ВООЗ десятого перегляду (1989 року) до переліку наркотичних речовин включено:

- алкоголь;
- опіати;
- канабіс;
- седативи (гіпнотичні);
- кокаїн;
- стимулятори (у тому числі кофеїн);
- галюциногени;
- тютюн;
- легкі речовини (клей, аерозолі, розчинники);
- не ідентифіковані речовини, що приймаються з наркотичною метою.

Головна ознака наркотичних речовин – наявність визначеного або невизначеного психоруйнівного ефекту.

Відповідно до специфіки дії їх можна поділити на такі основні групи:

- гіпнотичні засоби (алкоголь, опій, екстрагований опій, морфін, кодеїн, героїн, метадон, транквілізатори барбітурати тощо);
- стимулюючі засоби (амфетаміни, кокаїн, крек, екстазі, ефедрин, кофеїн тощо);
- галюциногенні засоби (марихуана, гашиш, інгалянти – бензин, клей, аерозоль тощо);
- неідентифіковані засоби (наркотичні речовини вибіркової дії: тютюн, деякі з інгалянтів тощо. Серед неідентифікованих існує група наркотичних речовин синтетичної технології. У деяких із них сучасними лабораторними методами не вдається визначити вид і структуру наркотичного компонента);
- незаборонені наркотичні речовини (це група рослин, грибів, мінералів, не внесених у перелік наркотиків, хоча вони і містять наркотичні компоненти).

Наркотичні речовини можна диференціювати і відповідно до соціальної оцінки.

Легалізовані: тютюн, алкогольні напої, ліки, кава, чай, засоби побутової хімії, рослини та гриби наркогенного вмісту тощо.

Нелегалізовані: коноплі, героїн, кокаїн та всі, що внесені до Міжнародного й Національного переліків заборонених наркотичних речовин (наркотиків).

Нелегальні наркотики умовно поділяються на „легкі” та „важкі”.

Види наркотиків. Структура наркотизації в Україні представлена наркотичними речовинам різних видів і груп. Наркотики, які виготовляють з певних видів конопель, мають особливо велике поширення. Вони відомі під такими назвами: анаша, гашиш, марихуана, план тощо. Особливо поширене вживання цих наркотиків (серед підлітків та молоді відома їхня узагальнена назва – „дур”) у колективній формі. Сигарета з наркотиком, як правило, передається по колу, нібито символізуючи символізуючи єднання. Така сигарета, що є сумішшю конопель і тютюну, згорає нерівномірно з різних боків, тому на жаргоні вона носить назву „косяк”. Анаша, марихуана, гашиш бувають різних кольорів: зеленого, сірого, коричневого, чорного, червоного.

Нижче наведено основні види і групи наркотиків, що руйнують організм людини, яка їх вживає.

Марихуана – найпоширеніший наркотик серед підлітків, які починають експериментувати з наркотичними речовинами. Фахівці

відзначають, що, незважаючи на те, що марихуана відома людству більше 5 тисяч років, це найменш досліджений з усіх наявних у природі наркотиків. Вона впливає на настрій і процес мислення. Може призводити до виникнення незначних галюцинацій. Куріння марихуани підвищує ризик таких захворювань, як бронхіт, емфізема та рак легенів. Куріння марихуани в чотири рази швидше призводить до раку легенів, ніж куріння тютюну (один „косяк” марихуани прирівнюється до 25 сигарет). Крім того, погіршується розумова діяльність, зростає неухважність, знижується імунітет організму, ушкоджуються статеві органи. Продукти розпаду марихуани відкладаються у печінці, легенях, мозку, селезінці, лімфатичних тканинах і статевих органах. Цей наркотик містить речовину, що гальмує мозкову діяльність і залишається в мозку протягом місяця після куріння лише однієї сигарети з марихуаною.

Гашиш. При вживанні гашишу абстинентний синдром дуже слабкий або навіть повністю відсутній, що стало причиною поширення думки, що це слабкий, а тому нібито безпечний наркотик. Однак тривале вживання цього наркотику призводить до формування таких психічних захворювань, як шизофренія, органічне ураження або параліч мозку. Крім того, куріння гашишу дуже часто стає передумовою вживання більш „важких” наркотиків, оскільки, відчувши щось незвичайне одного разу, людина бажає відчутти це знов, а потім – підсилювати власні відчуття.

Стероїди. Поширеним є міф про те, що вживання стероїдів підвищує продуктивність фізичної діяльності, тому їх потрібно вживати для досягнення значних спортивних результатів. Насправді стероїди збільшують вагу і масу м’язів, проте водночас спричиняють тяжкі наслідки для організму людини. Вони можуть призвести до погіршення настрою від „качання м’язів”, агресивної поведінки, запалень і прищів на шкірі, ушкодження кісток, зниження потенції.

Кокаїн – здавна відомий наркотик. Здебільшого він має вигляд порошку яскраво-білого або темнувато-сірого кольору. Внаслідок формування залежності від цього наркотику людина не може контролювати потребу збільшення дози. На перших етапах вживання кокаїн нібито активізує діяльність людини, але дієздатність швидко знижується, й людина, хвора на кокаїнову наркоманію, не усвідомлює своєї хвороби або не вірить у неї, оскільки кокаїн одурманює розум: хворому здається, що все чудово.

Насправді ж ситуація дедалі погіршується після кожного наступного вживання наркотику.

Під дією *психостимуляторів* (кокаїн, фенамін, ефедрин, фенциклідин) людина часто вчиняє безглузді акти насильства, проявляє нічим не вмотивовану озлобленість, бажання завдати болю іншому, познущатись.

Транквілізатори належать до групи ліків, які застосовуються для розслаблення або заспокоєння центральної нервової системи. Вживання препаратів цієї групи може викликати ціаноз – нестачу кисню в крові.

Однчасне вживання транквілізаторів і алкоголю є однією з найпоширеніших причин передозування. Ці наркотики підсилюють дію один одного, тому значно зростає динаміка гальмування роботи мозку, серця, дихальної системи. Одним з найпоширеніших наслідків передозування при одночасному вживанні алкоголю та депресантів є незворотне ушкодження мозку. Хворі перебувають у коматозному стані протягом декількох днів, місяців, років і навіть можуть взагалі ніколи не опритомніти.

Уживання транквілізаторів і холінолітичних речовин з немедичною метою в дозах, які в кілька разів перевищують терапевтичну, дає ефект ейфорії, що призводить до виникнення галюцинацій. Зловживаючи як транквілізаторами, так і снодійними препаратами, людина, у першу чергу, впливає на порушення власної інтелектуальної діяльності. Це виявляється у виснаженні, розладах уваги, неможливості зосередитись, порушеннях пам'яті (послаблюються оперативна та короткочасна пам'ять, а потім – пам'ять на давні події). Окрім того спостерігаються розлади мови, у ряді випадків виникають затяжні депресивні стани, а постійним тлом настрою людини стає смуток.

Барбітурати – лікарські препарати, які використовуються медициною як снодійні засоби. Барбітурати є не менш шкідливими наркотиками, ніж опій. У багатьох країнах їхнє призначення перебуває під таким же суворим контролем, як призначення препаратів опійної групи. При вживанні цих речовин короткочасний стан розслаблення тривалістю 1-2 хвилини змінюється станом збудження, який характеризується суттєвим зниженням самоконтролю, гальмуванням рухів, різкими змінами настрою; з'являється страх переслідування. Через таку дію барбітуратів наркомани іноді називають їх „скаженими таблетками”.

Зловживання барбітуратами супроводжується найтяжчими, порівняно з дією інших лікувальних препаратів, емоційними порушеннями – нападами злоби, агресії, тривалими депресіями із суїцидальними тенденціями. Швидкодіючі барбітурати можуть паралізувати частину мозку, яка контролює процес дихання, і тим самим спричинити смерть. Ознаками передозування є ціаноз, серцева недостатність, ускладнення і затримка дихання.

Інгаляційні наркотичні речовини та засоби побутової хімії. Йдеться про ряд органічних речовин, таких як розчинники, клеї, бензин, ефір, легкі речовини, що потрапляють в організм унаслідок їх вдихання. Це призводить до виникнення відчуттів, близьких до алкогольної інтоксикації. Вживання таких речовин може призвести до серйозного незворотного ураження нервової системи, мозку, шлунка, легенів, кісткового мозку, печінки, а часто викликає і смерть. Інгаланти проникають в організм через ніс, що може спричинити нежить і кровотечу з носа. Можуть постраждати також очі та дихальна система. Інгаланти потрапляють із легень до системи кровообігу та починають циркулювати в організмі, змінюючи перебіг хімічних реакцій у мозку та характер передачі інформації нейронами. Вони можуть викликати блювоту і головний біль. Вживання інгалантів іноді настільки уповільнює діяльність дихальної системи, що людина перестає дихати. Смерть може настати від зупинки серця.

В Україні найбільш поширені наркотичні речовини опіатної групи, їх отримують з олійного та опійного маку. За допомогою різноманітних технологій (від кустарних до наукомістких) виготовляють як примітивні суміші (кухар), так і морфій, героїн тощо. Речовини опіатної групи вживають внутрішньо: ін'єкційно вводять під шкіру, у м'язи чи вени, або курять чи нюхають. Морфін, кофеїн та інші подібні речовини використовуються в медицині, і тому їх виробляють і розфасовують на фармацевтичних фабриках і продають в аптеках.

Останнім часом у молодіжному середовищі різних країн набули значного поширення синтетичні наркотики. Ці речовини синтезуються на основі лікарських препаратів. Підлітків приваблює їхня порівняно невисока ціна та значний ейфорійний ефект, але часто молодь не знає про наслідки від уживання цих наркотиків.

Що таке наркоманія? Наркоманія – це захворювання, під час якого психічний і фізичний стан людини, її самопочуття та настрої

цілком залежать від наявності наркотику в організмі. За його відсутності розвивається абстинентний синдром (абстиненція), або синдром позбавлення (відміни) – дуже тяжкий стан, який супроводжується судомами, сильним болем у м'язах і внутрішніх органах.

Як же виявляється психічна залежність? Стан психічної залежності виявляється в тім, що людина за допомогою наркотику бажає досягти внутрішньої рівноваги і прагне знову і знову випробувати дію наркотику. Наркотик, його дія поступово замінюють собою всі звичайні для людини позитивні емоції. На цьому етапі людина ще зберігає здатність контролювати вживання, вона ще може вибирати, у яких ситуаціях і в якій момент прийняти наркотик. При цьому бажання вжити наркотик зберігається завжди, але розум може перемогти в боротьбі мотивів.

Часткова можливість контролювати прийом наркотику створює в людини ілюзію того, що наркотик ще не впливає на її життя, а вона вільна у своїх рішеннях і зможе припинити вживання в будь-який момент.

Тема: Механізм розвитку залежності від наркотичних речовин

Мета: показати негативний вплив наркотичних і токсичних речовин на організм людини; розкрити механізми пагубного впливу наркотичних і токсичних речовин; виховувати негативне ставлення до наркотичних речовин та відмову від їх споживання.

Час: 0,5 години.

Форма проведення: міні-лекція.

Обладнання: плакати із зображенням негативного впливу наркотичних речовин на організм людини.

План

1. Ознаки залежності від наркотичних речовин.
2. Механізм розвитку залежності від наркотиків.
3. Механізм розвитку залежності від токсичних речовин.

Залежність від наркотичних речовин стає згубною, коли вона:

- 1) обмежує можливості особистості в самореалізації;
- 2) негативно впливає на стосунки між людьми;
- 3) руйнує сімейний бюджет;

4) створює конфліктні ситуації між особистістю і суспільством;

- 5) веде до тенденції постійного збільшення дози наркотику;
- 6) спричиняє також психологічну і фізіологічну залежність.

Розвиваючись, залежність послідовно проходить кілька стадій – соціальну, психологічну, фізіологічну.

Соціальна залежність – це стадія, коли людина ще не почала вживати наркотичні речовини, але потрапила в середовище тих, хто їх уживає. Вона переймає стиль поведінки, ставлення до наркотичних речовин і зовнішні атрибути групи. У такій ситуації людина часто внутрішньо вже готова почати вживання наркотичних речовин. Неодмінною умовою цієї стадії є наявність групи, де вживають ті чи інші наркотичні речовини.

Психологічна залежність – стадія, на якій змінюється поведінка людини. Вона починає вживати наркотичні речовини з метою відчувати певні емоції. Психологічна залежність може сформуватися навіть після одного-двох прийомів наркотичних речовин.

Фізіологічна залежність настає після того, як організм включає наркотики у процес обміну речовин. Це – непереборна фізична потреба, яка виникає в результаті постійного або періодичного вживання наркотиків. У цьому випадку різке припинення вживання наркотичної речовини викликає фізичний розлад різного ступеня тяжкості, який називають абстинентним синдромом, або синдромом позбавлення (відміни). На цій стадії людина потребує лікування.

У чому виявляється дія наркотичних речовин на людський організм і психіку?

Як засвідчили дослідження вчених, в організмі людини є рецептори, призначені для наркотичних речовин типу морфію – так звані опіатні рецептори. Вони знаходяться на поверхні нервових клітин. Молекула морфію входить у них, як ключ у замок, і змінює роботу мозку. Пізніше в організмі людини були виділені речовини, що відповідають цим рецепторам, – морфоподібні пептиди, які називаються енкефалінами, та подібні до них речовини – ендорфінами.

Головний мозок сам виробляє речовини, які зв'язуються з призначеними для них рецепторами і діють на „центри задоволення” мозку, що викликає в людини почуття радості, душевного спокою, задоволення життям, щастя. Для чого природа створила такий механізм впливу на психіку? Річ у тім, що всі поведінкові акти, які

мають біологічну та соціальну обумовленість, супроводжуються позитивними емоціями на момент досягнення цілі. Організм ніби сам себе стимулює на правильну поведінку. Фізіологічний механізм цього якраз і полягає в тому, що при задоволенні потреб підвищується синтез ендорфінів (енкефалінів), які, зв'язуючись із відповідними рецепторами головного мозку, викликають позитивні емоції. При вживанні наркотиків відбувається таке: наркотичні речовини сприймаються рецепторами як ендорфіни й енкефаліни, і наркотик імітує дію створюваних самим організмом речовин, на які розраховані опіатні рецептори. Тобто ендорфіни й енкефаліни входять у рецептори, як людина у свій дім, відкриваючи двері своїм ключем; наркотики ж відчиняють двері відмичкою і, як злодії, входять до чужої оселі.

Люди, які вживають наркотики, значно більше ніж інші ризикують отримати ВІЛ-інфекцію, тому що цей вірус передається через кров при кількаразовому використанні одного шприца різними людьми. А саме такий спосіб передачі вірусу імунодефіциту є найбільш поширеним у світі. Людина, котра вживає наркотики, не контролює свою поведінку: наркотики дуже сильно впливають на головний мозок та нервову систему. Під їхньою дією нервові клітини просто „згорають”. Різко знижуються захисні функції організму.

Багаторазове проколювання вен може призвести до утворення в судинах тромбів і рубців. Тромби відриваються від стінок судин та починають рухатись у системі кровообігу. Потрапляючи до серця і легенів, вони можуть спричинити смерть – тромб перекриває доступ крові до життєво важливих органів. Бактерії з нестерильної голки потрапляють до кровообігу й циркулюють по всьому організму. Якщо вони вражають серцеві клапани, виникає серйозне захворювання – ендокардит; його симптоми – гарячка, слабкість, серцева недостатність, яка може призвести до смерті. Мікроби з нестерильної голки, потрапляючи до кровообігу, можуть також призвести до абсцесу мозку (симптоми – сильна гарячка, конвульсії; потім настає смерть).

У жінок, які вживають наркотики під час вагітності, здебільшого народжуються мертві або з певними вадами діти. Ось деякі з дефектів розвитку в дітей наркоманів: клишоногість, відсутність кінцівок, розщеплене піднебіння („заяча губа”), нерозвиненість внутрішніх органів.

Уживання дурманних токсичних речовин може спричинити пригнічення функції дихання, порушення серцевої діяльності, як наслідок – непритомність і навіть смерть.

При вживанні наркотиків різко порушується здатність логічно мислити, засвоювати нову інформацію та концентрувати увагу; погіршується пам'ять. Глибоко деформується особистість людини, яка вживає наркотики, розвиваються серйозні психічні захворювання. Процес деградації особистості йде дуже швидко. Наркомани у 30-40 років (якщо вони доживають до цього віку) виглядають і почуваються як 70-80-річні.

Вплив наркотичних речовин на дітей і підлітків особливо небезпечний.

Спостереження вчених виявили, що для маленьких дітей характерна огидність та байдужість до тютюну, алкоголю та наркотиків. Навіть при їх випадковому вживанні дитина надовго зберігає огидність до цих шкідливих речовин.

Для підлітків „експериментування” з наркотичними речовинами особливо небезпечне, оскільки вони часто не розуміють і повністю не усвідомлюють їхньої згубної дії і шкоди від них для свого організму. У зв'язку з фізіологічними особливостями організму підлітків наркотична залежність розвивається в них набагато швидше, ніж у дорослих.

Наркотики страшні тим, що навіть одноразове їх уживання може призвести до наркотичної залежності. Відомі випадки, коли перші ж експерименти підлітка з наркотиками закінчувалися смертю.

Наркотичні речовини мають значний вплив на психоемоційний стан підлітків, їхній характер і поведінку.

Найнебезпечнішим у плані вживання наркотичних речовин і формування шкідливих звичок є бажання підлітка якомога швидше стати дорослим, перейняти звички і поведінку старших за себе, не виглядати у їхніх очах „ще малими”. Є ще один важливий фактор, який чомусь недооцінюють, – психологічний дискомфорт. Батьки, учителі, друзі можуть помітити зміни в поведінці, характері, способі життя таких підлітків: вони починають уникати старих друзів і рідних, втрачають інтерес до навчання, спорту, можуть ставати агресивними, зухвалими.

За останні роки різко зросла кількість неповнолітніх, які вживають дурманні речовини, що викликають хворобливу

пристрасть – *токсикоманію*. Токсикомани досягають стану сп'яніння, дихаючи аерозолями – отруйними речовинами, що випаровуються. Під час вдихання ці речовини через дихальну систему потрапляють у кров і проникають у головний мозок. Ефірні та ацетонові сполуки змінюють процеси збудження і гальмування в корі головного мозку – виникає ейфорія. Але найстрашнішим є те, що такі сполуки спричинюють складні деструктивні зміни в клітинах печінки і нирок, які виконують функцію очищення (захисту) організму від токсичних речовин і продуктів обміну.

Уживання дурманних (нейротропних) токсичних речовин може також спричинити пригнічення дихання, порушення серцевої діяльності, а часом – непритомність і навіть смерть. Виявлено, що вдихання аерозольних речовин призводить до того, що за найменшого фізичного напруження, наприклад, на уроці фізкультури або під час танців на дискотеці, виникає критична серцева недостатність.

Отже, необхідно чітко усвідомити:

- наркотики набагато небезпечніші для дітей і підлітків, ніж для дорослих: наркотична залежність у них може виникати вже через кілька тижнів. За незначного передозування наркотичних речовин виникають тяжкі порушення діяльності організму, які можуть закінчитися смертю через зупинку серця або дихання;
- між наркоманією і курінням є дуже тісний зв'язок: серед наркоманів 85% тих, хто курив чи курить;
- схильність до наркотичної залежності властива людям різною мірою, однак визначити її заздалегідь практично неможливо, тому єдиною гарантією може бути лише категорична відмова від спроб уживання наркотичних засобів.

Тема: Лікування наркоманії

Мета: познайомити із змістом та етапами лікування від наркозалежності; формувати стійке неприйняття наркотиків та спроможність відмовлятися від них у будь-яких ситуаціях.

Час: 0,5 години.

Форма проведення: міні-лекція.

Обладнання: тематичні плакати.

Хронічне захворювання наркоманією характеризується періодами загострень і періодами ремісії. При правильному лікуванні ремісії можуть бути дуже і дуже тривалими – хоч усе

життя. Незважаючи на це, усе одно зберігається небезпека загострення, якщо людина перебуває в умовах, що провокують новий сплеск хвороби.

Отже, повністювилікувати наркозалежного з цієї точки зору неможливо – завжди залишається ризик рецидиву. Але це абсолютно не означає, що людина не в змозі позбутися залежності і хворобливої пристрасті до наркотиків. Будь-яка залежна від наркотиків людина може повернутися до повноцінного життя, відновити все, що було віднято наркотиком, і до кінця своїх днів перебувати в стані ремісії. Єдине непорушне правило для будь-якого залежного – ніколи не повертатися до наркотиків. Одного разу буде досить – усе почнеться спочатку.

Отже, говорячи про лікування наркозалежних, можна сформулювати завдання так: залежну людину потрібно вивести в стан ремісії і створити умови для того, щоб вона була довготривалою.

В останні десятиліття людство постійно шукає універсальний, простий і дешевий спосіб лікування наркоманії. Пропонуються різні системи гіпнозу і кодування, хірургічні методи (спеціальні операції на головному мозку з метою блокування центрів, що відповідають за формування залежності), численні методи медикаментозного лікування, психотерапевтичні методики й реабілітаційні програми. Досвід показує, що дієвими виявляються тільки ті методи лікування, що ставлять за мету навчити людину жити без наркотиків. У вирішенні цього завдання беруть участь три цілком рівноправні сторони: сам залежний, його оточення (батьки, родичі, друзі) і фахівці. Між цими ж сторонами розподіляється відповідальність за результат лікування.

У звільненні від залежності людина проходить довгий шлях:

1. Спочатку – підготовчий етап (усвідомлення необхідності лікування, ухвалення рішення і, нарешті, звертання до фахівців). Роль батьків на підготовчому етапі – допомогти дитині знайти найбільш придатний для неї спосіб лікування. Перш ніж починати лікування, важливо продумати весь його шлях, а не тільки найближчі кроки. Відсутність перспектив може негативно позначитися на результаті проходження кожного з етапів. Невизначеність, як відомо, не додає впевненості.

2. Коли рішення про початок лікування прийнято, далі настає стан знаття фізичної залежності (детоксикація). Це найменш

тривалий етап лікування. Під час детоксикації наркозалежний виступає швидше як пасивна сторона: він виконує вказівки лікарів, одержує лікарську терапію і проходить процедури, мета яких очистити організм від фізичної присутності наркотику і виключити його з процесу обміну речовин. За рахунок цього припиняються прояви абстинентного синдрому, і пацієнт перестає відчувати фізичні страждання й органічну потребу в одержанні нової дози наркотику. Тривалість детоксикації – 5-10 днів. За цей час, як правило, вдається цілком відновити пацієнта фізично. Детоксикація – короткий проміжок часу, за який залежному потрібно приготуватися до подальшого лікування.

3. Після повернення з клініки необхідно якнайшвидше (в ідеалі – негайно) приступити до наступного етапу – реабілітації. Ця частина лікування – найтриваліша і трудомістка. За час реабілітації пацієнт має позбутися психічної залежності від наркотику. У цьому йому необхідна допомога близьких і підтримка фахівців (психологів, психотерапевтів).

Реабілітація – процес відновлення втрачених навичок, соціальних зв'язків, налагодження зруйнованих людських стосунків. Тому обов'язкова умова успішної реабілітації – наявність колективу або групи, у якій під керівництвом фахівця відбуваються зазначені процеси. Важливо зрозуміти, чи підходить ця реабілітаційна програма конкретній людині. Це стає зрозуміло після декількох занять. Якщо людина відчуває, що перебування в групі її обтяжує, необхідно негайно шукати інший спосіб проходження реабілітації.

4. Будь-яка реабілітаційна програма – спосіб, інструмент, що допомагає залежній людині заново опанувати світ. У реабілітаційному центрі, у групі, під час консультацій із психологом процес освоєння дійсності в більшій чи меншій мірі відбувається за допомогою моделі реального життя (так, терапевтичне співтовариство в реабілітаційному центрі – тільки „суспільство в мініатюрі”, штучно створений організм). Тому слідом за етапом реабілітації необхідний етап входження в реальне життя (соціальна реабілітація). Ця частина шляху в значній мірі здійснюється людиною самостійно. Важливо не перестаратися в прагненні відгородити її від труднощів – інакше вийде троянда з казки „Маленький принц” – красива, але нездатна до самостійного життя. Соціальна реабілітація (працевлаштування, навчання, знаходження друзів) допомагає людині позбутися думок про те, що вона „не така,

як усі”, „хвора”. Цього можна досягти, тільки здобуваючи соціальні зв’язки в реальному суспільстві і живучи за його правилами. Важливо вчасно відчуті зміни, що відбуваються в людині, і відповідно до цих змін перебудувати свої стосунки з нею. У цьому випадку часто також буває необхідна консультація фахівця. Важливо пам’ятати, що не існує способу віддати комусь хвору дитину, а одержати здорову. Весь шлях від наркотиків близьким і люблячим людям треба буде пройти разом, крок за кроком.

Поради для тих, хто ще має сумніви, спробувати наркотики чи ні:

- Найголовніше – вміти сказати Ні, коли тобі пропонують спробувати наркотик, незважаючи на те, хто це – твій друг чи брат, адже вони теж можуть помилятися і потрапити в халепу.
- Не бійся виглядати „білою вороною” у компанії – це є твоє життя, і саме ти вирішуєш свою долю. Якщо важко відмовитись, зміни компанію і звернися за порадою до дорослих, спеціалістів – соціальних педагогів та психологів. Повір, вони знають, що краще.

Тема: Без наркотиків!

Мета: допомогти підлітку усвідомити проблему наркозалежності та виробити навички захисної поведінки; виховувати толерантність у ставленні до людей із наркотичною залежністю та бажання їм допомогти.

Час: 10 годин (10 зустрічей по 1 годині).

Форма проведення: тренінг.

Обладнання: листи ватману, картки, фломастери.

Етапи тренінгу

1. Знайомство і вироблення групових правил;
2. Усвідомлення власного ставлення до наркотиків;
3. Усвідомлення мотивів зловживання наркотиками;
4. Усвідомлення проблеми залежності;
5. Тренування навичок відстоювання своєї позиції;
6. Прояснення забобонів, пов’язаних з наркотиками;
7. Усвідомлення особистих цінностей;
8. Вироблення навичок допомоги іншим.

Зміст занять

Вправа „Ім’я”

Кожен учасник по колу називає послідовно імена всіх, хто вже представився до нього, останнім називає своє ім’я.

Мета вправи: знайомство учасників один з одним.

Принципи занять:

Вмійте слухати один одного.

Це означає необхідність дивитися на мовця і не перебивати його. Коли хтось закінчує говорити, наступний бере слово може коротко повторити те, що було сказано попереднім, перш ніж приступити до викладу своїх думок. Для залучення уваги до виступаючого може бути використаний який-небудь предмет (наприклад, м'ячик), який по ходу дискусії переходить з рук в руки. Коли хтось виступає, усі інші зберігають мовчання.

Говоріть по суті.

Іноді учасники відхиляються від обговорюваної теми. Замість того, щоб обсмикувати учасника, керівник дискусії в цьому випадку може сказати: „Я не зовсім розумію, як це пов'язано з нашою темою. Не міг би ти пояснити, що мається на увазі? 20 годин (орієнтовно: 10 зустрічей по 2 години).

Діліться почуттями.

Важливо, щоб кожен учасник мав можливість вільно висловлюватися. Заохочуйте прагнення учасників ділитися своїми думками, давайте учасникам відчуття, що їх міркування цінують і за них будуть вдячні. Слід пам'ятати, що учасник має право відмовитися від участі в обговоренні, коли воно викликає у нього сильні негативні відчуття.

Проявляйте повагу.

Відкритість у висловлюваннях з'явиться лише тоді, коли учасники засвоять, що можна не погоджуватися з чиеюсь думкою, але неприпустимо висловлювати оцінки у відношенні інших людей лише на підставі висловлених ними думок.

Закон „нуль-нуль” (про пунктуальність).

Усі учасники повинні збиратися до встановленого часу.

Правило піднятої руки.

Висловлюватися по черзі, коли один говорить, інші мовчки слухають і, перш ніж узяти слово, піднімають руку.

Без оцінок.

Приймаються різні точки зору, ніхто один одного не оцінює.

Конфіденційність.

Те, що відбувається на занятті, залишається між учасниками.

Правило „стон”.

Якщо обговорення якогось особистого досвіду учасників стає неприємним або небезпечним, той, чий досвід обговорюється, може закрити тему, сказавши „стоп”.

Вправа „У дитинстві я хотів бути ...”

Кожному учаснику протягом трьох хвилин пропонується написати на картці, ким він хотів бути у дитинстві і чому. Потім анонімні картки здаються ведучому, який їх перемішує і знову роздає учасникам у випадковому порядку. Кожен учасник повинен „вжитися” в отриманий образ невідомого автора, зачитати написане, припустити, чи змінилося його думку зараз, коли він встав дорослішим. Якщо змінилося, то чому? Інші учасники уважно слухають, задають питання.

Мета вправи: формування в групі довірчих відносин, пробудження інтересу до теми професійного самовизначення.

Соціометрія

Учасники вільно розбрідаються по кімнаті. Ведучий дає завдання: „Знайдіть один одного ті, у кого однаковий колір очей” (варіанти: „Ті, у кого день народження влітку”, „Ті, в чиєму імені 5 букв” тощо). Можливі інші варіанти, коли учасники об’єднуються в групи за місцем проживання, знаку зодіаку, улюбленим кольором тощо.

Мета вправи: дозволяє учасникам краще познайомитися один з одним і створює більш довірчу атмосферу.

Вправа „Я-реальне” та „Я-ідеальне”

Учасникам лунають по 2 аркуші паперу і олівці. Ведучий просить намалювати себе в „двох іпостасях”: Я-реальне та Я-ідеальне. Дається 10-15 хвилин. Після цього відбувається обговорення:

- Коли ви відчували більшу напругу: коли малювали ідеальне або реальне?
- Як ви думаєте, що вам необхідно зробити, щоб ці два поняття стали єдиними?

Мета вправи: допомогти учасникам вибудувувати адекватну самооцінку.

Бесіда „Що таке самооцінка?”

— Не слід забувати, що „Я-ідеальне” та „Я-реальне” – це всього лише суб’єктивні уявлення людини про себе. Разом з ним, поруч з ним існує фактичне становище людини в системі соціальних зв’язків. Те, якою вона повинна бути, якою вона хотіла б бути, якою

вона представляє себе оточуючим, нарешті, якою вона бачить себе в даний момент – усе це може збігатися, але може і не збігатися з тим, якою вона є насправді. Тому виникає найважливіша для кожної людини задача – здійснити правильну самооцінку, порівнявши її з тим, як її оцінюють інші люди. Що таке самооцінка?

— Кожен з нас має свого роду „внутрішній манометр”, показання якого свідчать про те, як він себе оцінює, яке його самопочуття, чи задоволений він собою чи ні. Значення цієї оцінки задоволеності своїми особистими якостями дуже велике. Занадто висока і занадто низька самооцінка може стати джерелом конфлікту для особистості. Так, надмірно висока самооцінка говорить про те, що людина схильна переоцінювати себе, причому в ситуаціях, що не дають для цього приводу. І тоді немає нічого дивного в тому, що вона часто стикається зі скептичним ставленням оточуючих. До чого це веде? Людина озлобляється, проявляє підозрілість. Якщо самооцінка дуже низька, то у людини проявляється „комплекс неповноцінності”, стійка невпевненість в собі, відмова від ініціативи, байдужість і тривожність.

— Одна з проблем, з якою часто стикаються підлітки, молоді люди, – нестійка самооцінка. Проявляється це в тому, що в одних ситуаціях, де людина успішна, де її хвалять, проявляється висока самооцінка. Інші ж ситуації, у яких людина не так успішна, де її критикують – самооцінка рідко падає. Подібні перепади самооцінки приводять до великої емоційної перенапруги. Приміром, якщо людина в стані підвищеної самооцінки приймає якесь рішення, то від неї можна, звичайно, чекати що вона прийме на себе підвищені зобов'язання. І швидше за все мети своєї людина не доб'ється, у результаті чого настане розчарованість. У цьому випадку говорять, що людина „рве на своїй голові волосся”.

— Для того, щоб самооцінка стала адекватною, можна скористатися послугами психолога, який за допомогою спеціальних методик – психологічних тестів – допоможе оцінити такі якості, як інтелектуальні здібності, особистісні особливості тощо.

Вправа „Сніжний ком”

Учасники по черзі називають своє ім'я з яким-небудь прикметником, що його характеризує. Наступний по колу повинен назвати попередніх, потім себе; таким чином, кожен наступний повинен назвати попередніх, потім себе. Це тренує пам'ять та розряджає обстановку.

Приклад: 1. Сергій строгий. 2. Сергій строгий, Петро старанний. 3. Сергій строгий, Петро старанний, Сашко незалежний і т.д.

Мета вправи: розрядження обстановки

Вправа „Ми схожі?”

Спочатку учасники безладно ходять по кімнаті і говорять кожному, хто зустрічається, по 2 фрази, що починаються зі слів:

— Ти схожий на мене тим, що ...

— Я відрізняюся від тебе тим, що ...

Інший варіант: у парах 4 хвилини вести розмову на тему „Чим ми схожі”; потім 4 хвилини – на тему „Чим ми відрізняємося”. По закінченню проводиться обговорення, звертається увага на те, що було легко і що було важко робити, які були відкриття. У підсумку робиться висновок про те, що всі ми, по суті, схожі і в той же час різні, але ми маємо право на ці відмінності, і ніхто не може нас примусити бути іншими.

Мета вправи: підвищення довіри один до одного.

Вправа „Почуття”

Учасникам пропонується: згадати ситуацію, коли вам доводилося спілкуватися з людиною, що знаходиться в алкогольному або наркотичному сп'янінні. Можливо, це був хтось із ваших родичів або знайомих чи просто людина на вулиці. Постарайтеся пригадати почуття, які ви відчували, спілкуючись з цією людиною. Потім учасники спілкуються в парах і протягом 5 хвилин розповідають один одному про почуття, які вони тоді відчували. При цьому один протягом цього часу розповідає, а інший уважно слухає, потім ролі міняються. Після цього учасники повертаються в коло і всі разом, під керівництвом ведучого, описують ті почуття, які вони відчували, коли розповідали і коли слухали.

Можливі варіанти: почуття розповідача – роздратування, обурення, жалість, образа, презирство, недовіра, вина, відповідальність тощо; почуття слухача – співчуття, інтерес, обурення, огида, розуміння, повага тощо.

Мета вправи: аналіз почуттів допомагає усвідомити те, наскільки ми особисто залучаємося при зіткненні з проблемою залежності іншої людини.

Вправа „Навіщо люди вживають наркотики і алкоголь?” (Мозковий штурм)

Пропонується вільно висловитися з приводу причин, що спонукають людину вживати алкоголь чи наркотики. Ведучий фіксує по мірі надходження відповіді на аркуші ватману, заохочуючи до активності всіх учасників. Зразкові варіанти відповідей можуть виглядати так: „Людина вживає наркотики і алкоголь тому, що ці речовини допомагають йому:

- Знімати бар'єри в спілкуванні;
- Задовольняти свою цікавість;
- Знімати напругу і тривожність;
- Стимулювати активність;
- Слідувати прийнятій традиції;
- Набувати новий досвід”.

У кінці підводиться підсумок і робиться узагальнення. У ході обговорення доцільно звернути увагу на те, які людські потреби нібито задовольняються за допомогою алкоголю та наркотиків і чи є інші способи досягти того ж ефекту. Наприклад, людина вживає алкоголь, щоб зняти психічну напругу. Цього ж можна досягти за допомогою фізичних вправ, прогулянок, відвідування дискотеки, розмови з друзями тощо.

Вправа „Табу”

Ведучий ставить у центрі кола невелику скриньку або коробочку, у якій лежить невідомий предмет. „Там лежить те, що не можна”, – каже ведучий. Потім він пропонує кожному якимось проявити себе у відношенні цього предмета. Учасники можуть вставати або залишатися на місці, висловлюючи ставлення мімікою чи жестами; вони можуть підходити до шкатулки, брати її в руки, заглядати всередину, – кожен чинить так, як вважає це за потрібне. Навіть якщо хтось залишиться на місці, нічого не роблячи, – це теж буде способом реагування на ситуацію. При виконанні вправи важливо пам'ятати, що ця вправа дії, а не пояснень, тому, якщо хтось буде намагатися просто розповісти словами про свою позицію, завдання ведучого спонукати його „показати” своє ставлення.

Мета вправи: допомогти учасникам зрозуміти, як вони ставляться до різного роду заборонам і обмеженням. Нерідко цікавість чи бажання зазнати заборонений плід або прагнення продемонструвати свою сміливість керують підлітком в його

вчинках. Добре, коли він знає, які почуття ним управляють, це дозволяє зробити усвідомлений вибір.

Вправа „Гости”

Учасникам групи пропонується придумати десять приводів для того, щоб запросити свого приятеля до випивки.

Далі група ділиться на пари і дається наступна інструкція: один учасник послідовно зачитує свої пропозиції, а його партнер повинен відмовитися, знаходячи переконливі аргументи, цей варіант відмови перший учасник записує поруч із запропонованим тостом; через 5-7 хвилин, коли аргументи першого учасника закінчаться, партнери міняються ролями. Під час загального обговорення учасникам пропонується відповісти на два питання:

- Які варіанти відмови були для вас найбільш переконливими?
- Що всередині вас допомагало вам відмовитися?

Мета вправи: дозволити в ігровій формі досліджувати ситуацію „спокуси”. Участь в обговоренні дозволяє підлітку виробити аргументовану позицію і навички відмови.

Вправа „Портрет наркомана”

Учасникам пропонуються папір і олівці. Ведучий оголошує завдання: „Намалюйте портрет наркомана. Це не обов’язково має бути зображення людини, просто постарайтеся передати в малюнку ті почуття, які виникають у вас, коли ви згадуєте про наркоманів”. Після того, як учасники закінчать роботу, малюнки розкладаються всередині кола і учасники діляться своїми враженнями.

По завершенні обговорення можна провести своєрідний конкурс на те, хто „швидше розпрощається зі своїм наркоманом”. Для цього в центр кола ставиться сміттєвий кошик. Учасники з однакової відстані повинні потрапити зім’ятим малюнком в цю корзину. При цьому, якщо учасник не потрапив – він бере свій малюнок і відходить на вихідну позицію.

Мета вправи: допомогти учасникам більш глибоко відчувати і пережити ситуацію залежності.

Вправа „10 заповідей”

Учасників просять придумати 10 заповідей – якихось загальнолюдських законів, обов’язкових для дотримання кожною людиною. Ведучий на цьому етапі записує кожне пропозицію, що поступила. Після того, як 10 заповідей зібрані, дається завдання проранжувати їх: вибрати спочатку найменш цінну заповідь з

десяти, потім найменш цінну з решти дев'яти і т. д. Усі заповіді ведучий фіксує на дошці або ватмані.

Мета вправи: допомога учасникам у оволодінні ранжируванням цінностей, вибудовуванні їх в ієрархію.

Вправа „Залежність” (незакінчені речення)

Учасникам пропонується папір і олівці. Пояснюється, що необхідно закінчити наступні пропозиції:

1. Спілкуючись з людиною, залежною від наркотиків і алкоголю, я ...
2. У спілкуванні з залежними людьми найважче мені буває ...
3. Своє співчуття до залежної людини я проявляю через ...
4. Коли я спостерігаю поведінку залежної людини, я розумію, що ...
5. Ситуація, у якій я би міг стати залежним від наркотику, це...
6. Коли я помічаю, що стаю залежним від когось або чогось, я усвідомлюю, що ...
7. Бути незалежним для мене означає ...
8. Як я розумію, залежність це ...

Можна ці пропозиції заготовити у вигляді роздруківок і роздати для самостійної роботи (10 хвилин).

Потім група ділиться на пари і учасники по черзі зачитують один одному варіанти пропозицій. При загальному обговоренні необхідно відзначити найбільш типові точки зору, а також найбільш відмінні.

Мета вправи: допомогти учасникам більш глибоко відчувати і пережити ситуацію залежності.

Вправа „Його сильна сторона”

— Почнемо сьогоднішній день з гри. Кидаючи по черзі один одному цей м'яч, будемо говорити про безумовні переваги, сильні сторони того, кому потрапляє м'яч. Будемо уважні, щоб м'яч побував у кожного”.

Мета вправи: розминка, вироблення вміння говорити та вислуховувати компліменти.

Вправа „Шахи”

Якщо група велика, то її ділять на частини (по 5-7 осіб), кількість учасників в підгрупах повинно бути непарним.

Задається тема для обговорення:

— Чи припустимо вживання наркотиків у суспільстві?

Підгрупи розсаджуються колами і розраховуються „на перший-другий”. Перші номери відстоюють одну точку зору, починаючи свій виступ словами: „Так, вживання наркотиків допустимо ...”, а другі – протилежну: „Ні, вживання наркотиків неприпустимо ...”. Взаємодія здійснюється по колу, при цьому той, хто відповідає, повинен перефразувати попереднього учасника, а потім заперечити, звертаючись до наступного по колу співрозмовнику. Наприклад: ”Наскільки я розумію, ти, Сергій, вважаєш, що вживати наркотики не можна, оскільки це підриває здоров’я людини, але мені здається, що нічого страшного немає в тому, що людина хоча б раз спробує наркотик ...”. Коли одне коло закінчиться, вправа триває, але точки зору змінюються на протилежні завдяки непарному числу учасників.

Мета вправи. Вправа дає відчуття, що проблема вживання наркотиків не така проста, як здається на перший погляд. Так, наприклад, наркотичні речовини використовують в медицині для того, щоб полегшити страждання хворих, або, наприклад, відомі випадки з історії, коли наркотики вживали люди мистецтва для стимуляції уяви. Сенс цієї вправи полягає в тому, щоб сформувати у підлітка більш усвідомлену позицію щодо наркотиків та виробити у нього навички аргументованого захисту своєї позиції.

Вправа „За колом”

Непарна кількість учасників. Спочатку відбувається безладний рух по кімнаті; по команді учасникам потрібно зчепитися в пари. Усі, у кого знайшлася пара, об’єднуються в коло; один виявляється за колом. Інструкція: учасникам в колі потрібно не пустити всередину того, хто за колом; відповідно, останньому потрібно будь-яким способом проникнути усередину; той, хто пропустить, буде видворений за коло. Тривалість гри: 10-20 хвилин. По закінченні учасники діляться своїми почуттями, і розмова плавно переводиться на тему дискримінацій. Далі пропонується пригадати ситуацію, коли учасники піддавалися яким-небудь утискам.

Цим досвідом учасники діляться в парах або розповідають кілька ситуацій на загальне коло. Звертається увага на те, як ми реагуємо, спостерігаючи ситуацію дискримінації, які почуття заважають нам бути більш справедливими і як ми платимо згодом за допущений свавілля (почуття провини, жалю, гіркоти, сорому тощо).

Дискримінація як обмеження прав меншості досить широко поширена в нашому суспільстві. Причому у випадку з

наркозалежністю дискримінованими можуть бути як ті, хто вживає наркотики, так і ті, хто перебуває поруч із наркоманами. Важливо зрозуміти, що, ущемляючи права меншості (наприклад, намагаючись вирішити проблему наркоманії тільки каральними методами), ми найчастіше лише підсилюємо напругу, відчуження, ще більше ускладнюючи ситуацію. До речі, ця вправа може продемонструвати і протилежний приклад: як, керуючись природними людськими почуттями, учасники групи надають допомогу тим, хто опинився за колом.

Мета вправи: допомогти зрозуміти глибинні причини дискримінацій, підводні камені та можливі наслідки.

Вправа „Що ви дійсно думаете”

Група ділиться на підгрупи по 4 особи, видаються картки з написаними на них фразами. У підгрупі учасники по черзі піднімають, зачитують ці картки і висловлюються за чи проти, робиться короткі обговорення. Фрази:

- Куріння має бути заборонено в усіх публічних місцях
- Алкоголіків і наркоманів треба ізолювати від суспільства
- Потрібно, щоб наркомани отримували безкоштовно чисті голки і шприци
- Жінки, хворі на наркоманію або алкоголізм, не повинні мати дітей

Можуть бути запропоновані й інші спірні вислови, що належать до теми залежностей і поведінки молоді.

Час на роботу в підгрупах (3-5 осіб) – 10-15 хвилин.

Після цього в загальному колі учасники діляться результатами отриманого обговорення. Можна наочно на дошці або ватмані представити спектр наявних думок (скільки осіб погоджується і не погоджується з запропонованими висловленнями).

У ході обговорення звертається увага на те, що нерідко наше ставлення до того чи іншого явища диктується забобонами і помилковими уявленнями, що може породжувати дискримінацію окремих категорій людей.

Мета вправи: усвідомлення забобонів і цінностей, що визначають вчинки підлітків.

Вправа „Міфи”

Далеко не всі з нас мають чітке уявлення про наркоманію. Часто дорослі та й самі підлітки формують свої уявлення про наркотики, орієнтуючись на розповіді приятелів, чутки і

упередження. Це небезпечно, по-перше, тому, що „міфи” про наркотики можуть применшувати реальну загрозу (наприклад, міф про те, що марихуана абсолютно нешкідливий наркотик), по-друге, тому, що „міфи” можуть надмірно перебільшувати небезпеку, породжуючи відчуття безвихідності і приреченості (наприклад, міф про те, що варто людині один раз спробувати наркотик, він обов’язково стане наркоманом). Вправа „Міфи” може допомогти підлітку виробити зрілу і обґрунтовану позицію щодо наркотиків.

На початку вправи групі пропонується ряд висловлювань, що належать до теми наркоманії. Наприклад, такі:

- Достатньо один раз спробувати наркотики, щоб стати наркоманом
- Наркоманія не хвороба, а розбещеність
- Усі наркомани – злочинці
- Наркотики допомагають зняти напругу
- Марихуана абсолютно безпечна

У кімнаті вивішується три таблички з написами:

- Так
- Ні
- Може бути

Учасники протягом декількох хвилин обмірковують свою позицію з приводу кожного з цих висловлювань. Потім учасникам необхідно розділитися відповідно до їх переконань на 3 групи, після чого ведучий організовує дискусію, у ході якої кожна група відстоює свою точку зору. Потім обговорюється наступний вислів.

Після вправи доцільно дати учасникам додаткову інформацію та статистичні дані, що розвінчують міфи щодо цієї теми.

Мета вправи: допомога підліткам у виробленні зрілої і обґрунтованої позиції щодо наркотиків.

Вправа „Я в майбутньому”

Кожен учасник малює себе в майбутньому. Відбувається захист учасниками свого малюнка.

Вправа „Обговорення історії” (дискусія)

„Володя і Катя дружать вже більше року. Останнім часом Катя стала помічати, що Володя сильно змінився, він став часто пропускати уроки, у нього з’явилися підозрілі друзі. Одного разу під час шкільної дискотеки Володя покликав Катю в порожній клас і зізнався, що вже кілька років „балується” „ханкою”; йому це подобається, але він не вважає себе наркоманом. Потім він

запропонував їй вколотися разом. Катя була сильно стривожена, від пропозиції відмовилася і в цей же вечір розповіла про те, що трапилося своїй подрузі Тані; та її уважно вислухала, але втручатися не стала, сказавши, що це не її проблема.

Після безсонної ночі Катя вирішила розповісти про все ще однієї однокласниці – Светі. Вона знала, що в минулому році у Свети від наркотиків загинув рідний брат. Світлана тут же взяла ініціативу у свої руки, запевнивши Катю, що все владнає. Вона повідомила про те, що трапилося, класному керівникові. Було зібрано екстрену педагогічну раду і повідомлено про це батькам Володі. У результаті від юнака відвернулося більшість однолітків, тільки Діма, його друг з третього класу, залишався завжди поруч і запевняв, що все це можна пережити. Володя більше наркотиків не вживає, але з Катею відносини зіпсувалися”.

Ця розповідь зачитується один раз, потім учасникам необхідно визначити рейтинг персонажів оповідання за двома критеріями:

— Хто викликає найбільшу симпатію?

— Чиї дії були найбільш правильними?

Група ділиться на підгрупи по 4-5 осіб, у яких здійснюється обмін думками, бажано прийти до спільної точки зору. Потім проводиться загальне обговорення в режимі дискусії. Ключовими поняттями при цьому повинні бути „відповідальність” та „дискримінація”.

Вправа „Упевнені інтонації”

Ведучий викликає двох добровольців та за допомогою запитань з’ясовує спірну для учасників тему так, щоб вони дотримувалися протилежної точки зору. Після того, як спірна тема з’ясована, ведучий оголошує „публічні дебати” протягом 3 хвилин. За цей час кожен із сперечальників повинен спробувати схилити на свою точку зору опонента.

По закінченню відведеного часу інші учасники повинні голосуванням виявити, в кого з учасників в голосі присутні найбільш впевнені інтонації.

У разі, якщо голоси розділилися – ведучий говорить своє вирішальне слово. У разі, якщо в процесі дебатів один з опонентів здався, то інший автоматично перемагає.

Переможець дебатів відразу ж зустрічається з наступним добровольцем. І так до тих пір, поки всі учасники не пройдуть через дебати.

При обговоренні варто виписати ті критерії, на які учасники спиралися при визначенні, у кого із сторін найбільш впевнені інтонації.

Мета вправи: вироблення в учасників навичок впевнених інтонацій.

Вправа „Цінності”

Учасникам групи лунають списки можливих людських цінностей:

- Цікава робота
- Хороша обстановка в країні
- Суспільне визнання
- Матеріальний достаток
- Любов
- Сім'я
- Задоволення, розваги
- Самовдосконалення
- Свобода
- Справедливість
- Доброта
- Чесність
- Щирість
- Віра
- Цілеспрямованість

Потім кожному пропонується вибрати зі списку п'ять найголовніші для нього цінності та дві цінності, які не дуже значимі в даний момент. Після етапу індивідуальної роботи учасники об'єднуються в малі підгрупи (по 3-4 особи) та обговорюють свої варіанти. Потім відбувається загально-групове обговорення, під час якого учасники діляться своїми враженнями.

Вправа „Остання зустріч”

Учасникам групи пропонується закрити очі й уявити, що заняття в групі закінчилися. Ви йдете додому.

— Подумайте про те, що ви не сказали групі, але хотіли б сказати. Через кілька хвилин відкрійте очі і скажіть це.

Вправа „Лист до редакції”

Учасникам пропонується розділитися на дві підгрупи, кожна з яких тимчасово виконуватиме функції редакції молодіжної газети. „Уявіть, що до вас в редакцію надійшов лист, – оголошує ведучий. –

Постарайтеся за 15-20 хвилин спільними зусиллями написати відповідь молодій людині”. Потім ведучий роздає листи. Зразкові варіанти листів можуть виглядати так:

„Дорога редакція. Я була в компанії і мене вмовили спробувати вколотися. Мені стало цікаво. А тепер я весь час думаю, а раптом я вже наркоманка. Що мені тепер робити? До лікаря йти я боюся. Дайте мені, будь ласка, відповідь. Маша П., 14 років”.

„Дорога газета! У мене є хлопець, ми разом вчимося. Влітку на дачі він познайомився з іншими хлопцями. Вони курять і п’ють горілку. Тепер він більшість часу проводить з ними. Мені він подобається, і я дуже хочу йому допомогти, щоб він не став алкоголіком. Порадьте як? Марина, 16 років”.

Після того, як відповіді написані, підгрупи міняються листами зі своїми варіантами відповідей. Тепер кожній з підгруп пропонується оцінити якість відповіді їхніх колег за наступними критеріями:

- Чи доступна форма відповіді на лист?
- Зрозумілий сенс відповіді?
- Не викликала у вас ця відповідь почуття збентеження або неприязні?
- Наскільки цікава для вас ця відповідь?
- Чи достатньо він інформативний?

За кожним критерієм виставляється від одного до десяти балів, потім підраховується загальний результат. На закінчення проводиться загально-групове обговорення, у процесі якого учасники обмінюються враженнями та емоціями.

Мета вправи: підлітки формують навички аргументованого захисту власної позиції в ситуації надання допомоги однолітку.

Тема: Палити чи не палити? Однозначно – ні!

Мета: розповісти вихованцям про шкідливість паління – як тютюн шкідливо впливає на того, хто палить, та на тих, хто його оточує; виховувати негативне ставлення до паління та бажання допомогти відмовитися від паління курцям.

Час: 1 година.

Форма проведення: усний журнал.

Обладнання: малюнки-карикатури про шкідливість паління; усні доповіді лікаря, статиста, науковця, історика, заготовлені заздалегідь; завдання на окремих аркушах для трьох команд.

Хід заходу

Вихователь. Коли Карлу Ліннею запропонували дати характеристику людині як біологічному виду та класифікувати її, то він відповів: „Людина – це тварина на двох ногах, без пір'я, і палить”. Паління стало характеристикою нашого суспільства, ми постійно стикаємося з цим явищем. Або палить сама людина, або вона змушена перебувати серед тих, хто палить.

Есі добре знають, що паління шкодить здоров'ю. Але є ряд питань, на які непросто дати відповідь, не маючи потрібної інформації.

Тому сьогодні ми з вами випустимо усний журнал під назвою „Палити чи не палити?”, сторінки якого ви готували самі.

1. Сторінка історика „Багато років тому...”

Гонінням піддавалися прихильники тютюну в Росії. Так, у 1634 році московський цар Михайло Романов, не особливо турбуючись про здоров'я підданих, видав наказ про заборону паління, думаючи, що саме воно є основною причиною пожеж, які сталися у Москві. Його син, Олексій Михайлович, вніс заборону на паління в Уложення, за непокору якому були визначені покарання: „творцям” тютюнового диму передбачалося за перший раз 60 ударів палкою, за другий – заслання на вічне поселення до Сибіру, відрізання вух або носу (любителям нюхального тютюну), а для торговців тютюном була, навіть, введена смертна кара.

Відомо, що заборонений плід – солодкий, а погані звички затягують людину, тому паління тютюну, мабуть, як переслідувана звичка, набувало ще більшого розповсюдження. Цікаво відзначити, що жодна мода не зустрічала в багатьох країнах такої сильної протидії з боку влади, як паління. Наскільки доля тютюну виявилася протилежною долі іншого нововведення, вивезеного Колумбом з Нового Світу – картоплі.

Не зважаючи на жорсткі заборони в багатьох країнах, тютюн продовжували палити.

Поступово зростаючий попит на тютюн призвів до руху великі капітали і став джерелом значних доходів для казни. Петро I, сам запеклий прихильник паління тютюну, у 1697 році видав указ про відміну заборони на вирощування, торгівлю та споживання тютюну в Росії. Він заохочував поширення тютюну та його паління, що сприяло розведенню плантацій тютюну, будівництву тютюнових фабрик. Перша тютюнова фабрика в Росії почала випускати свою

продукцію у 1717 році в місті Ахтирка. Іноземним купцям було дозволено ввозити до країни тютюн та його насіння.

Під час царювання Катерини II розпочалося широке культивування тютюну в південних та північних губерніях Російської імперії. Паління дуже швидко розповсюдилося серед всіх верств населення, серед багатих і бідних, серед освічених і неосвічених людей.

У XIX столітті з'явилися цигарки. Їх поява пов'язана з популярним серед простого люду Росії палінням „самокруток”. Спосіб виготовлення самокруток було вивезено до Англії та Америки солдатами, які поверталися з Кримської війни. Там незабаром було сконструйовано машини для масового виробництва фабричних „самокруток” – цигарок. Сучасна така машина виробляє цигарок більше 1 млн. на день.

Багато тютюнового диму сплигло відтоді, як майже п'ятсот років тому Христофором Колумбом і його супутником було випущено у світ „тютюнового Джина”. Тютюн нюхали, жували, палили люльки та цигарки. У наш час в основному перейшли на цигарки – найнебезпечніший вид вживання тютюну.

2. Сторінка науковця „Очима науки”.

Людина жадібно затягується димом, не замислюючись, звичайно, над тим, що відбувається в організмі після кожної такої затяжки. Першим з тютюновим димом контактують рот і носоглотка. Проходячи крізь шар тютюнової набивки, дим, хоча й встигає охолонути, але не настільки, щоб його температура дорівнювала температурі ротової порожнини. Зазвичай температура тютюнового диму становить близько 55-60 градусів за Цельсієм.

Руйнівну дію на організм першим спричиняє тепло. Щоб дим потрапив з ротової порожнини та носоглотки до легенів, людина автоматично та непомітно, відкриваючи рота, вдихає порцію повітря. Температура повітря, що надходить таким чином до рота, на 40 градусів нижча за температуру диму від цигарки. Такі значні її перепади під час паління негативно впливають на зубну емаль. З часом на ній з'являються мікроскопічні тріщини – „вхідні ворота” для мікроорганізмів. Тому зуби у людини, яка палить, починають руйнуватися раніше, ніж у тих, хто не палить. Температура диму негативно впливає слизову оболонку рота і носоглотки. Їхні капіляри розширюються, слизова оболонка рота подразнюється та запалюється. Тепло тютюнового диму та хімічні речовини, які в

ньому містяться, подразнюють слинні залози, починається посилене виділення слини, тому людина вимушена часто спльовувати, а частину слини вона ковтає. Отруйні речовини, які містять дим, переходячи до слини, потрапляють у шлунок і негативно впливають на слизову оболонку, що теж не лишається без наслідків.

Постійне паління, як правило, супроводжується бронхітом і частим відхаркуванням. Синильна кислота, що входить до складу тютюну, підступно впливає на організм. Потрапляючи у кров, вона знижує здатність клітин діставати для організму з крові кисень, що спричиняє кисневе голодування. А оскільки нервові клітини потребують кисню більше порівняно з усіма іншими клітинами, то вони першими страждають від дії сильної кислоти. Якщо її доза значна, центральна нервова система спершу дуже збуджується, а потім настає її параліч, припиняється дихання і зупиняється серце.

3. Сторінка лікаря „Як це зашкоджує нашому здоров'ю”.

Паління та серце.

Паління спричиняє склероз судин і стає одним з найважливіших факторів, підвищує ризик інфаркту міокарда, інсульту, захворювання артерій серцевого м'яза та мозку. Ризик захворіти й померти від хвороби серця та судин вищий, коли людина палить. Після першої затяжки пульс сповільнюється, а потім серце починає битися частіше. Підвищується артеріальний тиск.

Паління негативно впливає на серце. Для тих, хто палить, можливість інфаркту у двічі вища, ніж у інших, хто не має такої звички. Для людини, яка звикла до тютюну, випалити цигарку – усе одно що втамувати спрагу чи голод. Виразка шлунку трапляється у тих, хто палить, у 2-3 рази частіше. А смертність від цих захворювань у таких людей вища у 4 рази.

Паління та рак.

Якщо розрізати легені трупа людини, яка палила, то побачимо, що вони попелясто-сірого кольору, а місцями ніби з вугілля (мали краплення справжнього вугілля). Якщо взяти шматочок такої легеневої тканини, приготувати з неї екстракт, який потім втирати у вуха кролям, то незабаром на їхній шкірі з'являться характерні для захворювання на рак зміни – папіломи.

Наприклад, якщо регулярно змащувати тютюновим дьогтем шкіру тварини, то у 95 відсотках з них невдовзі утворюються ракові пухлини. Оскільки цей дьоготь потрапляє у дихальні шляхи людини,

то це природно, що в значній частині тих, хто палить, він також спричиняє злоякісний ріст тканин.

Палити люльку чи цигарку, як і диміти цигаркою – означає підвищувати можливість захворювання на рак ротової порожнини, глотки, гортані, особливо, якщо той, хто палить ще й п'є спиртні напої. Рак нирок у таких людей трапляється у п'ять разів частіше, ніж у тих, хто не має такої звички. Не виключається і захворювання на рак шлунку. Американський президент онкологічного товариства заявив: „Виключіть паління і ви відвернете 15-20 відсотків усіх смертей від раку”.

Гангрена ніг.

На початковій стадії хвороба проявляється такими непевними симптомами, як мерзлякуватість ніг, збліднення шкіри, відчуття заніміння у пальцях. Потім настає так звана переміжна кульгавість, зумовлена недостатнім кровопостачанням ніг. Саме тоді не відчувається пульс на артерії, яка проходить тильною поверхнею стопи від передньої частини гомілковоостопного суглоба до великого пальця. На піднятій нозі через погане кровопостачання шкіра на стопі різко блідне, а на опущеній – стає синюшною, що свідчить про недостатність венозного відтоку. Більшість хірургів стверджує, що головною причиною цього захворювання є нікотин. Без припинення паління лікування не дає ніякого ефекту, а якщо кинути палити на ранній стадії захворювання, то можна сподіватися на одужання.

Паління та потомство.

Доведено вплив нікотину на статеві залози. Якщо самцеві кроля вводити в організм нікотин, то в нього зменшується розмір яєчок, виникають порушення у статевих клітинах (сперматозоїдах). Такі самі явища можуть спостерігатися у чоловіків, які тривалий час палять. У них передчасно згасає статева функція.

За спостереженнями спеціалістів, не менше як у 10 відсотків випадків причиною статевого безсилля виявляється паління. Жінки, які палять, як правило, раніше старіють у них так само передчасно припиняється статева функція. Тютюн негативно позначається на вагітності. Шкідлива дія нікотину на плід зумовлена тим, що зменшує плацентарне надходження крові, а отже й кисню до тканин зародку. Оскільки нікотин проникає через плаценту і переходить з крові матері у кров плода, то мати, яка палить, ще до народження дитини отруєє її ніотином. Звідси мимовільні аборти, народження мертвих дітей, різні аномалії їхнього розвитку.

4. Сторінка статиста „Статистика повідомляє...”.

Незважаючи на небезпеку паління тютюну, люди в усьому світі випалюють близько 15 млрд. цигарок щоденно. У США витратити на лікування хвороб, пов'язаних з палінням, сягають 50 млрд. доларів.

У немовлят, народжених матерями, які палять, вдвічі більший ризик мати вади розвитку, наприклад, розколину губи або піднебіння, що вимагає чотирьох операцій протягом перших двох років життя дитини. За своє життя така людина витрачає на лікування у середньому 10 тис. доларів. Безумовно, неможливо виміряти у доларах глибину емоційного потрясіння від уродженої вади.

У журналі американської медичної асоціації говорилося: „За приблизними підрахунками щодня 3000 молодих людей, здебільшого дітей і підлітків, починають постійно палити цигарки. Це становить 1 млн. чоловік, які частково замінюють приблизно 2 млн. тих, хто кожного року кидає цю згубну звичку або просто вмирає. Більше половини всіх людей у США, які палять, починають це у віці 14 років. Девід Кеслер, спеціальний уповноважений Міністерства харчування і медикаментів США, говорить, що з тих 3000 дітей, які починають палити щодня, майже 1000 зрештою помруть від хвороб, пов'язаних з палінням”.

Коли той, хто тільки-но починає палити, випалює надто багато цигарок, на нього може чекати смерть. Є опис загибелі юнака в результаті випалювання лише однієї сигари! А випадки смерті молодих людей від великих доз нікотину, що потрапляють до організму, не такі вже рідкі. Особливо це трапляється, коли випалюють цигарки в компанії „на заклад” (парі). У світі зареєстровано не один випадок загибелі людей від паління цигарок „на конкурс”. Наприклад, у Ніщі французькі юнаки влаштували змагання на паління на тривалість. Той, хто випалить найбільше тютюну мав отримати спеціальний приз. Але, „переможець” його не дістав, бо після того, як випалив 60 цигарок він помер. Інших учасників конкурсу відвезли до лікарні у тяжкому стані.

Від яких захворювань скорочується життя тих, хто палить? У доповіді Головного хірурга США було відзначено, що для групи тих, хто випалює від 10-19 сигарет на день, коефіцієнт смертності на 70 відсотків вищий, ніж для тих, хто не палить. Для тих, хто випалює на день 40 цигарок і більше, цей показник на 120 відсотків

вищий. Майже половина цього „надлишку” зумовлена коронарною недостатністю, а 1/6 – раком легенів.

Підраховано, що населення земної кулі щороку випалює 12 більйонів цигарок. Справді астрономічні цифри! Після випалювання цигарок і сигар лишаються фільтри та гільзи, а також частина тютюну. Загальна маса недопалків сягає 252000 тон. Від паління в атмосферу потрапляє 720 тон синильної кислоти, 384000 тон аміаку, 103000 тон нікотину, 600000 тон дьогтю та понад 550000 тон чадного газу та інших шкідливих речовин – складових тютюнового диму.

Вихователь. Отже, я гадаю у нас з вами вже достатньо інформації, щоб дати відповідь на запитання, поставлене на початку години спілкування: „Палити чи не палити? Однозначно – Ні!”

А зараз пропоную вашій увазі ще одну сторінку нашого журналу.

5. Молодіжна сторінка „Думка молоді”.

Щоб заповнити цю сторінку, ви маєте дати відповідь на запитання:

1. Для чого люди палять?
2. Як витримати тиск з боку тих, хто запрошує вас до паління?

Вихователь. Сьогодні ми отримали багато корисної інформації, відповіли на запитання і, мабуть, кожен з вас прийняв якесь рішення. Закінчити каш усний журнал я пропоную словами з англійського журналу „Авіація, космос і медична екологія”: „Тютюн – це відразлива рослина, яку споживають лише дві істоти – маленький зелений хробачок і людина. Але маленький зелений хробачок не знає нічого кращого за тютюн”. А ти знаєш. Отож, будь розсудливим і не починай палити.

Тема: Спортивно-історична гра

Мета: закріпити знання з історії; розвивати інтерес до історії та історичних постатей, ерудицію та фізичні навички.

Час: 1,5 години.

Форма проведення: гра-змагання.

Обладнання: стільці, туалетний папір, відра, сірникові коробки, мітли, мішені та дротики, мішки.

У спортивно-історичній грі беруть участь дві команди, гравці двох відділень СПС. Глядачі також діляться на дві частини і розсаджуються напроти своїх команд, щоб брати участь в конкурсах

і допомагати набрати потрібні для перемоги бали. Після однієї хвилини обговорення команди вибирають собі назву і девіз, відповідний назві. У цей час з числа персоналу та вихованців обирається журі в кількості 3-5 осіб.

Командам по черзі задається по п'ять питань. На обговорення кожного питання відводиться по двадцять секунд. За кожну правильну відповідь – 2 бали.

Ведучий викликає капітанів команд і за жеребкуванням визначається, яка з команд починає відповідати першою.

Ведучий підбирає собі помічника, який стежитиме за часом, вручає йому секундомір і починає гру.

Питання першій команді:

1. Чому дорівнюється гривна? (*409 грамів срібла*).
2. Що таке „куна”? (*Одиниця, що дорівнюється одній шквірі куніци*).
3. Назвіть ім'я княгині, що правила в Староруській державі? (*Ольга*).
4. Якою зброєю кияни одного разу заплатили дань хазарам? (*Мечами*).
5. Хресний син Петра Великого, предок О. Пушкіна, хто це? (*Абрам Петрович Ганнібал*).

Гра з глядачами

За кожну правильну відповідь дається один бал, який йде на рахунок улюбленої команди. Ведучий ставить питання: „Назвіть міста-герої”.

Команди глядачів відповідають по черзі, по одній відповіді, на відповідь відводиться всього 5 секунд, у разі заминки право відповіді переходить іншій команді.

Відповідь: Брест, Москва, Ленінград, Севастополь, Мінськ, Керч, Новоросійськ, Волгоград, Одеса, Смоленськ, Київ, Тула.

Ведучий ставить питання другій команді:

1. Не було ні гроша, і раптом алтин. Про що йде мова? (*Гріш – монета, що дорівнюється копійці, алтин – монета, що дорівнюється трьом копійкам*).
2. Назвіть найбільшу монету та її вагу? (*Мідний рубель, його вага 980 грамів*).
3. Де відбувалося Льодове побоїще? (*На льоду Чудського озера*).
4. Назвіть справжнє ім'я предводителя монголів Чингисхана (*Темучин*).

5. За що по указу Петра I вручали найбільшу медаль і скільки вона важила? (*Медаль за пияцтво вагою півпуда*).

Гра з глядачами

Від кожної команди глядачів виходять по три особи. Їм видається по одному рулону туалетного паперу. Ведучий оголошує, що потрібно зробити мумію фараона і назвати її ім'ям фараона, що згадується в історії. Двоє „забинтовують” третього. Ураховується якість виконання і правильно назване ім'я. За конкурс команди отримують до трьох балів. Після цього конкурсу журі підводить підсумки і оголошує результати.

Ведучий ставить питання першій команді:

1. Ким було створено прапор для Російського флоту? Як він називається? (*Петром Першим, називається Андріївський прапор*).

2. Хто прийшов до Москви пішки вчитися? (*Михайло Васильович Ломоносов*).

3. Як називається запальне судно, навантажене хворостом, смолою і вибуховими речовинами, яке застосовувалося для знищення ворожих судів? (*Брандер*).

4. Назвіть російського винахідника парової машини? (*Іван Іванович Повзунов*)

5. Назвіть ім'я гусара і поета, героя Вітчизняної війни 1812 року (*Денис Давидов*).

Гра з глядачами

Протягом 3-5 хвилин потрібно назвати будь-яких історичних осіб. Відповіді від глядацьких команд приймаються по черзі, за кожну правильну відповідь – 1 бал. У випадку, якщо команда не відповідає протягом п'яти секунд, хід передається іншій команді.

Ведучий ставить п'ять наступних питань другій команді:

1. Південна фортеця, про яку її захисники казали так: „Швидше Дунай потече назад, чим вона ляже”. Як вона називається? (*Ізмаїл*).

2. Хто розробив конструкцію моста, здатного витримати велику вагу, при цьому він спирається тільки на Лерега? (*Іван Петрович Кулібін*).

3. Як називалася ділянка землі, виділена селянинові при виході його з общини, куди він переселявся з села? (*Хутір*).

4. З яким командувачем російські війська перейшли через Альпи? (*3 Олександром Васильовичем Суворовим*).

5. Під чийм командуванням російські війська розбили

лицарів на Чудському озері? *(Під командуванням Олександра Невського).*

Гра з глядачами

Ведучий оголошує: „У всі часи потрібно було уміти уразити супротивника будь-якою зброєю, у нас є своя бойова зброя, вона може ефективно допомогти нашим командам перемогти у вікторині”. Викликається по п'ять осіб від кожної команди глядачів. Учасники стають один за одним, на відстані 2,5 метра від них встановлюється два відра, після чого кожній команді видається по одній порожній сірниковій коробці. Потрібно видути коробку так, щоб внутрішня коробочка потрапила у відро. За кожне попадання команді дається одне очко. Гравці видують коробку по 2 рази. Журі підводить підсумки цього конкурсу і оголошує загальний результат.

Ведучий ставить питання першій команді:

1. Назвіть столицю Староруської держави *(Київ)*.
2. Назвіть віру стародавніх слов'ян *(Язичество)*.
3. Назвіть кольори сучасного Державного прапора Росії? *(Білий, блакитний, червоний)*.
4. Яка висота сфінкса в Давньому Єгипті? *(Більше 20 метрів)*.
5. Які основні заняття були у прадавніх людей? *(Охота, бортництво, рибальство)*.
6. Де знаходиться місто Вавілон? *(У Межиріччі)*.
7. З якого дерева робили вінок переможцям на Олімпійських іграх в Стародавній Греції? *(З оливи)*.
8. Як називався бог морів в Стародавній Греції? *(Посейдон)*.
9. Що означало слово демос в Стародавній Греції? *(Народ)*.
10. Як захистилися китайці від нападу гунів? *(Побудували Велику Китайську стіну)*.

Гра з глядачами

Ведучий викликає десять осіб, ділить їх на дві команди, після чого відмірюється відстань і ставиться два стільці напроти кожної команди. Ведучий оголошує правила: „В усі часи від швидкості пересувань залежало дуже багато, іноді життя та благополуччя цілих народів”. А ось і наші бойові коні *(при цих словах помічник ведучого виносить дві мітли)*. Пересуватися на мітелках можна тільки стрибками, відштовхуючись від землі однією або двома ногами, за пересування бігом команда штрафується. Дострибавши до стільця,

потрібно обігнути його і повернутися назад, передати „коня” наступному „наїзникові”. Конкурс оцінюється 5 балами, віднімаються штрафні бали.

Ведучий відпускає учасників скачки і ставить питання другій команді:

1. Як називалися полонені в Давньому Єгипті? (*Живі мертві*).
2. Якими знаками писали в Китаї? (*Ієрогліфами*).
3. Назвіть найголовнішого бога Стародавньої Греції (*Зевс*).
4. Чому грецькі кораблі називали тріерами? (*У них було по три ряди весел з кожного боку*).
5. Скільки років першим слов'янським літописам? (*Близько тисячі років*).
6. Назвіть роки останньої громадянської війни в Росії (*1918-1920 гг*).
7. Що в перекладі з грецького означає „трагедія”? (*Пісня козла*).
8. Скільки років в одному віку? (*100 років*).
9. Хто охороняв вузький прохід Фермопільський у війні греків і персів? (*300 спартанців*).
10. Назвіть ім'я князя, що хрестив Русь (*Володимир*).

Гра з глядачами

Ведучий викликає по три особи до кожної команди. Після чого оголошує: „Уміння точно попасти в ціль завжди допомагає мисливцеві не померти з голоду і нагодувати своє плем'я”. У цей час помічник прикріплює дві мішені. Відстань відмірює ведучий. Кожен учасник кидає по два дротики в свою мішень.

Ведучий ставить питання першій команді:

1. Чим займався староруський оратай? (*Орав землю плугом (оралом)*).
2. Як називається розпис по сирій штукатурці? (*Фреска*).
3. Хто командував монголо-татарським військом в битві на Куликовому полі? (*Мамай*).
4. Чому Посейдон розгнівався на Одісея, коли той виколов єдине око Циклопові? (*Циклоп був сином Посейдона*).
5. Як називалася бойова споруда у стародавніх греків? (*Фаланга*).
6. Кому під страхом смерті був заборонений доступ на Олімпійські ігри в Стародавній Греції? (*Жінкам і рабам*).

7. На якому материку знаходиться Єгипет? (*В Африці*).
8. Які знаки для письма використовувалися в Давньому Єгипті? (*Ієрогліфи*).
9. Навіщо аргонавти плавали на Кавказ? (*За золотим руном*).
10. Хто такий Одісей? (*Цар острова Ітака*).

Ведучий: Команда уболівальників славно потрудилася для своїх улюблених ерудитів. Тепер прийшов час і знавцям історії показати, на що вони здатні. Наші чудові гравці знають відповіді на багато питань, але іноді потрібно вміти передавати інформацію не тільки голосом, потрібно навчитися розуміти і мову жестів, це буває необхідно для перемоги.

Потім гравці встають із-за своїх місць і стають в одну шеренгу лицем до уболівальників. Помічник ведучого дає сірникову коробку без внутрішньої коробочки кожній команді, після чого перший гравець надягає коробку на ніс і без допомоги рук передає її на ніс наступному гравцеві, поки вся команда не передасть коробку один одному. Перемагає команда, що перша передала коробку останньому гравцеві команди. Якщо коробка впала на підлогу, її надягають на ніс гравцеві, що передавав її, а не тому, що приймав.

Ведучий ставить питання другій команді:

1. На честь кого дана назва місту Київ? (*На честь князя Кия*).
2. Що означає слово „демократія”? (*Влада народу*).
3. Назвіть ім'я князя, що прозвав Мудрим? (*Ярослав*).
4. Де, за переказами, жили грецькі боги? (*На горі Олімп*).
5. Як називалася писемність в Міжріччі? (*Клинопис*).
6. Назвіть дві головні річки в Індії? (*Інд, Ганг*).
7. Як називається китайський напій, що був в давнину ліками? Пізніше його стали вживати як напій, що бадьорить, більшість людей п'ють його і зараз (*Чай*).
8. Яку хитрість придумали греки, щоб завоювати Трою? (*Побудували дерев'яного коня, заховали в нім солдатів і „подарували” Трої*).
9. Скільки подвигів зробив Геракл? (*12 подвигів*).
10. Назвіть ім'я знаменитого сліпого грецького поета (*Гомер*).

Ведучий: Коли воїн потрапляє в полон, він повинен постаратися звільнитися з нього будь-якими способами, навіть якщо ноги будуть зв'язані. Подивимося, як наші гравці зможуть подолати відстань із зв'язаними ногами.

Проводить гру-естафету з командами гравців „Біг в мішках”.

Закінчення гри. Журі підраховує і оголошує кількість балів, які набрали команди та їхні вболівальники. Вручаються призи.

Тема: Спорт у моєму житті

Мета: познайомити вихованців з роллю спорту в житті великих людей; виховувати почуття гордості за спортивні досягнення вихованців колонії; сприяти формуванню стійкого інтересу до занять фізичною культурою і спортом, потреби в постійному фізичному самовдосконаленні.

Час: 1,5 години.

Форма проведення: спортивне свято.

Обладнання: роздруківки повідомлень, віршів, пісень, анекдотів про спорт.

Підготовча робота:

1. Формування творчих мікрогруп у відділеннях для підготовки і проведення спортивного свята:

- Спорт в житті великих людей.
- Ними гордяться установа (інтерв'ю у спортсменів).
- Вірші, пісні про спорт, спортивні анекдоти.
- Оформлювальна група.

2. Колективна підготовка справи. Рада колективу уточнює, конкретизує план підготовки, організовує його виконання, готує оформлення.

Хід заходу

1. Вступ

Ведучий. Наша сьогоднішня зустріч важлива для кожного з вас. А поведе її добрий і мудрий чарівник на ім'я Спорт. У нас в гостях персонал та вихованці установи, що серйозно займаються спортом.

Сьогодні ми розповімо про роль спорту в житті великих людей, про роль спорту у вашому житті, про ваші досягнення, захоплення. Тут звучатимуть вірші, пісні та анекдоти на спортивну тематику.

Що ж таке спорт? Звідки з'явилося це добре знайоме всім дорослим і дітям слово? Слово „спорт” народилося давним-давно у Франції. І вимовлялося воно не так, як тепер, а „депорт”, що означає „розвагу”, „турботу”.

Одного разу це слово потрапило на корабель – його „захопили з собою” купці. Перепливши протоку Ла-манш, це слово опинилося

в Англії. Тільки англійці почали його вимовляти по-своєму: „диспорт”. А потім і зовсім відкинули перші дві букви. Вийшло – „спорт”.

Більше 100 років тому слово „спорт” проникло і до Росії. Спочатку спортом в Росії називали гру в доміно, колекціонування, розведення домашніх тварин і навіть рукоділля. Пізніше спортом почали називати тільки такі фізичні вправи, які допомагають укріпляти здоров'я, роблять людину сильною, спритною, сміливою і витривалою. Проте зараз спортом це назвати не можна, це – фізкультура.

Для того, щоб спорт став спортом, у нього повинна бути одна невідмінна якість, яку можна охарактеризувати одним коротким словом, – „спор”. Іноземне слово „спорт”, звичайно, випадково виявилось схожим на наше слово „спор”, але в цій схожості полягає великий сенс. Без змагань, без боротьби спорт був би схожий на вимкнену електричну лампочку, на локомотив на запасному шляху. Спортивна боротьба – це рухома пружина змагань. А там, де відбувається боротьба, змагання, там неодмінно хтось стане і переможцем. Спортивні перемоги, рекорди, медалі і призи – це нагорода за велику, напружену працю, за невинні тренування, за силу волі і твердість характеру, проявлені спортсменом на його великому і важкому шляху до успіху.

Не випадково темою нашої сьогодні розмови обраний спорт. У спорті найяскравіше виявляється характер людини, його відношення до оточення.

Спорт – це сила, здоров'я, дисципліна і, нарешті, дозвілля. Без наркотиків, сигарет та інших „задовольень”.

2. Давайте звернемося до історії...

Історія зберегла для нас імена видатних громадян стародавнього світу, які відповідали терміну „гармонійна людина”.

Піфагор, теорему якого всі ми старанно вчили в школі, був могутнім кулачним бійцем. І окрім креслень і геометричних інструментів в будинку великого математика зберігалося і спортивне приладдя.

Отець медицини – старогрецький лікар Гіппократ – вважався знаменитою фігурою серед еллінських борців і наїзників.

Володарями різних нагород за спортивну доблесть були філософи Платон і Сократ, поети Софокл і Евріпід.

2.1. Пригча

У Стародавньому Римі в холодну погоду тепло одягнений хлопець зустрів старого скіфа. На старому була одягнена тільки пов'язка на стегнах.

Як ти, старий, не мерзнеш в такий холод? – запитав хлопець.

Але ти ж не закриваєш обличчя? – замість відповіді відзначив старий.

Але то ж обличчя, воно звикло! – вигукнув хлопець.

Так уяви собі, що я весь – обличчя, – відповів старий. – Обличчя зникає до холоду. Так само повинно звикнути і все тіло. Але для цього треба тренуватися.

З історії відомо, яким загартованим був великий російський полководець Олександр Суворов.

2.2. Олександр Васильович Суворов

Він з дитинства мріяв стати військовим. Проте був слабким і хворобливим хлопчиком. З таким здоров'ям і думати було зайве про військову службу. „Значить, потрібно загартовувати себе”, – вирішив Саша. Для цього він сам виробив для себе строгі правила: щодня обливався холодною водою, не носив теплої одягу, багато ходив, навчився їздити верхи. Суворов добився свого. Він окріпнув і незабаром поступив на військову службу. Ставши офіцером, а потім і генералом, він все своє життя прожив як солдат: вставав до світла, займався бігом та гімнастикою.

70 років прожив Суворов. Більше 50 з них він провів в армії. Почав службу солдатом. Закінчив її генералісимумом.

3. Спорт в житті великих людей

Високо розцінювали фізичне виховання, спорт видатні вітчизняні поети, письменники, учені, педагоги.

Подвиги Суворова, життя великого полководця захоплювали О. Пушкіна. Суворов був кумиром, якому юний поет прагнув наслідувати. О. Пушкін з дитинства любив фізичні вправи, ігри, боротьбу, прояв сили, спритності, винахідливості. Прокинувшись вранці, поет зазвичай приймав холодну ванну або обливався водою. Живучи в селі, купався до глибокої осені. Він захоплювався гімнастикою, дуже любив піші прогулянки, майстерно грав в шахи, займався боксом і плаванням.

Л. Толстой високо цінував фізичні якості в людях. Великий письменник до глибокої старості систематично займався гімнастикою і верховою їздою, здійснював прогулянки, фізичну

працю на повітрі як засіб збереження працездатності. Уже в глибокій старості він прогулювався не тільки пішки, але й на велосипеді, дуже любив теніс, народні ігри.

А. Чехов також високо цінував роль фізичного розвитку, здоров'я в житті людей. Чехов був одним із засновників Московського гімнастичного суспільства, що поклало почало організованим заняттям гімнастикою в Росії. Відвідував зал і спостерігав тренування спортсменів, про яких пророчо говорив: „Це люди майбутнього. І настане час, коли всі будуть такими сильними. Це щастя для країни”.

А. Горький володів неабиякою силою, витривалістю, придбанною за роки важкої фізичної праці. Виконуючи письменницьку і суспільну роботу, Олексій Максимович знаходив час для підтримки бадьорості і здоров'я. Дуже любив веслування, плавання, гру в городки; взимку охоче ходив на лижах, катався на ковзанах і жартома називав себе „відомий ковзаняр Горький”.

Велику увагу приділяв питанням фізичного виховання великий педагог і письменник А. Макаренко. „Наші хлопці, – писав він, – повинні рости витривалими, сміливими, займатися фізкультурою, спортом”.

Для спорта нет границ и расстояний!

Понятен он народам всей Земли!

Он всей планеты нашей достоянье!

Спорт дарит счастье дружбы и любви!

У чемпіона світу з важкої атлетики Василя Алексеєва якимось запитали:

— За що ви цінуєте спорт?

— Ціную спорт за те, що з будь-якого хлопця він може зробити сильного і спритного атлета; за те, що спорт – помічник в праці і друг в житті.

На це ж питання чемпіонка світу з кінного спорту Олена Петушкова відповіла:

— Спорт допомагає пізнати самого себе, свої можливості, свій характер.

Чемпіонка світу по фехтуванню Галина Горохова відповіла так:

— Спорт – це цілеспрямованість. Спорт виховує багато якостей, що прикрашають людину, наприклад, мужність... А ще спорт учить зібраності, організованості, учить долати труднощі. Ким

би не стала людина в майбутньому, спорт буде його вірним супутником у праці, навчанні, творчих дерзаннях.

Газета „Голос України” провела опитування серед російських підлітків – 260 осіб.

1. Україна спортивна країна? 80% респондентів відповіли – так.
2. Для чого потрібно займатися спортом? 55 % – для здоров’я, 18 % – для вдосконалення форми тіла, 15 % – для підтримки духу, 12 % – для кар’єри.
3. Що заважає українським дітям займатися спортом?
8 % – матеріальна сторона, 16 % – здоров’я, 18 % – відсутність сили волі, 58 % – нестача спортивних шкіл і класів. Проте багато хлопців і дівчат займаються спортом, про них можна сказати:

Ми спортом дух і тіло розвиваємо!

Спорт повнить силою кожного з нас!

4. Анекдоти про спорт

1. Сергій приходить з школи до батьків і повідомляє:
— Мама, сьогодні на уроці фізкультури я побив два шкільні рекорди.

— Боже? Хто ж за них платити буде?

2. Який вид спорту тобі більше всього подобається: футбол, волейбол або легка атлетика?

— Мені більше всього подобається легка атлетика.

— Чому?

— Тому, що вона... легка.

3. Бігун відстав від товаришів. Біжить, ніде нікого не немає. Раптом бачить, ледве йде бабуся. Він її питає:

— Бабуся, ви не бачили, тут спортсмени не пробігали?

— Пробігали, ще вчора.

4. Дівчина вчилася на вечірньому відділенні. Повертатися ввечері одній було страшно. Вона вивчила декілька прийомів карате. Йде по вузькому провулку пізно увечері. Їй назустріч чоловік з розпростертими руками. Вона пригадала один прийом і... дала йому п’ятою в лоб.

— У, проклята каратистка... Третій раз не можу скло до будинку донести.

Вихованці – учасники гурту виконують пісню на музику Шайнського «Если с другом вышел в путь»:

Нам со спортом жить легко,

Нам со спортом жить легко,
Спорт нам интересен.
Спорт и дружба заодно,
Спорт и дружба заодно –
Их союз чудесен.

Припев.

Дух борьбы в нас живет.
Он к победе нас ведет.
И поэтому сердце поет.

Соревнуемся всегда,
Соревнуемся всегда.
Мы достойно, честно.
Мы – спортивные друзья,
Мы – спортивная семья,
Это всем известно.

Припев.

Не забудем никогда.
Не забудем никогда,
Будем помнить вечно.
Спорт и дружба – навсегда.
Спорт и дружба – навсегда,
Это в нас навечно!

Припев

Вихованець:

Я снова восхищаюсь, не противясь,
Смотрю на вас, и думается мне:
Прекрасны Сила, Собранность, Спортивность
И в каждом человеке, и в стране!
Стучат сердца – не древне и не ржаво,
А юно, окрыленно и легко!
Великая спортивная держава
И в деле спорта смотрит далеко!

(М. Львов)

5. Як все починалося...

Жодна спортивна біографія не може в точності повторити іншу. Хоча якщо подивитися на долі спортсменів, то знайдемо в них багато загального.

Так, для перемоги потрібний талант, сміливість, рішучість. Потрібна завзятість. Справжній успіх – це лише 10 % таланту і 90 % роботи до сьомого поту...

Немає в спорті доль гладких і благополучних. Бо сенс спорту – у буденному, щоденному, непримітному подоланні перешкод і себе.

Перемоги – це свято. І вони рідкісні. За мить успіху спортсмени платять роками напружених тренувань.

А все починається з перших кроків, з першого залу, з першого „треба”, з першого „можу”, і знову „треба” і „можу”, з першого „вже трохи краще...” А як це починалося у тебе?

(Розповідають вихованці, що займаються спортом).

6. Спорт і навчання

З фізичною культурою і спортом дружили багато великих людей. Проте і спортсмен без знань – не спортсмен. Приведемо декілька прикладів. Василь Алексеев тому і став найсильнішою людиною на Землі, що для своїх тренувань він використовував всі новітні досягнення науки. Він вивчав анатомію і фізіологію людини, знав закони фізики.

Свого часу ім'я боксера Валерія Попенченко не сходило із сторінок газет. У Токіо Валерій переміг усіх своїх суперників, і йому вручили золоту медаль і кубок. Приймаючи їх, він виголосив подячну промову англійською мовою. „Де ви вчилися?” – запитали його. На чистій англійській мові він розповів, що закінчив суворовське училище, потім учився на інженерному факультеті Вищого військово-морського училища, захистив дисертацію, став кандидатом технічних наук, захоплюється театром, книгами, кіно, любить вірші, багато знає напам'ять, грає в шахи. Він шестикратний чемпіон країни, олімпійський чемпіон, покинув ринг, жодного разу не випробувавши поразки.

Кілька років тому найсильнішою людиною планети був штангіст Юрій Власов. Чемпіон Олімпійських ігор, рекордсмен миру, сильніший серед сильних. Говорять, що професію, круг інтересів людини можна визначити за книгами, які він читає. У Юрія Власова в кабінеті багато книг, однієї тільки художньої літератури 5 тисяч томів. Потім книги з техніки, філософії, історії, психології, медицині... На столі – рукописи розповідей. Хто ж він? Учений? Письменник? Спортсмен? За освітою і по професії – він інженер, за складом характеру та покликанням – спортсмен, до того ж він

письменник. Одним словом, людина високоінтелектуальна. Без цієї якості в наш час немислимий успіх ні в одному виді спорту.

Більшість наших спортсменів теж вчаться добре.

Вихованці – учасники гурту виконують пісню «Моя тренівка» на мотив пісні «Пусть дождинки»:

Пусть дождинки, пусть ветра,

Пусть морозец дразнит,

Все равно иду с утра

В школу, как на праздник.

Ждет меня секундомер,

Побегу по бровке,

Силу воли проявлю,

Силу воли проявлю

Я на тренировке (2 раза).

Друг мой ходит на дзюдо,

А подружки плавать.

Знаем точно мы одно:

Ходим не для славы.

Станет тело ловким,

Силу воли укрепим,

Станем мы быстрее, сильней,

Силу воли укрепим

Мы на тренировке (2 раза).

Знает и умеет все

Мой любимый тренер.

Мы общаемся легко,

Без обид и тренировок.

Благодарен я ему

За свою сноровку.

С сердцем радостным иду,

С сердцем радостным иду

Я на тренировку (2 раза).

Вихователь. А зараз давайте поставимо нашим спортсменам декілька питань.

- Спорт – це позбавлення чогось в житті?
- Яке ж життя стоїть за миттю, яка приходить разом з перемогою?
- До чого зобов'язує перемога? Які почуття ти переживаєш?

- Спорт – це перемоги і програші. Чи умієш ти програвати? Розчарувань не буває?
- Ви змінилися за ті роки, що займаєтесь спортом?
- Чи можна вдома самому зробити з себе спортсмена?
- Що ти можеш сказати про своїх товаришів по команді, секції?

7. „Ода спорту”

У П'єра де Кубертена – видатного французького педагога і громадського діяча, одного з найактивніших ініціаторів відродження Олімпійських ігор, почесного довічного президента Міжнародного олімпійського комітету – було пристрасне бажання написати оду спорту. Він вважав, що повинен переконати майбутніх читачів в тому, що спорт – це насолода, що він сприяє розвитку гармонії розуму і сили, кличе до справедливої боротьбі, допомагає виробляти благородство. Звання переможця гідний той, хто боровся чесно і відкрито.

І, нарешті, спорт вимагає миру. Оскільки тільки на мирних полях можливе мирне єдиноборство. Кубертен вирішив для себе, що тільки пароль „мир” повинен прозвучати у віршах завершальним урочистим акордом. Вірші давалися нелегко. Кубертен відправив свою працю на конкурс мистецтв. Члени журі, ознайомившись із твором, оголосили у 1912 році, що за розділом літератури перше місце і золота медаль присуджується за „Оду спорту”.

О спорт! Ты – мир!

Ты устанавливаешь хорошие, добрые,
дружественные отношения
между народами. Ты – согласие.

Ты сближаешь людей, жаждущих единства.
Ты учишь разноязыкую, разноплеменную
молодежь уважать друг друга.

Ты – источник благородного, мирного,
дружеского соревнования.

Ты собираешь молодость – наше будущее,
нашу надежду – под свои мирные знамена.

О спорт! Ты – мир!

Так написав у своїй „Оді спорту” засновник сучасного олімпійського руху француз П'єр де Кубертен. А захистити мир можуть тільки сильні – і духом, і тілом.

Кожен у спорті черпає щось своє. Для одних це яскраве і барвисте видовище, захоплюючий спектакль, для інших – засіб спілкування, фізичного вдосконалення і зміцнення здоров'я. Треті обирають спорт своєю професією, справою життя – і не тільки спортсмени, судді, коментатори.

Вихованці – учасники гурту виконують «Гимн спорту»:

Славный наш друг,
Верный наш друг!
Спорт помогает нам в жизни.
С ним мы идем,
Не устаем.
Спорту мы славу поем.

Привет:

Пусть нам спорта мгновенья
Дарят радость движения,
И душе вдохновенье
Пусть всегда дарит спорт!
В игры играть,
Прыгать, метать.
Бегать мы учимся в школе.
Солнце, вода –
Наши друзья –
Нас закаляют всегда.

Привет.

Мы на Олимп
Путь совершим,
Если приложим все силы.
Смело вперед,
Цель нас зовет,
Радостно сердце поет.

Привет.

В школе родной
Дружной семьей
Вместе решаем проблемы,
Дружно живем,
Песни поем
О спорте своем дорогом.

8. Заключний етап

Вихователь. Сьогодні ми дізналися про великих спортсменів, про ваших однолітків, що вже досягли успіхів у спорті, і про тих, хто ще не досяг спортивних висот, але присвячує прекрасному захопленню своє дозвілля.

Можливо, якісь думки здадуться вам спірними, з чимось ви не погодитесь. Що ж, у такому разі треба сперечатися – доводити і обстоювати свою думку. Спробуйте це зробити за допомогою спорту. Давайте любити спорт у всіх проявах, зробимо його невід’ємною частиною життя кожного з нас.

Тема: Спритні та кмітливі

Мета: реалізувати набуті спортивні знання, уміння і навички на практиці; створити умови для оздоровчого впливу фізичних вправ на організм учасників; сприяти розвитку вольових та інтелектуальних здібностей.

Час: 2 години.

Форма проведення: спортивне свято.

Місце проведення: спортивна зала (площадка).

Хід заходу

Шиккування команд.

Ведучий. Ми раді вітати учасників та вболівальників чудового спортивного свята „Спритні та кмітливі”. Сьогодні побачимо, на що здатні наші команди. Вони будуть змагатися і, щоб довести перевагу, повинні проявити всі свої спортивні та інтелектуальні якості.

Отже, представляємо наших учасників – вихованців відділень (Відбувається представлення команд) .

Ведучий. А хто знає, який символ Олімпійських ігор? Правильно, це 5 переплетених кілець, які означають дружбу 5 континентів. Уперше прапор з п’ятьма олімпійськими кільцями було піднято на Олімпійських іграх 1920 р. у Бельгії. Автором олімпійської символіки був П’єр де Кубертен – засновник Олімпійських ігор сучасності. У програмі нашого свята теж 5 конкурсів.

У першому конкурсі треба знайти відповідність: Країна – столиця.

Завдання: пересуваючись по лаві, учасники повинні якнайшвидше знайти правильну відповідність країна – її столиця і, повертаючись, передати естафету наступному гравцю. Команда, яка раніше впоралася із завданням, отримує призові бали.

Ведучий. У першому випробуванні краще показали себе ...

А зараз переходимо до наступного конкурсу – „Геологічна розвідка”, де перевіряємо ваші знання з географії.

Завдання: Перестрибуючи через гімнастичну лаву, потрібно добігти до скупчення корисних копалин. Там із усього різноманіття треба відібрати тільки горючі копалини, повернутися і передати естафету наступному гравцю. Команда, яка перша впорається із завданням, отримує призові бали.

Ведучий. І ось ми зустрічаємо команду, яка перша пройшла цей важкий шлях до перемоги. Попереду...

А зараз давайте перенесемося до квітучої галявини з багатьма розкішними квітами. Ми будемо їх збирати.

Завдання. Збираючи пелюстки (органи нашого організму) для ромашки, ви повинні підібрати їх так, щоб вони об'єдналися у відповідну систему організму.

Ведучий. Наступний вид змагань – конкурс „Спортивні питання”.

Завдання. Кожній із команд ставляться питання (на спортивну тематику), і протягом декількох секунд учасники повинні дати правильну відповідь. За кожну правильну відповідь команда отримує один бал. А за право першими відповідати треба попрацювати. Команда, гравець якої першим подолає смугу перешкод, і відповідає.

Ведучий. Ми завершуємо наше свято останнім конкурсом.

Завдання. Пересуваючись по-купинах до відповідного місця, треба закреслити зимові або літні Олімпійські види спорту і, повертаючись, передати естафету наступному гравцю. Команда, яка раніше впоралася із завданням, отримує призові бали.

Слово надається голові журі. Підсумки змагань.

Ведучий. Дякуємо учасникам за те, що подарували нам справжнє свято спорту, краси та знань. І, незалежно від результату, ми вітаємо всіх. Велика подяка вболівальникам і глядачам за атмосферу суперництва, дружби та підтримку своїх команд.

Свято завершується церемонією нагородження переможців.

ДОДАТОК
Форми протоколів для конкурсів Спортивного свята
Протокол 1-го конкурсу Знайди відповідність
„Країна – столиця”

Команда _____ (назва)

№ п/п	Місто	Країна	Бали
1.	Анкара	Туреччина	
2.	Афіни	Греція	
3.	Берлін	Німеччина	
4.	Берн	Швейцарія	
5.	Брюссель	Бельгія	
6.	Бухарест	Румунія	
7.	Варшава	Польща	
8.	Гельсінкі	Фінляндія	
9.	Лондон	Великобританія	
10.	Мадрид	Іспанія	
11.	Москва	Росія	
12.	Париж	Франція	
13.	Прага	Чехія	
14.	Рим	Італія	
15.	Софія	Болгарія	
16.	Стокгольм	Швеція	
Сума балів			+
Штрафні бали			-
Усього балів за конкурс			

За кожну правильну відповідь – 1 бал. За перемогу в естафеті – 3 бали.

Протокол 2-го конкурсу „Геологічна розвідка”

Команда _____ (назва)

№ п/п	Горючі копалини	Бали
1.	Газ	
2.	Нафта	
3.	Нафта і газ	
4.	Горючі сланці	
5.	Буре вугілля	
6.	Торф	
7.	Кам'яновугільний басейн	
8.	Буровугільний басейн	
Сума балів		+
Штрафні бали		-
Усього балів за конкурс		

За кожні зібрані горючі копалини – 1 бал. За перемогу в естафеті – 3 бали.

Протокол 3-го конкурсу „Ромашка”

Команда _____

(назва)

№ п/п	Системи організму	Органи організму	Бали
1.	Дихальна	Бронхіоли, Трахея, Бронхи, Легені, Носоглотка	
2.	Кровоносна (серцево-судинна)	Капіляри, Вени, Артерії, Серце, Міокард	
3.	Травна	Апендикс, Стравохід, Шлунок, Печінка, Зуби	
4.	Видільна	Нефрон, Сечоводи, Сечовий міхур, Нирки, Ниркова миска	
5.	Опорно-рухова	Хребет, Діафрагма, М'язи, Кістки, Грудина	
6.	Нервова	Кора (мозку), Спинний мозок, Головний мозок, Мозочок, Нейрон	
Сума балів			+
Штрафні бали			-
Усього балів за конкурс			

За кожну правильну відповідь – 1 бал. За перемогу в естафеті – 3 бали. За правильно складену ромашку – 3 бали.

Протокол 4-го конкурсу „Спортивні питання”

Команда _____

(назва)

№	Питання	Відповідь	Бали
1. Баскетбол			
1.1.	Скільки гравців знаходяться на баскетбольному майданчику?	10 спортсменів	
1.2.	Скільки періодів у цій грі?	4	
1.3.	Де, коли і ким була придумана гра баскетбол?	США, Джеймс Нейсмїт, 1891р.	
2. Футбол			
2.1.	Які особливості гри у зимовий період?	Помаранчевий м'яч	
2.2.	Назвіть батьківщину футболу	Англія, 1864 р.	

2.3.	У якому році до програми Олімпійських ігор включили жіночий футбол?	1996 р., Атланта, XXVI	
3. Волейбол			
3.1.	Скільки гравців знаходяться на волейбольному майданчику?	12	
3.2.	Скільки часу триває одна партія?	До 25 м'ячів	
3.3.	Хто є винахідником гри волейбол?	США, Уільям Морган, 1895 р.	
4. Легка атлетика			
4.1.	У якому році вперше проводилась Олімпіада і змагання з легкої атлетики у Давній Греції?	776 р. до н. є.	
4.2.	У якому році до програми сучасних Олімпійських ігор включили легку атлетику?	Афіни, 1896 р.	
4.3.	Скільки світових рекордів установив Сергій Бубка? Варіанти відповідей: 15, 24, 35	35	
5. Загальні питання			
5.1.	Хто зі спортсменів України отримав першу золоту медаль на XXVII літніх Олімпійських іграх у Сіднеї?	Я. Клочкова	
5.2.	У якій грі використовується найлегший м'яч?	Настільний теніс	
5.3.	Що таке Біла Олімпіада?	Це зимові Олімпійські ігри	
5.4.	Який вигляд має емблема Олімпійських ігор і що вона означає?	П'ять переплетених кілець – символ дружби п'яти континентів земної кулі	
Сума балів			+
Штрафні бали			-
Усього балів за конкурс			

За кожну правильну відповідь – 1 бал.

Протокол 5-го конкурсу „Олімпійські види спорту”

Команда _____ (назва)

№ п/п	Літні	Бали	Зимові	Бали
1.	Баскетбол		Бобслей	
2.	Дзюдо		Фігурне катання	
3.	Вільна боротьба		Лижний спорт	
4.	Футбол		Кьорлінг	
5.	Волейбол		Біатлон	
6.	Стрибки на батуті		Стрибки з трампліну	
7.	Бокс		Тріатлон	
8.	Веслування		Фрістайл	
9.	Художня гімнастика		Гірськолижний спорт	
10.	Кульова стрільба		Хокей	
11.	Настільний теніс		Ковзанярський спорт	
Сума балів				+
Штрафні бали				-
Усього балів за конкурс				

За кожен правильну відповідь – 1 бал. За перемогу в естафеті – 3 бали.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абросімова Ю. А. Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Ю. А. Абросімова. – К., 2007. – 20 с.
2. Авельцева Т. П. Вирішувати вам – відповідати нам. Методичні рекомендації для проведення тренінг-курсу підлітками інструкторами : посібник / Т. П. Авельцева, Н. В. Зимівець, О. А. Голоцван. – К. : Навчальна книга, 2002. – 255 с.
3. Актуальные проблемы исполнения уголовных наказаний в отношении несовершеннолетних. – М. : Права человека, 2000. – 288 с.
4. Акутина С. П. Формирование нравственных ценностных ориентаций учащихся. Программа занятий со школьниками / С. П. Акутина // Классный руководитель. – 2007. – № 3. – С. 5 – 24.
5. Александров Ю. К. Очерки криминальной субкультуры / Ю. К. Александров. – М. : Права человека, 2002. – 321 с.
6. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект-пресс, 1996. – 376 с.
7. Андрусяк О. Спортивне свято „Спритні та кмітливі” / О. Андрусяк // Фізичне виховання в школі. – 2006. – № 4. – С. 25 – 27.
8. Анульев А. А. Спартакиада. Спортивно-историческая игра / А. А. Анульев // Классный руководитель. – 2006. – № 5. – С. 117 – 121.
9. Бандурка О. М. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудова колоній / О. М. Бандурка, В. М. Трубников, А. О. Яровий. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003 – 260 с.
10. Барчук О. Выбор профиля. Детско-родительская игра для девятиклассников / О. Барчук // Школьный психолог. – 2003. – № 4. – С. 8.
11. Башкатов И. П. Психология неформальных подростково-молодежных групп / И. П. Башкатов. – М. : Информпечать, 2000. – 123 с.
12. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. / О. В. Безпалько. – К. : Логос, 2003. – 134 с.

13. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Безпалько – К. : Центр навч. л-ри, 2009. – 208 с.
14. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.05 / Ольга Володимирівна Безпалько. – Луганськ, 2006. – 537 с.
15. Безпальча Р. Ф. Форми та методи допомоги жінкам в ув'язненні та після виходу з місць позбавлення волі / Р. Ф. Безпальча. – К. : „Задруга”, 2005. – 100 с.
16. Беца О. Громадська підтримка пенітенціарної реформи в Україні / О. Беца // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – № 1. – С. 19 – 31.
17. Беца О. Нев'язничі санкції та можливість їх запровадження в Україні / О. Беца // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 4(8). – С. 3 – 25.
18. Беца О. Соціальна адаптація осіб, звільнених із місць позбавлення волі / О. Беца // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – № 2 (22). – С. 5 – 15.
19. Беца О. Центри соціальної адаптації для людей, які звільняються з місць позбавлення волі, у контексті сучасної соціальної політики / О. Беца, С. Філь // Соціальна політика і соціальна робота. – 2005. – № 1(29). – С. 5 – 19.
20. Беца О. Якою бути системі ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі / О. Беца // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 3 (7). – С. 45 – 52.
21. Белавіна Т. І. Соціальна дезадаптація молоді: чинники та умови / Т. І. Белавіна. – К. : ППНВ, 2004. – 140 с.
22. Благута Р. І. Профілактика делінквентності неповнолітніх: психолого-правові аспекти : монографія / Р. І. Балгута – Л. : Львівський держ. ун-т внутр. справ., 2008. – 176 с.
23. Блейхер В. М. Толковый словарь психиатрических терминов [Електронний ресурс] / В. М. Белейхер, И. В. Крук. – Режим доступу : <http://fictionbook.ru>
24. Богатирьов І. Г. Державна кримінально-виконавча служба України: історія та сучасність / І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова. – Д. : Ліра, 2007. – 352 с.
25. Бугера О. І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх :

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / О. І. Бугера. – К., 2006. – 20 с.
26. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / В. М. Бурдін. – К., 2002. – 19 с.
27. Василенко И. Ю. Тренинг развития творческого мышления / И. Ю. Власиленко // Обдарована дитина. – 1998. – № 4. – С. 27 – 29.
28. Вдовиченко О. В. Ризик у структурі девіантної поведінки особистості / О. В. Вдовиченко // Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи : матеріали конф., присвяченої 80-й річниці від дня заснування держ. показового Дитячого містечка ім. Ш Комінтерну в Одесі. – О. : Юридична література, 2001. – С. 84 – 87.
29. Великий енциклопедичний юридичний словник / [ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшеченко]. – К. : ТОВ „Юрид. думка”, 2007. – 992 с.
30. Виговський Д. Л. Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Дмитро Леонідович Виговський. – К., 2001. – 207 с.
31. Вівчар П. В. Особливості морального виховання неповнолітніх засуджених у виховно-трудовах колоніях : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Павло Васильович Вівчар. – Т., 1999. – 191 с.
32. ВІЛ/СНІД та права людини у пенітенціарній системі : навч. посіб. / [ред. проф. А. С. Котуза] – К., 2011. – 154 с.
33. Вовк Г. Культура привітства / Г. Вовк // Воспитание школьников. – 2003. – № 9. – С. 41 – 44.
34. Волянюк О. Д. Основна кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми / О. Д. Волянюк // Держава та регіони. – 2012. – № 1. – С. 150 – 152.
35. Воспитательная работа с осужденными, отбывающими наказание / [отв. за выпуск В. И. Кривуша]. – К., 1986. – 126 с.
36. Галагузова М. А. Категориально-понятийные проблемы социальной педагогики / М. А. Галагузова // Понятийный

- апарат педагогтики и образования : сб. науч. тр. – Екатеринбург : Изд-во «СВ-6», 1998. – Вип. 3. – С. 168 – 184.
37. Гарасимів Ю. В. Усвідомлення провини як умова успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього / Ю. В. Гарасимів // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 48. – С. 64 – 67.
  38. Гевко В. П. Соціальна реабілітація засуджених як необхідна умова їх ресоціалізації / В. П. Гевко, Н. С. Олексюк // Сучасна молодь: крок у майбутнє : матеріали II Міжн. наук.-практ. конф. для студ. та аспір. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С. 179 – 182.
  39. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Гончар Тетяна Олександрівна. – О., 2004. – 211 с.
  40. Горенко С. В. Педагогічні умови ресоціалізації неповнолітніх засуджених у закладах пенітенціарної системи : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.05 / Сергій Володимирович Горенко. – Луганськ, 2004. – 214 с.
  41. Гошовський Я. О. Психолого-педагогічні основи ресоціалізації депривованих підлітків : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 / Ярослав Олександрович Гошовський. – К., 2009. – 396 с.
  42. Гошовський Я. О. Ресоціалізація депривованої особистості : монографія / Я. О. Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2008. – 480 с.
  43. Греса Н. В. Психологічні чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.06 / Наталія Володимирівна Греса. – Х., 2008. – 189 с.
  44. Гріхно В. Виховний захід „Екологія і ми” / В. Гріхно // Рідна школа. – 2003. – № 11. – С. 60 – 61.
  45. Гусак А. П. Кримінологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Андрій Петрович Гусак. – К., 2010. – 275 с.
  46. Давыдова И. В. Творческая направленность нетрадиционных техник рисования / И. В. Давыдова // Начальная школа. – 2005. – № 2. – С. 52 – 55.

47. Дащенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / О. В. Дащенко. – Запоріжжя, 2009. – 19 с.
48. Дольова А. И. преступность, ее организованность и криминальное общество /А. И. Дольова. – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2003. – 123 с.
49. Дрижак В. В. Пенітенціарна педагогіка : навч. посіб. / В. В. Дрижак. – Чернігів : Вид-во Чернігів. юрид. коледжу ДДУПВП, 2009. – 270 с.
50. Ермакова Е. Курс нравственного воспитания „Этика” / Е. Ермакова // Народное образование. – 1998. – № 10. – С. 96 – 106.
51. Журавель Т. В. Соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / Т. В. Журавель. – К., 2012. – 20 с.
52. Журба К. Виховання духовності в учнів (методичні розробки) / К. Журба // Рідна школа. – 2004. – № 3. – С. 47 – 49.
53. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. для ВНЗ / Л. М. Завацька. – К. : Видавничий Дім „Слово”, 2008. – 240 с.
54. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 – „Соціальна педагогіка” / С. Ю. Замула. – К., 2012. – 20 с.
55. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах : навч.-метод. посібник / С. Ю. Замула. – Біла Церква : ДПтСУ, 2011. – 240 с.
56. Зверева І. Д. Соціальна, педагогічна та психокорекцій на робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі : метод. посіб. з питань реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених / [автори-упоряд. : Т. П. Авельцева, З. П. Бондаренко, Н. В. Зимівець ; наук. ред. І. Д. Зверева]. – К. : Науковий світ, 2006. – 277 с.

57. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика : монографія / І. Д. Зверева. – К. : Правда Ярославичів. – 1998. – 333 с.
58. Знаємо та реалізуємо свої права / О. Г. Денисова, Я. М. Квітка, Г. Г. Ковганич, С. Ф. Константинов. – К. : Міленіум, 2002. – 164 с.
59. Иванова Т. А. Классный час для учащихся средних классов „Все мы разные” / Т. А. Иванова // Классный руководитель. – 2006. – № 4. – С. 92 – 95.
60. Исправительно-трудовая педагогика : учеб. пособ. / [Арисов Н. Н., Артамонов В. П., Астемиров З. А., Багрий-Шахматов Л. В. и др. ; отв. ред. Б. С. Утевский]. – М. : НИиРИО ВШ МООП СССР, 1967. – 304 с.
61. Исправительно-трудовая педагогика : учеб. пособ. / [ред. И. Т. Богатырев]. – М. : Академия МВД СССР, 1978. – 377 с.
62. Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : метод. матеріали / [ред. В. П. Лютий]. – К. : Держ. соц. сл. для сім'ї, дітей та мол., 2005. – 104 с.
63. Как выжить после освобождения : практические советы и рекомендации для молодых людей, освободившихся из мест лишения свободы / О. Макеева; Управление ДДУПВП в Луганской области; Луганский областной ЦСССДМ; ЛОБФ „Подросток”. – Луганск : ЛОБФ „Подросток”, 2009. – 42 с.
64. Калашник Н. Г. Ресоциализация осужденных несовершеннолетних, отбывающих наказание в местах лишения свободы в Украине / Н. Г. Калашник, О. Б. Янчук // Вестник института: науч.-практ. журнал Вологодского ин-та права и экономики Федеральной службы исполнения наказаний. – 2011. – № 1. – С. 86 – 92.
65. Калашник Н. С. Уточнення понятійного апарату процесу ресоціалізації в соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми в пенітенціарній системі України [Електронний ресурс] / Н. С. Калашник. – Режим доступу : <http://www.kvs.zp.ua>
66. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08

- „Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / Т. Л. Кальченко. – К., 2004. – 21 с.
67. Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота як інструмент соціальної політики [Електронний ресурс] / А. Й. Капська. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua>
  68. Караман О. Л. Методи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах / О. Л. Караман // Вісн. Черк. ун-ту. – 2011. – Вип. 203. – Ч. 1. – С. 84 – 90.
  69. Касаткин В. Н. Предупреждение насилия в школе / В. Н. Касаткин // Воспитание школьников. – 2007. – № 9. – С.18 – 21.
  70. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / С. Г. Киренко. – К., 2003. – 23 с.
  71. Кобильченко В. Базові сценарії занять з перцептивного тренінгу / В. Кобильченко // Дефектологія. – 2009. – № 3. – С. 43 – 48.
  72. Коваль В. В. Соціалізація неповнолітніх у пенітенціарних установах : дис. кандидата пед. наук : 13.00.05 / Вадим Володимирович Коваль. – К., 2010. – 194 с.
  73. Ковтун Н. Я. Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за КК України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / Н. Я. Ковтун. – К., 2010 – 19 с.
  74. Комплекс упражнений физкультурных минуток (ФМ). Комплекс упражнений гимнастики для глаз // Народное образование. – 1998. – № 6. – С. 311.
  75. Корецький С. М. Криминологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Сергій Миколайович Корецький. – К., 2003. – 189 с.
  76. Коршунова Н. Л. Зачем нужна однозначность научных понятий / Н. Л. Коршунова // Педагогика. – 1992. – № 3 – 4. – С. 49 – 57.

77. Кривуша В. І. Пенітенціарна педагогіка (завдання, ситуації, питання для самоконтролю) : навч. посіб. / В. І. Кривуша. – К. : РВВ КІВС при НАВС, 1997. – 220 с.
78. Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями станом на 1 листопада 2008 року). – Х. : ТОВ „Одіссеї”, 2008. – 288 с.
79. Кримінально-виконавчий кодекс України. – Х. : ПП „ІГВІНІ”, 2007. – 96 с.
80. Культура життєвого самовизначення : методичний посібник / Наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К. : ХДФ, 2003. – 536 с.
81. Культурно-массовая работа с осужденными / [сост. Б. Л. Шабельский]. – К., 1983. – 350 с.
82. Курбатов В. И. Социальная работа : учеб. пособ. / В. И. Курбатов. – М. : Изд.-торг. корпорация «Данилов и К»; Ростов н/Д : Наука-Пресс, 2006. – 480 с.
83. Курс інформаційно-консультативної та психокорекційної роботи із засудженими, які готуються до звільнення з виховних колоній : [практ. посіб. для викор. в роботі центрів соціально-психологічної реабілітації засуджених виховних колоній] / Т. П. Авельцева, Т. В. Голишкіна, О. В. Вакуленко, О. Б. Янчук ; Під заг. ред. Скокова С. І., Янчука О. Б. – К. : ДДУПВП, 2003. – 200 с.
84. Кухарчук І. Культура спілкування як засіб духовного розвитку особистості. Лінгвістичний КВК для старшокласників / І. Кухарчук // Диво-слово. – 2011. – № 2. – С. 23 – 26.
85. Кушнар'ов С. В. Науково-теоретичні проблеми соціалізації й ресоціалізації неповнолітніх засуджених / С. В. Кушнар'ов // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – № 4. – С. 47 – 54.
86. Левченко Т. П. Спорт в моєй житті. Сценарій спортивного свята / Т. П. Левченко // Класний керівник. – 2006. – № 5. – С. 123 – 130.
87. Лизинский В. М. Этические и культурологические проповеди на каждую неделю / В. М. Лизинский // Класний керівник. – 2006. – № 6. – С. 105 – 116.
88. Луняк М. О. Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів : навч.

- посіб. / М. О. Луняк. – Ніжин : Вид-во НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. – 91 с.
89. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки : навч. посіб. – К. : Академія праці і соціальних відносин, 2000. – 50 с.
90. Лютий В. П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.05 / Вадим Петрович Лютий. – Луганськ, 2010. – 296 с.
91. Львовчкін В. Актуальні проблеми реформування кримінально-виконавчої системи України / В. Львовчкін // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – № 1. – С.6 – 18.
92. Максимова Н. Ю. Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками : метод. рекоменд. / Н. Ю. Максимова. – К. : АПН Украины, Институт психологии, 1991. – 136 с.
93. Максимова Н. Ю. Основы детской патопсихологии : учеб. пособ. / Н. Ю. Максимова, Е. Л. Милютин, В. М. Пискун. – К. : НПЦ Перспектива, 1999. – 432 с.
94. Максимова Н. Ю. Психологічні аспекти роботи з неповнолітніми, які знаходяться в місцях позбавлення волі / Н. Ю. Максимова // Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі. – К., 2003. – С. 33 – 40.
95. Малиш Н. В. Соціально-психологічні особливості формування особистості неповнолітніх правопорушників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 „Юридична психологія” / Н. В. Малиш. – Х., 2005. – 18 с.
96. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : учеб. / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2003. – 269 с.
97. Марианелла В. Этическое воспитание в старших классах средней школы. Программа // Народное образование. – 2005. – № 7. – С. 158 – 165.
98. Масол Л. М., Ганнусенко Н. І., Комаровська О. А., Ничкало С. А., Оніщенко О. І., Рагозіна В. В. Комплексна програма художньо-естетичного виховання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yur-info.org.ua>

99. Мокрецов А. И. Микросреда осужденных в ИТУ / А. И. Мокрецов, И. В. Шмаров. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1979. – 215 с.
100. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / А. В. Мудрик. – М. : Изд. центр «Академия», 1999. – 184 с.
101. Мы имеем право : практическое пособие для заключенных. – Донецк : „Донецкий Мемориал”, 2006 – 48 с.
102. Наливайко В. С. Ресоціалізація осіб, звільнених з місць позбавлення волі: терія і практика : навч. посіб. / В. С. Наливайко. – Луцьк : Місійна книжкова фабрика „Християнське життя”, 2001. – 120 с.
103. Неживець О. М. Ресоціалізація засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі : монографія / О. М. Неживець, Л. А. Жук, І. Л. Жук. – К. : Кондор, 2009. – 222 с.
104. Никитина Е. Классный час на тему „Наше здоровье в наших руках” / Е. Никитина // Воспитание школьников. – 2007. – № 9. – С. 22 – 25.
105. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. / В. М. Оржеховська. – К. : ВІАН, 1996. – 352 с.
106. Оржеховська В. М. Соціально-педагогічні основи профілактики правопорушень важковиховуваних учнів : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Валентина Михайлівна Оржеховська. – К., 1995. – 440 с.
107. Основи пенітенціарної педагогіки : [навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С. Я. Харченко, О. Л. Караман, Н. П. Краснова, О. С. Третьяк. – Луганськ : вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – 345 с.
108. Основи пенітенціарної педагогіки і психології : навч. посіб. / [Замула С. Ю., Костенко В. А., Мандра В. І. та ін.] ; під заг. ред. В. М. Синьова. – Біла Церква : ДДУПВП, 2003. – 101 с.
109. Основи пенітенціарної психології : навч. посіб. / [Крейдун Н. П., Лактіонов О. М., Сорока А. В., Скоков С. І.]. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 140 с.
110. Основні положення про організацію соціально-психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі / [уклад. : С. Скоков, О. Янчук, Ю. Олійник]. – К., 2000. – 35 с.

111. Особенности психологической работы с осужденными : метод. пособ. / В. И. Хомлюк, В. М. Дзюбенко ; под. ред. Ю. И. Калинина. – Донецк : „Донецкий Мемориал”, 2001. – 33 с.
112. Павлик О. М. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.06 / Олена Михайлівна Павлик. – Х., 2005. – 206 с.
113. Павлик О. М. Психологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх злочинців / О. М. Павлик // Вісник ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія. – Х. : ХДПУ, 2002. – Вип. 8. – С. 154 – 158.
114. Панасюк М. Специфіка соціальної роботи в місцях позбавлення волі / М. Панасюк // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – № 2 (22). – С. 22 – 64.
115. Парубець В. Всьому початок є любов. Вечір поезії / В. Парубець, О. Мещанінова // Література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 6. – С. 37 – 39.
116. Парфанович І. І. Організаційно-педагогічні засади виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Іванна Іванівна Парфанович. – Тернопіль, 2002. – 218 с.
117. Парфанович І. І. Система виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми : навч. посіб. / І. І. Парфанович. – Тернопіль : ТИПУ, 2005. – 175 с.
118. Парфанович І. Стан організації виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми в сучасних умовах / І. Парфанович // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. – 2002. – № 10. – С. 9 – 14.
119. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / [Синьов В. М., Радов Г. О., Кривуша В. І., Беца О. В.]. – К. : МП „Леся”, 1997. – 272 с.
120. Петрик Н. В. Программа эстетического воспитания из цикла „Мировая художественная культура” „Войди в мир музыки” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.publiclibrary.ru/readers/programs>
121. Пирожков В. Ф. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура) / В. Ф. Пирожков. – Тверь : ИПП Приз, 1994. – 328 с.

122. Полетаєва В. П. Конституція України – логічне продовження розвитку українського демократичного державотворення (засідання дискусійного клубу, 10 – 11 кл.) / В. П. Полетаєва // Виховна робота в школі. – 2012. – № 3 (88). – С. 39 – 45.
123. Положення про порядок реалізації у виправних та виховних колоніях програм диференційованого виховного впливу на засуджених до позбавлення волі : наказ ДДУПВП від 17.06.2004 р. № 116. – К. : ДДУПВП, 2004. – 20 с.
124. Права дитини : посібник для журналіста. – К. : МГО „Клуб Компас”, 2002. – 116 с.
125. Причини та умови злочинності неповнолітніх : наук.-практ. посіб. / [Бабенко С. Ю., Вітвицька В. В., Ковальова І. І. та ін.]. – Донецьк : Вид-во ДЮІ ЛДУВС, 2009. – 228 с.
126. Про психологічні тренінги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cit.lnpu.edu.ua/treniny-detail/index.htm>
127. Програма „Біблійна історія та християнська етика” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.orthodox-fund.org/uk/pravoslavnomupedagogu>
128. Программа занятий с осужденными : практическое пособие / Дацко О.; Луганская группа медиации. – Донецк : „Донецкий мемориал”, 2002. – 36 с.
129. Прокопьева О. В. Классный час „ЭТИКЕТка” / О. В. Прокопьева // Классный руководитель. – 2006. – № 2. – С. 89 – 93.
130. Проскура В. Соціальна робота з особами, які повернулися з місць позбавлення волі / В. Проскура // Соціальна політика і соціальна робота. – 2005. – № 1 (29). – С. 20 – 28.
131. Профилактика подростковой агрессии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agressio.alexstudio.biz/>
132. Прусс В. М. Пенітенціарна система України : монографія / В. М. Прусс, Д. В. Ягунов. – Одеса : Фенікс, 2006. – 252 с.
133. Психологическая энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mirslovarei.com/>
134. Психологические тренинги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://azps.ru/training/indexpr.html>
135. Психология социальной работы : учеб. для вузов / [ред. М. А. Гулина]. – СПб : Питер, 2010. – 384 с.

136. Пташинський О. Б. Пенітенціарна система України : монографія / О. Б. Пташинський. – К. : Вид-во Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2004. – 204 с.
137. Радов Г. О. Пенітенціарна ідея: думки на тему / Г. О. Радов. – К. : Леся, 1997. – 288 с.
138. Радов Г. О. Формування духовності засуджених в контексті пенітенціарного процесу // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – 1998. – № 3. – С. 41 – 49.
139. Робоча книга пенітенціарного психолога / Під заг. ред. В. М. Синьова, В. С. Медведєва. – К. : „МП Леся”, 2000. – 224 с.
140. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие / Е. И. Рогов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 529 с.
141. Романюк В. М. Декларація прав людини – права та обов'язки кожного (година спілкування, 9 – 11 кл.) / В. М. Романюк // Виховна робота в школі. – 2012. – № 3 (88). – С. 35 – 36.
142. Ростомова Л. М. Особливості переживання провини неповнолітніми, схильними до правопорушень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 „Юридична психологія” / Л. М. Ростомова. – К., 2010. – 17 с.
143. Рябова Т. В. Еще раз о курении. Сценарий школьного спектакля / Т. В. Рябова // Биология в школе. – 2009. – № 2. – С. 54 – 59.
144. Рязанцева О. Смотрясь, как в зеркало, в другого / О. Рязанцева // Шкільний психолог. – 2007. – № 12. – С. 46 – 47.
145. Савчук Н. Г. Проблема ресоціалізації особистості підлітка в умовах обмеження волі / Н. Г. Савчук // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2000. – № 5. – С. 177 – 178.
146. Садовникова М. Н. Ресоциализация несовершеннолетних, находящихся в местах лишения свободы / М. Н. Садовникова // Сибирский Юридический Вестник. – 2004. – № 2. – С. 89 – 95.
147. Свідерська Г. М. Тренінгова програма розвитку чуйності для старшокласників „Я – чуйна людина” / Г. М. Свідерська // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 3. – С. 71 – 78.

148. Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / О. О. Северин. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
149. Сіденко Н. І. Наркоманія – знак біди : сценарій / Н. І. Сіденко // Виховна робота в школі. – 2007. – № 2(27). – С. 50 – 53.
150. Скіць А. В. Соціально-демографічна характеристика неповнолітніх засуджених та її значення при плануванні та проведенні соціально-виховної роботи в умовах виховної колонії / А. В. Скіць // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2010. – № 2(3). – С. 240 – 245.
151. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / [уклад. О. В. Безпалько та ін. ; ред. А. Й. Капська]. – К. : УДЦССМ, 2000. – 258 с.
152. Солодова И. Е. Я и здоровый образ жизни. Тренинг для старшеклассников / Солодова И. Е. // Биология в школе. – 2008. – № 4. – С. 52 – 57.
153. Социальная педагогика : словарь / [сост., автор и ред. Л. В. Мардахаев]. – М. : МГСУ «Союз», 2001. – 446 с.
154. Социальная психология в трудах отечественных психологов : хрестоматия / [сост. А. Л. Свенцицкий] – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
155. Социальная работа : учеб. пособ. / [ред. В. И. Курбатов]. – Ростов н/Д : «Феникс», 2003. – 480 с.
156. Социальная работа в пенитенциарных учреждениях : учеб. пособ. / [ред. А. Н. Сухов]. – М. : Изд-во Моск. псих.-соц. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2008. – 384 с.
157. Социальная работа с осужденными : учеб. пособ. / [ред. : В. И. Жуков, М. В. Галагузова]. – М. : Изд-во МГСУ, 2002. – 256 с.
158. Соціальна педагогіка : підр. / [ред. А. Й. Капська]. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 256 с.
159. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / [ред. В. М. Синьов]. – К. : Вид-во ДЦССМ ; ДДУПВП, 2003. – 222 с.

160. Соціальна робота: технологічний аспект : навч. посіб. / [ред. А. Й. Капська]. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 352 с.
161. Соціальна та виховна робота з неповнолітніми правопорушниками : [навч. посіб.] / О. С. Третяк, В. А. Бадира, О. І. Олійник, С. О. Чебоненко. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2012. – 228 с.
162. Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з неповнолітніми засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі : метод. посіб. з питань соціальної реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених / [авт.-упоряд. : Т. П. Авельцева, З. П. Бондаренко ; заг. ред. І. Д. Зверевої]. – К. : Науковий світ, 2006. – 277 с.
163. Стельник О. М. Вшанування символів України (матеріали до урочистої лінійки) / О. М. Стельник // Виховна робота в школі. – 2012. – № 3 (88). – С. 37 – 38.
164. Сулицький В. В. Організаційні характеристики планування діяльності психолога виправної колонії / В. В. Сулицький // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2000. – № 5. – С. 144 – 150.
165. Толстоухова С. В. Організаційно-педагогічні основи функціонування системи соціальних служб для молоді : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Світлана Валентинівна Тослстоухова. – К., 2002. – 287 с.
166. Трубников В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания / В. М. Трубников. – Х. : Основа, 1990. – 173 с.
167. Фирсов М. В. Психология социальной работы: содержание и методы психосоциальной практики / М. В. Фирсов, Б. Ю. Шапиро. – М. : Академия, 2002. – 328 с.
168. Фирсов М. В. Теория социальной работы : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / М. В. Фирсов, Е. Г. Стуленова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 432 с.
169. Філософія права : навч. посіб. / [О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Зайчківський та ін.] ; за ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
170. Фіцула М. М. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання : навч.-метод. посіб. / М. М. Фіцула, І. І. Парфанович. – Т. : Навч. книга. – Богдан, 2008. – 432 с.

171. Харченко Н. Б. Педагогічні особливості мотивації навчальної діяльності учнів загальноосвітньої школи у виховній колонії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 / Н. Б. Харченко. – Кривий Ріг, 2010. – 20 с.
172. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія та практика : монографія / Сергій Якович Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.
173. Чебоненко С. О. Методика соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі / С. О. Чебоненко, В. В. Дрижак, В. І. Новак. – Київ, 2004. – 200 с.
174. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н. И. Шевандрин. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 512 с.
175. Шевелева О. Мотивы плохого поведения учащихся / О. Шевелева // Школьный психолог. – 2003. – № 3. – С. 12.
176. Шкликова Н. М. Твоє здоров'я – у твоїх руках (година спілкування, 9 – 11 кл.) / Н. М. Шкликова // Виховна робота в школі. – 2012. – № 3 (88). – С. 48 – 50.
177. Ярмиш І. О. Психологічні механізми адаптації підлітків з кримінальною поведінкою в умовах примусової ізоляції : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.06 / Ірина Олександрівна Ярмиш. – Х., 2003. – 196 с.
178. Яровий А. О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудова колоній : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Анатолій Олександрович Яровий. – Х., 2002. – 210 с.
179. Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / О. С. Яцун. – Л., 2009. – 18 с.

Навчально-методичне видання

КАРАМАН Олена Леонідівна

**СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА
З НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ**

Навчально-методичний посібник

За редакцією автора
Комп'ютерна верстка – Юрків Я. І.

Здано до склад **30.04.2014 р.** Підп. до друку **30.05.2014 р.**
Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 22,68 Наклад 300 прим. Зам. № 113.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.